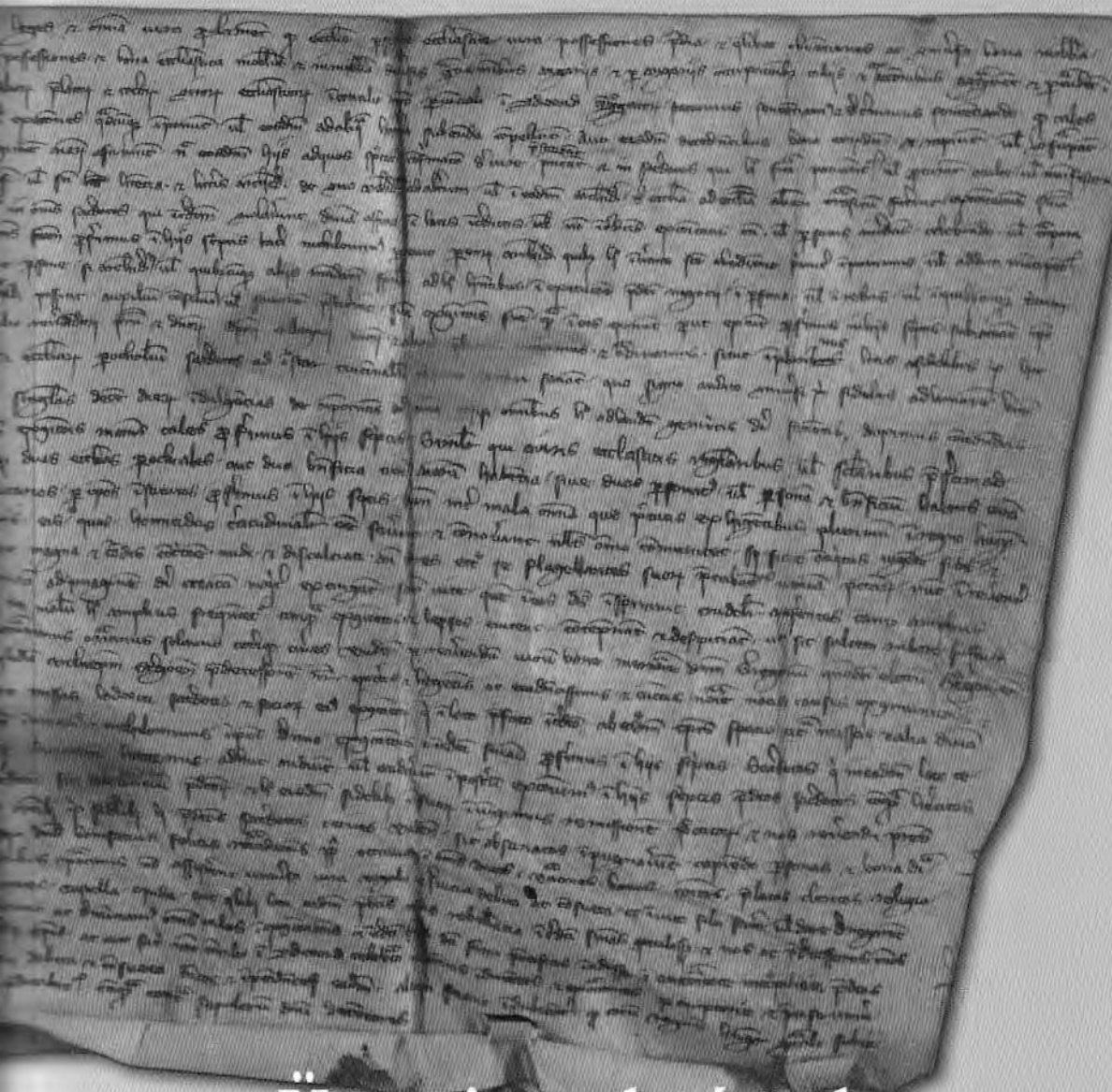

ÁLLAM-, EGYHÁZ-, JOGTÖRTÉNETI MAGYARÁZATOK

Ünnepi tanulmányok
RÁCZ LAJOS TISZTELETÉRE
65. születésnapja alkalmából

ÁLLAM-, EGYHÁZ-, JOGTÖRTÉNETI
MAGYARÁZATOK

Ünnepi tanulmányok
RÁCZ LAJOS TISZTELETÉRE
65. születésnapja alkalmából

ÁLLAM-, EGYHÁZ-, JOGTÖRTÉNETI
MAGYARÁZATOK

Ünnepi tanulmányok
RÁCZ LAJOS TISZTELETÉRE
65. születésnapja alkalmából

E kötet megjelenését
a **NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM**
KÖZIGAZGATÁS-TUDOMÁNYI KARÁNAK
támogatása tette lehetővé

Szerkesztették:
MÁTHÉ GÁBOR
professor emeritus
RÉVÉSZ T. MIHÁLY
c. egyetemi tanár

Technikai szerkesztő:
Orosz Ildikó

© Máthé Gábor és szerzőtársai 2013
© Multiszolg Bt. 2013

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

ISBN 978-615-5305-10-8

MAGYARÁZAT

A borítón az *Udvardi Zsinat* oklevele

1307-ben, Tamás esztergomi érsek vezetésével Udvardon zsinatot tartottak az egyházi fegyelem megszilárdítására és Károly – Anjou Róbert – királyságának elismerésére.

TARTALOM

Laudatio [7]

BARNA ATTILA

„Kik a' Király 's Haza ellen való hűségtelenséggel vádoltatnak”
– Az 1830. évi büntetőködex-tervezet felségsértésre és hűtlenségre vonatkozó szabályainak megalkotása [9]

BEKE MARGIT

A magyar katolikus püspökkari tanácskozások mibenléte,
résztevők köre és okmányaik [17]

CSERNY ÁKOS – TÉGLÁSI ANDRÁS

Jogrendszerünk aktuális kérdései [32]

FÖLDI ANDRÁS

A bona fides dualista felfogásának nyomai a ius communében a XVI. század végéig [43]

HORVÁTH ATTILA

A magyar – amerikai történeti kapcsolatok [55]

KISTELEKI KÁROLY

„Archiregnum Hungariae”: mítosz vagy valóság?
– megjegyzések a középkori Magyar Királyság területi és népességi aspektusairól [70]

MÁTHÉ GÁBOR

A magyar békebírói intézmény [85]

MEZEY BARNA

A börtön ára – Adalékok a tömlöcök költségeihez [99]

RÉVÉSZ T. MIHÁLY

Az állami anyakönyvezés történetéhez [110]

SZUROMI SZABOLCS ANZELM O. PRAEM.

A 11–13. századi magyar zsinatok a nemzetközi zsinati jogalkotás tükrében [118]

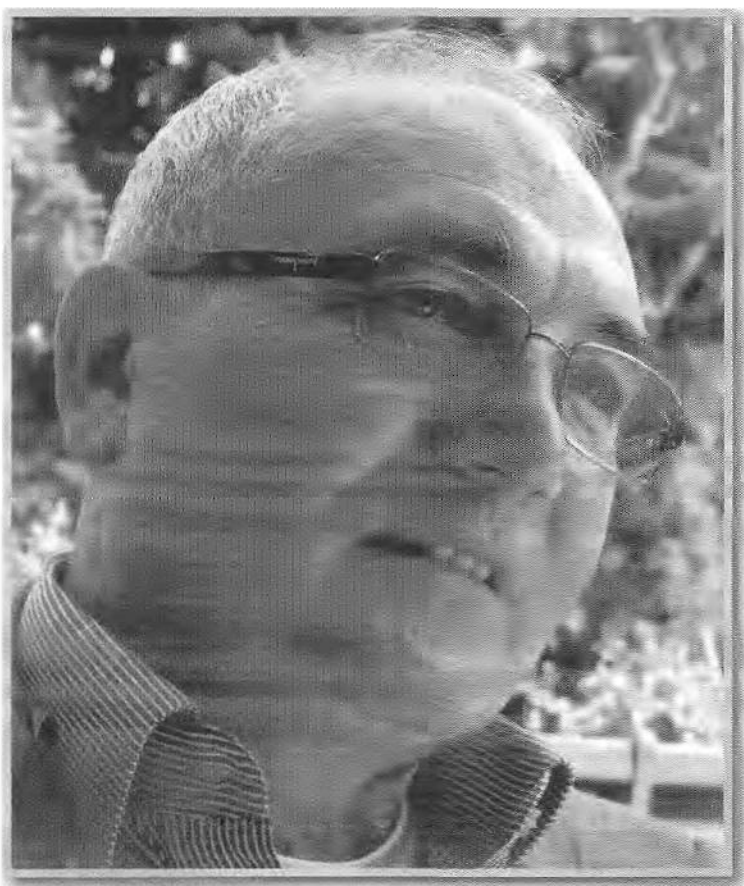
TAMÁS ANDRÁS

Jogtörténet [130]

OROSZ ÁGNES

Köszöntő helyett [139]

Rácz Lajos válogatott bibliográfia 40 év „munkáiból” 1972–2012 [141]

DR. RÁCZ LAJOS

LAUDATIO

„A tudományos munkába egyetemista koromban kapcsolódtam be, az ELTE Jogi Kara Magyar Jogtörténeti tanszékének demonstrátoraként, illetve diákköri titkárként. Első komolyabb dolgozatom is itt készült, mint ötödéves joghallgató az állam és egyház témakörében vizsgáltam az 1890-es évek nagy egyházpolitikai reformjait. (A házassági törvény létrejötte a dualista kori Magyarországon 1894-ben)” – tekint vissza a jubiláns, már érett fejjel írott szakmai önéletrajzában.

A közel félévszázados életutat valóban a felsőoktatás, az akadémiai intézeti munka és egy rövid időre az „alkalmazott kutatás” színtere az alkotmánybíróági tevékenység határozta meg.

Rácz Lajos professzor úr a magyar egyetemi oktatás három műhelyét gazdagította. Az alma mater, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara mindvégig kedvezményezett volt számára (nem okvetlenül a kölcsönösség jegyében), ahol az Egyetemes Jogtörténeti Tanszék vezetőjeként új képzési megoldásokkal kísérletezett, s a többi között az alapozó tantárgyból, egy szintetizáló összehasonlító jogi diszciplína tartalmi kimunkálásával jeleskedett.

Az ELTE-vel tartósan konkurált a közigazgatási szakemberképzés bázisintézménye, a kezdetben Államigazgatási Főiskola, majd a Corvinus Egyetem Közigazgatási Kara, illetve a jelenben a Nemzeti Közsolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Fakultása, ahol a magyar alkotmány- és közigazgatástörténet oktatásában vett részt, továbbá önállóan fejlesztette ki – a többi felsőoktatási intézményben is használt – Felekezeti egyházjog c. diszciplínát.

A harmadik intézmény a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara pedig különösen fontos volt a jubiláns számára. Református hite, akarata, következetessége erősen közrejátszott abban, hogy az Egyetem Jogi Kara megalakult. A szervezési feladatok az oktatásigazgatási tisztségek eredményes ellátásán kívül külön is kiemelkedő, hogy az Egyházjog oktatásában az összes felekezet joganyaga bemutatásra került.

Noha Rácz Lajos életútjához is értelemszerűen hozzátartozik a szervező, láttató jelleg, igazi lényé azonban mégis a kutató olvasó, töprengő, kételkedő, toleránsan vitatkozó világa. A nyüzsgő szellemiségtől idegenkedő oktató, ezért az intellektuális közeget vallotta vágyott életterének. Nem véletlenül írja, hogy „pályafutásom nagy részében főállású tudományos kutató voltam, mellette pedig rendszeresen egyetemi oktatóként is tevékenykedtem.”

Ezt a miliőt biztosította számára a magyar jogtudomány emblematisz műhelye, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, ahol 1972-1990 között az Államjogi – közigazgatási jogi Főosztályon Kovács István akadémikus és Halász József kiváló kutató vezetésével dolgozott. Ez volt egyébként az a két kiemelkedő évtized, amikor a hatalommegosztásos eszmerendszer előkészítésének tudományos eredményei megszülettek, megalapozva a '90-es évtizedtől kezdődő változásokat.

Rácz az intézeti tudományos munka keretében több kérdéskörrel is foglalkozott. Eredményes volt a helyi igazgatás és az állami területi beosztás vizsgálatában csakúgy, mint az államigazgatási eljárási törvények kommentált kötetben történő megjelentetésében. Külön említendő továbbá a bibliográfiához kötődő affinitása. Így a központi kormányzervekre vonatkozó anyaggyűjtés mellett igen jelentős az OTKA kutatás keretében végzett nagy vállalkozás, egy 1825–1945 közötti állam- és jogtudományi bibliográfia szerkesztése.

A jubiláns a jogtörténeti módszertan gazdagításában ugyancsak eredményes volt. Főként államtörténeti orientációjú vizsgálódásában a főhatalom jogi korlátait elemezte, illetve a középkori államtörténet keretében a közjogi paktumok, a szerződéses hatalomátruházás kérdéseivel foglalkozott. E körhöz köthető a hatalmi szimbolika kutatása is. Figyelemre méltó a – kormányzati felkérésre készült – magyar állami szimbólumokkal foglalkozó törvény és indokolás professzor általi kidolgozása.

A gazdag életút eredményeit pedig a szakmai közéleti tisztségek is méltán kísérték. A legfontosabbak az MTA Jogi Bizottságában, az MTA Jogtörténeti Albizottságában, s a Magyar Kánonjogi Társaságban betöltött szerepvállalások.

★

A múlt század '70-es évtizedében az ifjú jogtörténész gárda, az Egyetem és az Akadémia sajátos együttműködésével létrejött szervezeti keretben kezdte meg pályafutását. A műhelyt az ELTE ÁJK Magyar Jogtörténeti Tanszék, mint akadémiai kutatóhely jelentette.

Az akadémiai kutatóhely mellé később megalakult a pécsi–szegedi jogi karok jogtörténeti tanszékeivel bővült MTA Jogtörténeti Munkaközösség. Kovács Kálmán, Csizmadia Andor – Maday Pál triász mellett, a levéltárakba „száműzött” Degré Alajos – Bónis György korábban jogtörténész professzorok jelentették a szakma gerincét. Kovács professzor az ELTE jogtörténész pályakezdeket támogatta, s így a belépés sorrendjében a Máthé – Révész – Rácz – Mezey kvartettet a jogtörténethez kötötte. Ennek a csapatnak egyik meghatározó egyénisége Rácz Lajos egyetemi tanár, aki jellemével, eltökéltségével, időnként kérlelhetetlen, konok következettségével, de mindenkorai segítőkészségével és kiemelkedő tehetségével a négyek tagja. Az elmúlt évtizedek morális eredménye pedig az, hogy a különböző jogtörténeti eredményeket elért kutatók a számvetés (legifjábbnak még évtized múlva) alkalmával is tisztelik a kollegialitás elvárásait. Ugyanígy a kötet valamennyi szerzője írásában, s megnyilvánulásaiban a legnagyobb elismeréssel szólt a jubilánsról.

Kedves Barátunk!

A szakma művelői nevében is sok szeretettel köszöntünk és szívből gratulálunk!

Budapest, 2013. július 5-én

A Szerkesztők

Barna Attila

„KIK A' KIRÁLY 'S HAZA ELLEN VALÓ
HŰSÉGTLENSÉGGEL VÁDOLTATNAK” – AZ 1830. ÉVI
BÜNTETŐKÓDEX-TERVEZET
FELSÉGSÉRTÉSRE ÉS HŰTLENSÉGRE
VONATKOZÓ SZABÁLYAINAK MEGALKOTÁSA

A RENDSZERES BIZOTTSÁGI MUNKÁLATOK ÉS AZ ELKÉSZÜLT
TÖRVÉNY-JAVASLATOK ORSZÁGGYŰLÉSI TÁRGYALÁSA (1827–1832)

A sokak által elsőnek tekintett 1827-es reformországgyűlésen, álmotag és formális módon, de végre újra döntés született az 1790/91-es diétán felállított országos bizottságok által megoldandó kérdéskörökben, így ismét előtérbe került a büntetőkodifikáció ügyének rendezése is.¹ Három évtizednyi szunnyadás után a „hosszabb tanácskozást igénylő ügyek” (már 1791-ben is így szólt a törvény), vagyis a rendszeres munkálatok tárgyalására újra királyi bizottságokat neveztek ki, amelyek feladatként az 1795-ben, majd az azóta készült ügyiratok átvizsgálását, megújítását és a következő országgyűlés elé terjesztését kapták.²

Az 1795. évi büntetőkódex-tervezetét –, amely az országgyűlés sürgetésére már 1807-ben is megjelent nyomtatásban – 1826-ban újra kinyomtatták,³ ennek alapján kezdődött meg a munka. A javaslat országgyűlési előkészítését a jogügyi bizottság elnökeként az a Tihanyi Tamás udvari tanácsos, a hétszemélyes tábla ülnöke vezette, aki már az 1795-ös tervezet kidolgozásában az akkori bizottság tagjaként is részt vett.⁴ Az eredeti elaborátum revíziójának szánt, 1829-re befejezett és 1830-ban „sajtó alól kijövő” javaslat (innen az

1827. évi VIII. törvénycikk a bizottsági rendszeres munkálatok további tárgyalása a legközelebbi országgyűlésre halasztatik. Az 1790/1;LXVII. törvénycikk alapján kidolgozott rendszeres munkálatok tárgyalása, mint igen nagy jelentőségű és fontos következményekkel bíró ügy, hosszabb tanácskozást igényelvén: a karok és rendek, Ő szent felsége kegyes jóváhagyásának hozzájárulásával, egy számos tagból álló bizottság kiküldését határozták el, mely albizottságokra oszolva, az említett munkálatokat bírálja meg, a főnebb idézett 1790/1:LXVII. törvénycikk elvei szerint vegye tárgyalás alá s véleményét úgy maguk a bizottsági munkálatokra, valamint a tervezett törvénycikkekre vonatkozólag is, indító okokkal támogatva, a következő országgyűlésre nyujtsa be.

² Mályusz Elemér: A reformkor nemzedéke, Századok 1923., 34. o.

³ Codex de Delictis eorumque Poenis pro Tribunalibus regni Hungariae, partimque eidem adnexarum per Regnicolarem Juridicam Deputationem elaboratus. Posonii, Typis S. Ludovici Weber, 1826. – MOL N 117 Archivum Regni – Vegyes Könyvek 133. kötet. Hajdu jelzi, 1831-ben is publikálták az 1795-re elkészült tervezetet. – Hajdu Lajos: Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1971., 25. o.

⁴ MOL N 65 Diaeta anni 1830. Fasc. D.

újabb keletű elnevezése a műnek) nyomtatott példányait (együtt a többi javaslattal), megküldték a törvényhatóságoknak véleményezés céljából.⁵

Ezt a vármegyék az 1830-as év folyamán (például a nyár folyamán megszületett, a szeptember 8-ára összehívott országgyűlésre kiadott követutasításokban), egyre türelmetlenebbül sürgették, követeket pedig utasították a „nagy gondal és szorgalommal megkészített” munkálatok „nyomtatás által közönségesekké” tett példányainak kiküldetésére, beszerzésére.⁶ Nyár végére azonban – a királyi meghívólevél ismeretében – már több vármegye is úgy ír a javaslatok tárgyalásáról, hogy „a most sajtó alá bocsájtandó regnicolaris Operatumok tsak a jövő Esztendei Ország Gyűlésen fognak fel vétetni”.⁷

Az 1830. évi országgyűlés viszonylag rövid ideig tanácskozott, az ügyek nagy száma pedig nem tette lehetővé, hogy a küldöttségek munkáit a diéta napirendre tűzze és megtárgyalja. A végéhez közeledő ülészak idején érkezett királyi leiratban javasolt megoldást, hogy a hosszas tanácskozás nélkül is elfogadható bizottsági munkák kerüljenek gyors megtárgyalásra, a rendek elutasították. A 29. ülésen úgy nyilatkoztak, hogy a rendszeres munkák csak akkor felelhetnek meg a kitűzött céljuknak, ha a törvényhatóságok, valamint a diéta részletesen megtárgyalhatják és egységes szerkezetben, nem pedig egyes részeikben fogadhatják el azokat. Az ezzel ellentétes uralkodói javaslatot, vagyis a gyors eredményt ígérő, kiválogatott bizottsági tervezetek napirendre vételét nem látták tanácsosnak, és azt az 1831 októberében összehívandó országgyűlésre halasztották.⁸ A büntető-kódex javaslat tárgyalása egyenlőre megfeneklett, elődjével hasonló sors várt rá.

⁵ Az 1827. évi VIII. törvényezikk által felállított, regnicolaris bizottságok által elkészített javaslatot először 1829-ben nyomtatták ki, a szakirodalomban 1827., 1829., illetve 1830. évi tervezetként is előfordul. Balogh Elemér a levéltári dokumentumok alapján, a kézirat (őstervezet) utolsó dátumaként 1829. március 9-ét határozta meg. 2004-es tanulmányában jelzi, hogy ezen még sok változtatás történt, a véglegesnek tekinthető változat az év végére készült el, kiadásra pedig 1830 januárjában került. A vármegyei – az országos munkálatokat július és augusztus folyamán nyomtatásban követelő – követutasítások alapján valószínűsítem, hogy a széles körű terjesztésre csak 1830 októberében kerülhetett sor. – Balogh Elemér: Egy elfelejtett büntetőtörvény-tervezet. Győri tanulmányok 20.. Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Győr 1998., 73-74. o., Balogh Elemér: A magyar büntetőtörvény-tervezetek szerkezeti fejlődése, In Tanulmányok Dr. Nagy László egyetemi tanár születésének 90. évfordulójára, Acta Juridica et Politica, Szeged 2004., 32. o., ld. még Homoki-Nagy Mária: Az adományrendszer reformjára tett kísérletek az 1795. és 1830. évi magánjogi tervezetekben, Szeged, 2001.

⁶ Borsod vármegye Szent Jakab hava 22-én írt instrukciójában egyenesen úgy fogalmaz: „hogy a’ többször érdekelt Deputacionális munkák annyi számú nyomtatványokban adattassanak a’ Közönség eleibe, hogy azokat megszerezhetni a’ magános Hazafiaknak is módjok lehessen; – e’ felett meghagyódhatna Követ-Uraknak még az is: hogy az Ország-Gyűlési Akták és Diáriumok’ Ternioit, mihelyest a’ nyomtatott sajtó alól ki-kerülnek, a’ Megye’ közönsége számára időről időre rendessen küldözgessék meg ...” – MOL N 22 Archivum palatine.

⁷ MOL N22 Archivum Palatine. Pal. Ad. Josephus – Archivum Secretum, Praeparatoria ad Diactam Posoniensem Anni 1830. – Ld. Abaujvár, Bereg, Békés, Bihar, Borsod vármegye követ utasításai.

A szatnár vármegyei követek 1831. január 24-én kelt, a már lezárt országgyűlésről szóló beszámolójukban úgy írnak a kodifikációs munkálatokról, mint amelyek „Ő Felségének, az ország e’ tárgybeli kívánságát megelőző gondoskodásánál fogva már meg is jelentek nyomtatásban.” Itt jelezzük, hogy már az 1795-ös tervezet hatálybaléptető törvénycikk tervezete is azt ígérte, hogy „az országban és a hozzákapcsolt Részekben közhírré fog tétetni honi nyelven is. teljes terjedelmében.” – Hajdu 1971., 389. o.

⁸ „A’ Kegyelmes Előadás második részére nézve, nem tagadjuk ugyan, hogy az Országos Kiküldöttség rendszeres munkáiban találatnak olyan tárgyak, mellyek hosszas tanácskozás nélkül most is haszonnal elintézhetőnek látnak, minekutána azombam a Kegyelmes Királyi Előadásoknak 2-dik pontja követhetésé-

Az eredetileg 1831 őszi tervezett országgyűlést, a kormányzat csak 1832. december 16-ára hívta össze. A több mint egy éves késlekedés indokai között a kolerajárvány, az azal összefüggő városi- és parasztlázadások mellett, az operátumok megyei tárgyalásának elhúzódása is szerepelt. A törvényhatóságok nagy részében, a javaslatok csak 1832 nyarán és őszi kerültek az „országos kiküldöttségi munkálatok” vizsgálatára rendelt megyei választmányok és a közgyűlések napirendjére. A kormányzat talán éppen ezért szabta meg a diéta összehívásának feltételeként, hogy azok véleményezése befejeződjön. A kormányzat másik fontos törekvése a diéta megnyitásának halogatása mellett, az operátumok tárgyalási sorrendjének meghatározása, és ezzel a politikai kezdeményezés és a közvélemény kézben tartása volt. Ezt az úrbéri munkálatok első helyen történő napirendre tűzésével (jobbágyvédő szerepkörét hangsúlyozhatta így, a nemességet pedig ennek a tárgysorrendnek az esetleges el nem fogadásával, a parasztok ellenségének állíthatta be) kívánta elérni. A jogügyi munkálatokat a kormányzat – hosszas belső egyeztetést és levelezést követően –, a második helyre terjesztette elő.⁹

A KÓDEX-TERVEZET SZERKEZETI FELOSZTÁSA ÉS A KÖZBIZTONSÁG ELLENI BŰNCSELEKMÉNYEK

Az alkotók a napóleoni büntető törvénykönyv (Code Pénal, 1810.) hatására három részre osztották a tervezetet. Az első az eljárásról (De forma procedendi), a második rész az egyes büntetésekről és büntetéseikről (De Criminibus in specie, et eorum Poenis), a harmadik pedig a kihágásokról és a büntetéseikről (De delictis criminalitatem non involventibus, eorumque poenis) rendelkezett. A felosztáson kívül, további újítása a tervezetnek, hogy a Csemegi kódexhez, illetve a mai miniszteri indokolásokhoz hasonlóan az egyes cikkelyekhez részletes magyarázatot fűz.

ben az lenne megállapítva, hogy a' rendszeres munkák addig az Ország-Gyűlésen fel ne vétessenek, még az Ország Törvényhatóságaival közölve, 's ezek által megfontolva nem lesznek; mint ezen okból tehát, mint pedig leginkább azért, hogy a' rendszeres munkák csak akkor félelhetnek meg céljoknak, ha egybefoglalva vétenek tanátskozásba, s' így egyeránys fő okhoz alkalmaztatnak, holott azoknak szakaszonként leendő megvizsgálatások könnyen az olyan fő oktúl elvezethetne, és tsak a' gyakrabbi Törvényváltozásra szolgáltatna alkalmatosságot, ez uttal sem a' Felsőged által Kegyelmesen éreztett nyilvános örökösödés tárgyát, sem más' egyebet fel venni nem tartjuk tanátsosnak.” – MOL NI17 – Archivum Regni 31. kötet – Felsőged Első Ferencz Austriai Császár, Magyar és Cseh Ország Koronás Királyától Po'sony Szabad Királyi Városában, 1830. Esztendő Szent Mihály Havának 8. napjára rendeltetett Magyar Ország Gyűlésének Irásai I–II. kötet, Po'sonyban. Wéber S. Lajos betűivel, 1830., 295. o.

1830 évi VI. törvények a törvénykezés folytatásáról a legközelebbi, főleg a rendszeres munkálatok megvizsgálására rendelt országgyűlés tartama alatt.

„Ő szent felségének az iránt tetr kegyes előterjesztésére, mely szerint a rendszeres munkálatok tárgyalása céljából a jövő 1831. év október 2-ik napjára összehívandó országgyűlés előreláthatólag hosszabb ideig fog tartani.”

A kormányzat kétszer is, 1831 szeptemberében, és egy évvel később 1832 szeptemberében is leiratokban jelezte: az országgyűlést akkor kívánja összehívni, amikor valamennyi megye elkészült az operátumok felülvizsgálatával. Bővebben ld. Völgyesi Orsolya: A kormányzat álláspontja az operátumok napirendre tűzésének kérdéséről (1830–1832), Actas 1997/4., <http://aetas.hu> (letöltés dátuma: 2013.03.16.).

A legjelentősebb újdonságnak, a *kihágások (delictum politicum)* szabályozását tartja a szakirodalom.¹⁰

A tervezet elkészítése során nem csak a büntetőtörvény rendelkezéseit fogalmazták meg, hanem az ahhoz illeszkedő egyéb normákat külön-külön csoportosítva, a törvénykönyv kiegészítő szabályozásaként dolgozták ki (börtönügyi rendtartás, vérhatalmat gyakorló törvényhatóságoknak szánt iránymutatás, igazságügyi orvostan alapszabályai).

A kódex-tervezet második (anyagi jogi) részének első osztálya foglalkozik a közbiztonság elleni bűncselekményekkel (*Crimina adversus securitatem publicam*), ennek első két cikkelye tartalmazza a felségsértés (beleértve és el nem különítve a hazaárulást) és a hűtlenség tényállásait és az ezekhez fűzött magyarázó kiegészítéseket.

A *felségsértésről és hazaárulásról (Crimen laesae Majestatis seu Perduellionis)* rendelkező I. artikulus szövegének első két – a) és b) pontja – visszanyúl a Szt. István dekrétumában (II. 51. A király és az ország ellen való pártütésről) megfogalmazott elkövetési magatartásokhoz, szinte szó szerint ismétli azokat.¹¹ Az első artikulus büntetni rendeli, aki a király épsege és méltósága ellen bármiféle módon összeesküszik, vagy a konspirációt megkísérelte, vagy a kísérletről tudva azzal egyetért. Továbbá azt is akinek ilyen cselekedet a tudomására jutott, és kivizsgálhatná, de nem jelenti azt.¹²

A következő c) és d) pont pedig a Hármaskönyv hűtlenségi deliktumainak (I. Rész 14. cím) két legfontosabbikát (a fogalmat a cselekmény oldaláról nem bomlasztó, valóban állam elleni tényállását, 1–2. §) emeli be csekély változtatásokkal. Ezek: a királyra kezűket emelő, az életére leselkedők, a tartózkodási helyére törők, valamint a közrend ellen, a király és az ország romlására nyilvánvalóan ellenséges szándékkal, fegyverrel támadók.

A c) pont, amely a királyra támadókat, a király lakhelyére törőket bünteti, első látásra nem tesz mást, mint megerősíti az a) pontban, vagyis a Szent István törvényében leírtakat a király épsege, méltósága elleni összeesküvőkről, összeesküvést megkísérlőkről. Beemeli és helyére teszi, a Hármaskönyv fogalmilag egyetlen valóban felségsértés néven nevezett tényállását. Az ismétlést tekinthetjük feleslegesnek, illetve a felség minden irányból történő védelmét pontosító, erősítő gesztusnak.

Tekinthetjük azonban úgy is, mint amely különbséget tesz és megalapozza a szövetség-

¹⁰ Balogh Elemér: A magyar büntetőjogi dogmatika kezdetei. *Jogtörténeti Szemle* 2008. 4. szám, 5. o.

¹¹ Articululus I. De Crimine laesae Majestatis, seu Perduellionis.

1. § Crimen laesae majestatis, seu Perduellionis incurrit: a) Qui contra Regis Salutem, aut dignitatem, quolibet modo conspiraverit aut, conspirare tentaverit, seu tentanti scienter consenserit. – b) Qui hujusmodi aliquem noverit, et probare valens, non indicaverit. – c) Qui impias manus in personam Regis injecerit, vel vitae Ejus insidiatus fuerit, sive domum, in qua Rex existerit violenter invaserit.

d) Qui contra Statum publicum in perniciem Regis, et Regni semet evidenter hostili, armataque vi crexerit. – MOL Regnicolaris N 117, Opinio Excelsae Regnicolaris Deputationis motivis suffulta, pro pertractandis in consequentiam Articuli 67:1790/1 elaboratis Systematicis Operatis Atriculo 8. 1827. exmissae, circa Objecta ad Deputatonem Juridicam relata., – IV. Codex de delictis eorumque Poenis – in Typographia Ludovici Landerer de Fúskút, Editio Secunda, Posonii 1831.

¹² A törvényszöveg magyar változatának ismertetéséhez, Balogh Elemér 2006-os tanulmányában szereplő fordítást vettem alapul. – Balogh Elemér: A hűtlenség bűncselekménye rendi büntetőjogunk kodifikációs kísérleteiben. In *Bűnügyi Mozaik – Tanulmányok Vida Mihály 70. születésnapja tiszteletére*. Szerk.: Nagy Ferenc, Pólay Elemér Alapítvány, Szeged 2006., 361–362. o.

kötést, mint önálló bűncselekményt. Vagyis a szövetség megkötése, az erre irányuló kísérlet, vagy az ezzel való egyetértés magában is befejezett deliktum, anélkül, hogy a királyi személyt bármiféle támadás érné, hiszen ezt a későbbi c) bekezdés tartalmazza.

A régi törvények pusztá összerendezésével tehát, a jogalkotó árnyalni tudta a felségsértés cselekményét. Ezzel nem tett mást, mint összhangban a bírói gyakorlatban amúgy is meglévő, a vádlottakra súlyos következményekkel járó kiterjesztő értelmezést rögzítette¹³, amely a fontosabb politikai perek ítéletleveleiben rendszeresen egymás után sorolta fel az istváni törvényeket és a Hármaskönyv idevágó rendelkezéseit. Nemcsak felsorolta, hanem ezzel a szövetségekötéshez, rosszabb esetben ennek bármilyen kísérletéhez fűzte a rendkívül súlyos jogkövetkezményeket.

Leszögezhetjük, hogy itt történt először rendszerszerű és átgondolt próbálkozás arra, hogy a szövetekezést ne előkészületi cselekményként, hanem önálló sui generis deliktumként kezelje és büntesse. Ez a problémakör az 1878. évi törvény megfogalmazásakor kerül majd újra elő, nem kevés szakmai vitát és bírálatot váltva ki.

A *hűtlenséget (De Nota Infidelitatis)* szabályozó II. cikkelyt magyarázó bevezető szöveg, visszautal az 1723:9. törvénycikk rendelkezéseire, amelyeket számbavesz és felsorol, de amelyekből csak az állam biztonságát komolyan veszélyeztető¹⁴ négy esetet emeli be az artikulus tényállásai közé. Ez utóbbiakat jobban megvizsgálva láthatjuk, hogy nem tett mást, mint a már a Hármaskönyvben¹⁵ is szereplő fontosabb és állandó eseteket helyezte bele a tényállásba.¹⁶

A hűtlenség deliktumának tényállása az állam egységét, sértetlenségét külső és belső irányból fenyegetők ellen fogalmazódik meg a tervezetben. Az elkövetési magatartások

¹³ „[...] kegyeskedjék elrendelni letartóztatásukat; szem előtt tartva az István-féle dekrétumot, amelyre az 1715. évi 7. törvénycikk is hivatkozik, s amely dekrétum nemcsak azokat mondja ki bűnösnek a felségsértés büntetésében, akik a királyi felség épsége és méltósága, valamint az ország java ellen összeesküsznek, vagy összeesküvésre tesznek kísérletet, avagy akik tudatosan egyetértenek az előbbiekkal, hanem azokat is, akik ismernek ilyeneket, de nem jelentik fel őket.” – Németh János királyi jogügyi igazgató előterjesztése Sándor Lipót főherceg nádorhoz, Pest 1794. december 1., közli: Benda Kálmán – Elek Judit: Vizsgálat Martinovics Ignác szászvári apát és társai ügyében, Magvető Kiadó, Budapest 1983., 345. o.; A Királyi Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Martinovics Ignác perében 1795. április 27. és 29., 383. o.

¹⁴ „...quaedam tamen delictorum species, quae considerata eorum indole, et consecratis securitatem publicam intantum non afficiunt, ut Criminibus ad convellendum statum publicum directis,” – MOL N 117 Regnicolaris – Codex de delictis eorumque Poenis 1831., 30. o.

¹⁵ Sőt kettő tényállást, már az 1462. évi II. törvénycikkben is megtalálunk. – 1462. évi II. törvénycikk, azok az esetek, melyek hűtlenség vétkére tartoznak, és a melyekben, valamint másokban, a király úr a bűnösök birtokait és fekvő jószágait másnak adhatja és adományozhatja.

¹⁶ Összevetve a Hármaskönyv és az 1723:IX. törvénycikk rendelkezéseivel:

II. Artikulus – Figyelemmel a hűtlenségi eseteket legszentebb Ófelsége jóindulatú jóváhagyásával módosító 1723:IX. törvénycikk rendelkezéseire, e büntett elkövetői: Az ország és a kapcsolt Részek várainak gonosz szándékú elárulói és földadói. (Trip. I.14. cím 16. §–1723:IX. 7. §) – Az ország ellenségeinek fegyvereket, s háború idején élelmet szállítók, ameddig az ellenséges hatalmat szolgálók ezt a cselekedetet szabadon, sőt gonosz szándékkal teszik. (Trip. I.14. cím 17. §–1723:IX. 7. §)–

Ugyanígy azok, akik az ország belső rendjének földúlására vagy megzavarására akármféle embereket behoznak és felfogadnak. (Trip. I.14. cím 8. §–1723:IX. 7. §) – Ezen kívül a bírák és híreleshelyek, továbbá a közhírelű pecsétet hivatalból használó emberek, akik ezeket hamis oklevelek készítéséhez felhasználják. (Trip. II. 16. cím §–1723:IX. 3. §)

külön pontokba szedve jelennek meg, ami jól jelzi a jogszabályszerkesztésben a taxatív felsorolás irányába történő elmozdulást, mind a lazán és bőbeszédűen szerkesztett korábbi törvény-javaslatokhoz, mind a középkori jogalkotás elnagyolt normarendszeréhez képest.

A VÁRMEGYÉK ÍRÁSBELI VÉLEMÉNYEI A BÜNTETŐ-JAVASLAT HÜTLENSÉGGEL ÉS FELSÉGSÉRTÉSSEL FOGLALKOZÓ PONTJAIHOZ

A vármegyék egy csoportja tehát rendkívül komolyan vette, a javaslat véleményezésének feladatát. Sajnos, mivel a kódex-tervezet nem került az országgyűlés plénuma elé, a véleményadás folyamata egyirányú maradt, nem mérhetjük le valós hatását. Mégis nem haszontalan számba vennünk, hogy a politikailag érzékeny jogterületen mely problémakörökhöz fűztek javaslatokat, fejezték ki aggályaikat a közgyűlések és bizottságaik.¹⁷

A közgyűléseken kérélt álláspont, több helyütt inti *pontosabb fogalmazásra* a kodifikátorokat. Csanád megye, valamint Győr is jelzi 1832. februári észrevételeiben¹⁸, hogy a király épsége és méltósága ellen bármiféle módon (quodlibet modo) összeesküvő magatartás leírását bizonytalannak, kétes értelműnek, más magatartásoktól nehezen elhatárolhatónak tartja. Somogy pedig úgy jellemzi az első törvénycikkelyt, mint ami a régi törvények „kétes és széles értelmű szavaival”, az elkövetési magatartások felesleges ismételtetésével kelt bizonytalanságot, ezért az a) és b) pont alatti szabályok elhagyását javasolja.¹⁹

Nyitra véleményében – az 1723:9. és az ellenállás jogát törő 1687:4. törvényt felemlgetve, de ezek ellenében – kijelenti, ezen szabályok nem vonatkoznak a törvénytelen támadások esetére, amelyekkel szemben megengedett a jogos önvédelem, anélkül, hogy ezzel bárki a felségsértés bűnébe esne.²⁰

Mint mindegyik kodifikációs kísérletnél, a legtöbb félelmet és kritikát itt is a *vagyon-elkobzás intézménye* váltotta ki. Szeged, Komárom és Somogy a javak elkobzásának és zár alá vételének eltörléséért száll síkra, Somogy helyette az örökös rabságot javasolja. Indoklásuk nagyon hasonló (a megszokott elemeket vomultatják fel), a jószágvesztést, mint a legigazságtalanabb, az ártatlan gyermekeket sújtó büntetést írják le, amely magát a bűnöst is a jövőre nézve „minden segedelemtől megfosztja.”

Liptó megye azt a követelést terjesztette elő, hogy a jószágok lefoglalására-elkobzására addig ne kerülhessen sor, amíg a királyi korona ügyésze joghatóságát nem gyakorolta és a bűncselekmény elkövetése nem bizonyosodott be.²¹

¹⁷ Tekintve, hogy Balogh Elemér tanulmányaiban (2005., 2006.) kitért az általa fellelt anyagi és eljárási jellegű törvényhatósági reflexiókra, így azokat részleteiben nem ismertetem, csak rendszerezve emlitem és néhány általam feldolgozott, a téma szempontjából fontossággal bíró vármegyei vélemény-mozaikkal kívánom kiegészíteni.

¹⁸ Győr egyszerűbb szöveget javasol: „Aki a királyság feje, vagy trónjának megsemmisítésére összeesküszik”. – GYMSML IVA. 1/d./3 – Archivum vetus, Győr vármegye nemesi közgyűlésének iratai, 1832. Bőjt-elő hó 13.– Országgyűlési iratok 1827–32., 58. o. – A tanulmány címét, a választmányi ülés észrevételeit tartalmazó jelentésből idéztem.

¹⁹ GYMSML IVA. 1/d./3 – Somogy vármegye 3221. számú tanácskozása, 1832. Nyilas hava 5., 28. o.

²⁰ GYMSML IVA. 1/d./3 – Reflexiones incltyi Comitatus Nittriensis, Tyrnaviae 1832., 21. o.

²¹ GYMSML IVA. 1/d./3 – Somogy (29. o.) és Liptó vármegyék (19. o.) instrukciói.

Az 1830. évi magánjogi törvényjavaslatok országgyűlési vitája során többször is előkerült a királyi adományrendszer reformja, amely téma a hűtlenség büntettségéhez szorosan kapcsolódik. Kőlcsey és Deák Ferenc is indítványozta a királyi kincstár évszázadok óta megszokott öröklési jogának megszüntetését, így a magszakadás és a hűtlenség, mint adományozási jogcím eltörlését.²²

Fentiekhez hasonlóan, mindig is az állam elleni bűncselekmények sarokpontja volt, a *feljelentési kötelezettség* kérdése. Győr és Somogy is, a korábbiakban kifejtett véleményeikkel összhangban bíralták a tervezet b) pontját (akinek bármilyen összeesküvő szándék és tett a tudomására jutott, s kivizsgálhatná, de nem jelenti azt). Sem a vétek nagysága, sem az általános gyakorlat nem igazolja az azonos büntetést, sőt éppen ebben az esetben kéne nagyon is óvatosan eljárni, – írja a somogyi vélemény. A győri javaslat, úgy nyilatkozik, hogy ha már a pártütés irtóztató volta miatt el is fogadjuk a mulasztó büntetését, akkor is azt enyhébben kell büntetni. A hűtlenség szabályai közé kellene, a felségsértéstől áttenni.

Mindkét vélemény rögzíti a rokonok (fel- és lemenő ági rokonok, illetve első gradusbeli anyafiai) mentességének követelményét.²³

Az eljárási szabályok vitáiban, a *bíróságok joghatóságát* érintő általános kérdéskörben két álláspont ütközött. Melyik bíróság, az elkövetés helye szerinti, vagy pedig a gyanúsított lakóhelye szerint járjon el. A Deák testvérek által kidolgozott zalai javaslat, azt a törvényhatóságot tartotta elbírálásra (és a büntetés végrehajtására) alkalmasnak, ahol a vétkes lakik.²⁴ Ezzel csengenek össze a somogy megyei vélemény azon részei, amelyek a felségsértés és hazaárulás eseteiben nem a királyi táblát jelölte volna meg elsőfokú fórumként, hanem az „alperes bíróságát”, „akarmely közönséges első rendű Törvényszék”-ben jelölte meg. Annál is inkább tartotta volna ezt célravezetőnek, mert ezzel több feljebbviteli fórum nyílt volna a különleges ügyeknek.

A vármegyék indítványjaiban többször felbukkan az igazi hazaáruló „rosz Tanácsosok” alakja, akiket már Szent István és Ulászló törvényei is „kárhoztattak” (pl. Bars, Somogy vármegye észrevételeiben). A vitakör érdekes és vissza-visszatérő momentuma, hogy ki járjon el a

²² A királyi adományról szóló magánjogi javaslat (De Donationibus Regiis in genere) 2. §-a rögzítette: „Azon személy hűtlenségének vagy magszakadásának címén, akinek hűtlensége vagy magszakadása okán már valaki adománybirtokot kért és abba magát törvényesen beiktatta és 32 év óta haszonélvezetében van, más adománybirtokot kérő vagy annak örökösei birtokban maradása érvénytelen.” A kialakult gyakorlat szerint, ha valaki hűtlenségre hivatkozva kért birtokot az uralkodótól, elegendő volt, ha a hűtlenség tényét állította, anélkül, hogy azt jogerős bírói ítélettel alátámasztotta volna. Az uralkodó annak, aki az elkövetett hűtlenségre hivatkozott, peres adományt biztosított. – A 2. §-hoz kapcsolódott az a Zala megyei javaslat is, hogy felségsértés vagy hazaárulás jogcíme alatt csak azokat a javakat lehessen elajándékozni, amelyek az elmarasztaló bírói ítélet által már a királyi ficsusra szállottak, valamint semmisítsék meg a peres adományokat és azok jogi háttérintézményeit. – Bővebben ld. Homoki-Nagy Mária: Deák Ferenc megjegyzései az adományrendszer reformjára, In „...a hazának szent ügye...” Emléktűlés Deák Ferenc születésének 200. évfordulójára alkalmából, Szerk.: Szabó István, Szent István Társulat, Budapest 2003., 29–30. o.

²³ A szokásjogi gyakorlat adta értelmezésből következően, sem a törvényalkotó, sem a vélemények nem térnek ki a b) pont „et probare valens” kitételére. Egyértelműnek veszik, hogy a feljelentési kötelezettség mindenkiére (nem csak a vizsgálatlalt megbízottakra, vagy vizsgálati lehetőséggel bírókra) kiterjed.

²⁴ „Javítva változtatni” – Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai. (Szerk.: Molnár András) Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg 2000., 180–181. o.

hűtlen tanácsosok megbüntetése és felelősségre vonása ügyében. Kölcsey a tárgyalások során kifejti: a véték ebben az esetben az egész nemzetet és alkotmányt sérti, amelyet csak az országgyűlés ítélhet meg.²⁵ A hűtlen tanácsadók bűnének meghatározásával és elítélésének kérdéskörében, végezetül semmilyen rendelkezés nem került bele a hamarosan elfeledett tervezetbe.

AZ 1832–36-OS ORSZÁGGYŰLÉS VITÁI ÉS A BÜNTETŐJOGI MUNKÁLATOK ELHALASZTÁSA

Az országgyűlés a hosszadalmas sorrendi vita után kezdte el az operátumok tárgyalását az urbáriális tervezettel, majd 1833 novemberétől a bírósági szervezeti, 1834-es év közepétől (május–június) pedig a magánjogi javaslatokkal folytatta. Elsősorban a „feudális törvényhozás nehézkes mechanizmusa” az a tényező, amely miatt a hátralévő munkálatokra nem maradt idő, a büntető kódex tervezete nem került a pozsonyi diéta napirendjére.²⁶

Rögzíthetjük, hogy bizottsági törvényjavaslatokról ilyen széles körű és intenzív vitára („országos vittelésre”), vármegyei egyeztetésre addig még nem került sor. Mivel a tervezet végül nem került a diéta elé, a valódi szakmai vitának az 1830. évi és a 1832. évben kezdődő diétára készülő törvényhatóságok véleményei lettek a kifejezői. A kodifikációs javaslatok sokrétűségükkel (hiszen kilenc bizottság javaslatairól volt szó), a magyar közjog és a társadalom minden jelentős kérdését érintették, ezek helyi (főként megyei) vitái megmozgatták a politizáló elit, elsősorban a reformer jogászok csoportjait. A törvényhatóságok – latin, illetőleg többségében már magyar nyelven fogalmazott – véleményeiket egymásnak is eljuttatták, így az országos vita módot adott a reformkor törekvéseinek, köztük a reformkori büntetőjog elvek és harcok első megjelentetésére, a további szakmai és politikai küzdelmek módszertanának és tudományos eszköztárának megalapozására.

²⁵ „Mihelyt azt ki mondjuk, hogy a nemzet iránt hűségtelen tanácsosokat a diaeta ítéli meg, bár ha nyomban egyet sem lehetne is megbüntetni, mégis nyerve van a dolog, mert lehet perbe idézni, lehet absolválni, és ezen absolutio fogja jusainkat biztosítani, s ha nem magunknak, unokáinknak használni.” – Kölcsey Ferenc felszólalása a hűtlen tanácsosok ügyében, 1834. február 28., kerületi ülés, Országgyűlési tudósítások – In Kölcsey Ferenc Országgyűlési dokumentumok (sajtó alá rendezte: Völgyesi Orsolya, Universitas Kiadó, Budapest 2011., 255., 262. o.)

²⁶ Baró Szilvia: Megjegyzések a magyar büntetőjogi kodifikáció 1848 előtti történetéhez, *Jogelméleti Szemle* 2007/1., <http://jesz.ajk.elte.hu> (letöltés: 2013.04.05.) – Völgyesi Orsolya: Újabb források az 1832–36-os országgyűlés történetéhez, *Aetas* 2000/1–2., <http://aetas.hu> (letöltés: 2013.02.15.) – Hajdu Lajos ezt írja, amikor azt gondolgatja, hogy miért nem került az 1795. évi javaslat teljes egészében az országgyűlés elé: sokan úgy vélik, „hogy az országgyűlési munka kialakult módszerei miatt lehetetlen lett volna a hatalmas anyagot, az összes Deputatio minden javaslatát diétán megtárgyalni. Valóban: a nehézkes országgyűlési tárgyalási és érintkezési mód (feliratok, válaszfeliratok, küldöttségek stb.) miatt sokkal egyszerűbb konkrét kérdésekben is lehetetlen volt (vagy hosszú hónapok munkáját igényelte) egy-egy törvénycikk megalkotása, a feudális törvényhozás már nehézkes mechanizmusa miatt is alkalmatlan volt ilyen átfogó, nagyszabású legiszlációs munka elvégzésére. – Hajdu 1971., 359. o.

Beke Margit

A MAGYAR KATOLIKUS PÜSPÖKKARI TANÁCSKOZÁSOK MIBENLÉTE, RÉSZTVEVŐK KÖRE ÉS OKMÁNYAIK

A ZSINATOK ÉS PÜSPÖKI TANÁCSKOZÁSOK ÁLTALÁBAN

A katolikus egyház kiemelkedő ünnepélyességgel üli meg a püspökké szentelést, jelezve annak fontosságát. A püspöki felszenteléssel és joghatósággal ugyanis az apostol utódok olyan főpásztori hatalmat nyernek, amely az egyházi törvényhozásban, a bíráskodásban és a végrehajtásban érvényesül, és ezáltal az egyházi irányítás legfontosabb tényezőivé válnak.¹ A jelenleg érvényben lévő kódex szerint „a megyés püspök feladata, hogy a rábízott részegyházat a jog szerint törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalommal kormányozza”.² Ez ugyan napjaink megfogalmazása, de a püspök jogosítványai lényegében nem változtak kezdetektől fogva. Ez képezi alapját azoknak az összejöveteleknek, ahol a püspökök testületileg tanácskoznak. A tárgyalások mindenkor szorosan kapcsolódnak az adott kor egyházi, politikai, nemzeti és kulturális törekvéseihez, vagyis mindahhoz, amely a katolikus egyházat akár intézményeiben, akár egyes híveiben valamiképpen érinti.

A püspökök tanácskozása országos szinten nemzeti zsinatokon és értekezleteken valósulnak meg. A tartományi és egyházmegyei zsinatokon csak a területileg illetékes ordináriusok vesznek részt, de nincs jelen a teljes püspöki kar.³ Zsinat és értekezlet között különbséget kell tennünk. Zsinatok alkalmával ugyanis a törvényhozás domborodik ki és jogszabályok születnek, az értekezleteken viszont a tanításra, a közös állásfoglalásra helyezik a hangsúlyt. Azonban értekezleteken is hozhatnak a püspökök kötelező erejű határozatokat.

Bár a középkorban tartottak hazánkban püspöki tanácskozásokat, mégis inkább a XVII. század hozott döntő fordulatot. Ugyanis a Trentói Zsinat hatására tartott, egyre több tartományi és egyházmegyei zsinat mellett megjelennek a püspökkari tanácskozások.

A tanulmány létrejöttét támogatta az OTKA NK 83799. számon. A konferenciákra vö.: A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből. 1919–1944. Szerk., vál., bev. tanulmányt, jegyzeteket, függelékét összeáll.: Gergely Jenő. Gondolat. Budapest 1984., Teljes jegyzőkönyveket lásd: A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei. I–III. Sajtó alá rendezte, szerkesztette, bevezető tanulmányt írta: Beke Margit. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae XII–XIV) Aurora – Argumentum. München – Köln – Budapest. 1992–1996. (a továbbiakban: Pljk.) I. bevezető, III. Bevezető., Bánk József: Egyházi jog. Budapest 1958. 108. o.

² CIC 391. kán. 1 §. Az új kódex latin–magyar nyelvű kiadását lásd: Az Egyházi törvénykönyv. Szerk. ford. magy. Erdő Péter. Budapest 1985. (a továbbiakban: CIC. 1985.)

³ A zsinatokról lásd Péterfy, Carolus: Sacra concilia Ecclesiae Romano-catholicae in Regno Hungariae celebrata. I–II. Posonii 1741–42.

Pázmány Péter esztergomi érsek pl. a számos zsinat mellett három püspöki tanácskozást is tartott. Később a nemzeti zsinatok ritkulnak, a konferenciák viszont gyakoribbá, a XIX. század utolsó harmadában pedig rendszeressé válnak.

Nemzeti Zsinat hazánkban legutóbb 1822. szeptember 7-től október 26-ig Pozsonyban ülésezett. Ezt egyházmegyei zsinatok előzték meg, azért hogy minél eredményesebb munkát végezzen a nemzeti zsinat.⁴ Ehhez mind a királynak, mind a Szentszéknek az engedélyére lett volna szükség. A királyhoz ez eljutott, de a király a Szentszékhez nem továbbította a kérelmet. A meghívó levélben Rudnay Sándor hangsúlyozta a zsinat fontosságát, amely *sub praesidio nostro*⁵ ül össze. Helyszínül a Szent Szalvator templomot jelölte meg a prímás, aki október 8-án szentmisét mutatott be a Szentlélek tiszteletére. Remélve a Szentatya áldását (amely az udvar miatt nem érkezhett meg, ezért a kinevezése alkalmával kapott pápai áldást és a búcsút kiterjesztette a zsinaton részt vevőkre, amelyet a zsinat végzetével is kiosztott).⁶ Ebben megfogalmazta, hogy ennek a szent zsinatnak az üdvös végzései szolgáljanak az erkölcsök visszaállítására, és hogy szerencse, áldás boldogság fakadjon belőle. Igen fontos ügyek vártak a zsinatra, amely a következő pontokat tárgyalta: 1. Egyházi fegyelem, 2. Káldi-féle Biblia újbóli kiadása, 3. Pesti egyetem ügye, 4. Szerzetesrendek, 5. Szemináriumok tanulmányi rendszerének összehangolása. A következő hármat a király óhajára függesztettek hozzá: 6. A bécsi Augustineum pénz-alapjának megteremtése, 7. Misék számának csökkentése, 8. Egyházi bírászkodás. A zsinaton részt vett 7 latin, 4 görög katolikus püspök, (Szepessy Ignác erdélyi püspök nem), 3 címzetes püspök püspökiük helyett, 5 beteg püspök megbízottja, címzetes, felszentelt püspökök, káptalanok, szerzetesrendek előljárói, szemináriumi igazgatók, meghívott teológiai tanárok.⁷ Érdekes módon, az ülésen szó volt arról, hogy Szentnek hívják ezt a zsinatot. A kitűzött témákat 5 bizottságban tárgyalták. Közben október 4-én fényesen ünnepelték meg Rudnay hercegprímás 62. születésnapját és Ferenc császár, király névnapját, amikor Klobusiczky Péter Kalocsa és bácsi érsek mondott oratiót. A nemzeti zsinat határozatait felterjesztették a királyhoz, és a Szentatyához (amely nem jutott időben hozzá). A határozatok azonban nem hozták meg a remélt eredményt.

Összevetve a püspökkari konferenciákkal a következőket vonhatjuk le. A zsinat összehívásához szükség volt a király és a Szentszék engedélyére, de a püspökkari tanácskozásokhoz nem. Ez lehet a magyarázata annak, hogy több nemzeti zsinatot nem tartottak azóta sem, míg a püspökkari tanácskozások rendszeressé és gyakorivá váltak. Az elnöki tisztet mindkét alkalommal a prímás töltötte be. Mindkét alkalommal az ország vala-

⁴ Zsinati aktákra vö.: Prímási Levéltár. Rudnay Sándor. PE Nr. 70., a határozatok Nr. 70/13. sz. alatt. Meszlényi Antal: A jozefinizmus kora Magyarországon (1780–1846). Budapest 1934. 252. o., Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae XII–XIV) Aurora Könyvek. München 1973. 400-tól., Nachrichten und Betragungen über die ungarische Nationalsynode vom Jahre 1822. Sulzbach 1824.

⁵ Acta synodi Nationalis sub augustissimo imperatore Francisco Primo et primatu celsissimi principis Alexandri a Rudna Posonii anno 1822. habitae. OSZK Quarta Latina 3912. 7. o.

⁶ Megjelent Oratio celsissimi ac reverendissimi domini principis primatis Alexandri a Rudna et Divék-újfalú ad synodum in ecclesia SS. Salvatoris Posonii die 8. septembris 1822. Posonii 1822. címen jelent meg.

⁷ Meszlényi 1934. 257. o., eredetiben PL Rudnay Sándor. PE Nr. 70/13. sz. alatt, a határozatok, 143–149. o. között az aláírók.

mennyi püspöke köteles megjelenni. A zsinat résztvevői mégis bővültek szerzetesrendek főnökei, káptalanok, prépostságok, apátságok képviselőivel, teológiai tanárokkal. A püspökkari tanácskozásokon ez a kör általában nem található. A zsinatot Szentként jellemezték, a püspökkari konferenciát nem. A zsinaton külön bizottságokat hoztak létre egy-egy témakör alaposabb megvizsgálására, a püspökkari tanácskozásokon viszont erre jóval később került sor.

Mindkét esetben a döntések kötelező erővel bírnak. Sőt ezeket nem írhatják felül sem a tartományi, sem az egyházmegyei zsinatok. Erre jó példa az 1941-es Esztergomi Egyházmegyei Zsinat. Igen pontosan fogalmaz Serédi Jusztinián az 1941-es Egyházmegyei Zsinat határozataiban:

„I. Általános határozatok.⁸

1. § Az esztergomi főegyházmegyei zsinat határozatai az általános egyházi törvénykönyv – Codex Juris Canonici – beosztásához alkalmazkodnak. Nem ismétlik a kánonokat, hanem azokra utalnak.

2. § A Codex Juris Canonici és ennek a főegyházmegyei zsinatnak határozatai a plébániai könyvtárakban és minden egyes főegyházmegyei papnak a könyvtárában meglegyenek. Állandó tanulmányozásuk és hűséges megtartásuk szigorú kötelesség.

3. § Mivel az általános egyházi törvényeket magyarázó döntéseket, az újabb általános törvényeket és rendeleteket, a magyarországi püspökkari határozatokat, a főegyházmegyei rendeleteket, a lelkipásztori szempontból fontos állami törvényeket és rendeleteket a Főegyházmegyei Körlevelek (Circulares Litterae Dioecesanae) közlik, minden plébániahivatal és minden főegyházmegyei pap köteles a főegyházmegyei körleveleket járni. A plébánia tulajdonát képező példányt évfolyamonként, vagy több évfolyamot egybefűzve be kell köttetni és a plébániai könyvtárban lelkiismeretesen megőrizni. Az esetleg hiányzó példányok vagy évfolyamot utólagos megszerzése a mulasztó plébános költségén történjék...

4. § Érvényben maradnak a Magyarország nagyméltóságú püspöki kara által kiadott vagy jóváhagyott határozatok, rendeletek és szabályok, nevezetesen a Rendszabályok a Katolikus Népiskolák Közigazgatáshoz (1923. okt. 14.) és általában a különböző fokú katolikus iskoláknak és tanügyi hatóságoknak szóló utasítások és rendszabályok; a Magyarországi Katolikus Egyházközségek Igazgatási és Adóztatási Szabályzata; a Katolikus Akció szervezeti szabályzata; a Katolikus Középiszkolai Hittanárokat képesítő szabályzat (lásd Függelék 1. sz.) stb.”

Szerédi Jusztinián, mint kánonjogász, akinek elvéülhetetlen érdemei vannak az 1917-es kódex és forrásainak összegyűjtése körül, még az egyházmegyei zsinat rendelkezéseit is az 1917-es kódex alapján szerkeszti meg. Fontosnak tartja kiemelni, hogy a zsinati döntéseket, a püspökkari határozatokat is az egyházmegyei körlevelek őrzik, tehát a körleveleket minden plébániának meg kell rendelni. Ez jelenti a püspökkari konferenciák döntésének a publikálását, amint a zsinatok döntését is publikálják. Ennél is érdekesebb, hogy „Érvényben maradnak a Magyarország nagyméltóságú püspöki kara által kiadott vagy jóváhagyott határozatok, rendeletek és szabályok” (4. §).

⁸ Esztergomi Főegyházmegyei Zsinat. Esztergom 1941. 1–3. o.

A PÜSPÖKKARI TANÁCSKOZÁSOK, ELNEVEZÉSEK, RÉSZT VEVŐK KÖRE, ELŐKÉSZÍTÉS

Az 1917-es kódex nem foglalkozott a konferenciával. A II. Vatikáni Zsinat és az azt követő törvényhozás viszont kötelezővé tette a püspöki konferenciák megalakítását, és egyzsersmind pontosan körülírta ennek a jogintézménynek a tartalmát.⁹ Ennyiben a püspöki konferencia helyi specialitásból általános egyházi jogi intézménnyé vált, és jellegében is fejlődött. Az új kódex megjelenése óta a püspöki konferencia elsősorban egy-egy ország püspökeiből álló állandó intézményt jelent a régi szóhasználattal szemben, amely ezzel a szóval többnyire csupán a püspökök tanácskozására utalt, s a testületre magára a kar (coetus) kifejezést alkalmazta. A püspöki konferenciáról a ma érvényben lévő kódex így ír: „állandó intézmény: valamely ország vagy egy bizonyos terület püspökeinek egyesülése. Benne ezek a püspökök egyes lelkipásztori feladataikat gyakorolják területük Krisztus-hívői érdekében, annak a nagyobb jónak előmozdítására, amit az embereknek az egyház ad”.¹⁰

Ma a püspöki konferenciához tartoznak „az illető terület összes megyés püspökei és azok, akik a jogban velük egyenlő elbírálás alá esnek, továbbá a koadjutor püspökök, a segédpüspökök és azon a többi címzetes püspökök, akik az adott területen... különleges feladatot töltenek be”.¹¹

Európában ismeretes az 1830. évi belga püspöki tanácskozás, az 1848-as német és az 1849-es osztrák.¹² A kelet-európai államok történetében 1830-at jelölik meg a konferenciák kezdeti időpontjaként. Mindezek előfutáraként tartják számon az 1596-os breszt-litovszki és az 1786-os emsi kongresszust. Ezt az általánosan elfogadott képet jelentősen színezi a magyar konferenciák kutatása nyomán elért eredmény.

Napjainkban a konferenciák egyrészt magasabb fokon integrálódnak, másrészt egyes konferenciák jobban tagolódnak, amint ezt a bizottságok és tanácsok megjelenése bizonyítja.¹³

A forrásokban különféle nevekkkel találkozunk mind a konferenciát mind a püspöki kart illetően. A püspökök összjöveteleire sokféle kifejezést alkalmaztak. A hazai levéltári forrásokban a püspöki tanácskozással kapcsolatban fellelhető a consilium (1622.), conventus (1639. 1790), sessio, concursus (1790), consessus (1808), püspöki értekezlet, tanácskozmány (1848), conferencia (1867), consultatio episcoporum / praelatorum. (1876)

A karral kapcsolatban a chorus, conventus episcoporum / praelatorum és ennek magyar fordítása olvasható. A magyar püspöki kar 1848-tól kezdődően szerepel, illetve ennek 1849-ben sajátos csengése ez: magyarhoni püspöki kar.

⁹ Ecclesiae Sanctae =AAS 58. 1966. 733 o.

¹⁰ CIC 1983. 477. kán.

¹¹ CIC 1983. 450. kán.

¹² Andresen, Carl-Denzler, Georg: Wörterbuch der Kirchengeschichte. München, 1982. 132. o. (továbbiakban: Andresen-Denzler), valamint Rösser, Ernst: Bisthofskonferenzen. =LTK II. Freiburg, 1958. 56. o. (továbbiakban: Rösser)

¹³ Felczani, Giorgio: Le Conferenze Episcopali. Bologna, 1974., Erdő Péter: Tanácsok, bizottságok és más pasztorációs szervek a zsinat utáni egyházi jogban. =Teológia 16. 1982. 242 skk., Andresen-Denzler 132. o., a magyar püspöki karral vonatkozóan ld. az esztergomi főegyházmege névtára és évkönyve 1982. Esztergom, 1982. 114, 119.

Érdemes áttekinteni azt a folyamatot, hogyan jutnak el a püspökök a közösségi döntés vállalásához, és ezt hogyan fejezik ki az okmányokban. A tanácskozáson résztvevő püspökök testületileg hozzák meg döntéseiket, de a XVII. század elején még személyes különállásukat hangsúlyozzák. Pl.: Domini Regni Hungariae Praelati. Lósy Imre primás elnöksége alatt (1637–1642) kezd a testület előtérbe kerülni. A XIX. században a püspöki kar „communi ... nomine” küldi Lonovics József püspököt a pápához, azzal a megbízással, hogy a vegyes házasságok kérdésében iránymutatást kapjon. Először 1848-ban fogalmazták meg magyarul a főpásztori levelet, és először írják alá, mintegy a testvériség érzésétől is vezettetve, magyarul így: a magyarhoni püspöki kar. A későbbiek során nemegyszer visszatérnek a személyenkénti aláírások, akár keresztnév, akár családnévvel együtt. Érdekes, hogy éppen a Hajdúdorogi Görög Katolikus Egyházmegye megalakulásának idején, 1912-ben tudatosítják jelenlétüket és közösségüket a görög katolikus püspökök e formában: a latin és görög szertartású püspökök. Végül, a XX. században válik általánossá a döntés és az aláírás teljes egységének kifejezése így: a magyar katolikus püspöki kar, bár a dokumentumokban emellett sokszor használják még a saját nevüket is.

A püspöki konferencia elnöke a mindenkori esztergomi érsek, primási szerepénél fogva. Joga volt a konferenciákat összehívni és azon elnökölni. Amikor az esztergomi érseki székhely beletlen volt, vagy a primás nem vett részt a tanácskozásokon, más megyés püspök elnökölt. Az elnöki tisztelet ezekben az esetekben valamelyik érsek töltötte be, éspedig az, akit korábban szenteltek püspökké.¹⁴ A konferenciákon a résztvevők felsorolásakor a bíborosi rangban lévő megyés püspök megelőzte az érseket.¹⁵ Az érsek között is a régebben szentelt élvezett elsőbbséget. Ezután következtek a megyés püspökök, és őket követték a címzetes püspökök, a pannonthalmi főapát és az apostoli kormányzók. A primás távollétében vagy széküresedés esetén a precedencia szerint illetékes érsek elnökölt. A rangsort legutóbb 1941-ben Serédi Jusztinián bíboros, hercegprimás állapította meg, a Felsőházban való ültetés céljából.¹⁶ A bíboros tekintetbe vette az egyházban kialakult hagyományokat, és az 1936: XXII. tc. 4. §-ára hivatkozva alkotta meg az egyháznagyok méltóságrendjét. A rangsor élén mindenkélt a hercegprimás állt, utána következtek az egyházmegyes érsek prekonizálásuk / kihirdetésük sorrendjében, aztán a címzetes érsek. Őket követték a megyés püspökök, püspökségük kihirdetési rendjében, majd a pannonthalmi főapát, mint abbas nullius episcopus, a többi helyi ordinárius és végül a főkáptalanok nagyprépostjai, a káptalanok alapítási rendjében. A jegyzőkönyveken ez a felsorolás érvényesült az általunk tárgyalt években is.

A konferenciákon részt vevők köre is változó. Voltak olyan tanácskozások, ahol kizárólag megyés püspökök jelentek meg,¹⁷ esetleg a püspökök egy része „bizalmas”¹⁸ tanácskozáson vett részt. Ezek a legszűkebb kört képezték. Több esetben apátok, prépostok, ka-

¹⁴ 1918. nov. 20-án pl. Szmrecsányi egri érsek elnökölt, noha jelen volt Várady L. Árpád, a kalocsai érsek, de öt két évvel később nevezték ki (1914-ben) mint az egri érseket. Vö. Pkjk 1918. nov. 20. (továbbiakban: Pkjk)

¹⁵ Például 1913. jan. 22-én Hornig Károly veszprémi püspök bíborosi rangjával megelőzte Szmrecsányi Lajos egri érseket. Vö. Pkjk. 1913. jan. 22.

¹⁶ PL Serédi Jusztinián. Egyházkormányzati iratok. Cat. D/C 479/1941.

¹⁷ Például 1622. máj. 25-én. Vö. Hanuy Ferenc: Pázmány Péter összegyűjtött levelei I–II. Budapest, 1910. I. 291. o. (továbbiakban: Hanuy)

¹⁸ Például 1888-ban, vö. Primási Levéltár (továbbiakban: PL) Simor János. Egyházkormányzati iratok. Cat. D. 38. t.

nonokok, vagyis az országgyűlésre meghívott személyek is jelen voltak.¹⁹ Az ülésekre néha világi főurakat is meghívtak.²⁰ Ez már a legtagabb értelemben vett püspöki tanácskozás, de mégis az, hiszen a primás kezdeményezésére történt, és a püspökökkel együtt tárgyaltak. A XIX. században egyre szűkül a konferencián résztvevők köre, a XX. században pedig egészen megváltozik.

Amikor a konferenciákon résztvevő ordináriusokat vizsgáljuk, – az 1920 után kialakult viszonyoknak megfelelően – e körbe soroljuk az érsekeken, püspökökön kívül az apostoli adminisztrátorokat, a káptalani és püspöki helynököket. A határokon kívül rekedt püspökök nem vettek részt a konferenciákon, így a tanácskozások a hazai ordináriusok fóruma maradt. Ebben az időben segédpüspökök nem jelenhettek meg az üléseken, kivéve Virág Ferenc, pécsi püspök által küldött Rogács Ferenc c. püspököt, aki *coadjutor cum iure successionis*, vagyis utódlási és küldött jogon jelenhetett meg.²¹ Más személyek külön engedéllyel jöhettek, többnyire rendkívüli ülésekre. Az egri érsek javaslata szerint a püspök akadályoztatása esetén vikáriusa / általános helynöke jelenhetett meg, hangsúlyozva: „azért bár bizonyos elvi feladás van ebben, mégis meg kellene hívni a megjelenésben akadályozott püspök vicariusát vagy prelátusát a püspöki konferenciára”.²² Valóban, 1948-ban néhány rendkívüli ülésen az elnöklő hercegprimás külön köszöntötte a kaloccai érsek, a kassai és veszprémi püspökök vikáriusait.²³ A pécsi főpásztor irodaigazgatója azonban nem vehetett részt a megbeszélésen, hanem a termen kívül várakozott, hogy a tanácskozás döntését elvihesse püspökének.

Ekkor címzetes püspök – kivéve a tábori püspököt – nem vett részt a konferenciákon. Ha mégis, úgy apostoli adminisztrátori joguknál fogva történt, vagy előzőleg megyés püspökök voltak, és egyházmegyéjüket elveszítve a Szentszéktől címzetes érseki kinevezést kaptak.²⁴

A konferenciák előkészítése a XIX. század végén külön bizottság feladata volt, amely a XX. században eltűnt, és a bizottság helyét egyetlen személy töltötte be.²⁵ Ez az esztergomi érseki udvarban működött kanonok volt. Ő készítette el a meghívókat és szedte pontokba a tárgyalási anyagot, amelyet a primáselnök küldött el.

A tanácskozások előkészítésében később az esztergomi aulának, 1944-ben például Mátrai Gyula irodaigazgatónak, a későbbi esztergomi kanonoknak volt fontos szerepe, aki az üléseken a jegyző tisztségét töltötte be.²⁶ Az ő feladata volt a meghívólevelek elküldése és a konferencián megbeszélésre kerülő pontok összeállítása, amelyeket az esztergomi érsek útmutatásai alapján, a többi ordinárius kérését is figyelembe véve készítette el. A jegyzőkönyvekből az is kitűnik, hogy a résztvevők nem minden esetben kapták meg előzetesen

¹⁹ 1608-ban, vö. Lányi Károly: Magyar egyház történelme. Átdolgozta Knauz Nándor I–II. Esztergom, 1866. II. 172. o. (továbbiakban: Lányi–Knauz), 1808. okt.-ben vö. PL Károly Ambrus PE 9/1.

²⁰ 1790. nov. 23-án, pl. vö. PL Batthyány József. Prot. II. PE 6/16, 17.

²¹ Pkjk. 1948. VII. 17.

²² Pkjk. 1948. VI. 15. 3. pont.

²³ Pkjk. 1948. VI. 24.

²⁴ Pl. Papp Antal volt munkácsi püspök c. cysicusi érsek lett.

²⁵ Pl. Csernoch János. Egyházkormányzati iratok. Cat. Da. 493/1913.

²⁶ Beke Margit: Esztergomi kanonokok (1900–1985). Unterhaching 1989. 124–125. o., Mátrai Gyula 1942-ben aulai tirkár, 1944-ben irodaigazgató volt, majd gondnok az érseki palotában.

a tárgyalás pontjait. Mindszenty József még az ügyek referálását is aulistára szerette volna bízni, a püspökök azonban ragaszkodtak az addig kialakult szokáshoz – amennyiben a referálás az indítványozó püspök feladata maradt.²⁷

A konferencia hathatós előmozdítása érdekében, a kar saját kebeléből hozott létre bizottságokat egy-egy feladat tanulmányozására vagy intézkedés céljából. Ezeket létszámukról nevezték el Hármás, illetve Négyes Bizottságnak, amelynek szintén volt elnöke. A békekötés problémájával Négyes Bizottság foglalkozott abból a célból, hogy – külső szakemberek bevonásával – a Szentatyát kellően tájékoztassák.²⁸ Egyházi adózási ügyben Hármás Bizottság járt el, amelyben az egri érsek elnökölt a váci és győri püspökök társaságában, amelyet Gazdasági Bizottságnak is neveztek.²⁹ Az egyházközségek kiépítésével szintén Hármás Bizottság törődött, amely az egri érsek elnököletével a székesfehérvári és győri püspök részvételével működött.³⁰ Hármás Bizottság foglalkozott továbbá az Actio Catholica, az Egyházi Újjáépítési és Gazdasági Egyesület ügyeivel.³¹ Tanúi lehetünk egyes bizottság alakulásának. A képzés reformja érdekében teológiai tanárok például 1946-ban kérték a püspöki kart egyes bizottság létrehozására. A bizottság megalakult az egri érsek elnökölete alatt, melynek tagjai a váci és csanádi püspökök, valamint a pannonhalmi főapát, akik együttműködtek a tanárok öttagú testületével. A Liturgikus Bizottság volt az egyetlen, amely nevében hordozta feladatát, és elsősorban a Proprium Sanctorum Hungariae kiadásán dolgozott – a kalocsai érsek, a váci püspök és a pécsi segédpüspök részvételével.³² Mindezekből kitűnik, hogy a bizottságok ad hoc jellegűek és összetételük szerint változóak voltak.

Az állandó bizottságokra utaló igény 1947 elején fogalmazódott meg Dudás Miklós hajdúdorogi püspök előterjesztése nyomán.³³ Hivatkozott a német és csehszlovák püspöki kar példájára, de Mindszenty József szerint nálunk is volt munkamegosztás – és ez igaz. A hercegrímás javaslatára a feladatokat a következőképpen osztják fel a püspökségek között.

1. Rendkívüli és országos ügyek	Esztergom
2. Iskolai ügyek	Kalocsa
3. AC, anyagi ügyek, sajtó	Eger
4. Egyesületi, ifjúsági ügyek	Székesfehérvár
5. Kiküldetéses intéznivalók	Hajdúdorog
6. Közigazgatási ügyek	Kassa
7. Spirituális, szekták, tanyák	Vác
8. Egyházközségi ügyek	Csanád
9. Praktikus lelkipásztorkodás	Szombathely
10. Népszövetség, munkások	Győr
11. Ének	Veszprém

²⁷ Pkjk. 1945. X. 17-45. pont.

²⁸ Pkjk. 1946. VII. 20–21. 35. pont.

²⁹ Pkjk. 1947. II. 25–26. 29. pont.

³⁰ Pkjk. 1947. XII. 10. 3/a. pont.

³¹ Pkjk. 1947. II. 25–26., 1947. III. 27–28.

³² Pkjk. 1948. XI. 3–4.

³³ Pkjk. 1947. II. 25–26. 43. pont, PL Mindszenty. Egyházkormányzati iratok 1069/1947.

A felosztásból kimaradt Virág Ferenc pécsi püspök, talán korára való tekintettel, valószínűleg a kassai püspök helyére került volna. Úgy tűnik azonban, hogy ez a tervezés szintjén maradt, hiszen a későbbiek során újra Hármass Bizottságokról lehet olvasni. Az állandó bizottságok kialakítása még várat magára.

A püspökkari konferencia jogalkotó műhely, ahol a helyi egyház számára fontos ügyeket tárgyalnak, és azok – elfogadásuk után – statútumokká / határozatokká válnak. Határozat a jegyzőkönyvekben többször említett plenáris üléseken született, ahol a püspöki kar nagy része jelent volt.³⁴ Az értekezlet lehetett teljes körű vagy szűkebb, illetve bizalmas. Ez utóbbinak a döntései akkor váltak érvényessé, ha azt a teljes ülés elfogadta. Így az 1947. október 8-i konferencián készült jegyzőkönyv teljes terjedelmében közli az előző, szeptember 7-i megbeszélést, ahol csupán hét püspök volt jelen. Ekkor Mindszenty József elnök hangsúlyozta: „Hogy ezen határozatok teljes jogúak legyenek, kéri a püspöki kar plénumának hozzájárulását.”³⁵ A jegyzőkönyv szerint szűkebb püspökkari határozatot három érsek és egy rangidős püspök is hozhatott.³⁶

A püspöki kar az értekezletet megkülönböztette a *megbeszéléstől*, amely a szűkebb körű részvételre szorítkozott, és amelynek elfogadása nem volt kötelező érvényű. Ezt támasztja alá az 1946. március 14-i konferencia. Ekkor Mindszenty József hercegprímás még nem érkezett haza Rómából a bíborosi kreációról, így a jelenlévő ordináriusok kifejezték óhajukat, hogy ez megbeszélés legyen, amelynek eredményei csak akkor váljanak kötelezővé, ha ahhoz a hercegprímás, mint elnök is hozzájárul.³⁷ Ez azt jelentette, hogy nem volt elég a teljes ülés a jogalkotáshoz, ha a püspöki kar elnöke nem hagyta jóvá a tárgyalta ügyeket. Ezek szerint az elnök több jogot bírt bármelyik ordináriusnál.

A püspöki kar máshonnan érkezett határozatokat is elfogadott. Pl.: Mindszenty József jelenlétében a Katolikus Iskolai Főhatóság határozatot hozott az iskolával kapcsolatos kérdésekben. Ezt a bíboros a konferencián előterjesztette, „s így törvény erőre emelését kéri a püspöki kartól”,³⁸ amit meg is kapott.

A TANÁCSKOZÁSOK OKMÁNYAI

A magyar püspöki konferenciák gyümölcsként kétféle dokumentáció keletkezett: az egyik belső használatra készült, a másik publikálásra. A *jegyzőkönyv* a megbeszélés egész folyamatát felöleli, és elsősorban a résztvevők számára íródott. A tárgyalás összegezéséként publikálásra szánt iratok közül az emlékeztető a pápa, a király, a kultuszminisztérium számára készült, a körlevelek egy része a papsághoz, a másik része a hívőkhöz szólt.

Eddigi ismereteink szerint az első jegyzőkönyvek Batthyány József prímás idejéből maradtak fenn. E dokumentumok különféle elnevezéseket kaptak: Diarum, Protocollum, Relatio, Jegyzőkönyv.³⁹ Az 1790-ben június 1-jétől 8-ig tartott konferencia latin nyelvű

³⁴ Pkj. 1947. X. 8., 1948. V. 29. 3–4. pont.

³⁵ Pkj. 1947. X. 8. 1. pont.

³⁶ Pkj. 1947. II. 25–26. II. pont.

³⁷ Pkj. 1946. III. 14.

³⁸ Pkj. 1948. III. 18. 30. pont.

³⁹ Relatio 1839-ban, Diarum, Protocollum 1790-ben.

jegyzőkönyve szerint összesen hat szesszióban tárgyalta a püspöki kar az ügyeket, és azokat pontokba rögzítették.⁴⁰ A november 23-i ülésről is készítettek feljegyzéseket. Ezek kéziratban maradtak fenn, és mintául szolgálhattak a későbbi jegyzőkönyvekhez.

Károly Ambrus primásnak 1808-ban tartott üléséről is vezettek latin nyelvű jegyzőkönyveket, amelyek, ellentétben a Batthyány József idejében keletkezettekkel, kéthasábosak.⁴¹

Kopácsy József, majd Hám János elnöksége idejéből is maradtak fenn jegyzőkönyvek, ekkor már az általános politikai helyzetnek megfelelően első ízben magyar nyelvű, kéthasábos jegyzőkönyvek, jobb oldalon a *Határozottatott* cím kiemelésével.⁴²

A legérdekesebb és szinte a legjelesebb összefoglalása a püspöki konferenciák okmányainak az 1850. évi *Protocollum*.⁴³ Latin nyelven jelent meg, nyomtatott formában és benne foglaltatnak a jegyzőkönyvek, a memorandumok és a papsághoz intézett körlevél.

Majd Simor János idejében találkozunk újabb jegyzőkönyvekkel, ezek közül kiemelkedik az 1874. május 5-i konferenciáé, amely magyarul, több példányban jelent meg.⁴⁴ A fogalmazvány kéthasábos, de a róla készült tisztázat egész oldalnyi, és Beszédes Sándor sokszorosította Esztergomban.

Nyomdailag előállított példányok rendszeresen 1892-től kezdve találhatóak magyar nyelven, a Primási levéltárban, egybekötve. E kötetek a következők:

Püspöki Értekezletek Jegyzőkönyvei és Nyomtatványai 1892–1908.

Püspöki Értekezletek Jegyzőkönyvei 1909–1927.

Püspöki Értekezletek Jegyzőkönyvei 1928–1944.

Az első kötetben kronológiai sorrendben összegyűjtött jegyzőkönyvek után tematikailag csoportosították a gyakrabban előforduló ügyköröket, mint Autonómia, kongrua, Tanügy, Papnevelés és Házasságjog. A második kötettől kezdve megszűnt a csoportosítás. A kutatást elősegítik az alábbi mutatókönyvek:

Tárgymutató a magyar püspöki kar értekezleteinek jegyzőkönyvéhez 1892–1916., Bp.

Tárgymutató a magyar püspöki kar értekezletein felvett jegyzőkönyvekhez 1917–1936. (Meszlényi Zoltán) Esztergom, 1937.

Sajnos, csak 1936-ig készültek e nagyszerű segédletek, ezért hasznosnak véljük az összeállítást 1944-ig kiegészíteni.

A jegyzőkönyvek megjelölték az értekezletek időpontját, helyét, az elnöklő primást vagy érseket. Felsorolták a jelenlévőket, később a távolmaradásukat kimentő főpapokat, és ezután tértek át az érdemi megbeszélésre. A jegyzőkönyvek formája kezdetben kéthasábos, baloldalt a felvett, jobbra az elfogadott ügyeket jegyezték fel és sorszámozták. A XX. században az egész oldalas forma vált véglegessé. Végül olvashatók az elnöklő, a hitelesítő főpapok és jegyzők nevei.

A jegyzőkönyvek 1945 után is folytatódtak. A megbeszélések tárgyainak első részében esetenként az előző konferenciának egyes pontjaira reagálnak a jelenlévők, ezek napirend

⁴⁰ PL Batthyány József. Prot. III. PE 6/3, 4.

⁴¹ PL Károly Ambrus PE 9/1.

⁴² PL Kopácsy József. Egyházkormányzati iratok. Cat. 39., PL Hám János. Egyházkormányzati iratok. 1848. Nr. 241.

⁴³ PL Scitovszky János. Egyházkormányzati iratok. Cat. D. 1338. sz. *Protocollum*.

⁴⁴ PL Simor János. Egyházkormányzati iratok. Cat. D. 37. t. 6029/1874.

ebben tárgyalásnak minősülnek, és ebben az esetben nem folyamatosak a számozások.⁴⁵ Ezek után a gondosan előkészített napirendi pontokat tárgyalják meg. Ha az előzőleg kiküldött pontok között nem tudtak mindegyikkel foglalkozni, akkor a jegyzőkönyvbe írták a számot azzal a megjegyzéssel, hogy ezekre nem érnek rá kitérni, illetve már elintézését nyert.⁴⁶ Helyenként a pótlólag felvett ügyek külön jelzéssel és sorszámmal következnek.⁴⁷

Az elnöklő ordinárius a jegyzőkönyv hitelesítését két jelenlévőre bízta, a vezetést – mint erről már szó volt – az esztergomi irodaigazgatóra, aki a tárgyalt időszakban mindvégig Mátrai Gyula volt. A jegyzőkönyv vezetőjének esztergomi mivoltát az teszi fontossá, hogy az esztergomi érsekkel, mint elnökkel könnyen összehangolták munkájukat. A jegyzőkönyvek végén továbbra is olvasható az elnöklő érsek, a hitelesítő ordináriusok és a jegyzőkönyv vezető aláírása. A jegyzőkönyvek formailag általában egész oldalt betöltők, azonban a véleményeket bal oldalt, a határozatot jobb oldalt hasámban közölték.

Amikor a konferenciát úgy ítélik meg a jelenlévő ordináriusok, hogy határozatképesség nem teljes, akkor az üléseket megbeszélésként jelölték, és a készített feljegyzéseket Pro memoriaként szerepeltették.

A jegyzőkönyvek érdekessége az, hogy teljes szöveggel és szép számban közölnek leveleket, nyilatkozatokat és javaslatokat is.⁴⁸ A másik jellegzetessége az, hogy nem csupán a püspöki kollégium által kiadott dokumentumokat közölnek teljes szövegükben, hanem helyenként hozzájuk írt leveleket is.⁴⁹ Azonban találhatók tervezetek,⁵⁰ feliratok,⁵¹ sőt a francia püspökök kommunikéje⁵² is.

A püspöki kar már az 1945. őszi értekezletén határozott arról, hogy a jegyzőkönyvek kiadása ezen túl nem nyomdailag, hanem sokszorosítással fog történni, amelyet az esztergomi aula végez.⁵³ Később a hercegprímás bejelenti, hogy ezen túl nem küldök a püspökkari jegyzőkönyveket, hanem az ordinárius urak emlékeztetőül „szíveskedjenek maguknak feljegyezni a teendőket”.⁵⁴ Egy-egy megbeszélésről valóban készült Pro memoria, azonban visszatértek a központilag készített jegyzőkönyvek elküldéséhez, amihez azért ragaszkodnak, mert az egri érsek megjegyzése szerint „ezek jogforrást képeznek”.⁵⁵ Ténylegesen 1945 után a jegyzőkönyvek sokszorosítással és nem nyomdai úton készültek.

A publikálásra szánt *memorandum*, *repaesentatio*, *declaratio*, *emlékeztető* korábbi eredetű, mint a jegyzőkönyv, ha feltételezzük, hogy ez nem kallódott el. 1945 után a nyilatkozatok jelentettek új formát. Forgách Ferencnél 1608-ban találkozunk a királyhoz intézett me-

⁴⁵ Pkjk. 1946. IX. 6-i konferencián pl. a 27. pont után a 33. pontot tárgyalták.

⁴⁶ Pl. Pkjk. 1946. IX. 6.

⁴⁷ Pkjk. 1947. II. 25–26-án, amikor a P1, P2 stb. a P jelenti a pótlólag felvett pontok számozását.

⁴⁸ Pkjk. 1945. V. 24. 1.e. pont, 1946. VII. 20. 7. pont, 1948. VI. 10. 15. pont.

⁴⁹ P1 Montini helyettes államtitkára a Pápai Magyar Kollégium ügyében Pkjk. 1947. X. 8 37. pont., a VKM levele Pkjk. 1948. VI. 24 6/c. pont., Papp Elemér KTF elnökhelyettes levele. Pkjk. 1948. XI. 3–4. 39. pont.

⁵⁰ Kántorképzésre vonatkozóan Pkjk. 1948. XI. 3–4. 44. pont.

⁵¹ Szerzetesrendfőnökök értekezletéről Pkjk. 1948. VI. 24. 11. pont.

⁵² Pkjk. 1948. VI. 24. 6/c. pont.

⁵³ Pkjk. 1945. X. 17. 44. pont.

⁵⁴ Pkjk. 1946. IX. 6.

⁵⁵ Pkjk. 1946. XI. 7.

morandummal.⁵⁶ Pázmány Péter 1622-es emlékeztetője egyaránt elküldetett a pápához és a királyhoz,⁵⁷ míg az 1625-ös a királyhoz.⁵⁸ Lósy Imre prímás-elnök memoranduma 1639-ban a király közbenjárását sürgeti a pápánál.⁵⁹

Ezután kerek kétszáz év telik el, míg újra memorandumokkal találkozunk a reformkorban. Majd az 1848/49-es események hatására sokasodnak, de a legtöbb 1850-ben íródott. A házassági törvényjavaslat indítja el újra az emlékeztetők egész sorát, jelezve az ügyek fontosságát. A XX. században sok esetben fordul a püspöki kar a kultuszminisztériumhoz, és kivételnek tekinthető az Amerikai Egyesült Államok püspökeihez szóló irat. Amit latin, illetve magyar nyelvet használtak a címzettek szerint. A memorandumokban a püspökök a megfelelő aláírás vagy egyénenként (a püspökök neve, keresztnév, néha előnévvel együtt) történik, vagy a testület nevében az elnöklő prímásé.

A memorandum elnevezés mellett egyenrangúként szerepel 1945-ben az átirat, tiltakozás, de mindegyik levél formájában.⁶⁰ A memorandumok nagy részét Mindszenty József szerkesztette, így például a földreformmal kapcsolatosat is.⁶¹ Az akkor még veszprémi püspök által készített szöveg hangvételével a püspöki kar nem volt megelégedve, az enciklikák emelkedettségét hiányolta, és ezért az átdolgozását Shvoy Lajos székesfehérvári és Hamvas Endre csanádi püspökre bízta. A későbbiek során is előfordult, hogy Mindszenty József, mint a kar elnöke már kész levéltervezetet hozott magával a konferenciára.⁶² A kar ezt készséggel magáévá teszi az egri érseknek azzal a megjegyzésével, hogy a hangnem „in stylo curiae” legyen. Különlegességnek számít az, hogy egyes memorandumokat / leveleket teljes terjedelemben közölnek a jegyzőkönyvek.⁶³ Előfordult, hogy a püspökök személyesen adtak át tiltakozó levelet a miniszterelnöknek.⁶⁴ Az aláírás Mindszenty József hercegprímás részéről történt, de mindezt „A Magyar Püspöki Kar nevében” tette.⁶⁵ Több alkalommal megtörtént, hogy e leveleket publikálták a Magyar Kurír, a Szív és az Új Ember hasábjain is.

A dokumentációk közül a *püspöki körlevelek* – *circulares litterae chori episcoporum*, közös pásztorlevél, főpásztori körlevél – a legfiatalabbak, hiszen a reformkor szülöttei. Ezek sorát az 1840. július 2-án a vegyes házasságok kérdésében a papsághoz és a hívekhez intézett körlevél nyitja meg.⁶⁶ Ezután az 1848-as forradalom éve bővelkedik körlevelekben, hasonlóképpen az 1895-ös, 1919-es és 1937-es esztendő. Egy alkalommal, 1849. január 12-én a klérus szűkebb rétegéhez, a kerületi esperesekhez fordul a püspöki kar.⁶⁷ A papság

⁵⁶ Lányi-Knauz II. 172., Török II. 126. o.

⁵⁷ Hanuy I. 291. o., Fraknói: Pázmány II. 46. o.

⁵⁸ Hanuy I. 439. skk., Fraknói: Pázmány II. 308. o.

⁵⁹ PL AEV Nr. 204.

⁶⁰ Pkjk. 1946. VII. 20–21. 6. pont., MO II. 45. o., Pkjk. 1947. III. 27–28. 1. pont.

⁶¹ Pkjk. 1945. V. 24. 39. pont.

⁶² Pkjk. 1948. V. 29. 4. pont.

⁶³ Pkjk. 1945. V. 24. 11. o., 1947. VIII. 14. 38. pont.

⁶⁴ A levél a tartóztatott papok ügyében készült vö. Pkjk. 1945. V. 24. 2. pont.

⁶⁵ MO I. 109. o., MO II. 47, 86, 113, 165, 222. o.

⁶⁶ PL Kópácsy József. Egyházkormányzati iratok. Cat. 39. 1261. fasc. 1262. fasc.

⁶⁷ Religio és Nevelés 1849. 52. sz.

számára küldöttek közül csupán néhányat fogalmaztak latin nyelven, egyébként magyarul írtak, sőt némelyeket német és szlovák nyelven is megjelentettek.

A pásztorlevelek, hasonlóan a memorandumokhoz, alkalmoszerűek, nem rendszeresen jelentek meg. Az első nyomtatott magyar nyelvű körlevél 1848. június 4-én kelt,⁶⁸ és megjelent a *Religio és Nevelés* 1848-as számaiban is. Később az egyházmegyei körlevelekkel együtt nyomtatásban látott napvilágot.⁶⁹

A pásztorlevelek vagy püspökkari körlevelek⁷⁰ a tárgyalt években bőséges számban jelentek meg, mégis a legtöbb 1948-ban, nyolc alkalommal.

A pásztorlevelek címzettjei az eddigiekhez hasonlóan a hívek, illetve a papság. Különös, hogy a hívek egy szűkebb rétegéhez, a szülőkhöz is szól egy körlevél 1948. szeptember 1-jén.⁷¹ Ez az első szeptember, amikor az államosítás miatt a katolikus iskolák már nem nyithatták meg kapuikat a gyermekek előtt, ezért az ő nevelésük ezentúl – a pásztorlevelek szerint – kizárólag a budapestiekhez,⁷² igaz, ezt a Budapest területén illetékes – esztergomi, váci, székesfehérvári – püspökök adták ki a népmisszió tárgyában. Ismeretes az ún. Munkáskörlevél, amelyet sohasem publikáltak,⁷³ az 1947. évi februári konferencián határozták el kiadását, amelyet csak a munkás lakta plébániákon kellett volna felolvasni a munkások pártfogójának. Szent Józsefnek az ünnepén, de egy év múlva sem került rá sor, mivel elavultnak tartották.

Különböző személyekhez fűződtek a főpásztori levelek megfogalmazásai, zömében mégis Mindszenty József végezte. Előfordult, hogy azokat előzőleg több ordináriusnak megküldték véleményezés céljából, vagy a püspökkari konferencián felolvasás után megbeszéltek és átjavították. Az 1945. május 24-i körlevél tervezetét viszont mind a veszprémi, mind a csanádi püspök külön-külön készítette el, a módosítást azonban a váci püspök és az esztergomi káptalani helytartó végezte el.⁷⁴ A Munkáskörlevelet a győri püspök fogalmazta meg.⁷⁵

Említés történik arról, hogy 1945-ben Mindszenty József hercegprímás római tartózkodása idején a Szentatyának személyesen adott át latinra fordított püspökkari körleveleket, amelyeket közelebbről nem neveztek meg.⁷⁶ Később a csehszlovák magyarok kitelepítéséről a hercegprímás főpásztori körlevelet küldött a világ püspökeihez, szintén latin nyelven, amelyhez utólag a püspöki kar beleegyezését adta.⁷⁷

⁶⁸ Nyomtatott körlevél megtalálható az Érseki Simor Könyvtárban 3-50-5/14. 235. sz. alatt. Ez megjelent a *Religio és Nevelés* 1848-as említett számaiban is.

⁶⁹ 1849-től kezdve megjelentek nyomtatásban a főegyházmegyei körlevelekkel együtt, a *Circulares litterae dioecesis anno... ad clerum archidioecesis Strigoniensis dimissae* évente megjelenő periodikában.

⁷⁰ A körlevelek újabban kiadásra kerültek 1945–1947 között. Vö. *Egyházam és hazám*. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei. I–II. 1945–1947. Összegy., bev., jegy. Beke Margit. Esztergom, 1991–1992. Készülében a III. kötet, amely az 1948-as évet tartalmazza.

⁷¹ Pkjk. 1948. VIII. 27. 2. pont., MO III. 193. o.

⁷² Vö. *Egyházam és hazám* II, 84. o.

⁷³ Vö. Pkjk. 1947. II. 25–26. 4. pont., 1948. III. 18. 22. pont., PL Mindszenty. *Egyházkormányzati iratok 196/1947.*

⁷⁴ Vö. Pkjk. 1945. V. 24. 6. pont.

⁷⁵ Pkjk. 1947. II. 25–26.

⁷⁶ Pkjk. 1945. XII. 20. 2. pont.

⁷⁷ Pkjk. 1946. XI. 7. 1. pont., MO II. 94. o.

A főpásztori körlevelek stílusát is fontosnak tartották. Az 1948. évi májusi konferencián tájékoztató körlevél kiadását határozta el a püspöki kar, amelyet lefordítva külföldre szeretnének eljuttatni. A körlevél Mindszenty József szövegezésében elkészült, az egri érsek azonban „encyklikaszerű, emelkedettebb síkon mozgó” körlevelet ajánlott.⁷⁸

A körleveleket többnyire Mindszenty József – az egri érsek indítványára – ekként írta alá: „A magyar püspöki kar nevében Mindszenty József hercegprímás, esztergomi érsek.”⁷⁹ azért ragaszkodtak ehhez az aláíráshoz, mert nem mindenki értett egyet teljesen a megfogalmazással, ahogyan Czapik Gyula egri érsek észrevételezte: „Amit ugyanis valaki részleteiben nem fogadhat el, azt nem is írhatja alá.”⁸⁰ Egyetlen körlevél képez kivételt. Az iskolák államosításáról szólót ugyanis minden ordinárius teljes aláírásával látta el, ami legtöbbször egyetértésüket is kifejezte.⁸¹

Mennyire a nyilvánosságra szánták, bizonyítják a megszólítás és a búcsúzás szavai. A korai időkben a hangvétel rokonságot mutat az újszövetségi szentírás leveleivel. A pásztorlevél kezdete: „A magyarhoni tiszteletreméltó Clerusnak, Krisztusban kedves rokonink- s fiainknak az Úrban üdvözetet és atyai áldásunkat”, míg a befejezése így szól: „A mi Urunk Jézus Krisztusnak kegyelme legyen mindnyájatokkal”. Ezt a püspökök egyenkénti aláírása követi személynevük és egyházmegyéjük megjelölésével. Az 1849. január 20-án kelt körlevél hasonló, belső jegyeket visel, mint az előző.⁸² Néhány új vonással bővül csupán. Pásztori levél címet kapott, az egész magyar kereszténységhez szólóan és egyenkénti aláírások helyett ez olvasható: „A magyar püspöki kar”. Címe: „Pásztori levél a magyarhoni katolikus egyház minden tisztelendő lelkészeinek, és a minden renden lévő, Krisztusban kedvelt katolikus híveknek az Úrtól üdvöt, áldást és békességet.” A későbbiek során teljesen lerövidül az üdvözet és az aláírás, és elveszti szentírási kifejezési formáit. A püspökök a XX. században, 1912-ben jelzik külön, hogy latin és görög szertartású püspökökről van szó Végül „a magyar katolikus püspöki kar” aláírás válik szokássá.

A püspöki kar 1945-ben elhatározta, hogy a körleveleket a Stephaneum fogja kinyomtatni, a szétküldése pedig Esztergomra hárul.⁸³ A kiadásba a cenzúra is beleszólt. Az 1946-os ún. B-listás körlevelet a rendőrségi cenzúra miatt újra kellett nyomtatni.⁸⁴ Időnként a nyomda késedelmes,⁸⁵ majd a Stephaneum nyomdát államosítják, és ezzel a nyomtatás megszűnik. A sokszorosítással továbbra is problémák merültek fel, ezért úgy döntöttek, hogy minden egyházmegye egyetlen példányt kap a pásztorlevélből, és azt sokszorosítva tovább küldik kellő mennyiségben.⁸⁶ Kivételt képez az 1948. augusztusi konferencián elfogadott pásztorlevél, amelyet a kar elnöke sokszorosít kellő mennyiségben és küldi a püspö-

⁷⁸ Pkjk. 1948. V. 29. 1–2. pont. Nem lehet tudni, vajon külföldre eljutott-e a pásztorlevél az ismert politikai körülmények miatt.

⁷⁹ Pkjk. 1948. X. 17. 2–3. pont.

⁸⁰ Pkjk. 1946. VII. 20–21. 3. pont.

⁸¹ Pkjk. 1948. VI. 15. 6. pont

⁸² Fennmaradt példánya Pesten, Lukács és társainál nyomtatott. Ld. Érseki Simor Könyvtár 3–50–5/14. 235. sz. alatt. Ez megjelent német nyelven is. A Der Katholische Christ c. újság mellékleteként.

⁸³ Pkjk. 1945. V. 24.

⁸⁴ Pkjk. 1946. XI. 7. 1. pont.

⁸⁵ PL Mindszenty. Egyházkormányzati iratok 14/1947., 6826/1946.

⁸⁶ Pkjk. 1948. VI. 24. 4. a pont.

ki kar tagjainak.⁸⁷ A politikai fenyegetettségre jellemzően 1948 nyarán Székesfehérvárott az a hír járta, hogy a körlevelet felolvasó plébánosok izgatás címén elfoghatók.⁸⁸

Az új időknek nem csupán politikai és társadalmi, hanem stílusváltását is jelzik azok az indulatok nem nélkülöző támadások a sajtóban, amelyek az egyház ellen irányultak. A rájuk adott válaszok a *nyilatkozatok*, amelyek a püspöki kar részéről a nagy nyilvánosság számára készültek, és ezek új műfajjal gyarapították a dokumentumok körét. Később nemcsak cáfolatként születtek nyilatkozatok, hanem az egyház magatartását magyarázó iratként is. A nyilatkozatok sajátossága az, hogy nemcsak a hatalom csúcsán álló személyekhez – mint a memorandumok –, és nemcsak a hívekhez – mint a pásztorlevelek –, hanem mindenkire szólunk. Ezért nincs megszólítás, hanem dátum és aláírás olvasható, vagy ezeknek hiányában a szöveg tudósít a nyilatkozóról.

Néhány nyilatkozat a püspöki kar részéről a konferencia elnökével való szolidaritást és hűséget fejezi ki, és ezeken a püspökök külön-külön aláírásukkal hangsúlyozták egyetértésüket.⁸⁹

A megfogalmazás többnyire – néhány kivételtől eltekintve – az elnöklő hercegprímás feladata volt. Természetesen a hűségnyilatkozatot mások fogalmazták meg. Az 1948-as novemberit a győri püspök írta, és végleges formába öntés céljából a kalocsai érseket, valamint a székesfehérvári és csanádi püspököket küldte ki a konferencia, amelyet a jegyzőkönyv teljes terjedelmében közölt.⁹⁰ Megjegyzendő, hogy néhány más nyilatkozat szövege megtalálható a püspökkari jegyzőkönyvekben is, mint a fent leírt eset is mutatja, illetve a békekötéssel kapcsolatos nyilatkozat is olvasható.⁹¹

A nyilatkozat mellett egyenértékű fogalomként jelenik meg a kiáltvány, például a szlovákiai magyarok üldözéséről, amelyet a magyar katolicizmus nevében a püspöki kar határozatából a hercegprímás írt alá.⁹²

A publikáció a katolikus sajtó, az *Új Ember*, a *Magyar Kurír* útján történt, illetve a plébániákon kifüggesztették. Az is előfordult, hogy a nyilatkozatot elküldték a VKM-nek és a miniszterelnöknek is.⁹³

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy a magyar püspöki konferenciák korábbi időkre vezethetők vissza, mint Európában a másutt ismeretes XIX. századi konferenciák. A magyar konferenciák kezdeti időszakában esetenként hívták össze a püspöki kart fontos események alkalmával, többnyire országgyűléshez kapcsolódva. Amint az országgyűléseken az egész országot érintő ügyekről tárgyaltak, úgy a püspöki konferenciákon a magyar egyházat érdeklő ügyekről tanácskoztak. Később ez utóbbiak a diétától teljesen függetle-

⁸⁷ Pkjk. 1948. VIII. 27. 2. pont.

⁸⁸ Pkjk. 1948. VI. 17. 4. pont.

⁸⁹ Ilyen az 1946. IX. 6-i nyilatkozat (vö. Pkjk. 1946. IX. 6., MO III. 53. o.), továbbá az 1948. XI. 3-i nyilatkozat (vö. Pkjk. 1948. XI. 3–4.).

⁹⁰ Pkjk. 1948. XI. 3–4. 553. o.

⁹¹ Pkjk. 1947. II. 25–26. 1. pont.

⁹² MO II. 94. o.

⁹³ A Mária-ünnepek eltörléséről szóló nyilatkozatot a *Magyar Kurír*ban közölték, de elküldték az illető minisztereknek is. Vö. Pkjk. 1948. III. 18. 2/b. pont.

nül ülészek. Majd a püspökök rendszeresen kaptak meghívást az értekezletekre, és végül kialakult a konferenciák szervezeti formája is.

1945-ben a felgyorsult idő magával hozta a püspökkari konferenciák eddig nem tapasztalt gyakoriságát, továbbá a dokumentumok körének új okmányokkal való bővítését is. A tárgyalt években a püspökkari konferenciák hűen tükrözték a magyar főpapok tevékenységét, autentikus magatartását és egységét, amelyek 1948 után – a megfélemlítés és az államhatalom beavatkozása miatt – megkérdőjelezhetők.

Cserny Ákos – Téglási András

JOGRENDSZERÜNK AKTUÁLIS KÉRDÉSEI

Az Alaptörvény, valamint a jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: új Jat.) hatályba lépése felszínre hozott néhány, a jogrendszerünkkel kapcsolatos elméleti és gyakorlati kérdést. Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül ezekből exponálunk néhányat a hozzájuk kapcsolódó alkotmánybírószági döntések és jogirodalmi álláspontok bemutatásával.

AZ ALAPTÖRVÉNY JOGFORRÁSI STÁTUSZA

Az Alaptörvény több ponton változtatott az 1989 óta hatályban lévő, köztársasági Alkotmányra épülő jogforrási rendszeren. Mindenekelőtt arra utalunk, hogy ma az Alaptörvény nem tekinti magát jogszabálynak. Ezt tükrözi a T) cikk (2) bekezdése, amely a jogszabályok típusainak felsorolása körében nem említi az Alaptörvényt, a (3) bekezdés pedig következetesen szétválasztja a „jogszabály” és az „Alaptörvény” kategóriáit,¹ jelezve, hogy az előbbi nem lehet ellentétes az utóbbival. Első ránézésre nehéz magyarázatot találni a kérdésre, márcsak azért is, mert az Alaptörvényt az R) cikk (1) bekezdése Magyarország jogrendszerének alapjaként deklarálja, ugyanakkor a T) cikk (1) bekezdése szerint *általánosan kötelező magatartási szabályt* jogszabály állapíthat meg. Ennek alapján akár eljuthatnánk arra a következtetésre is, hogy az Alaptörvény azáltal, hogy nem jogszabály, nem *általánosan kötelező magatartási szabály*. Mindez pedig egy olyan elméletet támasztana alá, ami szerint az Alaptörvény nem általánosan, hanem csupán az állami szervekre állapít meg kötelezettségeket, vagyis közvetlenül nem hatályosul magánszemélyek egymás közötti viszonyaira nézve.² Sokkal inkább tükrözi azonban a kialakult helyzetet az az álláspont, ami szerint az Alaptörvény, mint a jogrendszer alapja egy *sui generis* jogforrás, amelyből minden jogszabály a létét nyeri. Ennek értelmében pedig megszűnik az a korábban fennálló kettősség, hogy tartalmilag az alkotmány a törvények felett álló normának minősült, formailag azonban törvénynek volt tekintendő.³

¹ Hasonlóan az R) cikk (2) bekezdése.

² Az alapjogoknak az 1950-es évekről kezdve – elsősorban Németországban és az Egyesült Államokban – megjelent a magánszemélyek közötti, „horizontális” hatása, amelyet más szempontból szemlélve „harmadik irányú hatásnak” (Drittwirkung) neveztek. Az alapjogok magánjogi jogviszonyokban való közvetlen érvényesülése tekintetében ma sincs egységes jogirodalmi álláspont.

³ Bodnár Eszter – Módos Mátyás: A jogalkotás normatív kereteinek változásai az új jogalkotási törvény elfogadása óta. Kodifikáció 2012/1., 32. p.

A SARKALATOS TÖRVÉNYEK HELYE A JOGSZABÁLYI HIERARCHIÁBAN

Ugyancsak jogelméleti vita tárgyát képezi a sarkalatos törvények jogszabályi hierarchiában való elhelyezkedése.⁴ A sarkalatos törvények tartalmilag korábban a jelen lévő képviselők kétharmados többségével elfogadható törvényeknek feleltek meg,⁵ azaz nem újdonságról van szó, az elnevezés pedig egyfajta jogtörténeti reminiscenciaként fogható fel.⁶ A sarkalatos – korábban minősített, kétharmados – törvények egyszerű törvények feletti, vagy azzal egy szinten történő elhelyezkedése a hierarchiában az elmúlt két évtizedben nem állt vitán felül. A 4/1993. (II. 12.) AB határozat szerint pl. a kettő azonos szinten helyezkedett el, tehát nem volt alá-fölérendeltségi viszony a minősített többségű törvény és az egyszerű szavazattöbbséggel elfogadható törvény között. Ugyanakkor az 1/1999. (II. 24.) AB határozat óta mégis létezik egyfajta differenciáltság, tekintettel arra, hogy az egyszerű többséggel hozott törvénnyel nem voltak módosíthatók a kétharmados törvények. Talán ennek is köszönhetően a jogirodalomban meghatározó álláspont szerint a kétharmados törvények a hierarchiában önálló szintet alkottak.⁷

Az Alkotmánybíróság következetes joggyakorlata⁸ értelmében a kétharmados törvények „önálló, de témakötött” törvények voltak, azaz a törvény módosításakor is követelmény volt a kétharmados szavazati arány.⁹ „Önálló, de témakötött” törvényen azt értjük, hogy ha a hierarchiában betöltött hely szempontjából önállónak is minősítjük a kétharmados törvényt, csupán bizonyos témákról lehetett illet alkotni (amelyekben pedig az egyszerű többségű jogalkotás nem megengedett).¹⁰ Eszerint önmagában az az érv, hogy az Alkotmány nem nevezte meg kifejezetten önálló jogforrásként a kétharmados törvényeket, még nem cáfolja azok önálló jogforrási minőségét.¹¹

Az Alaptörvény indokolása értelmében ugyanakkor a sarkalatos törvény nem külön

⁴ A kérdéstről bővebben lásd még: Koi Gyula: A sarkalatos törvények kérdése az Alaptörvényben. Új Magyar Közigazgatás, 2011/6–7., 2–9. p.

⁵ A korábbi Alkotmányban szereplő kétharmados törvények problematikájához lásd: Szalai András: A kétharmados törvények megjelenése az Alkotmányban és a felmerülő problémák. Új Magyar Közigazgatás 2009/10–11. 28–39. p.

⁶ Vö. Téglási András: Sarkalatos törvények – alkotmányos garancia vagy jogtörténeti „reminiscencia” (?) in: Balogh Elemér – Cserny Ákos – Patyi András – Téglási András (szerk.): Változások a magyar alkotmányjogban. Tanulmányok az Alaptörvényről. Nemzeti Közsolgalmati és Tankönyvkiadó, Budapest, 2012, 219–227. p. Sente Zoltán – Jakab András – Patyi András – Sulyok Gábor: 19. § [Az Országgyűlés]. In: Jakab András (szerk.): Az Alkotmány kommentárja. Századvég Kiadó, Budapest, 2009, 590. p. Lásd még e kérdéstről Jakab András – Cserne Péter: A kétharmados törvények helye a magyar jogforrási hierarchiában. Fundamentum 2001/2. 40–49. p.

⁷ 4/1993. (II. 12.) AB hat., ABH 1993, 48.; 53/1995. (IX. 15.) AB hat., ABH 1995, 238.; 3/1997. (I. 22.) AB hat., ABH 1997, 33.; 1/1999. (II. 24.) AB hat., ABH 1999, 25.; 31/2001. (VII. 11.) AB hat., ABH 2001, 258.; 47/2001. (XI. 22.) AB hat., ABH 2001, 308. Részletesen elemezve lásd Jakab – Cserne: i. m. 40–49. p. és Jakab András: A jogszabálytan főbb kérdéseiről. Unió, Budapest, 2003, 104–112. p.

⁸ Sente – Jakab – Patyi – Sulyok: i. m. 589. p.

⁹ Sente – Jakab – Patyi – Sulyok: i. m. 589. p.

¹⁰ Sente – Jakab – Patyi – Sulyok: i. m. 590. p.

jogforrás, hanem egy speciális törvénytípus.¹² Az új Jat. 10. § (1) bekezdés c) pontja sem említi külön a hatályon kívül helyezés szabályai között a sarkalatos törvényt. A 10. § indokolása rögzíti, hogy a törvényalkotó „az Alkotmányból eredő jogszabályi hierarchiához igazodóan” a Kormány rendeletét, a Kormány pedig – szűk esetkörben – a tagjának rendeletét hatályon kívül helyezheti. Ebből pedig akár az is kiolvasható, hogy a jogalkotó szerint a hatályon kívül helyezés – hiszen a jogszabályok közötti hierarchikus viszonyt az is megalapozza, ha egy jogszabály egy másikat hatályon kívül helyezhet, fordítva viszont nem – a „jogszabályi hierarchiához igazodó” kérdés. Az pedig nem kérdőjelezhető meg, hogy a sarkalatos törvény hatályon kívül helyezheti az „egyszerű” törvényt, ellenben ennek fordítottja nem lehetséges.

Hasonló a helyzet a törvényt módosítások tekintetében. A módosítást és a hatályon kívül helyezést az új Jat. úgy kapcsolja össze, hogy egy hatályos jogszabály vagy jogszabályi rendelkezés – egyebek mellett – hatályát veszti, ha a módosítandó jogszabályi rendelkezést tételesen megjelölő, annak helyébe lépését kimondó jogszabályi rendelkezés módosítja.¹³ Ez következik az Alaptörvény jogszabályi hierarchiát megalapozó azon rendelkezéseiből, miszerint a hierarchiában magasabban álló jogszabállyal az alacsonyabban álló jogszabály nem lehet ellentétes. A „nem lehet ellentétes” kitétel ugyanis gyakorlatilag azt jelenti, hogy nem módosíthatja, hiszen ha egy magasabb szintű jogszabállyal ellentétes alacsonyabb jogszabályt alkotnak, azzal – *de facto* – módosítani kívánják a magasabbat. Ezt az értelmezést támasztja alá az Alaptörvény 17. cikk (4) bekezdése is, amely külön felhatalmazást ad ahhoz, hogy sarkalatos törvény minisztérium, miniszter vagy közigazgatási szerv megjelölésére vonatkozó rendelkezését „egyszerű” törvény módosíthassa. Mindez pedig implicite tovább erősíti azt, hogy egy sarkalatos törvény módosíthat egyszerű törvényt, fordítva viszont nem.

A fentiekből következően álláspontunk szerint a sarkalatos törvények és a „feles” törvények között fennáll egyfajta látens–hierarchikus viszony, ami pedig a gyakorlatban azt is jelentheti, hogy normakollízió esetén a magasabb szinten elhelyezkedő (vagyis sarkalatos) törvénnyel ütköző alacsonyabb szintű (egyszerű) törvényt kell(ene) megsemmisítenie az Alkotmánybíróságnak.

Az Alaptörvény hatálybalépése óta az Alkotmánybíróság a 43/2012. (XII. 20.) AB határozatában vizsgálta először a sarkalatos törvény hierarchiában betöltött szerepét. A testület leszögezte, hogy mivel a korábbi kétharmados törvények és a jelenlegi sarkalatos törvények jellegükben (elnevezésüket leszámítva) semmiben sem különböznek, továbbá mivel megfelel az értelmezés szabályainak is, a vonatkozó kérdésben irányadónak tekintti a kétharmados törvények kapcsán kialakított korábbi alkotmánybírói gyakorlatot. A 43/2012. (XII. 20.) AB határozat – amely egyébként a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény 7. és 8. §-ait semmisítette meg – visszautalt a 4/1993. (II. 12.) AB határozat indokolására: az, hogy mely alapjogokat rendel az alkotmány kétharmados törvényben szabályozni, és melyeket nem, „nem állapít meg [...] az alapjogok között elvileg

¹² Magyarország Alaptörvényének Részletes indokolása a T) cikkhez.

¹³ Új Jat. 10. § (1) bekezdés b) pont. A törvény számos helyen együtt rendelkezik a jogszabály módosítására és hatályon kívül helyezésére vonatkozó esetkörökről, lásd pl. a 10. § (4)–(5) bekezdést vagy a 12. §-t.

megalapozott hierarchiát; pusztán politikai fontosságukat jelzi”. (ABH 1993, 48, 60.) Ez a határozat kimondta továbbá azt is, hogy: „A kétharmados törvényeket az Alkotmány csupán eljárási szempontból, a meghozatalukhoz szükséges minősített többséggel különbözteti meg az alapvető jogokra vonatkozó egyéb törvényektől; a minősített törvény a jogforrási hierarchiában nem áll a többi törvény felett.” [ABH 1993, 48, 63–64. Hasonlóan: 53/1995. (IX. 15.) AB határozat, ABH 1995, 238, 239.]

A minősített többséggel elfogadott törvények témakörében a korábbi gyakorlatot öszszegző 1/1999. (II. 24.) AB határozat (ABH 1999, 25.) rendelkező része a következőket rögzítette: „A minősített többség követelménye nemcsak az adott [...] törvény megalkotására vonatkozik, hanem e törvény módosítására (rendelkezéseinek megváltoztatására, kiegészítésére) és hatályon kívül helyezésére is. Az Alkotmány rendelkezése alapján minősített többséggel elfogadott törvényt egyszerű többséggel elfogadott törvénnyel nem lehet módosítani vagy hatályon kívül helyezni.” Ez az AB határozat is idézi a 4/1993. (II. 12.) AB határozat indoklásából azt, hogy: „A parlamentarizmus lényegével ellenkezne azonban az olyan értelmezés, amely kizárná az egyszerű többséget abból, hogy az illető alapjogokra vonatkozóan – a kétharmados törvényre tartozó koncepcionális kérdéseken kívül – politikai elképzeléseinek megfelelően rendelkezék: végrehajtásukat szabályozza, további garanciákat építsen ki, saját koncepciója szerint igazítsa érvényesülését az adott körülményekhez. Az alapjogok védelme és érvényesülése szenvedne a parlamentáris elveken nyugvó Alkotmány alapján megindokolhatatlan korlátozást, ha minden változás és továbbfejlesztés, illetőleg a szabályozási koncepciót nem meghatározó részgarancia kétharmados többséghez lenne kötve.”¹⁴ Rámutatott továbbá arra is, hogy: „az Országgyűlésnek van jogköre annak eldöntésére, hogy az adott törvényhozási tárgyat milyen részletesen szabályozza az ún. kétharmados törvény útján. Az Alkotmánybíróság ugyanakkor fenntartja az [...] idevonatkozóan tett megállapításokat, amelyek szerint az Alkotmány szövegéből és szerkezetéből nem következik, hogy csakis ún. kétharmados törvénnyel lehetne rendelkezni azon alapjogok minden vonatkozásáról, amelyekről szóló törvényhez az Alkotmány minősített többséget ír elő”.¹⁵ A fenti megállapításokat tovább konkretizálta a 31/2001. (VII. 11.) AB határozat: „a minősített többség alkotmányossági megítélése során alapvető jelentőségű: az alkotmányi felhatalmazás alapján megalkotott alapjogi vagy intézményi tárgyköröket szabályozó kétharmados törvény tartalmát az Országgyűlés miként alakítja ki (a szabályozási köre mire terjed ki, milyen kérdéseket rendez a minősített többség igényével). Ezt követően azonban – amelyet a formális jogállamiság elveinek a megtartása is megkövetel – a törvényhozás korábbi döntéséhez kötve van. [...] [A]z egyszerű többséggel elfogadható törvénynek »a kétharmados törvényre tartozó koncepcionális kérdéseken kívül«-i körben van helye.”¹⁶ Ebben a döntésében, amikor az Alkotmánybíróság azt vizsgálta, hogy egy adott témakör minősített többséggel elfogadott törvényre tartozik-e, azt a mércét alkalmazta, amely szerint az adott szabályozási tárgykörnek a szabályozási koncepció lényeges elemének, önálló, egységes, körülhatárolható tárgykörnek

¹⁴ ABH 1999, 25, 37.; ABH 1993, 48, 61–62.

¹⁵ ABH 1999, 25, 39.

¹⁶ ABH 2001, 258, 262.

kell lennie.” A 27/2008. (III. 12.) AB határozat kimondta: „Az Alkotmánybíróság állandó gyakorlata szerint a kétharmados törvények nem állnak a többi törvény felett a jogforrási hierarchiában, s az Alkotmány alapján minden – bármilyen szavazati aránnyal meghozandó – törvény »egyenrangú«”.¹⁸

A 43/2012. AB határozat végső soron tehát azt az álláspontot erősítette meg, hogy a sarkalatos törvény és a feles törvények között nincs formálisan hierarchikus – vagyis alá-fölérendeltségi – kapcsolat. Itt jegyezzük meg, hogy *Pokol Béla* alkotmánybíró határozathoz fűzött különvéleményében – egyebek mellett – nem értett egyet azzal a többségi határozati megállapítással, hogy a minősített többséget kívánó törvények és az egyszerű többséggel meghozott törvények között nincs jogforrási szintbeli eltérés. Pokol szerint a demokratikus legitimitás különböző szintjeit a két szabályzás között az Alkotmánybíróságnak észlelnie kell, és ellentmondás esetén mindig a magasabb konszenzussal legitimált szabályozásnak kell elsőbbséget adnia.

A JOGALKOTÁS ALAPVETŐ TARTALMI KÖVETELMÉNYEI AZ ÚJ JAT-BAN

Az új Jat. több, a jogalkotás alkotmányossági kritériumához tartozó kérdést is rendez rögtön a II. fejezetben, részben a korábbi szabályozáshoz, részben az elmúlt több mint 20 éves alkotmánybírói gyakorlathoz igazodóan. Így például a régi törvényből¹⁹ átkerült a vizsgálható hatályú jogalkotás tilalma, a kellő felkészülési idő biztosításának szükségessége, valamint – módosult tartalommal – a normavilágosság követelménye is.

A *felkészülési idő biztosításának szükségessége* terén felfedezhető ugyan némi szövegszerű változás – ti. „kellő idő” helyett az új törvényben „elegendő idő” szükséges a jogszabály alkalmazására való felkészüléshez –, a nyelvtani pontosításnak, érdemi kihatása a gyakorlatra valószínűleg nem mérhető.

A *visszaható hatályú jogalkotás tilalma* tekintetében az új jogszabály a korábbihoz képest már pontosabban, precízebben fogalmaz. Az 1987. évi XI. törvény 12. § (2) bekezdése még ezzel összefüggésben mindössze annyit mondott, hogy „[a] jogszabály a kihirdetését megelőző időre nem állapíthat meg kötelezettséget, és nem nyilváníthat valamely magatartást jogellenessé.” Ehhez képest a 2010. évi CXXX. törvény 2. § (2) bekezdése ezt némiképp kibővítve a következőt mondja: „Jogszabály a hatálybalépését megelőző időre nem állapíthat meg kötelezettséget, kötelezettséget nem tehet terhesebbé, valamint nem vonhat el vagy korlátozhat jogot, és nem nyilváníthat valamely magatartást jogellenessé.” Mindez azonban még mindig nem felel maradéktalanul a visszaható hatály tilalmával összefüggésben kialakított alkotmányossági követelményeknek, ti. kimaradt belőle pl. az a kitétel, hogy jogszabály „az állammal szemben” nem állapíthat meg a hatálybalépését megelőző időre kötelezettséget, kötelezettséget nem tehet terhesebbé, valamint nem vonhat el vagy

¹⁷ ABH 2001, 258, 266.

¹⁸ ABH 2008, 289, 294. Hasonlóan: 22/2008. (II. 12.) AB határozat, ABH 259, 264.; 20/2008. (III. 12.) AB határozat, ABH 241, 246.

¹⁹ 1987. évi XI. törvény a jogalkotásról. Itt a továbbiakban: „régijat.” Megsemmisítette a 121/2009. (XII. 17.) AB határozat. Hatálytalan: 2010. december 31. napjától.

korlátozhat jogot, és nem nyilváníthat valamely magatartást jogellenessé. Magánszemélyek egymás közötti – vagyis magánjogi – jogviszonyaiba ugyanis az állam jogszabály útján – igaz, kivételesen, de – beavatkozhat oly módon, hogy az egyik fél számára többletjogot biztosítva a másik fél számára kötelezettséget állapít meg visszamenőleges hatállyal. Ezt a Polgári törvénykönyv 226. § (2) bekezdése is lehetővé teszi akkor, amikor kimondja: „[jogszabály a hatályba lépése előtt megkötött szerződések tartalmát csak kivételesen változtathatja meg.” Vagyis jogszabály magánjogi jogviszonyokban visszamenőleges hatállyal is megállapíthat kötelezettséget valamely fél számára, de erre csak akkor van lehetőség, ha a kedvezőbb helyzetbe hozott fél a jogviszony, illetve a szerződés módosítását bíróság előtt is követelhetné volna a *clausula rebus sic stantibus*-ra hivatkozva.²⁰

Az új Jat.-ba is bekerült a régiben is szereplő *normavilágosság* követelménye, az alkotmánybírói gyakorlat szerinti finomított változatban. Míg az 1987. évi törvény úgy szövelt, hogy „[a] jogszabályokat a magyar nyelv szabályainak megfelelően, világosan és közérthetően kell megszövegezni”,²¹ addig az új Jat. már azt írja elő, hogy „[a] jogszabálynak a címzettek számára egyértelműen értelmezhető szabályozási tartalommal kell rendelkeznie”.²² Ez a követelmény az alkotmánybírói indítványokban megint csak az egyik legáltalánosabban és leggyakrabban is hivatkozott jogalap. Az Alkotmánybíróság elmúlt két évtizedes gyakorlatában ezt a – jogállamiságból levezetett – követelményt úgy konkretizálta, hogy „a jogszabály szövegének (mind a tényállásnak, mind a jogkövetkezménynek) „értelmes és világos, a jogalkalmazás során felismerhető normatartalmat” kell hordoznia”.²³ Ugyanakkor azt is leszögezte, hogy „nem állapítható meg a jogállamiság és az annak részét képező jogbiztonság sérelme pusztán amiatt, hogy az adott normaszöveg a jogalkalmazás során értelmezésre szorul: a jogbiztonság elvéből nem következik a jogalkotónak olyan kötelezettsége, hogy minden fogalmat minden jogszabályban külön meghatározzon”.²⁴ A jogalkotónak tehát nem könnyű előre kiszámítania, hogy hol van az az értelmezési szint, amely még jogalkalmazással feloldható,²⁵ és mikor kell a világos és értelmes normaalkotás követelményeire tekintettel feltétlenül, részletekbe menően jogi úton szabályoznia egy élethelyzetet.

Az Alkotmánybírósághoz benyújtott indítványok rendre megjelölik a vizsgált jogszabály jogállamiságba, jogbiztonságba – ezen belül is a normavilágosság követelményébe – való ütközését. Nem véletlen tehát, hogy az Alkotmánybíróság – a normavilágosság könnyen hivatkozható volta miatt – szűkítette a jogállamiságra, azon belül a jogbiztonságra való hivatkozás megengedhetőségét az alkotmányjogi panaszok tekintetében, és újabban csak a visszaható hatályú jogalkotásra és a felkészülési idő hiányára alapított alkotmányjogi panaszok vizsgálatát fogadja be.²⁶

²⁰ Lásd pl. 32/1991. (VI. 6.) AB határozat, ABH 1991, 129, 134.

²¹ 1987. évi XI. törvény a jogalkotásról 18. § (2) bekezdés.

²² 2010. évi CXXX. törvény a jogalkotásról 2. § (1) bekezdés.

²³ 11/1992. (III. 5.) AB határozat, ABH 1992, 84.; 26/1992. (IV. 30.) AB határozat, ABH 1992, 142.

²⁴ 571/D/2010. AB határozat.

²⁵ Vö. Tóth J. Zoltán: A jogértelmezéshez használt módszerek a mai magyar felsőbírósági gyakorlatban. Magyar Jog 2012/4. 193–208. p.

²⁶ 3268/2012. (X. 4.) AB végzés, Indokolás [14]–[17]; 3322/2012. (XI. 12.) AB végzés, Indokolás [10]; 3323/2012.

A jogalkotási törvényben, azaz nem sarkalatos törvény szintjén rögzített jogalkotási követelményekkel kapcsolatban azonban egy további elvi – és ezzel összefüggő gyakorlati – probléma is felvethető. A rögzített követelmények – ahogy arra a Jat. indokolása is utal – „az Alkotmánybíróság értelmezésében az Alkotmányból eredő szabályok.”²⁷ A 121/2009. (XII. 17.) AB határozat indokolása szerint ugyanakkor „[a]z Alkotmányban foglaltakat alacsonyabb szintű jogszabályok (tartalmilag vagy szó szerint) megismételhetik, de a megismételt rendelkezések érvényességének alapja ekkor is az Alkotmány marad.”

A fenti rendelkezésekből álláspontunk szerint számos elméleti és gyakorlati probléma adódhat. Mindenekelőtt szembeűnő az, hogy a Jat. (indokolása) ezzel önmagának mond ellent, ti. amikor a 3. §-ában rögzíti, hogy „[a] szabályozás nem lehet indokolatlanul párhuzamos vagy többszintű. A jogszabályban nem ismételtető meg az Alaptörvény vagy olyan jogszabály rendelkezése, amellyel a jogszabály az Alaptörvény alapján nem lehet ellentétes.” Kétségtelen, hogy a Jat. nem szó szerint az Alaptörvény konkrét rendelkezéseit tartalmazza, viszont egy alkotmány tartalma tulajdonképpen annak felel meg, amit az Alkotmánybíróság következetes joggyakorlata jelentésként tulajdonít neki.²⁸ Ugyanakkor az Alkotmánybíróság által az alkotmányból levezett jogalkotási követelmények megisméltése két veszélyt is rejt magában: ha szó szerint megegyezik azzal, amit az Alkotmánybíróság az alkotmányból eddig is levezethetőnek tartott, akkor a szabályozás indokolatlanul többszintű, így felesleges, hiszen az Alkotmánybíróságon eddig is érvényt lehetett szerezni ezeknek a követelményeknek. Ha viszont az alkotmánybírósági gyakorlattól némiképp eltérően kerülnek megfogalmazásra ezek a követelmények, úgy az a jogalkotó számára értelmezési nehézséget jelenthet, sőt – szélsőséges megfogalmazásban – mindez akár még burkolt alkotmánymódosításnak is tekinthető. Végül, de nem utolsósorban jegyezzük meg azt, hogy miután az Alaptörvény hatálybalépését követően most már szervezetileg is elválik a jogi normák alkotmányossági és a törvényességi felülvizsgálata – legalábbis az önkormányzati rendeletek szintjén –, hatásköri vitát is eredményezhet az, hogy pl. az új Jat.-ban foglalt jogalkotási követelmények megsértése esetén az önkormányzati rendelet felülvizsgálata a Kúria vagy az Alkotmánybíróság hatáskörébe tartozik-e.

Egyetértünk azzal az állásponttal, miszerint „[a] régi Jat., mint a köztársasági Alkotmány megszületése előtti jogszabály, értelemszerűen nem lehetett tekintettel az alkotmányi rendelkezésekre, és különösen nem vehette figyelembe azt a dogmatikát, ami az Alkotmányra ráépült. A »pre-alkotmányos« korszakban az alkotmányi szint védelme kevésbé volt értelmezhető. E jogforrási szint védelméhez épp a régi Jat. tett hozzá sokat érdemben. Így egy 1987-es kodifikációnak kevésbé róható fel, hogy számos ponton alkotmányi tartalmat szabályozott, így például a jogszabályok körének meghatározásánál, a visszaható hatályú jogalkotás tilalmának vagy a kellő felkészülési idő biztosításának deklarálásánál.”²⁹ Mindezt megerősítette a – korábbi Jat. alkotmányellenességét megállapító – 121/2009. (XII. 17.) AB határozat is: „[a] Jat. 1988. január 1-jén hatálybalépésekor, a szocialista al-

(XI. 12.) AB végzés, Indokolás [9]; 3324/2012. (XI. 12.) AB végzés, Indokolás [9]; 3325/2012. (XI. 12.) AB végzés, Indokolás [1].

²⁷ 2010. évi CXXX. törvény Részletes indokolása a 2–5. §-hoz

²⁸ Jakab András: A magyar jogrendszer szerkezete. Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 2007, 153. p.

²⁹ Csink Lóránt: Mérföldkő a jogalkotásban. Pázmány Law Working Papers, 2011/22., 3. p.

kormányos berendezkedés elveit követte, elfogadásának alkotmányjogi indoka különösen az Elnöki Tanács törvényerejű rendelet alkotási hatáskörének korlátozása, és ezzel az Országgyűlés törvényhozó szerepének erősítése volt. A Jat. hatálybalépésekor tulajdonképpen alkotmány-kiegészítő szerepű törvény volt – összhangban a korszak említett felfogásával, amely az Alkotmányt törvénynek tekintette.”

Az alkotmányozó az Alaptörvény kodifikációja során számos esetben megtette, hogy az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlatának megfelelő – vagy azzal épp ellentétes – tételit szövetszerűen beemelte az Alaptörvénybe,³⁰ ami egyúttal iránymutatásként is szolgál az Alkotmánybíróság tevékenységéhez (ti. továbbra is követendő-e vagy épp mellőzendő az eddigi gyakorlat),³¹ ugyanakkor a jogalkotási törvény szintjén – amely most már az Alaptörvény hatálybalépése óta mégcsak nem is kétharmados – ilyen „iránymutatásra” nincs sem szükség, sem lehetőség.

A 121/2009. AB határozat kimondta, hogy „Az Alkotmány elsődlegessége kizárja, hogy az Alkotmányban szabályozott tárgyköröket alkotmányon kívüli (és így szükségképpen Alkotmány alatti) jogszabályok, akár törvények szabályozzanak.” A határozat szerint továbbá az olyan követelményeket, „mint a visszamenőleges jogalkotás tilalma, a kellő felkészülési idő biztosítása stb. – az Alkotmánybíróság régóta a jogállamiság elve – Alkotmány 2. § (1) bekezdés – részeként alkotmányos szabálynak tekinti – így a Jat. ezen rendelkezései alkalmazására nem is kerülhet sor. (...) Ezek a rendelkezések tehát nem a Jat. alapján érvényesek, hanem tőle függetlenül.”

Mindezek alapján úgy véljük, hogy a jogalkotás alapvető követelményeit az alkotmányozónak mindenképpen az Alaptörvényben kellett volna (kellene) rögzítenie.

³⁰ Lásd pl. az általános alapjog-korlátozási tesztet az I. cikk (3) bekezdésébe, vagy a jogi személyek alapjogi jogalanyiságát az I. cikk (4) bekezdésébe. Ennek a gyakorlatnak a kritikáját fogalmazza meg *Tóth Gábor Attila*, aki szerint az, hogy Alaptörvény az Alkotmánybíróság korábbi esetjogából vett át megállapításokat, azért problémás, mert „amíg egy gyakorlati elvet az Alkotmánybíróság precedensei alapján követünk, addig fennáll a lehetőség, hogy azok, akik vitatják az elv helyességét, új precedens elérésével iránymutatást érjenek el. Konkrét jogesetek segítségével, nemzetközi tendenciákra hivatkozva mindig kísérletet lehet tenni a közvélemény alakítására és a bírói gyakorlat megváltoztatására. Ha azonban a vitatott gyakorlati jogelvet belevesik az alkotmányba, ahogy ez történt az Alaptörvénnyel, akkor kizárják, vagy legalábbis végletesen leszűkítik az értelmes diskurzus lehetőségét.” – „Az Alaptörvény fő problémái nem oldhatók meg jogértelmezéssel” – *Tóth Gábor Attila* alkotmányjogással Súlyom Péter beszélget. *Fundamentum* 2012/4. szám. 71. p.

³¹ Az Alkotmánybíróság a lelkiismereti és vallászsabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény vizsgálatának eredményeként hozott határozatában is rámutatott arra, hogy „az Alaptörvény megalkotásakor az alkotmányozó több esetben kifejezetté tette az Alaptörvény szövegében a korábbi Alkotmány szövegén alapuló alkotmánybírósági gyakorlatot olyan módon, hogy amit az Alkotmánybíróság több, elvileg lehetséges alkotmányértelmezési irány közül kiválasztott és alkalmazott, ahhoz az alkotmányozó hozzáigazította az Alaptörvény szövegét, megerősítve azt, hogy az adott értelmezés megfelelően és időtállóan bontotta ki az alkotmányos normatartalmat. [Ez történt például az alapjogok korlátozására vonatkozó szabály esetén: az Alkotmánybíróság az Alkotmány 8. § (2) bekezdésébe foglalt tömören megfogalmazott szabálynak az értelmét kifejtve alakította ki az ún. szükségesség–arányosság tesztet, amelyet az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdése már kifejezetten rögzített. Az alkotmányi és az alaptörvényi rendelkezés szövege tehát más, de normatartalmának lényege ugyanaz.]” 6/2013. (III. 1.) AB határozat.

AZ AUTOMATIKUS TECHNIKAI ÖNDEREGULÁCIÓ

Az új Jat. formálisan is bevezeti az ún. automatikus technikai önderegulációt, vagyis a joghatását már kifejtett módosító és hatályon kívül helyező rendelkezések „automatikus” hatályvesztését, amiről tehát a jogalkotónak a törvény hatálybalépését követően így nem kell tételesen rendelkeznie. A törvény indokolása szerint ez egyrészt az Alkotmánybíróság gyakorlatának felel meg, másrészt e rendelkezés a jogrendszer átláthatóságát és az egyes jogszabályokban tételesen elhelyezett folyamatba épített technikai deregulációs rendelkezésekből következő esetleges jogalkotói hibák elkerülését is biztosítja. Az új Jat. 12. § szerint a módosító rendelkezés és hatályon kívül helyező rendelkezés a hatálybalépéssel, vagy ha a módosító, illetve a hatályon kívül helyező rendelkezés a módosítást, illetve hatályon kívül helyezést meghatározott időponthoz vagy jövőbeli feltételhez köti, ennek az időpontnak vagy jövőbeli feltételnek a bekövetkezésével végrehajtottá válik. A jogszabály ily módon végrehajtottá vált rendelkezése a végrehajtottá válást követő napon hatályát veszti. A Jat. 14. § szerint pedig a módosító jogszabály vagy jogszabályi rendelkezés hatályon kívül helyezése vagy 12. § szerinti hatályvesztése nem érinti az általa módosított jogszabályi rendelkezés hatályát.³² Mindez pedig azt jelenti, hogy a módosító és a módosított (inkorporáló) jogszabály jogi sorsa elválik egymástól. Ezzel a megoldással kapcsolatban azonban ismét számos elméleti és gyakorlati probléma vehető fel.

Az elméleti aggályokra mutat rá *Blutman László*, aki szerint ez a megoldás – vagyis, hogy a módosító jogszabály egyszeri aktussal mintegy „beépíti” a módosító rendelkezést a módosított alapszabályba – a jogszabályok szövegszintjének és jogforrási szintjének öszszemosását implikálja.³³ *Blutman* szerint egy módosított (vagy többször módosított) jogszabálynak – bizonyos kivételekkel – nincs olyan értelemben vett „egységes szövege”, hogy e mögött egy jogforrásban megnyilvánuló, egy jogalkotói aktus állna.³⁴ A módosított rendelkezés a módosítás vonatkozásában nem lesz az alapjogszabály része jogforrási értelemben, a módosításnak saját jogforrása van: a módosító jogszabály, mögötte saját jogalkotói aktsussal.³⁵ *Blutman* utal *Kampis Györgyre*, aki szerint az egységes szöveg csak szerkesztési kérdés és nem jogforrási kérdés, egy módosított jogszabály jogforrási értelemben több lábon áll, az

³² A Jat. ezen szakasza – ugyancsak az alkotmánybírósági gyakorlathoz igazodva [lásd. pl. 1437/B/1995. AB határozat, ABH 1998, 616, 618–619., újabban megerősítve az 52/2011. (VI. 24.) AB határozattal] – leszögezi azt is, hogy a jogszabály vagy jogszabályi rendelkezés hatályon kívül helyezése vagy 12. § szerinti hatályvesztése nem eredményezi a korábban általa hatályon kívül helyezett jogszabály vagy jogszabályi rendelkezés újbóli hatálybalépését. Ehhez képest az osztrák alkotmány 140. cikke épp ezzel ellentétesen rendelkezik. A (6) bekezdés szerint ugyanis: „Amennyiben alkotmányellenesség miatt az Alkotmánybíróság döntésével valamely törvényt hatályon kívül helyezett, akkor a hatályon kívül helyezés érvényessé válásának napján, ha a döntés másként nem rendelkezik, ismételen hatályba lépnek azok a törvényi rendelkezések, amelyeket az Alkotmánybíróság által alkotmányellenesnek minősített törvény hatályon kívül helyezett. A törvény hatályon kívül helyezésének kihirdetésekor azt is közzé kell tenni, hogy mely törvényi rendelkezések lépnek ismét hatályba.” (Fordítás: Trócsányi László – Badó Artila: Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban. KJK–KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2005. 97–98. p.)

³³ *Blutman László*: A dereguláció árnyékos oldala. *Közjogi Szemle* 2008/2., 28. p.

³⁴ *Blutman*: i. m. 28. p.

³⁵ *Blutman*: i. m. 28. p.

egységessé szerkesztett szöveget az alapjogszabály és a módosító jogszabályok *együttesen* „tartják”.³⁶ Blutman szerint egy módosító jogszabály idő előtti hatályon kívül helyezése *tartalmilag* is a módosítás hatályvesztését eredményezi, hisz „a kagyló sem él meg a tengerben a héja nélkül”.³⁷ A korábbi gyakorlat – ahogy erre Blutman is utal – ezt tükrözte, amennyiben a módosító jogszabályt később a módosítással együtt, vagy esetleg az egész módosított jogszabállyal együtt helyezték hatályon kívül.³⁸ A módosító jogszabály idő előtti hatályon kívül helyezése visszaállítja az alapjogszabály módosítás előtti állapotát – és az ezután kialakított egységes szövegnek éppen ezen következményt kellene tükröznie.³⁹

Ez az elvi probléma a gyakorlatban talán legélesebben épp a régi Alkotmány 24. §-ának (5) bekezdése (az ún. 4/5-ös szabály) kapcsán merült fel, ti. ez a rendelkezés a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló, többször módosított 1949. évi XX. törvény módosításáról szóló 1995. évi XLIV. törvénnyel került be a Magyar Köztársaság Alkotmányába. A módosító jogszabály az Alkotmány 24. §-át egy új, (5) bekezdéssel egészítette ki, amely szerint: „Az új alkotmány előkészítésének részletes szabályairól szóló országgyűlési határozat elfogadásához az országgyűlési képviselők négyötödének szavazata szükséges.” A módosító törvény 2. §-a úgy rendelkezett, hogy „E törvény a kihirdetését követő 3. napon lép hatályba, és az 1994-ben megválasztott Országgyűlés megbízatásának megszűnésekor hatályát veszti.” A 2010. évi alkotmányozási folyamatban – értelemszerűen az ellenzék oldaláról – felmerült, hogy ez a rendelkezés még mindig hatályban van, mert csak a módosító jogszabály került hatályon kívül helyezésre.

Álláspontunk szerint ugyanakkor a módosító törvény szövege egyértelműen azt tükrözi, hogy az alkotmánymódosító törvény 1998-ban hatályon kívül helyezésre került, ezzel az Alkotmány 24. § (5) bekezdésének rendelkezése is hatályát veszítette. Egy törvény ugyanis nemcsak egy számból és a címből áll, hanem a tartalmából is. A módosító törvény hatályon kívül helyezésével tehát nemcsak a törvény száma és címe, hanem annak tartalma, érdemi rendelkezése is hatályát veszti. A módosító törvényt hatályon kívül helyező rendelkezésnek (2. §) csak akkor van értelme, ha annak azt az értelmet tulajdonítjuk, hogy a módosító törvény hatályon kívül helyezésével az a rendelkezés is hatályát veszti, amit beépített. Ellenkező esetben – vagyis ha nem a törvény tartalmát kívánták volna hatályon kívül helyezni – nem lett volna semmi értelme a 2. §-nak. Vagyis – Blutman professzor álláspontját osztva – úgy véljük, hogy amennyiben hatályon kívül helyeznek egy módosító jogszabályt, akkor az annak tartalmát is magában foglalja.

Kétségtelen, hogy a 2007. évi LXXXII. törvény, az ún. deregulációs törvény a jogszabály-módosítások új rendjét jogszabályi szinten is rögzítette a 6. § (10) bekezdés alapján, kimondva, hogy „A módosító jogszabály vagy jogszabályi rendelkezés hatályon kívül helyezése nem érinti a módosított jogszabályi rendelkezés hatályát.” A régi Jat. azonban éppen ennek az ellenkezőjéig deklarálta a 13. §-ában, miszerint „A jogszabály akkor veszti hatályát, ha más jogszabály hatályon kívül helyezi”, a régi Jat. módosítására pedig a 2007. évi deregulációs törvény hatálybalépéséig nem került sor. A régi Jat. – a korábbi Alkotmány alapján – kétharmados törvény volt, vagyis egy egyszerű, feles törvénnyel való ütközése

³⁶ Kampis György: Kodifikáció. Elmélet és gyakorlat. Unió, Budapest, 1995. 52. p. idézi Blutman: i. m. 28. p.

³⁷ Blutman: i. m. 28. p.

³⁸ Blutman: i. m. 28. p.

³⁹ Blutman: i. m. 29. p.

esetén – a korábban kifejtett, a sarkalatos törvény–feles törvény jogszabályi hierarchiában elfoglalt eltérő helyére vonatkozó elméletünk alapján – elsőbbséget élvezett (volna).

Ennek a korábbi Alkotmány szempontjából azért van jelentősége, mert az Országgyűlés a 2007. évi LXXXVIII. alkotmánymódosítással – amely 2008. január 1-jével lépett hatályba – az Alkotmány egészének tartalmát – ezen gondolatmenetet követve – lényegében hatályon kívül helyezte, azaz „kiüresítette” a Jat. 13. §-a alapján. Ha pedig ezt elfogadjuk, akkor ebből az is következik, hogy az Alkotmány ettől kezdve – egészen az új Alaptörvény hatálybalépéséig – tulajdonképpen csak szokásjogi alapon létezhetett (ha egyáltalán létezett), ami az új alkotmány elfogadásának szükségességét vitatók álláspontját kérdőjelezi meg.

Az új Jat. ezt a problémát kiküszöbölni látszik, ti. már bekerült a törvénybe az ún. automatikus technikai öndereguláció, aminek viszont önmagában álláspontunk szerint nincs visszaható hatálya a korábbi, sem az 1994–1998-ban érvényben lévő gyakorlatra, így a régi Alkotmány 24. § (5) bekezdésének hatályára, sem pedig a 2007. évtől kezdődő, az Alkotmányt lényegében „kiüresítő” jogalkotói gyakorlat megítélésére.

Az új Jat. indokolása szerint a 12. § beiktatása az Alkotmánybíróságnak azon a gyakorlatán alapul, hogy a módosító jogszabály a hatálybalépésével beépül az alapjogszabályba, és egyidejűleg „eltűnik” a jogrendszerből. Az Alkotmánybíróság a 4/2006. (II. 15.) AB határozatában ugyanis abból az elvi tételéből indult ki, hogy a határozatban vizsgált, költségvetési törvényt módosító „törvényi rendelkezések megsemmisítése nem érinti a megsemmisített törvénnyel módosított (megváltoztatott) törvények – és a megsemmisített törvényi rendelkezések által a jogrendszerben végrehajtott más változások, módosítások, különösen a hatályon kívül helyezések – érvényességét.” Mindez tulajdonképpen azt jelenti, hogy a módosított (inkorporáló) jogszabály szövegének sorsa elválik a módosító rendelkezés sorsától. A régi Jat.-ot megsemmisítő 121/2009. AB határozat is erre a 2006. évi alkotmánybíróági döntésre utal, amikor leszögezi: „Az Alkotmánybíróság szerint a tisztán törvényt módosító törvények általában nem alkotmányellenesek [lásd 4/2006. (II. 15.) AB határozat, ABH 2006, 101. 152. – Költségvetési törvény]. E törvények tárgya egy másik törvény módosítása, így tartalmuk beépül a módosított törvénybe, maguk a módosító törvények pedig rendelkezéseik hatálybalépésével el is tűnnek a hatályos jogból.”

Megjegyezzük, hogy *Erdei Árpád* a 4/2006. (II. 15.) AB határozathoz írt különvéleményében épp ennek ellenkezőjét hangsúlyozta: „Evidencia, hogy amennyiben valamely törvény vagy egyéb jogszabály módosításáról szóló törvényi vagy egyéb jogszabályi rendelkezés maga alkotmányellenes, a rendelkezés által módosított jogszabály érintett része is alkotmányellenessé válik.” Erdei szerint „Az alkotmányellenes módosító rendelkezés alkotmányellenessége nem szűnik meg azáltal, hogy beépül a módosított (inkorporáló) jogszabály szövegébe.”

Erdei véleményét úgy is értelmezhetjük, hogy az alapjogszabály osztja a módosító jogszabály sorsát, amit az Alkotmánybíróság – 2006. évi, később többször megerősített – többségi álláspontja nem követett. Így – a kétségek ellenére is – meggyökeresedni látszik jogrendszerünkben az az elvi álláspont, amelyet az Átmeneti rendelkezésekről szóló 45/2012. AB határozat is rögzített: „Az alkotmánymódosító törvények tartalmának inkorporálódnia kell az alkotmányba, ezért azok az inkorporációval egyidejűleg, vagy azt követően »ön hatályon kívül helyezéssel« vagy dereguláció eredményeként kikerülnek a jogrendszerből.”

A BONA FIDES DUALISTA FELFOGÁSÁNAK NYOMAI A IUS COMMUNÉBEN A XVI. SZÁZAD VÉGÉIG¹

A *bona fides* (a továbbiakban: *b. f.*) ún. dualista felfogásán a saját magatartás (pl. birtoklás) jogszerűségében való, releváns tévedésen alapuló bizakodással jellemezhető ún. szubjektív jóhiszeműség, másfelől a jóhiszeműség és tisztesség objektív követelményének hangsúlyos – a *b. f.* egyéb jelentéseire a kelleténél esetleg kevesebb figyelmet fordító, de az egyéb jelentések létezését értelemszerűen nem tagadó – szembeállítását értjük. A dualista felfogás, mint alább igyekszünk bemutatni, a régebbi *ius communé*ben gyökerezik, jelentőssé azonban csak Carl Georg von Wächter lipcsei professzor 1871-es monográfiája¹ révén vált. A dualista felfogás azóta valóságos diadalutat járt be, népszerűsége az utóbbi évtizedekben már globális méreteket ölt.²

A dualista felfogás nemzetközi elterjedéséhez képest a francia és az angol jogban hagyományosan uralkodó ún. szubjektív monizmus fölött, amely a *b. f.*-ben úgyszólván mindenkor szubjektív kritériumot lát, egyértelműen eljárt az idő.³ A dualizmussal továbbra is verseng azonban az osztrák jogban régóta uralkodó ún. objektív monista felfogás,⁴ másfelől a jövőre nézve nem zárható ki a *bona fides* pluralista – különböző jelentéseket konstataáló, de egyiket sem kiemelő – felfogásának térnyerése sem.⁵

Ld. Wächter, Carl Georg von: *Die „bona fides“ insbesondere bei der Ersitzung des Eigentums*. Leipzig, Alexander Edlmann, 1871. Ld. részletesebben Földi András: *A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig*. [= Publ. Inst. Iuris Romani Budapest. IX.] Budapest 2001. 27., 35. sk. o. Wächter monográfiájának konkrét (gyakorlati) háttéréhez ld. Földi András: *Észrevételek a bona fides ausztriai recepciójának kérdéséhez*. In: Rácz Lajos (szerk.): *A német-osztrák jogterület klasszikus magánjogi kodifikációi*. Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2011. 39. o. 16. jz.

² A dualista felfogás világméretű, újabbán pl. Braziliában és Kínában is megfigyelhető elterjedésére nézve ld. az 1. jegyzetben idézett műveimben hivatkozott irodalmon túl pl. Martins Costa, Judith: *A boa fé no direito privado*. São Paulo, Editora Revista dos Tribunais, 1999; Novaretti, Simona: *General clauses and practice: The use of the principle of good faith in the decisions of Chinese courts*, *European Review of Private Law* 18 (2010). 953. skk. o. Hazai jogunkban a Ptk.-nak a 2006. évi III. törvénnyel történt módosítása egyértelművé tette ugyan a *b. f.* dualista felfogásának recepcióját, a dualizmus azonban polgári jogunkban inkább terminológiai, és nem materiálisan érvényesül, minthogy a hazai bírói gyakorlat a szubjektív jóhiszeműséget objektívizálva ítéli meg. A magyar polgári jogban ezért nem minősül jóhiszeműnek az a személy, akinek az elvárható gondosság tanúsítása esetén tudnia kellett volna magatartása (pl. birtoklása) jogellenességéről. Ld. Menyhárd Attila: *Dologi jog*. 2. kiadás. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 249. o. Erre az objektívizált követelményre utal az új Ptk. (2013:V. tv.) 5:172. § (2) bek. is. Ehhez képest materiálisan is dualista felfogás érvényesül pl. a német és az olasz polgári jogban, ahol a birtokosi jóhiszeműséget a birtokos cnyhe gondatlansága nem zárja ki, ld. Földi: *Észrevételek* (id.). 56. o.

Ld. az 1. jegyzetben idézett műveimben hivatkozott irodalmon túl pl. Romain, Jean-François: *La théorie critique du principe général de bonne foi en droit privé*. Bruxelles, Bruylant, 2000.

³ Ld. részletesebben Földi: *Észrevételek* (id.). 44. skk. o.

⁴ A *b. f.* pluralista felfogását tükrözi a *good faith* jelentéseinek Zimmermann és Whitaker által felvázolt kataló-

Több mint természetes, hogy a *b. f.* problematikájának, mondhatni rejtélyének mélyebb megértéséhez a kulcsot az összehasonlító jogtörténeti kutatás adja. Kevés más jogintézmény történetét kísérte ugyanis végig oly sok, merőben téves kiindulópontokra épülő misztifikálás, ködösítés, mint éppen a *b. f.*-ét.⁶ A jelen tanulmányban, amelyet nagy tisztelettel ajánlok Rácz Lajos professzor úrnak, a *b. f.* évezredes fogalomtörténetének egy olyan fejezetét kívánom áttekinteni, amellyel eddigi kutatásaim során csak érintőlegesen volt alkalmam foglalkozni.

A *b. f.* fogalma egyértelműen az ókori római szellem produktuma.⁷ Tartalmát a római jogtudósok részletesen kifejtették. A rómaiakra a *b. f.*-nek egyfajta nem tudatos („naív”) monista felfogása volt jellemző, mindenesetre a jelek szerint nem érdeklődtek a *b. f.* eltérő jelentéseinek megkülönböztetése iránt.⁸

Hosszú ideig a középkori jogtudósok gondolkodását is ez a naiv monizmus jellemezte. Ha arra gondolunk, hogy a középkori gondolkodás központi kategóriáját képezte a latinul *fides*-nek nevezett hit, és ha ehhez hozzávesszük, hogy a glosszátorok figyelme a *b. f.*-t illetően elsősorban a birtokosi jóhiszeműség felé irányult,⁹ akkor megkockáztathatnók azt a föltevést, hogy a *b. f.* a középkorban szubjektivizálódott. Ez azonban nem tűnik bizonyíthatónak. Jóllehet a birtokosi jóhiszeműséget a középkorban szubjektív kritériumként kezelték,¹⁰ ez egyáltalán nem eredményezte a kontraktuális *b. f.* szubjektivizálódását.

gusa, ld. Zimmermann, Reinhard – Whittaker, Simon: *Coming to terms with good faith*. In: Zimmermann, Reinhard – Whittaker, Simon (ed.): *Good faith in European Contract Law*. Cambridge, Cambridge University Press, 2000. 690. skk. o. A dualista felfogás sematizmusának veszélyeitől óvnak Cardilli, Dajczak, Fiori, Stolfi és Zannini a 2001-es padovai *bona fides*-konferencia aktáiban (Garofalo, Luigi [cur.]: *Il ruolo della buona fede oggettiva nell'esperienza giuridica storica e contemporanea*, I–IV. Padova, Cedam, 2003, ld. részletes bibliográfiai adatokkal Földi András: *Az „objektív jóhiszeműség” olvasatai a padovai bona fides-konferencia aktáinak tükrében*. Acta Fac. Pol.-iur. Univ. Budapest. 42 [2005]. 223. skk. o.) – A fenti taxonómiai kategóriákat a szakirodalomban legjobb tudomása szerint e sorok írója vezette be.

⁶ Vö. Duve, Thomas in: Schmoeckel, Matthias – Rückert, Joachim – Zimmermann, Reinhard (hrsg.): *Historisch-kritischer Kommentar zum BGB*. II/1. München, Beck, 2007. 287. o.

⁷ A *b. f.* római eredetét a római jog fejlődésére gyakorolt görög hatást az uralkodó nézetnél sokkal jelentősebbnek tartó Behrends sem vitatja, sőt a *b. f.* fogalmának fejlődését elemezve az abban vitathatatlanul fontos szerepet játszó természetjogi (tehát görög filozófiai eredetű) szemlélet szerepét is differenciáltan értékeli, ld. Behrends, Okko: *Zim Beispiel der gute Glaube!* In: Festschrift Bruno Huwiler. Bern, Sämpfli, 2007. 20. o.

⁸ Mindazonáltal Tryphoninus egy helyütt (D. 16, 3, 31 pr.) utal arra, hogy a *b. f.* a szerződéseknél a legnagyobb fokú méltányosságot kívánja meg („Bona fides quae in contractibus exigitur aequitatem summam desiderat...”). E megállapítás sejtene engedí, hogy a *b. f.*-ből más jogviszonyoknál más követelmények következtek. Ezt a problémát azonban a római jogtudósok nem fejtették ki. Ld. részletesebben Földi: *A jóhiszeműség és tisztesség elve* (id.), 22., 25. o.

⁹ Massetto, Gian Paolo: *Buona fede nel diritto medievale*. In: *Digesto 4° ed. Discipline privatistiche. Sezione civile*. II. Torino, UTET 1988 [idézve a 2011-es DVD-kiadás alapján]. 1. p.

¹⁰ Troje, Hans Erich: *Guter Glaube*. In: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. I. Berlin, Erich Schmidt Verlag, 1971. 1867. col. kifejezetten úgy fogalmaz, hogy az elbirtokló jóhiszeműségét a kánonjog alapvetően átértelmezte, „moralizálta” és szubjektivizálta. Kérdés, hogy mit jelentett ez a szubjektivizálás. A III. Ince pápa dekretálásában leszögezett *mala fides superveniens nocet* regula egyértelműen a *bona/mala fides* szubjektív kritériumként (tudati állapotként) való kezelését jelzi. Az is tény, hogy a glosszátorok sokat foglalkoztak olyan kérdésekkel, hogy az elbirtoklónak meddig kell jóhiszeműnek lennie, kételkedése kizárja-e jóhiszeműségét stb., ld. az alább, az 54. jegyzetben írottakat.

E tekintetben nagyobb súllyal esett latba a *fides Christiana* erkölcsi tartalma, amely a jóhiszemű és tisztességes magatartás objektív követelményét keresztény etikai alapon állította előtérbe.¹¹ Ezzel összefüggésben a középkori kanonisták a *b. f.*-t a „jó lelkiismerettel” (*bona conscientia*), a vallási hithez hasonló őszinte meggyőződéssel azonosították, a *mala fides*ben pedig ennek megfelelően a bűn (*peccatum*) megnyilvánulását látták.¹² Ez a szemlélet természetesen a legistákra is jelentős hatást gyakorolt.

Ha a *b. f.* jelentése a középkorban módosult, akkor inkább bizonyos objektivizálódásról beszélhetünk. Ennek jele, hogy a kontraktuális *b. f.*-re való hivatkozásokban hangsúlyossá vált az *aequitas* említése, amely időnként háttérbe is szorította a *b. f.*-t,¹³ sőt tendencia mutatkozott a *b. f.* és az *aequitas* azonosítására.¹⁴

Nem kétséges, hogy a római jog forrásai nyomán már a glosszátorok és a kommentátorok is ténylegesen többféle jelentésben beszéltek a *b. f.*-ről.¹⁵ A *b. f.*-t azonban alapvetően egységes fogalomként szemlélték, és a többség valószínűleg nem is érzékelte a dualista vagy a pluralista szemlélet lehetőségét.¹⁶ Azok pedig, akik érzékelték, a jelek szerint igyekeztek az objektív és a szubjektív *b. f.*-t valamiképpen összeolvasztani. Így pl. Baldus a kontraktuális jóhiszeműséget „*bona mens contrahentium*”-ként definiálta.¹⁷

Mindazonáltal James Gordley amerikai professzor kutatásai nyomán rámutathatunk arra, hogy a középkori monizmus mögött a skolasztikus gondolkodás talaján akár több szinten is differenciáló pluralizmus húzódnak meg. A glosszátorok a kontraktuális *b. f.* lényegi tartalmának a szerződések körében a szótartást, a csalárdságtól való tartózkodást, valamint a szerződésben elő nem irányzott, de a korrektségek alapján elvárható kötelezettsé-

¹¹ Ld. Troje: i. h.; Massetto: uo.; Rodríguez López, Rozalía: *La 'bona fides' en los textos cristianos*. In: Garofalo: i. m. III. 255. skk. o.

¹² Troje: i. h.; Gordley, James: *Good faith in contract law in the medieval 'ius commune'*. In: Zimmermann–Whitaker: i. m. 94. o. A „*bona conscientia*” gondolata korunkban is rezonál az „equity and good conscience” formájában, amelyre a kereskedelmi választottbíráskodás körében hivatkoznak a „strict rules of law” ellenében, ld. Meyer, Rudolf: „*Bona fides*” und „*lex mercatoria*” in der europäischen Rechts tradition. Göttingen, Wallstein, 1994. 97. o.

¹³ Beck, Alexander: *Zu den Grundprinzipien der „bona fides” im römischen Vertragsrecht*. In: „*Aequitas*” und „*bona fides*”, *Festschrift August Simonius*. Basel, Helbing & Lichtenhahn, 1955. 25. o.

¹⁴ A kontraktuális *b. f.*-ről már a glosszátorok is az *aequitas* szinonimájaként beszéltek. ld. Gordley: i. m. 94. skk. o.

¹⁵ Massetto: uo. szerint a középkori jogtudósok számára az objektív *b. f.* fogalmát döntően a D. 16, 3, 31-ben felvett Tryphoninus-fragmentum közvetítette (szövegszerűen idézve fentebb, a 8. jegyzetben), a szubjektív *b. f.*-ről pedig elsősorban a D. 50, 16, 109-ben felvett Modestinus-fragmentum („*Bonae fidei emptor esse videtur, qui ignoravit eam rem alienam esse, aut putavit eum qui vendidit ius vendendi habere, puta procuratorem aut tutorem esse.*”) alapján alkottak képet. Ezzel kapcsolatban úgy vélem, hogy a középkorban más forrásszövegek is megalapozhatták volna a *b. f.* dualista felfogását, a kettősség azonban a XV. század előtti jogászai gondolkodásban nem, vagy csak elenyésző mértékben reflektálódott.

¹⁶ Ennek jelét látom abban, hogy a *Glossa ordinaria* nem utal a *b. f.* kettős természetére az előző jegyzetben említett meghatározó jelentőségű forrásszövegek egyikének a kapcsán sem.

¹⁷ Baldust (*Consilia* 3, 34) idézi Tuschius, Dominicus: *Practicae conclusiones iuris in omni foro frequentiores*. II. Romae, ex typographia Aloysii Zanetti, 1605. 337. o. Baldus hozzájárult ahhoz, hogy a *stricti iuris contractus*ok is a *b. f.* uralma alá kerüljenek, ld. Coing, Helmut: *Europäisches Privatrecht*. I. München, Beck, 1985. 400. o. 5. jz.; Gordley: i. m. 105. o.

gek tiszteletben tartását tekintették.¹⁸ Ami pedig a kommentátorokat illeti, Baldus kifejtette, hogy a kontraktuális *b. f.* egyrészt a szerződés peresíthetőségének alapjául, másrészt a kikényszeríthető szerződéseknel az adósi kötelezettségek körének megállapításánál zsinórmértékként szolgálhat. Ez utóbbi funkciójában a *b. f.* jelentheti egyrészt a *dolus* hiányát, másrészt azoknak a felek által ki nem kötött kötelezettségeknek a figyelembevételét, amelyek a *naturalis aequitas* alapján a szerződés tartalmát képezik.¹⁹

Baldus pluralizmusára is támaszkodhatva fejtette ki Franciscus Aretinus (másként Franciscus de Accoltis, 1418–1486) – föltehetően elsőként – explicit formában a *b. f.* dualista doktrínáját.²⁰ A keresetek *bonae fidei* és *stricti iuris actio*kra való felosztásáról szóló Inst. 4, 6, 28 forráshelyet kommentálva a következőket írta:

„Notare autem debes in principio, quod duplex est bona fides. Una quae est contraria dolo et fraudi. Et hoc modo omnes contractus bonae fidei sunt: in omnibus enim debet abesse dolus et fraus. Est et alia bona fides, quae antonomatice vocatur bona fides propter exuberantem fidem quae est in ea. Ab ista bona fide dicuntur contractus in isto § enumerati, bon. fi. Sed domine, quae est exuberantia fidei quae est in ista sive in istis actionibus? Respon. Frater, ex hoc quod in eis multa eveniunt ex bono et aequo, de quibus non fuit actum inter partes. In contractibus autem stricti iuris solum veniunt ea de quibus actum est inter partes ut venirent. De actione depositi quando ipsa sit bonae fidei, nemini venit in dubium quantum ad aliquid.

Először is meg kell jegyeznünk, hogy a jóhiszeműség kettős (jelentésű). Az egyik (jelentésben) ellentétes a megtévesztéssel és a csalárdsággal. És ebben az értelemben minden szerződés a jóhiszeműségen alapul: ugyanis mindegyiktől távol kell lennie a megtévesztésnek és a csalárdságnak. Van egy másféle jóhiszeműség is, amelyet a szemléletesség érdekében nevezünk jóhiszeműségnek a benne foglalt fokozott mértékű *fides*re utalva. Erre a jóhiszeműségre tekintettel nevezzük *bonae fidei contractus*oknak az ebben a szakaszban felsorolt szerződéseket. De vajon mit is jelent az a fokozott mértékű jóhiszeműség, amely az ilyen keresetekben bennefoglaltatik? Erre a kérdésre az a válasz adható, hogy ezeknél sok olyan, a méltányosságon (*ex bono et aequo*) alapuló kövérkeztetés vonható le, amelyekre nézve a felek nem állapodtak meg. A *stricti iuris* szerződéseknel ezzel szemben csak az vehető figyelembe, amit a felek megállapodásukban kifejezetten előírányoztak. A letéti kereset esetében, minthogy az *bonae fidei actio*, senki sem kételkedik

¹⁸ I. d. Gordley: i. m. 94. skk. o.

¹⁹ Baldus de Ubaldis: *Commentaria*, ad C. 4, 10, 4, idézi Gordley: i. m. 109. o. Gordley (i. m. 106. skk. o.) részletesen bemutatja, hogy Baldus szemléletét hogyan formálták Arisztotelész és Aquinói Szent Tamás tanai.

²⁰ Franciscus Aretinus nagy tekintéllyel rendelkezett a maga korában, és a későbbi időkben is. A munkásságát visszafogottan értékelő Lange–Kriechbaum-féle kézikönyv szerint Franciscus egyik legnagyobb sikerét az jelentette, hogy az Intitúciókhoz írott *casusai* felvételt nyertek a *Glossa ordinaria*ba. Ld. Lange, Hermann – Kriechbaum, Maximiliane: *Römisches Recht im Mittelalter. II. Die Kommentatoren*. München, Beck, 2007. 856. o. Abban feltétlenül egyet tudunk érteni e tekintélyes szerzőkkel, hogy a Franciscus-szöveg stílusa nem az újkor, hanem a középkor felé mutat, a *b. f.* kettős természetének – jóllehet még nem a modern dualizmus értelmében való – konstatálása azonban a maga korában újszerű meglátás lehetett.

De ipsa tamen dixerunt quidam antiqui, quod simpliciter est bonae fidei, in quatuor tamen casibus, puta tumultus, incendii, ruinae, naufragii. Dominus autem Ia. dicit quod actio depositi bonae fidei est.²¹

abban, hogy alkalmazandó ez a szabály. De erre a keresetre nézve egyes régi (jogászok) azt mondták, hogy csak az alapjelentésben (*simpliciter*) vett *bona fides* tartalmazza, kivéve pl. a tumultus, tűzvész, földrengés, hajótörés esetét. Iason de Mayno²² viszont úgy véli, hogy a letéti kereset *bonae fidei actio*.²³

²¹ A *Glossa ordinariá*ból idézve a következő kiadás alapján: *Institutionum sive Primorum totius iurisprudentiae elementorum libri quattuor*. Lugduni, apud Hugonem a Porta, 1572. 491. col.

²² Iason de Mayno jelentőségére nézve ld. a hazai szakirodalomból Hamza Gábor: *Entstehung und Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition*. Budapest, Eötvös Kiadó, 2009. 87. o.

²³ A fenti fordítás, hasonlóan az alább következő további fordításokhoz nem szó szerinti, hanem értelemszerű („célnyelvorientált”).

Franciscus abból indult ki, hogy a *b. f.* duplex fogalom, az ő dualizmusa azonban eltérő tartalommal rendelkezik a tanulmányunk bevezetőjében vázolt modern dualizmushoz képest. Korántsem azonos a szubjektív *b. f.*-szel a Franciscus által első helyen leírt azon *b. f.*, amely a *dolus*, ill. a *fraus* ellentéte. A szubjektív *b. f.* ennél a fogalomnál szűkebb, mert egy konkrét tényállást, pontosabban tudati állapotot jelöl, amely természetesen a *dolus*, ill. a *fraus* hiányát is jelenti, de ez az összefüggés már nem áll fordítva. A Franciscus által másodikként tárgyalt jelentés lényegében azonos az objektív *b. f.*-szel.

Ami a Franciscus-féle első jelentést illeti, jogtudósunk a jelzésszerű negatív jellemzésnél nem fejt ki részletesebben ennek tartalmát. A második jelentés tartalmát azonban jól megvilágítja. Rámutat arra, hogy a fokozott mértékű *b. f.*-ből olyan jogokat és kötelezettségeket is le lehet vezetni, amelyekben a felek nem állapodtak meg. Ez a gondolat rezonál évszázadokkal később – kora újkori jogtudósok (pl. Domat) közvetítésével – a *Code civil* 1135. cikkelyében,²¹ és az Optk. 863. §-ának eredeti szövegében is.²²

Meglepőnek tűnhetik, hogy Franciscus a *fides exuberans*²³ példajaként éppen a letétet említi, amely a római jog szerint csak ingyenes lehetett, ezért az adós csak *dolusért* és *cul-*

²¹ Ld. Földi: *A jóhiszeműség és tisztesség elve* (id.). 38. o.

²² Ld. Földi: *Észrevételek* (id.). 52. o.

²³ Megjegyzendő, hogy a Franciscus által említett *fides exuberans* fogalma a *common law*-ban is ismert mint *uberima fides*. Az ún. *contracts uberrimae fidei* (pl. a biztosítási szerződés) körében fokozott mértékű (teljes körű) tájékoztatási kötelezettség terheli a feleket, ld. Atiyah, Patrick Selim: *An introduction to the law of contract*. 5th ed. Oxford, Clarendon, 1995. 254. o. Itt utalunk a Liebs, Detlef: *Lateinische Rechtsregeln und Rechtssprichwörter*. 7. Aufl. München, Beck, 1997. 156. o. által – sajnos forrásadat nélkül – idézett „Non petitur bonae fidei exuberantia inter mercatores” közmondásra, amely szerint a kereskedők között nem alkalmazandó túlzott mértékben a *b. f.* Liebs e vonatkozásban példaszerűen utal a német HGB 348. sk., 363., 368., 371. sk., 375., 377. §-aira, amelyek közös nevezőjét az általános magánjognál szigorúbb felelősségben vélem látni. A Liebs által idézett közmondás éles ellentétben áll azzal a középkortól kezdve számtalanszor hangoztatott nézettel, miszerint a kereskedelmi jogban kiemelkedő szerepet játszik a *b. f.* E kérdés további kutatást igényelne. E helyütt csak arra van módom rámutatni, hogy a *b. f.* és a kereskedelmi jog összefüggéseit összehasonlító jogtörténeti perspektívában elemző Meyer nem hivatkozik sem erre a közmondásra, sem hasonló felvetésekre, rámutat azonban a *b. f.* ambivalenciájára abban az értelemben, hogy a *b. f.* egyfelől a szerződési kötelezettségek szigorú szankcionálásának, másfelől az egyedi esetek rugalmas, méltányos elbírálásának alapjául is szolgálhat, ld. Meyer: i. m., különösen 69., 76. o.

pa lataért felelt. E tény magyarázatául szolgálhat az a Tryphoninus-szöveg, amely éppen a *depositum* kapcsán mutat rá arra, hogy a szerződéseknél irányadó *b. f.* a legnagyobb fokú méltányosságot követeli meg.²⁴

Előnytelen, hogy Franciscus a csak negatívan definiált első jelentés hatókörét mintegy a szerződési jogra korlátozza, holott a *dolustól* és a *fraustól* való tartózkodás parancsa a jog általános szabálya.²⁵ Azt már jóval kevésbé kifogásolhatjuk, hogy Franciscus az általa második helyen méltatott objektív *b. f.*-t a szerződési jog körén belül értelmezi, hiszen ez a követelmény a római jogban és a modern jogokban is elsősorban a szerződési jog területén irányadó.

Összességében pozitívan értékelhetjük Franciscus Aretinus fejtegetését, mert – legalábbis föltevésünk szerint – kreatív újszerűséggel megalapította a *b. f.* első dualista felfogását, amelyet a modern dualizmussal szembeállítva „protodualista felfogás”-nak nevezhetünk. Úgy véljük, hogy Franciscus protodualizmusa készítette elő a *b. f.* modern dualista felfogását, amelynek megjelenése már nem váratott sokáig magára.

Míg a Franciscus-féle protodualizmus a jelek szerint csak lassan, és csak korlátozott mértékben terjedt el,²⁶ nagyjából két emberöltővel később, a XVI. század első felében már jelentkezett a *b. f.* modern dualista felfogása. Mint arra Gian Paolo Massetto milánói jogtörténész felhívja a figyelmet, egy spanyol teológus és jogtudós, Iohannes Medina (Juan Medina, 1490–1547) úttörő módon állította szembe egymással *b. f.* ‘vélekedés’ és ‘cselekvés’ jelentéseit. Medina az általa „speculativa”-nak nevezett szubjektív *b. f.*-t a következőképpen jellemezte: „pro scientia seu credulitate, qua quis credit... non alienum, sed suum esse, quod possidet ... aut se debitorem alicuius rei esse”.²⁷ A *b. f.* ebben az esetben tehát azt jelenti, hogy valaki azt hiszi, hogy a saját dolgát birtokolja, vagy más esetben adósnak hiszi magát.

Az általa „practica”-nak nevezett objektív *b. f.*-ről Medina a következőképpen írt: „pro conscientia quae dictat quid agendum, quid non agendum, aut quid liceat agere, quid non; quid liceat retinere, quid non...”.²⁸ A *b. f.* ebben a körben a lelkiismeretet jelenti,²⁹ amely arra int bennünket, hogy valamit tegyünk vagy ne tegyünk.

Medina fejtegetésében nemcsak az az újszerű, hogy a Franciscusnál a *b. f.* egyik jelentése kapcsán alkalmazott negatív meghatározást (a *dolus* hiányát) meghaladva rámutatott a szubjektív *b. f.* pozitív (pszichológiai) tartalmára, hanem az is, hogy elvont, de egymásra

²⁴ Uő. a 8. jegyzetet.

²⁵ A *fraus* általános tilalmára utal a *ius communé*ben kialakult „*fraus omnia corrumpit*” közmondás, amelynek eredete Bartolusra vezethető vissza. ld. Morello, Umberto: *Frade alla legge*. In: *Digesto 4e ed. Disc. priv. Sez. civ.* (1992. 6. p.

²⁶ Ez némiképp különös, mert a fent idézett fejtegetés Franciscus számos további szövegével együtt bekerült a *Glossa ordinaria*ba, és ennek révén a XVI. századról kezdve a *b. f.* kettős jellegére utaló címszót is tartalmaznak a glosszált *Corpus iuris* nyomtatott kiadásainak tárgymutatói, legalábbis az *Institutiók* általani tanulmányozott 1572-es lyoni kiadásának *indexe* tartalmaz ilyen címszót („*Bona fides est duplex*”).

²⁷ Medina, Iohannes: *De paenitentia, restitutione et contractibus*. II. Brixiae, 1590. 177. o., idézi Massetto: uo.

²⁸ Medina: uo.

²⁹ A jóhiszeműségnek a (jó) lelkiismerettel való azonosítása, mint fentebb rámutattunk, kánonjogi eredetű gondolat

vetítve igen szemléletes kategóriapárként állította szembe egymással a vélekedésben és a cselekvésben megnyilvánuló *b. f.*-t.

Szintén újszerű Medina gondolatmenetében az, hogy nemcsak a szerződési jogra van tekintettel, hanem a szubjektív *b. f.* esetében az adásvételen keresztül a tulajdonszerzésre is, az objektív *b. f.* tekintetében pedig a jogi relevanciával bíró cselekmények széles körére, amit fejlett dogmatikai érzékről tanúbizonyságot téve három variációpárral szemléltet.

Medinához hasonlóan modern dualista nézetet fejtett ki Rebuffus (Pierre Rebuffi, † 1557). Ez a francia jogtudós kitűnő érzékkel rendelkezett az analitikus gondolkodás iránt.³⁰ Nem csoda, hogy a szubjektív és az objektív *b. f.*-t egyértelmű élességgel állította szembe egymással:

„[Bona fides] duobus modis vocatur... Primo cum quis ignorat rem esse alienam, utpote quia putabat vendentem esse dominum; vel si alienam esse sciret, tamen putabat venditorem ius vendendi habere ... Bona fide agere dicitur, qui sine ullo dolo et figmento, vere atque diligenter agit, quod agendum suscepit”.*

[Jóhiszeműségről] kétféle értelemben beszélünk... Először is akkor, amikor valaki nem tudja, hogy a dolog másé, pl. azért, mert azt hitte, hogy az eladó a tulajdonos, vagy tudta, hogy a dolog másé, de úgy vélte, hogy az eladó rendelkezik az eladás jogával... Jóhiszeműen eljáró (személynek) azt nevezzük, aki mindenféle megtévesztés és csalárdság nélkül, tisztességesen és gondosan teszi azt, amit megtenni vállalt.

* Rebuffus, Petrus: *In tit. Dig. de verborum et rerum significatione commentaria*. Lugduni, 1614. 400., 403. o., idézi Massetto: uo.

Rebuffus fejtegetését értékelve részben megismételhetjük azt a megállapításunkat, amelyet Medina gondolatmenete kapcsán fentebb tettünk, nevezetesen, hogy nemcsak a szerződési jogra van tekintettel, hanem – az objektív *b. f.* tekintetében – a jogi relevanciával bíró cselekmények széles körére. Ez utóbbi vonatkozásban azonban Rebuffus nem a Medina-féle analitikus kifejtést alkalmazza, hanem a *bona fide agere* kitételével mintegy globálisan utal a szóba jöhető jogviszonyokra. Ez a szintetikus megközelítés azért érdemel figyelmet, mert Rebuffus, mint erre az imént utaltunk, kiváló érzékkel rendelkezett a differenciálás, az analízis iránt is.

Megjegyezzük még, hogy Rebuffus leírása a szubjektív *b. f.*-ről Medina középkori, részben teológiai gyökerű gondolatától eltérően egyértelműen római jogi inspirációt mutat, konkrétan D. 50, 16, 109-beli Modestinus-szöveg hatását tükrözi. Szintén a római jogi frazeológia hatását láthatjuk a *bona fide agere* kifejezés használatában.³¹

Medina és Rebuffus dualizmusát az ő korukban a jelek szerint csak kevesen képviselték, és az a következő három évszázadban sem tudott elterjedni. A régebbi korokhoz hasonlóan a XVI. századi jogtudósok többsége is valószínűleg monista (mint pl. Budaeus,

³⁰ Nevezetes volt a Rebuffus által összeállított *arbor super interesse*, amely szemléletesen mutatta be az *interesséről* kialakult számos (48 db.) eltérő nézetet. ld. Zimmermann, Reinhard: *The law of obligations. Roman foundations of the civilian tradition*. 3rd ed. Oxford, Clarendon, 1996. 833. o., és az ott hivatkozott további szakirodalmat.

³¹ A *bona fide agere* jelentéséhez és jelentőségéhez ld. összefoglalóan Talamanca, Mario: *La 'bona fides' nei giuristi romani*. In: Garofalo: i. m. IV., különösen 248. skk. o.

Mariano Sozzini),³² avagy tudatos (Bargagli, Covarruvias) vagy kevésbé tudatos (Cuiacius, Stracca) pluralista volt.

Kortársainak többségétől eltérően Donellus ugyan dualista nézetet fejtett ki, az ő dualizmusa azonban bizonyos fokig visszatérést mutat Franciscus „protodualista” felfogásához:

„Bona fides... duobus modis consideratur: uno modo, ut praestetur alteri ex contrahentibus quod ex bono et aequo praestari oportet, etiamsi de eo praestando aperte nihil convenerit. Altero modo consideratur in hoc, ut nihil fiat contra bonam fidem, id est nihil dolo malo, nihil metu. Et si quid contra factum sit, ne ratum sit quod ita gestum est. Priore modo bona fides consideratur tantum in contractibus bonae fidei.”³³

Jóhiszeműségről... kétféle értelemben beszélünk: az egyik jelentésben akként, hogy az egyik szerződő fél teljesítse a másiknak azt, amit a méltányosság alapján (*ex bono et aequo*) teljesíteni kell. A másik jelentés arra vonatkozik, hogy semmit se tegyenek a jóhiszeműség ellen, tehát semmit megtévesztéssel, semmit megfélemlítéssel. És ha ennek ellenére tettek valamit, akkor ne legyen érvényes az, amit létrehozta. Az első értelemben vett jóhiszeműség csak a *bonae fidei contractus*oknál játszik szerepet.

³² Donellus, Hugo: *Opera omnia*. VII. Lucae, 1765. 830. sk. col., idézi Luchetti, Giovanni – Petrucci, Aldo (cur.): *Fondamenti romanistici del diritto europeo. Le obbligazioni e i contratti dalle radici romane al 'Draft Common Frame of Reference'*. I. Bologna, Pàtron, 2010. 39. o.

Franciscushoz hasonlóan Donellus is a szerződésekre szűkíti le a *b. f.* két típusának méltatását, és a szubjektív *b. f.*-szel rokonítható típust ő sem pozitív, hanem negatív ismérvekkel (a *dolus* és a *metus* hiányával) jellemzi. Mindazonáltal Donellus gondolatmenete figyelemreméltó eltéréseket is mutat Franciscuséhoz képest. Először is Donellus megfordítja a sorrendet. Nemcsak Franciscus, hanem Medina és Rebuffus fejtegetésétől is eltérően először az objektív *bona fides*ről beszél, és csak második helyen utal a *dolus* és a *metus* ellentétét képező *b. f.*-re. Megjegyezhetjük, hogy a jogi kérdések tárgyalásának logikus sorrendjére Donellus mintegy alkatilag érzékeny volt.³⁴ A sorrend megfordítása egyébként nemcsak elméleti és gyakorlati, hanem – az objektív *b. f.* korábbi kialakulására tekintettel – történeti alapon is indokolt.³⁴ További különbség, hogy Donellus a második értelemben vett *b. f.* követelményéről általánosabb jelleggel ír, és az érvényesség momentumára is utal.

A szintén a XVI. században élt Celso Bargagli († 1600 k.) sienai jogtudós világosan felismerte, hogy a *b. f.* több eltérő jelentéssel rendelkezik, de e jelentéseket nem kívánta a

³³ A (naïv) monizmus hosszan tartó uralmát jól szemlélteti Tuschius: i. m. I. 554. sk. o. és II. 337. o. irodalmi szemléje, aki a glossátoroktól a kommentátorokon át saját koráig ad áttekintést a *b. f.*-t illetően kifejtett nézetekről, és ennek során – legalábbis explicit formában – nem utal a *b. f.* egymástól eltérő jelentéseire.

³⁴ Donellus bírálta a *Digesta* rendszerét, amelyben az eljárásjog tárgyalása megelőzi az anyagi jogét, ld. Stein, Peter: *A római jog Európa történetében*. Budapest, Osiris, 2005. 107. o.

³⁵ Az objektív *b. f.*-nek a fogalom szubjektív jelentéséhez korábbi kialakulására ld. részletesebben Földi: *A jóhiszeműség és tisztesség elve* (id.), 9. skk., 25. o. Nem tér el ettől alapvetően ettől az uralkodó nézettől Schiemann, Gottfried: *Fides*. In: *Der neue Pauly*. IV. Stuttgart–Weimar, Metzler, 1998. 508. col. álláspontja sem, bár az (objektív) *b. f.* kialakulását az ősi *fides* objektívizálódásaként jellemzi. A *b. f.*-nek az elbirtoklás körében bekövetkezett pszichológiai momentumá való redukálására ld. újabban Behrends: i. m. 30. o.

dualizmus sémájába beszorítani. Tudatos pluralistaként rámutatott arra, hogy „bonae fidei verbo plura continentur”.³⁵

Szintén tudatos pluralistának imponál Brissonius, aki előrebozsátva, hogy a *b. f.* kifejezés különböző jelentésekben használatos,³⁶ három alapvető jelentést különböztet meg: a *mala fides* ellentétét képező (szubjektív) jóhiszeműség³⁷ mellett a *fraus, dolus, astutia(e), malitia(e)* ellentétét képező,³⁸ valamennyi szerződésnél irányadó *b. f.*-ről, valamint a *bonum et aequum* fogalmával szinonim, a *bonae fidei acti*ók körében érvényesülő *b. f.*-ről³⁹ egyaránt részletes áttekintést ad a források szövegei alapján. Alapos elemzésének fényében a szubjektív *b. f.* sem tűnik homogén kategóriának. Ugyanakkor Brissonius ismertetésében a jelentések elhatárolása nem teljesen egyértelmű. Nemcsak az első, hanem a második jelentés ellentétéként is utal a *mala fides*re, míg a *bonum et aequum* értelmében vett *b. f.* ellentétéként nem annyira a *ius strictum*ra,⁴⁰ és még kevésbé pl. az *uberrima fides*re, hanem a *dolus* és a *malitia* hiányára utal.⁴¹

Ha Brissonius több jelentésárnyalatot érzékeltető hármas felosztását összevetjük Donellus dualizmusával, akkor talán nem teljesen megalapozatlan azt gondolni, hogy Donellus a Brissoniusnál kiütköző elhatárolási nehézségeket sikeresen ki tudta küszöbölni azáltal, hogy a szubjektív *b. f.*-t nyomtalanul beolvastotta a *dolus* ellentétéként értelmezett *b. f.*-be.

Kevésbé tűnik tudatosnak Cuiacius „naiv pluralistaként” értékelhető felfogása. A pluralizmust tükrözi a több gyám egyetemleges felelősségének enyhíthetősége kapcsán az objektív *b. f.*-ről szóló következő elmélkedése:

„Quid igitur est b. f.? hoc loco est aequitas arbitri et officium boni viri, hoc est bona fides quam bonus vir existimaturus est. Arbitr et bonus vir idem est.”

Mi tehát a *bona fides*? Ezen a helyen a bíró és a tisztességes férfi méltányossága, vagyis az a *bona fides*, amelyet a tisztességes férfi annak tart. A bíró és a tisztességes férfi egyet jelent.

* Cuiacius, Iacobus: Opera in tomos XI distributa. IV. Mutinae, Societas typographica, 1777. 295. col. C.

³⁵ Bargalius, Celsus: *Tractatus de dolo*. Hanoviae, 1604. 702. o., idézi Massetto: uo.

³⁶ „Bonae fidei verbum varie sumitur”. I. d. Brissonius, Barnabas: *De verborum quae ad ius pertinent significatione*. Francofurti ad Moenum, 1578. 77. col.

³⁷ Brissonius: i. m. 77. sk. col.

³⁸ Uo. 78. sk. col.

³⁹ Uo. 79–81. col.

⁴⁰ Brissonius: i. m. 80. sk. col. csak marginálisan utal a *stricti iuris acti*ókra.

⁴¹ Brissonius művét a XVII. században Johann Otto Tabor és Johann Christian Itter átdolgozták (Frankfurt am Main. 1683). Az átdolgozott kiadásban a hivatkozott források száma megnövekedett, de az egyes jelentések közötti különbség szinte még jobban elmosódik. E tekintetben kiemelném, hogy az átdolgozók Brissoniusszal ellentétben nem a harmadik, hanem a második jelentést illusztrálandó hivatkoznak a fentebb már többszörösen idézett D. 16, 3, 31 pr. szövegre (Brissonius–Tabor–Itter: i. m. 162. col.), holott ez a textus – magának Brissoniusnak a helyeselhető eljárása szerint is – inkább a harmadik jelentést illusztrálhatná, mert bár Tryphoninus látszólag általában a szerződéseknél irányadó *b. f.*-ről beszél, nyilván csak a *bonae fidei contractus*okra gondolt, hiszen a *summa aequitas*ra való hivatkozás a *stricti iuris contractus*ok természetével nem lett volna adekvát.

A Cuiacius által kommentált forrásszövegnek (Papinianus D. 46, 6, 12) a bíró méltányosságára és a tisztességes férfi vélekedésére utaló fordulatait parafrázálój fejtettség legérdekesebb momentuma a „hoc loco” kitétel, amely egyértelműen arra enged következtetni, hogy Cuiacius más helyeken más jelentést tulajdonított a *b. f.*-nek.

Hogy Cuiaciusnak mi volt a véleménye a *b. f.* egyéb jelentéseiről, arról nem könnyű világos képet alkotni. A C. 4, 46, 2 kapcsán, amelynek szövege a szubjektív *b. f.*-re utal, Cuiacius – nyilván a kánonjogi nézettől inspirálva⁴² – „sincera fides”-ről beszél, majd ehhez képest nem teljesen konzekvens módon a *bonae fidei* és a *stricti iuris* aktiók közötti különbségeket tárgyalja.⁴³ Egyéb elemzései is azt a benyomást keltik, hogy a *b. f.* mibenlétéről nem volt teljesen kikristályosodott véleménye. A *bona fidei emptor*ról szóló Modestinus-fragmentumot (D. 50, 16, 109) kommentálva a szövegnek megfelelően ecseteli a vevő *b. f.*-ének szubjektív jellegét,⁴⁴ de nem utal arra, hogy a kifejezésnek ez a jelentése eltér pl. az „arbitrium boni viri”-től, amellyel egy másik helyen a *b. f.*-t azonosnak nevezte („nam idem est bona fides et arbitrium boni viri”).⁴⁵ Figyelemre méltó még Cuiaciusnak az a megállapítása, miszerint a *b. f.* nemcsak a *dolus*t, hanem a *culpát* is kizárja.⁴⁶ E tekintetben azonban erősen kérdéses, hogy a birtokosnak a gondatlanságán alapuló tévedését Cuiacius a szubjektív jóhiszeműséget kizáró tényezőnek tekintette volna.

Föltehetően pluralista módon gondolkodott a *b. f.*-ről a „spanyol Bartolus”-nak is nevezett⁴⁷ Diego Covarruvias (1512–1577). A *ius communē*ben a glosszátorok óta a *b. f.* megítélése tekintetében sok vitára okot adó kételkedés (*dubium*) mikénti értékelését taglalva találoan állapítja meg: „Sunt enim et alii colores medii inter album et nigrum atque ideo ad negationem unius coloris non sequitur positio alterius contrarii”.⁴⁸ Amiképpen a fehér és a fekete között vannak közbeeső színek is, és az egyik szín tagadásából nem következik az ellentétes szín állítása, azonképpen a jóhiszeműség hiánya, pl. a kételkedés nem jelent okvetlenül rosszhiszeműséget.

A neves olasz kereskedelmi jogász, Benvenuto Stracca (1509–1578) is pluralistának im-

⁴² Cuiacius gondolkodásának mély keresztény meghatározottságához ld. Stein: i. m. 142. o.

⁴³ Cuiacius: i. m. VIII. (1780) 1068. col. B.

⁴⁴ Uo. VIII. 538. col. C.

⁴⁵ Uo. IV. 512. col. B. i. f.

⁴⁶ Uo. IX. (1781) 457. col. B.

⁴⁷ Ld. Hamza: i. m. 327. o.

⁴⁸ Covarruvias a Leyva Toletanus, Didacus: *In regulam possessor malae fidei commentarii*. In: *Opera omnia*. II. Augustae Taurinorum, apud Ioannem Dominicum Tarinum, 1594. 395. o. Már Accursius (Gl. intervenerit ad C. 7, 32) rámutatott arra, hogy aki nem jóhiszemű, az nem feltétlenül rosszhiszemű. Covarruviashoz hasonlóan Accursius is abból indult ki, hogy a jóhiszemű birtokos tulajdonosnak hiszi magát, míg a rosszhiszemű tökéletesen tudja, hogy nem tulajdonos. E két tudati állapothoz képest egy önálló, harmadik esetet képez a kételkedés. A kételkedés, ha az nem a birtoklás kezdetén állt fenn, a *b. f.* vélelme alapján az elbirtoklást az uralkodó nézet szerint nem akadályozta, míg az eleve kételkedő birtokos elbirtoklásra nem, hanem csak a gyümölcsök megszerzésére volt jogosult. Ld. minderre Massetto: i. m. 2. p. Mint arra újabban Reppen, Tilman: *Guter Glaube*. In: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. 2. Aufl. II. Berlin, Erich Schmidt Verlag, 2012. 622. col. rámutat, a *b. f.* vélelme az említett viták gyakorlati jelentőségét nagyban mérsékelte. – Nyilván nem csupán a véletlennek tulajdonítható, hogy az elbirtokló jóhiszeműségét sok tekintetben hasonló megfontolások alapján ítélik meg a mai német jogban is. Ld. Baur. Fritz – Baur, Jürgen F. – Stürner, Rolf: *Sachenrecht*. 18. Aufl. München, Beck, 2009. 741. o.

ponál azon megállapítása alapján, miszerint az a *b. f.*, amelyet leginkább a kereskedők között kell figyelembe venni („*ea bona fides, quae maxime inter mercatores observanda est*”), ellentétes a jogszabályok merev, betű szerinti alkalmazásával.⁴⁹

Tanulmányunk végén néhány általánosabb jellegű összefüggésre van alkalmunk rámutatni. Kétségtelen, hogy a dualista felfogás (akár annak protodualista, akár modern formájában) valamelyest leegyszerűsíti a valóságot, hiszen a *b. f.* azokban a jogi kultúrákban, amelyek ezt a fogalmat a római jogból „megörökölték”, általában kettőnél több jelentéssel rendelkezik. Ebben a tekintetben fontos utalni arra a tényre, hogy a *b. f.* számos eltérő jelentése közül tipikusan két jelentés, nevezetesen a birtokosi (szubjektív) és a kontraktuális (objektív) *b. f.* fogalma kristályosodott ki.⁵⁰

A *b. f.* objektív és szubjektív aspektusát a római jogtudósok sohasem állították szembe egymással, de a forrásszövegek az utókor, így pl. már a glosszátorok számára is megfelelő alapot adtak a szembeállításra.⁵¹ Úgy tűnik azonban, hogy a középkorban és a kora újkorban a jogtudósok többsége – a rómaiakhoz hasonlóan – sokkal inkább monista alapon, mégpedig elsősorban egyfajta naiv monizmus talaján gondolkodott a *b. f.*-ről, nem foglalkozván az eltérő jelentések megkülönböztetésével. Megjegyzendő, hogy a naiv monizmus feltétlenül előnyösebb a *b. f.* lényegét eltorzító szubjektív monizmusnál, amelynek a középkorban még nem látszanak jelei.

A kora újkorban, amikor előtérbe került a *b. f.* definiálása iránti igény, föltehetően egyfajta (korai, még nem a modern osztrák doktrínának megfelelő) objektív monizmus vált uralkodóvá, amelynek képviselői minden további nélkül azonosították a *b. f.*-t és az *aequitast*. E jogtudósok közé tartozott pl. a híres francia humanista, Budaeus (Guillaume Budé),⁵² nemkülönben az olasz Benincasius, aki kategorikusan kijelentette, hogy „*Bona fides nihil aliud est quam aequitas iuris gentium*”.⁵³ Hasonlóképpen korai objektív monistának nevezhető Mariano Sozzini (Socini),⁵⁴ aki a *b. f.* tartalmát a kánonjog, valamint az egyik *ulpianusi praeceptum* (*suum cuique tribuere*) alapján határozta meg.⁵⁵

Eddigi (erősen korlátozott körű) vizsgálódásaim alapján nem találtam jelét annak, hogy a *b. f.* dualista (akár protodualista) felfogása a XV. század előtt kialakult volna. Ahogyan

⁴⁹ Stracc[h]a, Benvenutus: *Tractatus de mercatura seu mercatore*. Venetiis, 1553. Pars VII. n. 2., idézi Meyer: i. m. 64. o. Vö. Donahue, Charles: *Benvenuto Stracca's 'De mercatura'*. In: Piergiovanni, Vito (ed.): *From 'lex mercatoria' to commercial law*. Berlin, Duncker & Humblot, 1995. 84. skk. o.

⁵⁰ Utalt e tényre már Ruffini, Francesco: *La buona fede in materia di prescrizione. Storia della teoria canonistica*. Torino, 1892. 3. o., egyértelműen idézi Massetto: i. m. 1. p.

⁵¹ E beállítással szemben egyes tekintélyes kutatók (a XIX. században Bruns, a XX. században Söllner) kétségbe vonják, hogy a római jogban, akár Iustinianus korában, szubjektív értelmet hordozott volna a birtokosi *b. f.*, ld. részletesebben Földi András: *Újabb észrevételek a bona fides dualizmusának kérdéséről*. Acta Fac. Pol.-iur. Univ. Budapest. 44 (2007), 123. skk. o.

⁵² Budaeus, Gulielmus: *Annotationes in XXIII Pandectarum libros*. Lugduni, 1546. 9. sk. o., idézi Massetto: uo. A Borzsák István: *Az antikvitás XVI. századi képe*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960. 171. o. által „a francia humanizmus archegétésze”-ként aposztrofált Budaeus és a római jog kapcsolatát illetően ld. pl. Stein: i. m. 100. o.

⁵³ Benincasius, Benincasa: *Ad titulum 'De actionibus' interpretatio*. Florentiae, 1561. 198. o. 109. jz., idézi Massetto: uo.

⁵⁴ Sozzini (másként Sozini vagy Socini) nevéhez fűződik az 1959-es Ptk. indokolásában is meghivatkozott *cautela* (*cautio*) *Socini(ana)*, ld. ezzel kapcsolatban Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és intézményei*. 17. átdolg. és bőv. kiadás. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2012, 664. o.

⁵⁵ Socinus, Marianus: *Prima pars consiliorum*. Lugduni, 1550. cons. 36. n. 9, idézi Massetto: uo.

Domenico Toschi bíboros enciklopédikus gazdagságú idézetgyűjteménye,⁵⁶ úgy a téma középkori forrásanyagát alaposan ismerő Massetto sem utal arra, hogy a XV. század előtt a bármilyen dualizmus jelentkezett volna akár a glosszátorok, akár a kommentátorok műveiben.⁵⁷ Ehhez képest úgy tűnik, hogy a dualista felfogás – a protodualizmus formájában – először a XV. század derekán Franciscus Aretinusnál jelentkezett. A modern dualizmus mintegy két emberöltővel később, a XVI. század első felében alakult ki a spanyol későskolasztikához tartozó Medina, és a francia Rebuffus révén, de e szemlélet szélesebb körű elterjedése ezután még mintegy negyedfél évszázadig váratott magára. E tény föltehetően azzal magyarázható, hogy a humanisták többsége idegenkedett az olyan skolasztikus jellegű osztályozásoktól, amelyek nem rendelkeztek forrásalappal. Ez az óvatosság a *b. f.* monista vagy pluralista felfogásának kedvezett.⁵⁸

A XVI. századi előzmények és a dualista felfogás XIX. század végén kezdődött diadalútja közötti fejlődési ív felvázolása már egy további tanulmány feladata lehet.⁵⁹

⁵⁶ Idézve 17. jegyzetben.

⁵⁷ Vö. még e tekintetben Luchetti–Petrucci: i. m. 37. skk. o.

⁵⁸ Vö. Galgano, Salvatore: *Sull'essenza della buona e mala fede*. Roma, 1914. 46. o.; idézi Montel, Alberto: *Buona fede*. In: *Novissimo digesto italiano*. II. Torino, UTET, 1957. 604. o.

⁵⁹ Korábban már volt alkalmam utalni arra, hogy a természetjogi iskola rendszerező törekvéseinek talaján egyes XVIII. századi szerzőknél, így pl. a német Christian Meister, és még inkább Huszty István egri jogakadémiai tanár műveiben megjelenik a *b. f.* dualista felfogása, amely azonban a pandektistáktól Wächter 1871-es monográfiájának (id. az 1. jegyzetben) megjelenése előtt idegen volt. Ld. Földi: *A jóhiszeműség és tisztesség elve* (id.), 33. sk. o.

Horváth Attila

A MAGYAR AMERIKAI TÖRTÉNETI KAPCSOLATOK

A Magyarországnak igen sokrétű kapcsolata alakult ki az évszázadok során az Amerikai Egyesült Államokkal. Mindjárt a kezdeteknél megemlíthető a névválasztás. Amerigo Vespucci 1451-ben született az itáliai Firenzében. Az Amerigo név a latin Emericus, a magyar Imre olasz változata. Mivel a keresztlőre egy olyan templomban került sor, amelynek Szent Imre volt a védőszentje és a középkori Itáliában elterjedt a Szent Imre kultusz, így joggal vethetjük fel Szent István fiának „keresztapaságát.”

BUDAI PARMENIUS ISTVÁN, AKI AZ ELSŐ VERSET ÍRTA AMERIKÁRÓL

Budai Parmenius¹ István (1555 körül–1583) (az angol nyelvű szakirodalomban Stephen Parmenius néven szerepel), a XVI. század legkiválóbb latinul verselő költője,² 1579-ben végezte az egyetemet Heidelbergben. Bejárta Nyugat Európát és az 1580-as évek elején eljutott Angliába, ahol az oxfordi egyetem főkönyvtárosa lett. Utazásairól, tanulmányairól így írt: „A vándorlások közben nemcsak a sok múzsa vendégszeretetét, hanem sok állam bölcs intézményét és sok egyház jól bevált kormányzatát is megismertem. Közel három éve foglalkozom ezzel. Ámde utazásom célja nemcsak az volt, hogy a népek szokásait és városait láthassam, hanem abban is reménykedtem, hogy kiváló emberek fogadnak barátságukba, vagy legalábbis megismernek engem.”³ Így ismerkedett meg Richard Hakluyttal⁴, a híres földrajztudóssal és az ő ajánlására vette fel Sir Humphrey Gilbert, I. Erzsébet királynő kegyeltje expedíciójának tagjai közé, azzal a feladattal, hogy a nagy és kockázatos vállalkozás költője és krónikása legyen, 1583. jún. 11-én indult az öt hajóból álló flotta felfedező útjára és aug. 3-án kötött ki Új-Fundland partján. Parmenius több érdekes adatot közöl a szigetről Hakluythoz írt levelében, melyet az „*Voyages, Navigations*” etc. (London, 1600) c. művében tettek közzé. Két hetet töltöttek Új-Fundland földjén, majd az ünnepélyes ceremóniákkal már korábban angol birtokká nyilvánított területről nagy részük visszaindult az anyaországba. Parmenius a „*Dellight*” nevű zászlóshajóra szállt, Humprey Gilbert pedig egy másik vitorlásan utazott hazafelé, a harmadik hajón pedig Edward Haies kapitány indult útnak, augusztus 20-án. Új-Skócia déli csúcsánál, a Sable-

¹ A Parmenius név magyarul a „Pajzsos” vagy a „Pajzs” családnévnek felel meg.

² Kropf Lajos: Budai Parmenius István. *Századok*, 1889. 150–154. o., Balázs Dénes: Budai Parmenius István, az első magyar tudós utazó Amerikában. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 1987. 3. o., Balázs Dénes: *Magyar utazók Amerikában*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995. 12. o.

³ Ács Tivadar: Egy tengerbe veszett magyar humanista költő a XVI. században. *Filológiai Közöny*, 1962/1–2. 116. o.

⁴ Hakluyt, Richard: *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation*. Glasgow, 1904. VIII. k.

fok veszélyes szirtjeinél, augusztus 28-án viharba kerültek. A „*Delight*” lélek kapott egy sziklazátonyon, ott pusztult el az ünnepezt humanista költő, Budai Parmenius István is. Nem sokkal később, szeptember 9-én, Sir Humprey Gilbert hajója is elsüllyedt az Azori-szigetek táján.

Egyedül Haies kapitány tért csak vissza Angliába, birtokában Parmenius utolsó, augusztus 6-i levelével. Haies, a nagy műveltségű tengerész, I. Erzsébet királynőnek írott jelentésében megörökítette a szerencsétlen sorsú magyar humanista emlékét is: „*A vízbe fulladtak között volt egy nagy tudós is, egy magyar, aki Buda városában született, s ezért budainak nevezték. Ő nemes érzelmekből és jótettek iránti hajlandóságból vett részt a vállalkozásban, szándékában lévén, hogy latin nyelven megőrizze ezen felfedezés érdemes cselekedeteinek és dolgainak emléké, nemzetünk dicsőségére, melynek díszje volt, mint szónok és ritka tehetségű, ékes stílusú költő.*”⁵ Budai Parmenius István verseinek egy része tehát szerencsésen megérkezett Angliába, köztük az is amely elsőként szólt az újonnan felfedezett földrészről. Amerikáról:

„...*Ujjongj nagy lélek, csak téged vár egyedül e föld,
Melynek soha nem volt fejedelme idáig.
És a világ, mely három földrész volt eleinte
S azt negyedikkel megtoldotta Kolumbusz a bátor,
Téged vár...*”⁶

KONCSÁG NÁNDOR A HITTÉRÍTŐ ÉS FÖLDRAJZTUDÓS

P. Koncság Nándor SJ (1703–1759) neve több formában is megjelenik a különböző magyar nyelvű lexikonokban és forrásművekben: Consak, Konzak, Kunsági, Konsag, vagy Konschak.

Tizenhat évesen, 1719. október 22-én felvételt nyert a Jézus Társasága trencsényi noviciátusába. Később Grazban végezte tanulmányait, majd pappá szentelték. Ezután Budára tért vissza, ahol tanárként dolgozott. Ekkor írta 1728-ban megjelent verseskötetét, amelyet *Nagadia* címmel publikáltak. 1729-ben kiküldték Sevillába a két éves missziói előkészület elvégzésére. Innen került Mexikóba. Mivel azonban itt elég jezsuita hithirdető működött, előjárói Kalifornia északi részébe rendelték a Szent Ignác missziós állomásra. Ez volt a kaliforniai missziók központja. Koncság két redukciót⁷ alapított, 1745-ben Nuestra

⁵ Ács Tivadar: Egy tengerbe vesztett magyar humanista költő a XVI. században. *Filológiai Közöny*, 1962/1–2. 116. o.

⁶ Quinn, David B.: Budai Parmenius István: az első magyar utazó Észak-Amerikában. *Inodalomtörténeti Közlemények*, 1974/2. 204. o.

⁷ A redukció (lat., a *reduco*, „visszavezet” igéből): Amerika spanyol gyarmatain megtérített indiánok misszionáriusok vezette zárt települése, melynek lakói *ad ecclesiam et vitam civilem essent reducti*, visszavezettetnek az Egyházba és a polgári életbe’. – Az indiánok közötti vándor misszionálás eredménytelenségét látva a jezsuita rend ártott az indiánok redukciókba való összegyűjtésére, hogy állandó kapcsolatot tarthassanak az új keresztényekkel. A redukciók lakóinak száma néhány száz és több ezer között változott, egy vagy több pap gondozta őket, és indián önkormányzatuk volt. Gazdasági életük alapja a földművelés, de a kézművességet is szinte művészi szintre emelték. A föld és a termés köztulajdon volt. Korlátozottan ismerték a magántulajdont, a termék-főlislegyet piacon értékesíthették. A jövedelem a redukciók lakóinak szükségleteit és az adófizetést szolgálta.

Señora de los Dolores-t, majd 1751-ben Santa Gertrudis-t. Közben 1746-tól a San Ignac redukció vezetésével bízták meg, ahol templomot építtetett, és több mint félezer cochimies, vagy más források szerint conchini indiánt keresztelt meg. Ezek a telepes falvak valósággal mintaképei voltak a tervszerű és tökéletes telepítésnek. Szervezetük és felépítésük megegyezett a többi jezsuita telepével, de Koncsák a földművelést magasabb fokra emelte, mint más redukciókban. Valóságos paradicsom lett ez a vidék, amely annyit termelt, hogy nagy mennyiségű termény került eladásra is. Két évtizedes kitarató munkája elismeréseként 1753-ban a mexikói redukciók felügyelőjévé nevezték ki. Ez a feladata további utazásokkal járt, hiszen egész Mexikó területét be kellett járni munkája részeként.

P. Koncság neve így nem csak, mint misszionárius maradt fenn az utókor számára, hanem kiváló földrajzi és kartográfiai ismereteivel kora természettudományos életének is kiemelkedő alakjává vált. Mint földrajzi felfedező feltárta Dél-Kalifornia vidékeit: Bejárta az arizonai sivatagot, a Colorado folyó völgyét, és a mai Új-Mexikó tájait. Elkészítette ezeknek a vidékeknek pontos hegy- és vízrajzi térképét, s ezzel kiváltotta a korabeli szakemberek elismerését, hiszen némelyiket földrajzi világeseményként is kezelték. Megbízhatóságukról a mai térképészek is nemegyszer meggyőződhetnek. Koncság volt az, aki bebizonyította, hogy az addig szigetnek vélt Alsó-Kalifornia valójában félsziget.

Utazásairól több írása is megjelent, amelyek közül a legjelentősebb a „*Diario de Viajes en California*”, vagyis Kaliforniai utazások naplója, amit több nyelvre is lefordítottak, ám magyar változatról nincs tudomásunk. Rendtársaival váltott levelezéseiből is maradt ránk néhány.

P. Koncság 1759. szeptember 10-én hunyt el Mexikóban tisztázatlan körülmények között. Közel harminc éven keresztül az indiánok között végzett misszionáriusi munkája, valamint a földrajztudomány és térképészet terén elért eredményei méltán emelik személyét nagy magyaráink közé.⁸

KOVÁTS MIHÁLY, AKIT PETŐFI SÁNDOR JÁNOS VITÉZNEK NEVEZETT

Még manapság is kevesen tudják, hogy Petőfi Sándor János vitézét a valóságban élt személyről Fabriczy Kováts Mihályról mintázta. Petőfi a Helység kalapácsa című művében is átkeresztelte hőseit, de a kezdőbetűket meghagyta. Így lett Kovátsból Kukorica, a János pedig onnan eredhet, hogy a Mihály mellett külföldi szolgálatai során ezt a nevet is használta.

Kováts Mihály Karcagújszálláson született szabad kun családban.⁹ Mint ismeretes a bécsi udvar 1702-ben elzalogosította a Kis- és Nagykunságot a Német Lovagrendnek. Így

A közösségi- és a magánéletet a vallás irányította. Az oktatás terén is nagy eredményeket értek el. Lásd: Bangert, William V.: *A jezsuiták története*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 223. o.

⁸ Szabó László: *Magyar múlt Dél-Amerikában (1519–1900)*. Budapest, Európa Kiadó, 1982. 49. o.. Kik jártak elsőként a magyarok közül Latin-Amerikában? I. rész. 2008. In: www.halasiaeva.eoldal.hu, Lacza Tihamér: *Magyar jezsuiták Latin-Amerikában. Társadalomtudományi Szemle*, 2000/1. 127–146. o., Miklósi László: *Magyar hősök öt világrészen*. Budapest, a szerző kiadása, 1936. 38. o.

⁹ Póka-Pivny Aladár, Zachar József: *Az amerikai függetlenségi háború magyar hőse*. Budapest, Zrínyi Könyvkiadó, 1982. 9. o.

Kováts Mihály is gyermekéveit az elveszett privilégiumok visszaszerzéséért folytatott harc légkörében élte meg,¹⁰ Valószínűleg korán árvaságra juthatott és ezért állt be huszárnak. Az osztrák örökösödési háború sziléziai, cseh és olasz frontján harcolt és elérte a strázsa-mesteri rangot. Amikor Kováts ezredét a Nagy Frigyessel történt békekötés után Mária Terézia feloszlatta, a kuruc hagyományokat követve beállt a franciaországi magyar huszárokhoz.¹¹ Részt vett az 1745. május 11-én megvívott fontenoy-i csatában, ahol XV. Lajos és szeretője (Petőfi a király lányát szerepelteti) egy dombról nézte az ütközetet. Amikor az ellenség körülvette és majdnem elfogta őket, a magyar huszárok mentették meg a királyt és a kíséretét. Ekkor kapta Kováts a kornétási (zászlós) rangot.

A békeidőben értelemszerűen elrendelt létszámcsökkentés miatt 1752-ben elbocsátották, ekkor Poroszországba utazott és jelentkezett a Székely-huszárezredbe. Szolgálatáért és a hétéves háború kezdetén tanúsított bátorságáért 1758 elején hadnagyi rangot kapott. 1758 nyarán Kleist megbízta egy császári dezertőrökből álló (és a hadizsákmányból felszerelt) szabad huszárcsapat megszervezésével és egyben kapitánnyá léptette elő, ami igazolja, hogy derekasan elsajátította a hadi mesterség fortélyait.

Kováts csapatát a porosz hadvezetés adóbeszedésre és rendfenntartásra osztotta be. Ez a szolgálat nem volt elfogadható Kováts Mihálynak, ezért Lengyelországba szökött, ahonnan Mária Terézia kegyelmi rendeletében bízva hazatért Magyarországra.

Amikor Washington felhívása megjelent a magyar újságokban, Kováts Mihály rögvest Franciaországba utazott és 1777. január 13-án Bordeaux-ból két oldalas ékes latinsággal megírt levelet intézett Benjamin Franklinhez, az amerikaiak párizsi nagykövetéhez, aki a hadseregbe jelentkező önkéntesek utaztatását is szervezte: „*Nagyságos Uram! Az aranyzsabadságnak nem sárarany az ára. A szabadságért harcba szálló régente a haza atyáira hallgattak. Én is, ki ezt a levelet tisztelettel átnyújtom Nagyságodnak, magyar nemzetiségű szabad nemesember vagyok. A porosz király hadseregében... a legalsó rendfokozatból főstrázsamesteri rangra emelkedtem fel... Önként és szabad akaratomból érkeztem ide, hogy... az áldást hozó Gyűlés [a Kongresszus] szabadságáért a leghívebben feláldozzam egész magamat... Semmit sem kívánok olyan hevesen, mint hamar útra kelni, hogy ott, ahol azt a legnagyobb katonai szükség megköveteli, szakadatlan szolgálatban éljek-haljjak. Nagyságodhoz és az áldást hozó Gyűlés egészéhez mindhalálig leghívebb Fabriczy Kováts Mihály.*”¹²

Kéthónapos tengeri út után (átkelve az Óperenciás, azaz „*ob der Enns*” Enns folyón túli tengeren) 1777 áprilisában érkezett meg Amerikába. Az 1777. október 4-én vívott germantowni ütközetben, első tengerentúli bevetésekor találkozott az amerikai lovasság főparancsnokává kinevezett Kazimierz Pulaski tábornokkal, aki ezredesi ranggal maga mellé vette kiképzőtisztnek. Amikor Pulaski 1778 márciusában lemondott posztjáról és a Kongresszus engedélyével saját légiót alapított, Kovátsot tette meg „*ezredes-parancsnokká.*” A légiót 1779 februárjában az angolok által fenyegetett Dél-Karolina védelmére rendelték, de mire május elejére odaértek, az ellenség már ostrom alá vette az állam főváro-

¹⁰ Kiss József: *A Jászkun Kerület parasztsága a Német lovagrend földesúri hatósága idején, 1702–1732*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979. 13. o.

¹¹ Zachar József: *Idegen hadakban*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1984. 331. o.

¹² Zachar József: Kováts Mihály levele Benjamin Franklinnak 1777. január 13. *Hadtörténeti Közlemények*, 1979/2. 318. o.

sát, Charlestont. A várost védő parancsnokok már a megadás módozatait fontolgatták. Pulaski ezt elkerülendő, úgy döntött, kétszáz emberrel rajtaüt az ötszörös túlerőben lévő angol elővéden (a terv az volt, hogy a tábornok leköri őket a lovassággal, Kováts pedig nagyjából száz gyalogossal hátra támadja az angolokat). A rajtaütés teljes sikert hozott, a légió azonban súlyos veszteséget szenvedett; az ezredes-parancsnok maga is elesett (ott, ahol ma az állam hadiakadémiájának gyakorlótere áll, amely 1955 óta az ő nevét viseli). Több szemtanú is megörökítette Kováts Mihály ezredes-parancsnok hősi halálát. A továbbiakban ezekből idézek hármat: „Nagyon bátor és tapasztalt katonatiszt volt, születése szerint magyar, huszár ezredes Nagy Frigyes alatt, akitől vitézségi keresztet kapott.” „Észrevéve, hogy a lovasok között némi féltékenység mutatkozott, mivel még nem voltak csatához szokva, egyenesen elébe lovagolt azoknak, akik támadólag közeledtek, és egyedül szállt szembe az ellenséggel, közülük pár perc alatt hármat is a porba sújtott. Akik vele voltak, azok felbátorodtak és lelkesedve vele tartottak, akiket pedig megtámadott, azok megzavarodtak...” „Kováts ezredes a legelső támadó lovasok között volt. Néhány angol dragonyos azonnal rárontott. Szabályját derekasan forgatta, amikor lövés érte. Még vagdalkozott az ellenség gyűrűjében, majd erejét elvesztve lezuhant lováról.”¹³ Kováts Mihály bátor helytállása és hősi halála, – mely előtt még az ellenség is tisztelettel és elismeréssel fejet hajtott, – megmentette a függetlenségi háború ügyét. Az ostromló angolok azt hitték, hogy a légió egy nagyobb amerikai felmentő sereg előőrsé és ezért visszavonultak. Ezzel felmentették az utánpótlást biztosító kikötőt és bebizonyították az amerikaiaknak, hogy meg lehet verni az angol sereget. Kováts Mihály példája fellelkesítette tovább harcoló bajtársait, a lovasság fejlesztésére tett írásbeli intézkedéseivel pedig még hosszú időre meghatározta az amerikai lovasság kiképzését és hadrendjét. Nevéhez fűződik a lovas fegyvernem amerikai meghonosítása, ezért őt az amerikai szakirodalomban „az amerikai lovasság alapító atyjának” nevezték, ami a legnagyobb kitüntető jelző az Egyesült Államokban.¹⁴

Washington így méltatta az eseményt Horatio Gates tábornokhoz, Saratoga „hőiséhez” írt 1779. június 13-i levelében: „Ha igaz [a charlestoni ütközetéről szóló hír], ez az egyik legdicsőségesebb esemény, amely megtörténhetett és a legnagyobb megbecsülését fogja hozni fegyvereinkre.”¹⁵

Az amerikai magyarok 1932-ben emléktársaságot hoztak létre, Kováts tiszteletére, az Amerikai Magyar Szövetség pedig 1939. november 8-án határozatot hozott arról, hogy a Szövetség (és az amerikai magyarság) jelmondatává teszi a Kováts 1777. januári leveléből származó „Fidelissimus ad mortem” („mindhalálig hűségese”) kifejezést. Az amerikai magyarok közül Kováts Mihály ezredes parancsnok szellemében mintegy hetvenezen fogtak fegyvert a fasizmus ellen és harcoltak az amerikai hadsereg kötelékében Több millió dolláros hadikölcsönből a háború alatt felépült két hadihajó egyike Kováts Mihály nevét kapta.

Kováts Mihályról Washingtonban teret neveztek el, és lovas szobrot állítottak. 1955. április 13-án az amerikai törvényhozás mindkét háza egyhangúan Kováts Mihály emléknapjává nyilvánította május 11-ét. Kováts nevét ott találhatjuk Pennsylvániában a hősök panteonjában Washington és La Fayette mellett. Szerepel az amerikai tananyagban és a

¹³ Póka-Pivny Aladár, Zachar József: *Az amerikai függetlenségi háború magyar hőse*. Budapest, Zrínyi Könyvkiadó, 1982. 128–129. o.

¹⁴ Zachar József: *Idegen hadakban*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1984. 364–365. o.

¹⁵ Póka-Pivny Aladár, Zachar József: *Az amerikai függetlenségi háború magyar hőse*. Budapest, Zrínyi Könyvkiadó, 1982. 133. o.

legnagyobbaknak kijáró tisztelet övezi. Ronald Reagan 1981-ben az alábbiakat mondta Kováts Mihályról: „Amerika történelmének neves magyarja, az amerikai forradalom idején az Egyesült Államok lovasságának megalapítója, a vitéz, aki a charlestoni csatában életét áldozta – a mi büszkeségünk.”

A FÜGGETLENNÉ VÁLT AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK HATÁSA A MAGYARORSZÁGI KÖZGONDOLKODÁSRA

Amerikáról az első írásos emlék Székely István: *Chronica ez világnak jeles dolgairól* (Krakkó 1559) címen kiadott világkrónikájában¹⁶ található. Ettől kezdve folyamatosan figyelemmel kísérik az Amerikában történeteket,¹⁷ de az igazi érdeklődést a magyar közvéleményben a függetlenségi háború váltotta ki. Szacsvey Sándor (1752–1815) a Magyar Kurir szerkesztője erről így nyilatkozott: „...mióttától fogva Amerika az anglus jármot nyakáról ki-vevén Szabad Társasággá lett, az ólta minden nemzetek ezen arany szabadság után ásitoznak (értsd: áhítóznak).”¹⁸

A marosvásárhelyi Teleki Téka gyűjteményébe ekkoriban kerülhetett a Függetlenségi Nyilatkozat egyik példánya, az összes képviselő aláírásával.

A magyar jakobinus mozgalom vezetője, Martinovics Ignác Thomas Paine (1737–1809) művét fordította le és nyilatkozatot tett arról, hogy Amerika példáját kell követni.¹⁹

A korszak legműveltebb jogásza, Hajnóczy József az amerikai vallásszabadság és türelem követésének szükségszerűségét hangsúlyozta.²⁰ Sok neves magyar kortárs, – például Berzeviczy Gergely: „Magyarország kereskedelméről és iparáról” című művében, – állította párhuzamba az amerikai gyarmatok helyzetét a Brit birodalmon, illetve Magyarország helyzetét a Habsburg Birodalmon belül. A bécsi kormány vámpolitikájára utalva ezzel. „Roppant tömege megy a pénznek keresztül Magyarországon, de nem marad itt, hanem az osztrák tartományok felé foly el, és különösen Bécsben halmozódik fel. Folyása közben aztán a jelzett hatásokat idézi elő. Különben az mindenütt megtörténik, ahol a gyarmati rendszer lesz uralkodóvá. Ennél fogva kettős baj sújtja Magyarországot: a látszólagos gazdagság tünete s a kimerült szegénység nyomasztja, mivel az ország elveszti pénzeit és a hevesebb keringésű átmeneti forgalom hatása azt még jobban szegényítvén, a politikai halál válsága felé siet, s éppen úgy, miként a gyorsabb vérkeringés által okozott pír tulajdonképp a legveszedelmesebb jelenség.”²¹

Az 1790-es évek közgazdasági szakirodalmja alapján terjedt el a gyarmati helyzetre való hivatkozás, amire Kossuth Lajos is utalt és szintén az amerikai példából kiindulva

¹⁶ Komlowszki Tibor: A Bibliotheka Hungarica Antiqua sorozat első három kötete. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1961/5. 605. o.

¹⁷ Gál István: *Magyarország és az angolszász világ*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2005., Závodszy Géza: *Az Amerika motívum és a polgárosodó Magyarország a kezdetektől 1848-ig*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1992.

¹⁸ Magyar Kurir, 1789. május 17. Idézi: Eckhardt Sándor: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Budapest, Franklin Nyomda, 1924. 106. o.

¹⁹ Benda Kálmán: (Sajtó alá rendezte): *A magyar jakobinus mozgalom története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1957. I. k. 125, 507, 578–79, 762. o.

²⁰ Bónis György: *Hajnóczy József*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954. 63. o.

²¹ Gaál Jenő: (Szerkesztette és fordította): *Berzeviczy Gergely élete és művei*. Budapest, Politzer Kiadó, 1902. 206. o.

szervezte meg a védegyeleti mozgalmat.²² Klauzál Gábor már 1837 tavaszán Csongrád megye közgyűlésén az amerikai gyarmatok angolok elleni bojkottjára hivatkozva szólította fel honfitársait Ausztria gazdasági kizsákmányolása ellen. Példaként hivatkozott arra, hogy az amerikaiak megfogadták, hogy mindaddig régi ruháikat fogják viselni, míg maguk is posztót készíteni nem tudnak. „*És íme, hihetetlenül rövid idő alatt posztógyáraik az angliaiakkal egy lépcsőre emelkedtek.*”²³

Kossuth Lajos az Iparegyesület mellett szót emelve, (majd a Védegyelet mellett is hasonlóan érvelve) kijelentette: Észak-Amerika gyarmat volt, az angol parlament még egy patkózeget sem engedett ott gyártani, de Amerika Franklin szavát megértve szabad lett.²⁴

Széchenyi István, akinek a könyvtárában szinte minden fontosabb akkoriban hozzáférhető szakirodalom meg volt Amerikáról, egy titkosrendőri jelentés szerint már az 1820-as évek elején kijelentette, hogy a Habsburg Birodalom száz év múlva meg fog szűnni, emellett 1824-ben először a Naplójában, majd döblingi magányában is hangsúlyozta: „*Azelőtt Fönícia volt elsősorban, később Velence, Genua, jött azután Hollandia, Britannia... (most) Yankee Amerika van napirenden.*”²⁵

Széchenyi István javaslatára utazott az Amerikai Egyesült Államokba Nagy Károly, a híres matematikus és csillagász, hogy kapcsolatot létesítsen a két ország akadémiaja között. Nagy Károlyt megválasztották az Amerikal Philosophial Society tiszteletbeli tagjává és egyúttal elnyerte Anrew Jaksonnak (1767–1845) az Egyesült államok 7. elnökének a barátságát.²⁶

Széchenyi István, mint a Magyar Tudományos Akadémia alelnöke 1833. június 10-én ünnepélyes hangú levélben válaszolt a philadelphiai elnök január 5-én kelt levelére, hangsúlyozva a két ország közötti tudományos kapcsolatok fölvételének fontosságát: „*Bár Amerika őserdeibe csak rövid idővel ezelőtt telepedett meg a felvilágosodás anyaga, mégis sugarait rá bocsátotta azokra, akik századokon át a legsiralmasabb körülmények között szenvedtek és alig bírnak fél lábbal kilépni azokból az undorító feudális zúrókból, melyek az emberiséget és különösen hazánkat megalázzák.*”²⁷

BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR: UTAZÁS ÉSZAK-AMERIKÁBAN

Bölöni Farkas Sándor (1795–1842), szegény székely nemes alaposan felkészült nyugat-európai és amerikai utazására. Minden fellelhető könyvet elolvasott, térképeket tanulmá-

²² Kosáry Domokos: *Kossuth Lajos a reformkorban*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 321. o.

²³ Idézi: Závodszy Géza: *Az Amerika motívum és a polgárosodó Magyarország a kezdetektől 1848-ig*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1992. 238. o.

²⁴ Pesti Hírlap, 1841. május 23.

²⁵ Károlyi Árpád: (Szerkesztette és bevezetéssel ellátta): *Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka*. Budapest, Athenaeum Kiadó, 1921. II. k. 417. o.

²⁶ Bartina Lajos: Nagy Károly, egy reformkori tudós az újvilágban. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 1990/8. 27–32. o., Wagner, Francis S.: Nagy Károly levelezése az Amerikal Philosophial Society könyvtárában. *Technika-történeti Szemle*, 1980–81. 201–210. o., Bakos József: Nagy Károly 1797–1868. reformkori természettudós élete és munkássága. Bp., 1994., Kondor Gusztáv: Nagy Károly Magyar Akadémia tag emlékezete. In: MTA Értekezések a Matematikai Tudományok Köréből. V. k. 1. sz. 1877. 6–9. o.

²⁷ Idézi: Gál István: Amerika képe Széchenyi írásaiban. *Filológiai Közöny*, 1872/1–2. 40. o.

nyozott. Ezeknek az utazásoknak a leírását jelentette meg 1834-ben Kolozsvárott „*Utazás Északamerikában*” címmel, egy évvel korábban, mint Alexis de Tocqueville: „*De la Démocratie en Amérique*” első részét kiadták.²⁸ (Tocqueville művének második része 1840-ben jelent meg, rá egy évre Fábíán Gábor magyarrá lefordítva közzé tette.)²⁹

Bölöni Farkas könyvében szinte vallásos rajongással írt az amerikai demokráciáról. Elragadtatással számol be arról, hogy New Yorkban mikor partra szállt, nem kértek tőle útleveltet, a vámháznál becsületszavát elegendőnek tartották portékáinak bevallásakor. Mindenütt szeretettel fogadják az utazót, különös vendégszeretettel veszik körül. „*Szabadság, szabadság!*” ezt a szót ismételteti Bölöni Farkas, amikor látta a sajtószabadság és a vallás-szabadság érvényesülését. A francia forradalom megvalósult eszméit vélte megvalósulni a fiatal Amerikában. Találkozott Jackson elnökkel is Meglepődött azon, hogy fogadja és az a közvetlen hangnem és ceremónia nélküliség, az egyszerű fekete ruha és hogy olyan embert látott, kit nem a születés, hanem a személyes érdemei emeltek ilyen magas tisztségre. Az sem teljesen véletlen, hogy Toqueville-al a charlestowni börtönben találkoztak. Ekkoriban a leghumánusabb és leginkább a bűnözőket a javulás útjára terelő intézménynek a szabadságvesztést tartották és kutatták az „*ideális*” börtönrendszert.³⁰

Bölöni Farkas közölte először a VII. fejezetben magyar nyelven az amerikai Függetlenségi nyilatkozatot, amit aztán 1849. április 14-i trónfosztáskor kiadott proklamáció min-tájának tekintettek.³¹

Az „*Utazás Északamerikában*” a reformkor egyik legnagyobb könyvsikere lett. Széchenyi, Wesselényi Miklós, Kossuth Lajos, a centralisták és az országgyűlési ifjak egyaránt nagyra tartották. Bölöni Farkas nem csak az olvasó tiszteletét, de a Magyar Tudós Társaság jutalmát is elnyerte vele. (A második kiadást be is tiltotta a cenzúra.)³²

HARASZTY ÁGOSTON, A KALIFORNIAI SZŐLŐKULTÚRA ATYJA

A kaliforniai szőlőkultúra atyjának tekintik sokan a Magyarországról Amerikába kivándorolt *Haraszthy Ágostont* (1812–1869). Eleinte jogi pályára készült, majd később szülőföldjén országgyűlési követté választották. A pozsonyi országgyűlésben barátságot kötött Wesselényi Miklóssal és Kossuth Lajossal is. Nagy hatást gyakorolt rá Bölöni Farkas Sándor

²⁸ Hitchens, Keith: Bölöni Farkas és de Tocqueville. *Kornik*, 1965. 1670. o., Gellén József: *Alexander Bölöni Farkas and Alexis de Tocqueville on America, a comparison of two attitudes*. In: *Hungarian Studies in English* 10. Debrecen, Alföldi Nyomda, 1976. 27. o., Takács Péter: A jacksoni Amerika – magyar és francia szemmel. Bölöni Farkas Sándor és Alexis de Tocqueville társadalomszemlélete. *Politika – Tudomány*, 1988/2. 60. o.

²⁹ Tocqueville Elek: *A 'demokrácia Amerikában*. A francia eredetiből fordította Fábíán Gábor. Buda, Egyetemi Nyomda, 1841–43. I–IV. k. Vö.: Fábíán Gábor: A most fejlődő politikai világ főbb vonásai Tocqueville nyomán. *Athenaeum*, 1842/I. 705. o.

³⁰ Mezey Barna: *A polgári börtönügyi tudományosság a XIX–XX. század Magyarországon*. In: Bódiné Beliznai Kinga, Mezey Barna: (szerk.): *A magyar börtönügy kutatásának alapjai*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1997. 19. o.

³¹ Képes György: *Amerikai hatások Kossuth, valamint az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc alkotmányjogi gondolkodásában*. In: Mezey Barna, Vörös Imre (szerk.): *150 év – a magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma. Jogtörténetek 1848-ról*. Budapest, Logod Bt. 2000. 260. o.

³² Jakab Elek: *Bölöni Farkas Sándor és kora*. Pest, Keresztyén Magvető V–ik kötet. 1870., Jancsó Elemér: *Bölöni Farkas Sándor élete és munkássága*. Kolozsvár, Minerva Nyomda, 1942.

amerikai útinaplója, ezért ennek hatására utazgatni kezdett. Bölöni Farkast azonban leginkább az amerikai demokrácia társadalmi, kulturális, szociális kérdéseit tanulmányozta, míg Harasztyt az amerikai gazdaság lehetőségei érdekelték. Bejárta Nagy-Britanniát és az Egyesült Államokat. Ez utóbbi útjai során sok időt töltött az indiánok között, amiről készült feljegyzéseiből írta meg „Utazás Éjszakamerikában.” Pest, 1844. I–II. k. című kalandos útleírását. Haraszty könyve a korabeli ifjúság körében rendkívül népszerű lett, pedig már kiadták magyarul James Fenimore Cooper könyveit is. Ezután már családjával tért vissza Amerikába és Wisconsin államban megalapította Haraszthy-falvát, ami ma Sauk City néven ismert. Az újonnan alapított várost intenzíven fejlesztette, utakat, hidakat, malmot építtetett, megalapította a környék első menetrendszerinti gőzhajóáratát és meghonosította a sörgyártást.

Orvosai javaslatára Kaliforniába költözött és az akkor még falunak számító San Diegóban telepedett le, ahol rövidesen megválasztották először sheriffnek, majd marsallnak és Kalifornia törvényhozásába San Diego megye képviselőjének.

Később a borkultúra megteremtése érdekében San Franciscóba költözött. 226 hektáron kezdett szőlőt termesztetni. Borászatát Buena Vistának nevezte. Ez a borászat a mai napig működik. Haraszty angol nyelven könyvet írt a szőlő termesztéséről és a kaliforniai borászat fejlesztéséről („*Grape Culture, Wines and Wine Making with Notes upon Agriculture and Horticulture*”) amiből több nemzedék tanulta a szőlőművelést. Művének megszületése után száz évvel Kalifornia állam szenátusa ünnepélyes nyilatkozatot fogadott el, amely kimondta, hogy „Haraszty a kaliforniai szőlőkultúra atyja, aki Kaliforniát az Egyesült Államok szőlőskertjévé varázsolta.”³³ Haraszty Ágoston nevét szobrok, táblák, utcák és intézmények őrzik.

KOSSUTH LAJOS AMERIKAI FOGADTATÁSA

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverése után élethossziglan tartó emigrációba kényszerült Kossuth Lajos (1802–1894), a XIX. század legmarkánsabb, legnagyobb hatású magyar politikai vezetője. Hosszú vándorútja az Oszmán Birodalomban kezdődött, ahol összesen két évet töltött.

A magyar szabadságharc leverése után az Amerikai Egyesült államok élénk figyelemmel kísérte a magyar emigráció sorsát. A demokrácia, a függetlenség és a szabadság előharcosát látták a magyarság küzdelmében. Kossuth Lajost törökországi internáltságából is az együttes amerikai és angol közbenjárás szabadította ki és egy amerikai gőzhajó, a Missisipi hozta el Amerikába, hogy eleget tudjon tenni az amerikai kormány meghívásának.³⁴ Kossuth a washingtoni kongresszus vendégeként hét és fél hónapot töltött az államokban.

Kossuth Lajos amerikai útjának állomásai:³⁵ A „Humboldt” 1851. december negyedi-

³³ Balázs Dénes: *Magyar utazók Amerikában*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995. 34. o., Dojcsák Győző: *Amerikai magyar történetek*. Budapest, ILK, 1985. 14. o., Sztáray Zoltán: Haraszty Ágoston munkássága Kaliforniában. *Földrajzi Múzeumi Közlemények*, 1987. 29. o.

³⁴ Gál István: *Magyarország és az angolszász világ*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2005. 232. o.

³⁵ Vasváry Ödön: (Összeállította és kiadta): *Megjelent a Bethlen Naptár (Ligonier, PA) 1952. évi kötetében*. 93–95. o. Nem betűhív közlés.

kén éjjel futott be a New York-i kikötőbe, ott azonban Staten Islandnál megállt. Másnap pénteken, Kossuth és felesége D. Doane hatósági orvos házánál töltötte az időt, amire azért volt szükség, hogy azalatt New Yorkban megtegyék az ünnepélyes bevonulás előkészületeit. A New Yorkba való feledhetetlen bevonulás szombaton, 1851. december 6-án történt. Szép idő kedvezett a nevezetes alkalomnak, amelyhez hasonló addig nem igen volt az Egyesült Államok történetében. Kossuth és kísérete a város vendégei voltak ottani tartózkodásuk 17 napja alatt. December 12. – New York város hivatalos bankettje. December 15. – A New York-i sajtó bankettje, Kossuthnak, az újságíróknak tiszteletére. December 16. – Kossuth a New York-i nemzetőrség felett tartott szemlét. December 19. – A New York-i ügyvédi kamara bankettje (Kossuth diplomás ügyvéd volt.) December 20. és 21. – Többnyire nők összejövetelein beszélt. December 23. – Elhagyja New Yorkot, hogy Philadelphian és Baltimore-on keresztül Washingtonba menjen. December 23. – Philadelphiba ér és a karácsonyi ünnepeket betegesen ott tölti. December 26. – Elhagyja Philadelphiat és Baltimore-ba érkezik ahonnan december 30-án utazik a szomszédos Washingtonba. December 31. – Millard Fillmore elnök fogadja kíséretével együtt a Fehér Házban. 1852. Január 3. – Fillmore elnök vendége a Fehér Házban. Január 5. – Ünnepélyes fogadtatás a szenátusban. Január 7. – Ünnepélyes fogadtatás a képviselőházban, aznap a kongresszus bankettje Kossuth tiszteletére. Daniel Webster beszél. – Kossuth két hetet töltött Washingtonban, amelyet január 12-én hagyott el, hogy később még egyszer visszajöjjön, amikor déli útját befejezve, északnak tartott. Január 12. – Annapolisban, Maryland állam fővárosában beszél az állami törvényhozás előtt. Január 14–17. – Harrisburgban, Pennsylvania állam fővárosában. Január 17. – Hollidaysburg, Pa. Január 21. – Blairsville, Pa. Január 22–31. – Pittsburgh, Pa. Január 31. – Megáll az ohioi Salemben és Ravennában, Clevelandbe menet. Január 31–február 4. – Cleveland, Ohio. Február 4–9. – Ohio állam fővárosában, Columbusban, ahol február 7-én beszél az állami törvényhozás előtt. Február 9. – Cincinnati felé menet megáll és rövid beszédeket mond az ohioi Xenában, Springfieldben, Daytonban és Hamiltonban. Február 9–26. – Két hetet tölt az ohioi Cincinnatiában, ahol február 19-én a Szabadkőművesek Nagypáholyába is beiktatták. Február 26. – Hajón hagyja el Cincinnatiat, ugyanaznap a wisconsini Madisonba érkezik. Február 27–március 2. – Indianapolisban, Indiana állam, ahol másnap beszél az állami törvényhozás előtt. Március 2. – Vissamegy Madisonba, ahonnan ugyancsak hajón Louisville, Ky-ba megy. Március 3–7. – Louisville, Kentucky. Március 7. – Hajón St. Louis, Mo.-ba indul. Március 9–16. – St. Louisban, Mo., március 15-én, a magyar szabadság napjának negyedik évfordulóján, nagy beszédet mond. Március 16. – Hajón elindul New Orleans, La. felé. Március 21. – Wicksburg, Miss.-ben kiszáll, hogy az állam fővárosába, Jacksonba menjen, személyesen megköszönni Foote kormányzónak, a volt szenátornak, a magyar ügyvel szemben tanúsított nagy jóindulatát. Március 26. – New Orleansba érkezik, ahol április elsejéig marad. Április 1. – Elhagyja New Orleanst. Április 3. – Mobile, Alabama. Április 5. – Montgomery, Alabama, amelyet április 7-én hagy el. Április 7–9. – Charleston, South Carolina felé menet megáll Georgia államban, La Grande, Atlanta és Augusta városokban. Április 9. – Charleston, S. C.-ba ér, hol mindössze 26 órát töltött. (Itt halt meg a washingtoni szabadságharc hőse, Kováts Mihály ezredes 1779. május 11-én, amiről Kossuthnak nem volt tudomása.) Április 10. – Wilmington, North Carolina. (Pár év múl-

va itt halt meg Mack József ezredes, a komáromi tüzérség volt parancsnoka, barátjának, Rózsafy Mátyásnak karjai között.) Április 13. – Újra Washingtonban, ahol ez alkalommal keresi fel George Washington sírját Mount Vernonban. Április 21. – Jersey City, New Jersey. Előzőleg Trentonban, New Jersey fővárosában is megállt. Április 24. – Newark, N. J. Április 24. – Elindul a New England-i államok meglátogatására, ahová 22-én s már előbb is, küldöttségek hívták. Útközben érinti Stamford, Conn., Bridgeport, Conn., New Haven, Conn., Springfield, Mass., Chicopee, Mass., Holyoke, Mass., Whitneyville, Mass. és Northampton, Mass. városokat és Springfield, Mass.-ben állapodik meg. Április 26. – Elhagyja Springfielddet, hogy Bostonba utazzék. Útközben megáll és a legtöbb alkalommal rövid beszédet mond a következő helyeken: Palmer, North Brookfield, Worcester, Weymouth, Framingham, Natick, Brookline és Roxbury. Április 27. – Bostonba, Massachusetts állam fővárosába érkezik, ahol másnap beszél az állami törvényhozás előtt. 30-án részt vesz a törvényhozás bankettjén. A következő húsz nap alatt Boston volt a főhadiszállás, ahonnan számos szomszédos városba ment át. Május 3. – A Bunker Hill-i csata helyén beszél. Május 4. – Cambridge, Mass. Május 5. – Lowell, majd Lyon, Salem, Danvers, Mass.-i városokban beszél. Május 8. – Bostonban a németekhez intéz beszédet. Május 10. – Roxbury, Mass. Május 11. – West Cambridge, Lexington és Concord, Mass.-i városokban beszél. Május 12. – Plymouth, Mass. Május 13. – Fall River, Mass. Május 14. – Utolsó beszéde a bostoni Faneuil Hallban. Május 18. – Elutazik Bostonból, Pittsfieldet érintve. Május 18. – Albanyba, New York állam fővárosába érkezik, ahol 20-án mond beszédet. Május 22. – Buffalo, N. Y. s utána Niagara Falls, ahol rövid pihenőt tartott. Május 29. – Visszaindul New York felé, útközben Auburn és Syracuse, N. Y.-i városokat érintve. Június 4. – Syracuse, N. Y. Június 9. – Utica, N. Y., majd Schenectady, N. Y., s Troy, N. Y. Június 21. – New Yorkban utoljára beszél az amerikai néphez a Broadway Tabernacleben. Június 23. – Kossuth utolsó beszéde Amerikában, melyet a New York-i németekhez intézett. Július 14. – Kossuth feleségével és egy pár hű kísérőjével az „Europa” nevű hajón végleg elhagyja Amerikát.

Kossuth körútja során 400 beszédet és előadást tartott emellett még több mint ezerszer felszólalt különböző fórumokon. Ezeknek egy részét kiadták.³⁶ A Capitoliumban mondta el azt a híres beszédét, amit még manapság is az angol szónoklat remekműveként tartanak számon és tanítanak az amerikai iskolákban. Kossuth saját elbeszélése szerint a börtönben tanult meg angolul, leginkább Shakespeare műveiből és a Bibliából. A Machbeth első öt jelenetét kiválóan le is fordította. (Ez a műve 1934-ben nyomtatásban is megjelent.)³⁷ Kossuth nyelvezetének archaikus zamata, a nagy angol drámaírótól kölcsönzött költőisége, zeneisége, színpadiassága, amely nyilvános fellépéseinek sikerességéhez jelentős mértékben hozzájárultak.³⁸

Az a fényes fogadtatás, amit az Egyesült Államok rendezett egy távoli nép kormányzó-elnökének, addig csak LaFayette-nek jutott osztályrészül. Az egyes államok, váro-

³⁶ Newman, F. W.: (szerk.): *Selected speeches of Kossuth. Condensed and abridged With Kossuth's Express Sanction.* London, 1853.

³⁷ H. Kiss Géza: Kossuth Lajos Machbeth fordítása. *Budapesti Szemle*, 1934. 75–90. o.

³⁸ Frank Tibor: *Az emigráns Kossuth és a politikai marketing születése.* In: Hermann Róbert: (szerk.): *Kossuth Lajos „a magyarok Mózesé.”* Budapest, Osiris KLiadó, 2006. 183. o.

sok, nemzetiségek, és testületek egymással versengve kérték, hogy látogassa meg őket, és szóljon hozzájuk néhány szót. 250 költeményt, több tucat könyvet, sok száz füzetet és több ezer cikket írtak hozzá és róla. Kossuth Lajos. Még gyermekeket is róla neveztek el, legalábbis a divatos K. középső név erejéig. Divattá vált Kossuth széles karimájú tollas kalapja és a magyar kokárda viselése. (Még a német ifjak körében is.) Megyékét, falvakat és utcákat neveztek el róla. Kossuth Lajos emlékét az Egyesült Államokban szobrok, utcanevek őrzik. Tiszteletére két kisvárost neveztek el Ohio, illetve Mississippi államban, Iowa államban pedig Kossuth megye található. Az egyetlen külföldi államférfi, akinek szobra van a Capitoliumban, a Rotunda alatti szinten.³⁹

Az illinoisi Springfieldben, a republikánusok konvenciójára maga Abraham Lincoln szövegezte meg azt a határozati javaslatot, amely egyértelműen állást foglalt a magyar szabadságharc mellett: „Kossuthot, Magyarország kormányzóját az európai kontinens polgári és vallásszabadsága érdemes és kiváló képviselőjének tekintjük. Amiért ő és nemzete küzdött – amíg a természet és a nemzetek szent alaptörvényeinek durva megsértésével le nem tiporta egy idegen zsarnok fegyveres beavatkozása – olyan ügy, amelynek vezérlő eszméi mindenütt becsesek a szabadság barátai számára.”⁴⁰ Egyetérthetünk Szekfű Gyulával, aki az alábbiakat írta: „Kossuth egymaga többet tett Magyarország megismertetésére és a magyarság iránti részvét felkeltése érdekében, mint azóta is magyar generációk összes fáradozásai.”

A MAGYAROK RÉSZVÉTELE A RABSZOLGA FELSZABADÍTÓ HÁBORÚBAN

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverése után sok magyar menekült az Amerikai Egyesült Államokba. Hamarosan módjuk nyílt, hogy meghálálják a menedéket és fegyverrel harcoljanak azokért az eszmékért, amelyeket szülőföldjükön diadalra vinni nem tudtak. Az amerikai polgárháború kezdetének idején, 1861-ben alig négyezer magyar élt az államokban, mégis közülük közel ezren álltak be az unió hadseregébe. Ilyen nagy arányban egyetlen más nép sem vett részt a rabszolga felszabadító harcokban. A magyar nép katonai erényeit bizonyítja, hogy közülük kettő lett altábornagy, öt dandártábornok, 15 ezredes, 2 alezredes, 14 őrnagy, 15 százados.⁴¹ Közülük is a legnagyobb karriert *Asbóth Sándor* (1810–1868) futotta be. Mérnökként dolgozott a Lánchíd építésénél. 1848–49-es szabadságharc idején vezérkari százados lett Vetter Antal honvédtábornok törzsénél. Harcolt a délvidéken, majd a komáromi vár erődítési munkálatait irányította. Részt vett a kápolnai csatában, majd április 19-én a nagysallói ütközetben az ő irányításával tudtak a honvédek hidat verni a Garamon. Nemsokára őrnagyi rangot kapott, s július 16-ától – már újabb előléptetés után –, alezredesként, Kossuth Lajos kormányzói hivatalának ka-

³⁹ Gál István: *Magyarország és az angolszász világ*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2005. 197. o., Várdy Béla: Kossuth amerikai „diadalútja” 1851–1852. *Debreceni Szemle*, 1998). 331. o., Várdy Béla: Kossuth hatása az amerikai társadalomra és közgondolkodásra. *Valóság*, 1999/9. 36. o., Balassa József: *Kossuth Amerikában. 1851–1852*. Budapest, Gergely, 1931, Jánossy Dénes: (szerk.): *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. 1851–1852*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1940. I. k.

⁴⁰ Ács Tivadar: *Magyarok az Észak-amerikai polgárháborúban. 1861–1865*. Budapest, Pannónia. 1964. 8. o.

⁴¹ Gál István: *Magyarország és az angolszász világ*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2005. 233. o.

tonai osztályát vezette. A szabadságharc bukása után Kossuthot szárnysegédként követte előbb Törökországba, majd az Amerikai Egyesült Államokba. New York államban először a syracusei csatornaépítés főmérnöke lett, később ő állította fel az egyik legnagyobb acélkohót. Nyilvános pályázaton elnyerte New York városának egyik tervező és kivitelező mérnöki állását. Ő alkalmazta először járdaburkolásra a bitumenaszfaltot, és ő készítette a híres Centrál Park tervét. A polgárháború kitörésekor nyomban hadiszolgálatra jelentkezett. Többnyire magyarokból álló alakulatokat vezetett. Bentonville-t és Fayetteville-t az ő brigádja foglalta el. Az arkansasi Pea Ridge mellett fényes győzelmet aratott, pedig súlyos fejsébet kapott, másnap mégis nyeregbe szállt. Ennek hírére a kongresszus brigadéros tábornokká nevezte ki. Missouriit és Arkansast teljesen megtisztította az ellenségtől. A floridai Mariannánál véres, de győztes ütközetben bal karját két helyen zúzták szét a golyók, egy pedig az arccsontjába fúródott és ezt a golyót soha többé nem lehetett eltávolítani. Betegsége ellenére a polgárháború végéig hadiszolgálatban maradt. A kongresszus mielőtt nyugdíjazta volna tiszteletbeli altábornaggyá léptette elő.⁴²

Zágonyi Károly (1824–1867?) a szabadságharc kitörésekor a Vilmos-huszárok közé állt. Közvetlen huszáratokkal kétszer is megmentette Bem életét. A második akciónál orosz fogságba esett, de onnan kalandos körülmények között megszökött és Amerikába utazott. A polgárháború kitörése után az északi konföderáció fővezére, John C. Frémont tábornok – Amerika leggazdagabb embereinek egyike – Zágonyival megismerkedvén, megbízta egy személye körüli gárda szervezésével. Ennek a feladatnak várakozáson felül megfelelt, kiválóan kiképzett csapatot szedett össze, ezért őrnagynak nevezték ki. Mivel a fővezér nem indult háborúba, gárdája sem mehetett nélküle s így történt, hogy a demokratikus érzelmű yankee-knek egyáltalában nem tetszett ez a háterszágban állomásozó elit egység. Előbb csak zúgolódtak, később nyilvánosan felszólították a főparancsnokot, oszlassa fel testőrségét. Ily nyomás alatt mondta a fővezér Zágonyinak, hogy nagyon sajnálja, de a közvélemény ellen nem tarthatja őket, fel kell oszlatnia, hacsak valami hőstett által be nem bizonyítják, hogy szükség van rájuk. Zágonyi azonban nem azért volt Vilmos-husár, hogy ne tudná, mi a bravúr. Nyergeltetett és 150 gárdistával megindul ellenséget keresni. Mondták neki, hogy Springfieldnél van ellenség; odamegy, de az ellenség tízszeres túlerőben, egy széles folyón túl, az erdő sűrűje oltalma alatt állomásozott; a folyó előtt egy fence (kihegyezett karókból álló amerikai kerítés) húzódott mértföldekre, ezt pedig kikerülni nem lehet. Ezért Zágonyi hátrafordult s azt mondta csapatának: utánam fiúk! Erre sarkantyúba vette lovát, átugratta a kerítést, beugratott a folyóba. Csapata példáját követve, utána ment. Átúszták a széles folyót, a túlparton megtámadják a meglepett ellenséget; sokakat lekaszabolnak, harcképtelenné tettek, míg az egész ellenség futásnak eredt. Ezért a vakmerőségéért Zágonyit „Springfieldi Hero”-nak nevezték el és ezredesnek nevezték ki. Minden lap hozta arcképét s azon momentumot ábrázoló jelenetet, midőn csapatával a kerítést ugratja s beleszökik a folyamba. Költők és hadtörténészek egész sora vállalkozott a Zágonyi-féle alakulat történetének megírására. A hetvenes években még a Washingtoni Capitolium kupolacsarnokában is megfestették a springfieldi halállovaglás csatajelenetét.⁴³

⁴² Ács Tivadar: *Magyarok az Észak-amerikai polgárháborúban. 1861–1865.* Budapest, Pannónia, 1964. 60. o.

⁴³ Ács Tivadar: *Magyarok az Észak-amerikai polgárháborúban. 1861–1865.* Budapest, Pannónia, 1964. 66. o., Dancs Lajos: *Naplójegyzetek, töredékek tízéves emigrationalis élményeimből.* Nagyszöllös, Székely, 1890. Pivány Jenő: *Zágonyi, a*

XÁNTUS JÁNOS, AKIBŐL OLD SHATTERHAND LETT

Xántus János (1825–1894), az Amerikai Egyesült Államokban ismert nevén John Xantus de Vesey, 1847-ben Pesten ügyvédi vizsgát tett. Honvéd tüzérként többek között részt vett a pákozdi csatában, huszár főhadnagyként Komárom védelmében. Egy kitérés kísérleténél elfogták és bebörtönözték. A fogságból megszökve, mivel olvasta Bölöni Farkas és Haraszty műveit, Amerikába emigrált.

Pénz, ismerősök és barátok nélkül úgyszólván minden foglalkozást megpróbált. Dolgozott, mint csatornaépítő munkás, cipőtisztító, zongoratanár, majd a New Orleans-i egyetememen vállalt oktatói állást. Majd az egyik vasútépítő társaság mérnök-rajzolója lett. Az Egyesült Államok középnyugati részén dolgoztak. Az indiánok természetesen ellenségesen fogadták az általuk csak „földkóstolóknak” nevezett fehér embereket. Xántus végtelen tapintattal próbálta az ellenségeskedéseket elsimítani. Barátságot kötött a hazájukból már egyszer áttelepített szemiolokkal, majd a potawatomi törzssel is. Az indiánokkal való megismerkedéséről így írt az 1852. december 1-jén kelt első haza küldött levelében: „Mikor tolmácsunk bemutatott, s megmondá a főnökeknak, hogy én a nagy vízen túlról jöttem ide, azt kérdé: miért? – mire a tolmács azt válaszolá: mert országából kikergették. Ekkor a főnök pipáját kivevé szájából, topánját jobb lábáról levevé, s átnyújtá nekem, mint a barátságának legnagyobb jelét, mondván: Te igazi nekán (jóbarát) vagy, mert téged is éppúgy, mint minket kikergették országodból, fogadd el barátságom e zálogát, s tarts velünk...”⁴⁴

Közben állandóan gyűjtötte a különböző törzsek néprajzára vonatkozó tárgyakat, fegyvereket, háztartási eszközöket, szobrokat stb. Emellett gyűjtötte a préri növényeit is és hazaküldte a Magyar Nemzeti Múzeumnak. 1855-ben a kansasi Fort Riley erődjében vállalt szolgálatot, mint szanitéc őrmester. Ekkor vette fel a kapcsolatot a Smithsonian Institutionnal, és küldte el nekik az összegyűjtött és megfelelően preparált addig ismeretlen növényeket és állatokat.

Gyűjtőmunkájának más területen való folytatása érdekében Xántus arra kérte az intézetet, hogy helyeztessék át a kaliforniai Tejon-erődbe, ahol minden korábbi eredményesebb gyűjtést végzett. Az intézet 1858. évi jelentése szerint Xántustól 2000 madarat, 200 emlősállatot, sok halat, hüllőt, rovar stb. kaptak.⁴⁵ E rendkívüli kutatások eredményeként felmentették katonai szolgálat alól, és így minden idejét a tudományokra áldozhatta. A Kaliforniai-félszigetnél vizsgálta a tengeráramlást, emellett a vidék faunáját és flóráját is vizsgálta. Munkássága eredményeként a Philadelphiai Tudományos Akadémia tagjává választották. A Smithsonian Institution segítségével a magyarországi múzeumoknak is

springfieldi hős. Emlékezés az amerikai polgárháborúban résztvevő magyarokról. Philadelphia, [s. n.] 1910., Kónya László: Zágonyi Károly, a springfieldi hős kiadatlan jelentései a győztes csatájáról. In: *Forradalom és szabadságharc a Felső-Tisza vidéken*. Nyíregyháza, Periférián Alapítvány, 1998. 71–77. o., Lukács Lajos: A missouri hadműveletek magyar vonatkozásai. Frémont tábornok és a magyar emigránsok 1861–62-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1994/1. 84–88. o., Merényi Gábor: A springfieldi halálozások. *Honismeret*, 1986. 6. sz. 44–45. o., Kónya László: Zágonyi Károly, az 1848–49-es szabadságharc főhadnagya, Amerika hőse. In: *Szatmáriak az 1848/49-es szabadságharcban*. Szatmárnémeti, Identitas, 1999. 63–69. o.

⁴⁴ Prépóst István: (szerk.): *Xántus János levelei Északamerikából*. Pest, Lauffer – Stolp, 1858.

⁴⁵ Balázs Dénes: *Magyar utazók Amerikában*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995. 40. o.

tudott küldeni a gyűjteményéből. Ezért a Magyar Tudományos Akadémia 1859-ben levelező tagjává választotta, majd amikor Xántus 1862-ben hazatért az Akadémián megtartotta székfoglaló előadását: „Adatok a tengeri természet földrajzához” címmel. Ezután ismét visszament Amerikába, ahol a külügyminisztérium kinevezte Mexikóba konzulnak. Ez újabb 30 láda gyűjteményt eredményezett.

Xántus 1864-ben végleg hazaköltözött Magyarországra. Részt vett a főváros állatkertjének a megszervezésében és annak első igazgatója lett. Emellett vezette a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályát is, amelyből később létrehozták a Néprajzi Múzeumot. Egyik alapítója volt a Magyar Földrajzi Társaságnak is. Négy kalandos útikönyvet és több mint kétszáz ismeretterjesztő tanulmányt írt. Több növény és állatfaj tudományos neve állított emléket Xántusnak: a fészkesek családjába tartozó *Chaenactis xantiana*, a kolibrifélék közül a *Xylocharis xantusii*, a gekkófélék közül a *Phyllodactylus santi*, a pikelyes hüllők egyik családjának tudományos neve: *Xantusiidae*.⁴⁶

Egy ilyen életút joggal keltette fel a kortársak figyelmét. (Még nem is említettük 1868–1870 közötti Délkelet-ázsiai kutatóútját.) Így történhetett, hogy a később világhírűvé vált német író Karl May megkérte Xántust, engedje meg neki, hogy róla mintázza regényei főhősét Old Shatterhand-et. Az erről szóló levél megtekinthető a drezdai Karl May Múzeumban.⁴⁷ Old Shatterhand történetek híres Henry Karabélyá, Benjamin Tyler Henry fegyverének egyik prototípusa a győri Xántus János Múzeumban található. Az ezüst markolaton jól látható a John Xantus név. A tipikus észak-amerikai, 16 lövetű ismétlőfegyver kora forradalmi újításának számított.

⁴⁶ Könnnyű László: A világgjáró Xántus János Amerikában. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 1989. 29. o., Kubassek János: Xántus kutatások Amerikában. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 2006. 89. o.

⁴⁷ Havasné Bede Pirooska – Somogyi Sándor (szerk.): *Magyar utazók, földrajzi felfedezők*. Budapest. Tankönyvkiadó, 1973. 167. o.

Kisteleki Károly

„ARCHIREGNUM HUNGARIAE”:
MÍTOSZ VAGY VALÓSÁG?
– MEGJEGYZÉSEK A KÖZÉPKORI MAGYAR
KIRÁLYSÁG TERÜLETI
ÉS NÉPESSÉGI ASPEKTUSAIRÓL

Rác Lajos a középkori Magyarország közjogi viszonyait rendkívül plasztikusan, élményszerű stílusban, és a műfajra nem mindig jellemző, de diákszempontról a legfontosabb kritérium szerint „jól tanulható” egyetemi jegyzetében¹ a Magyar Királyság megnevezéséről azt írja: „Archiregnum Hungariae” azaz – a szerzőt idézve – „rossz fordítással főkirályságnak, vagy a királyságok listáján az elsőnek írják (NB. nem császár, mert az már van kettő).”² Ennek az elnevezésnek a „levezetését” a tisztelői által olyannyira kedvelt és Rác Lajost egyedivé tevő csavaros tyukodi gondolatmenetével adja meg. „Bizonyos jelek azt mutatják”³, hogy már II. András alatt kialakult az a vélekedés, hogy a sok országot – „Nota bene” ekkor már a magyarral együtt nyolcat – királyként uraló magyar koronás fő uralmi területeinek száma miatt nagyobb hatalommal rendelkezik mint a csak egyetlen országgal bíró király. Ezért „egyek korai nyomok szerint” ebben az időben születik meg a Magyar Királyság elnevezésére a „regnum regina” azaz a „királyságok királynéja” jelző. Viszont az Árpádokat követő Anjou-házból származó uralkodóink – főként Nagy Lajos – még ezt a hatalmat is felülműlják újabb – főként a lengyel korona – megszerzésével. Az uralmi területek „ezen kumulációja” váltja aztán ki ennek az utóbbi jelzőnek a leváltását az „Archiregnum Hungariae”-re.⁴

Ebben az atyai mentoromnak, Rác Lajosnak dedikált rövid írásban helyezném villanófénybe ezen középkori Magyar Királyságot abból a szempontból, hogy milyen területi és népességi reáliák vezethettek oda, hogy a kancelláriai legalisták kifundálják az „Archiregnum Hungariae” jelzőt.

A MAGYAR KIRÁLYSÁG TERÜLETE ÉS A MAGYAR KIRÁLY CÍMEI

1308 körül született, valószínűleg egy francia domonkos rendi szerzetes tollából az az útleírás, amelyet szerzője a Dél- és Kelet-Európai országokat bejáró utazása nyomán jegyzett

¹ Nagy Endre–Rác Lajos: Magyar alkotmány- és közigazgatástörténet. szerk.: Máthé Gábor. Budapest, 2007.

² Nagy–Rác (2007) 26. o.

³ Az ebben a gondolatmenetben használt idézőjeles szóhasználatok, jelzők, fordulatok Rác Lajos védjegyszerű megnyilatkozásai.

⁴ Nagy–Rác (2007) 25–26. o.

fel.⁵ Ebben a barát igyekezett azonos szempontok szerint bemutatni az általa felkeresett országokat⁶ s feltűnő, hogy Magyarországról a Bizánci Birodalom után a második legterjedelmesebb és az összes ország közül talán a legpozitívabb leírás szól: „Magyarország királysága földje terjedelmének mértékében a világ legnagyobb országainak egyike; általában pedig azt mondják, hogy hosszában negyvennapos járóföld és szélességében ugyanennyi... földje legeltetésre alkalmas, és rendkívül gazdag kenyérben, borban, húsfélésekben, aranyban és ezüstben, a halak bősége pedig meghaladja csaknem az összes országot...”⁷. Természetesen ezt megelőzően már más krónikások is megénekelték a Magyar Királyság rendkívüli gazdagságát s közülük csak egyet emelnék ki, amely vélekedést eszenciálisan a legplasztikusabbnak tartok. A második keresztes hadjárat idején (1147–1149) a Magyarországon átvonuló haddal tartó Ottó freisburgi püspök, aki – habár munkájában a magyarokról amúgy ellenségesen szólt, de – az országról mesébe illően nyilatkozott: „Ezt a régtől Pannoniának nevezett tartományt, mivel köröskörül erdőségek és hegyek, főként az Appeninek övezik, amelynek belseje a róna tágas síksága, és amely a folyók és folyamok futásától ékes, a különböző fajú vadakban dús erdőségekben bővelkedik, oly gazdagnak ismerik természetűl fogva virágzó szépsége és földjeinek termékenysége miatt, hogy szinte Isten paradicsomának, vagy a hírneves Egyiptomnak látják.”⁸

Csukovics Enikő véleménye szerint Magyarországot évszázadokon át „Isten paradicsomának” festik le a különféle szerzők s ez a Kánaáni-állapotleírás pont a középkori Magyar Királyság sírba szállásakor, a mohácsi vész táján eredményezte talán a leglelkesültebb bemutatásokat – a pusztulás árnyékában ezzel különösen egyfajta aranykorként felértékelve a hatalma teljében lévő magyar állam időszakát.⁹

Milyen területeket is uralt hát az idézett utazó szerint „Isten paradicsomának” nevezett Magyarország királya?

A Mohács előtti ún. nagyobb királyi cím¹⁰ szerint – amely 1270-től, V. István uralkodásától kezdve állandósult – az ország uralkodója „*Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae*”, *Ramae* (később *Bosnae*), *Serviae, Galatiae, Lodomeriae, Cumaniae*

⁵ Borzákné Nacs Mária–Szegfi László: Egy Délkelet-Európát bemutató földrajzi munka a XIV. század elejéről (*Descriptio Europae Orientalis*). *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis* 1987–1988.

⁶ A Bizánci Birodalom, Szerbia, Bulgária, Magyarország, Lengyelország és Csehország.

⁷ Borzákné–Szegfi (1987–1988) 22–23. o.

⁸ Idézi Csukovics Enikő: *Az Anjouk Magyarországon I. I. Károly és uralkodása (1301–1342)*. Budapest, 2012. 14. o. Freisingi Ottó munkájának kiadása: *Ottonis et Rahewini Gesta Friderici I. imperatoris*. Herausgegeben von Georg Waitz und Bernhard von Simson. Hannover, 1912. (*MGH Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi* 46.)

⁹ Csukovics (2012) 15. o. Ilyen leírás ad például: *Nicolaus Olahus: Hungaria – Athila. Ediderunt Colomanus Eperjessy et Ladislaus Juhász*. Budapest, 1938., valamint *Joannes Cuspinianus buzdító beszéde – 1526*. in: *Mohács emlékezete*. Budapest, 1979. 247–276. o.

¹⁰ Az ún. kisebb királyi cím egyszerűen csak „*Rex Hungariae etc.*” volt, de ebben az esetben is beleértendő volt a Magyar Király címébe a többi kilenc ország is. Nagy-Rác (2007) 23. o.

¹¹ Szlavónia kapcsán más véleményen van Pálffy Géza. Kiemeli, hogy Szlavónia sohasem volt valódi királyság, mivel nincs nyoma sem királyválasztásnak, koronázásnak és még önálló törvényhozásnak sem. Pálffy szerint a horvát történetírásban gyakran megfogalmazottakkal ellentétben sem Hunyadi Mátyás, sem II. Ulászló (még Szlavónia 1496. évi címeradományán sem!), sem II. Lajos és Szapolyai János, de kezdetben még I. Ferdinánd sem viselte a „*rex Sclavoniae*”, azaz „Szlavónia királya” címet. Pálffy az 1540-es évekre teszi a titulus megje-

et Bulgariae rex”, azaz „Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Ráma (később Bosznia), Szerbia, Galícia, Lodoméria, Kunország és Bulgária királya.” A magyar király tehát további kilenc, összesen tíz ország urának tartotta magát.

A felsorolt kilenc országot Magyarország szemszögéből tekintve „pertinentiae”-nek, azaz „tartozékoknak”, ritkábban „incorporalt” azaz „bekebelezett” országoknak hívták az oklevelekben. Rácz Lajos hívja fel a figyelmet arra, hogy a XV. században megfigyelhető a különbségtétel két országcsoport között: a ténylegesen a magyar kormányzati központból kormányzott államok közé tartozik Dalmácia, Horvátország, Szlavónia és bizonyos időszakokban Bosznia, míg a többiek csak hűbéri függésben, vagyis nem ténylegesen, hanem csak „jogigényként”, szimbolikusan kötődtek a magyar királyokhoz. Az első csoportba tartozó országokat „Partes subjectae”-nek, azaz „alávetett részeknek” hívták¹², a csupán hűbéri függésben lévöket „Provinciae subjectae” jelzővel illették.¹³

A címsor tagjait a következőkben röviden külön megvizsgáljuk a keletkezési körülmények tekintetében. A magyar királyi címről szólva az az érdekes fejlődés figyelhető meg, hogy – Rácz Lajos véleménye szerint a nomád hagyományok továbbéléseként – Árpád házi uralkodóink kezdetben magukat „Ungrorum rex”-nek, azaz a „magyarok királyának”¹⁴, s nem Magyarország királyának tartották. Ha mégis előtűnik Szent István évszázadában oklevelekben vagy pénzekben területnév, az a „rex Pannoneia”, azaz a „Pannóniaiak királya”.¹⁵ Az „Ungrorum rex” cím még Szent László uralkodása idején is használatos volt, de Rácz Lajos megjegyzi, hogy a terület helyett a népességre utalás továbbélése olyan szívós, hogy még Kézai Simon, IV. (Kun) László (1272–1290) idején írt „Gesta Hungarorum”-ja is a „magyarok cselekedeteiről” ír.¹⁶ A „Hungariae rex”, illetve a „rex Hungariae” mint „Magyarország királya” cím használata az Szent László uralkodása végén, azt követően jelent meg és vált általánossá.¹⁷

A horvát koronát Dmítar Zvonimir horvát király 1089-ben bekövetkezett halála után

lenését a Magyar Udvari Kancellária által kiállított iratokon s végső bizonyítékként a király 1565-ös temetését hozza, ahol felvonultatták már a gyászszertartáson e tartomány zászlaját is, ezzel téve befejezett tényé a címelismerést a magyar királyok titulátúrájában. Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, 2010. 79–80. o. Pálffy ugyanitt megjegyzi (4. fej., 12. lj), hogy Rácz Lajosnak a titulus keletkezési idejét 1526 előtti időre tévő véleménye mellett egy friss Horvátország történet – elődeivel ellentétben – a címfelvétel 1526 körülre teszi, lásd: Pavlicevic, Dragutin: Povijest Hrvatske. 3., dop. izd. Biblioteka hrvatske povijesti. Zagreb, 2002. 138. o.

¹² Werbőczy a Tripartitumban „alávetett és bekebelezett országoknak” nevezi ezeket a területeket („regna sacrae coronae subjecta et incorporata”). Ezt a csoportot aztán az 1606-os bécsi békében „Partes annexae”-ként, azaz „kapcsolt részeknek” nevezik egészen az 1867-es kiegyezésig, ahol aztán a „Társországok” kifejezés rögzül ezen országok (ekkor már csak Dalmácia, Horvátország, Szlavónia) tekintetében egészen a Magyar Királyság 1918-as de facto széteséséig. Nagy–Rácz (2007) 24. o.

¹³ Nagy–Rácz (2007) 23–24. o.

¹⁴ Györfly György kutatásaiból tudjuk, hogy az „Ungrorum rex” cím az 1002-es pannonháimi alapítólevélben szerepel, míg a „Hungarorum rex” formulát az 1018-as veszprémvölgyi alapítólevél használja. Diplomata Hungariae antiquissima. I. (1000–1131). Edendo operi praefuit Georgius Györfly. Budapest, 1992. (továbbiakban: DHA) 39. o; 72. o.

¹⁵ Az 1015-ös pécsváradi alapítólevél titulusa. DHA 91. o.

¹⁶ Nagy–Rácz (2007) 22. o.

¹⁷ Az 1092-es thányi összeírásban és 1108-ból Trau kiváltságlevelében használt titulusok. DHA 282. o.; 357. o.

az özvegy Ilona horvát királyné – aki Szent László magyar király húga volt – bátyját hívta meg a trónra, aki az 1091-es hadjáratával elfoglalta Horvátországot, viszont a horvát koronát nem a saját fejére, hanem unokaöccsének, Álmos hercegnek a fejére tétette. Álmos 1095-ig uralkodott, majd elhagyta az országot. A magyar uralmat véglegesen 1097-ben Könyves Kálmán állította helyre és 1102-ben Tengerfehérvárott (Biograd) horvát királlyá koronáztatta magát. Ettől az esztendőől kezdve perszónálunió állt fenn a két ország közt egészen 1918-ig, s ezalatt a magyar koronával történő koronázás aktusa egyben a horvát királyi cím megszerzésével is együtt járt, külön horvát koronázást nem tartottak.¹⁸

Dalmáciát szintén Könyves Kálmán hódította meg 1105-ben, s a dalmát királyi címet 1106-tól használják folyamatosan a magyar uralkodók. Kálmánnál érhető tetten a fordulat, amikor a „magyarok királyá”-ból „Magyarország, Dalmácia és Horvátország királyá”-vá válik. Engel Pál hívja fel a figyelmet arra, hogy itt két lényeges szemléletváltozás megy végbe. Egyrészt a személyek feletti uralom elvének átadja a helyet a terület feletti uralom elve. Másrészt a meghódított területek sem ténylegesen, sem pedig fogalmilag nem olvadtak bele a Magyar Királyságba, hanem – külön „országiságukat” fenntartva – az uralkodó személyén – később a Szent Koronán – keresztül álltak össze egyetlen politikai egységgé. Így kezdett el egyre világosabban körvonalazódni területileg és tartalmilag a „regnum Hungariae”.¹⁹

Ahhoz, hogy aztán az „Archiregnum Hungariae” gondolata megszülethessen még további területekre volt szükség – vagy ténylegesen vagy névlegesen. Bosznia alatt általában a Száva, Drina, Verbász és Dinári Alpok határolta területet értjük, s Bosznia déli szélén, a Narentába ömlő Rama-tól két oldalt terült el Ráma vagy Szent-Száva hercegsége, mely eredetileg szerb zsupánság volt. II. (Vak) Béla csatolja a Magyar Királysághoz 1136-os hadjáratával ezt a területet s 1138-ban ő vette fel a „Ráma királyá” címet – ami később igénycímmé degradálódik – és ezentúl magát „Magyar-, Horvát-, Dalmátország és Ráma király”-ának nevezte.²⁰

A „Szerbia királyá” cím 1202-től szerepel a magyar uralkodók titulátúrájában. Imre király 1201-ben fegyveresen hatolt Szerbiába, ahol beavatkozott a szerb Nemanja István és Vukán belháborújába. Istvánt legyőzte, helyébe Vukánt ültette a nagyzsúpáni székbe, maga pedig felvette a „Szerbia királyá” címet. Folyamatos uralom helyett ez is igénycímmé degradálódott, viszont a XIII. század második felében a magyar déli határ melletti területeken tartósan előbb önálló hercegségekbe, majd bánságokba (Macsóí, Kucsóí, Barancsi) szervezett territóriumok felett uralkodtak királyaink.²¹

Lodoméria és Halics (későbbiekben Galícia) ugyancsak igénycímmé tekinthető, amely területeket sorozatos hadjáratokkal sem tudták a magyar uralkodók szilárdan Magyarországhoz csatolni. Királyaink, rendszerint orosz kérésre, gyakran beavatkoztak az orosz részfejedelemségek, főként a szomszédos Halics (Galícia) és Lodoméria (Vlagyimir) ha-

¹⁸ Csukovics (2012) 16. o.; Engel Pál: Szent István birodalma. Budapest, 2001. 34. o.

¹⁹ Engel (2001) 35. o.

²⁰ Csukovics (2012) 16. o.; Engel (2001) 47. o.

²¹ Csukovics (2012) 16. o.; Engel (2001) 77. o.

talmi harcaiba. II. András több hadjáratot vezetett Halicsba, s egyikének végén 1205-ben vette föl a „Halics és Lodoméria” királya címet.²²

Kunország („Cumania”) a középkori kun szállásterületek történelmi elnevezése volt a későbbi Havasalföld, Besszarábia, Moldva és Dobrudzsa területén. Kunország elkülönült a mai Ukrajna területén volt kun (kipcsák) szállásterületektől. Magyarország komolyabb kísérletekbe kezdett a pogány kunok keresztény megtérítésére, azzal hogy a kunországi Milkón püspökséget hozott létre 1227-ben. A további térítéseket szolgálta, hogy II. András magyar király 1211-ben a dél-erdélyi Borzaföldre (a későbbi Barcaság) letelepítette a Szentföldről jött kereszties Német Lovagrendet. A lovagok alapos előkészületek után néhány hadjáratmal meghódították Kunország déli részét (a későbbi Havasalföld területét). Amikor azonban a lovagrend borzaföldi és kun területeit összekapcsolva egy önálló német államot kívánt létrehozni, II. András ezt 1225-ben megakadályozta, és elűzte a lovagokat Lengyelországba. A keresztény térítés misszióját tovább folytatták a helyszínen lévő domonkosok. 1227 első felében Bortz kun vezér követséget küldött Róbert érsekhez, akit később IX. Gergely pápa legátusként küldött a kunok megtérítésére Kunországba. Róbert érsek Béla herceg (a későbbi IV. Béla király) jelenlétében keresztelte meg Bortzot. Megtérése egyben politikai meghódolással is járt: a kun vezér hűségesküt tett a magyar királynak és fennhatósága alá helyezte országát és népét. II. András ezt követően 1233-ben vette fel a „rex Cumanie” címet.²³

Bulgária szintén IV. Béla idején került a magyar hódítások célkeresztjébe, de a magyar uralmat ténylegesen Béla fia, István (V. István 1270–72) tudta a balkáni vidékekre kiterjeszteni. Három hadjáratban (1261, 1263, 1266) stabilizálta hatalmát Vidin felett, Jakov Szvetoszláv despotát vazallusává tette, majd felvette a „rex Bulgariae” címet, mely aztán a „rex Cumanie” mellett a legglazább szálon függő igénycímévé vált a magyar királyoknak.²⁴

A NÉPEK EREDETKUTATÁSÁNAK TUDOMÁNYOS MEGKÖZELÍTÉSEI

A „nép” fogalom tartalmának lényegét a XX. század vége óta a szakirodalom nem a nyelv, népnév, hitvilág, anyagi kultúra, biológiai jegyek stb. valamelyikének kiemelt szerepként fogja fel, hanem mindezen összetevők *összességében* látja, *amely összesség a tudati és társadalmi tényezők segítségével ragadható meg konkrétan.*²⁵

A „nép” fogalmának kutatása során korlátozottak a lehetőségek, e téren nem lehet abszolutizálni egyetlen tudomány kompetenciáját sem, mivel a „nép” *nagyrészt szellemi produktum.*

Amennyiben külön-külön megvizsgáljuk e fogalommal hagyományosan kiemelt fontosságúként kapcsolatba hozott, a fentiekben megjelölt összetevőket, akkor az előbbi alapítétel – *az összesség igazsága* – megerősítést nyer.

²² Csukovics (2012) 16. o.; Engel (2001) 78. o.

²³ Engel (2001) 78–79. o.; Berend Nóra: A kereszténység kapujában. Budapest, 2012. 228.o.

²⁴ Csukovics (2012) 17. o.; Engel (2001) 92. o

²⁵ Bálint Csanád: Genetika és (magyar) őstörténet: a közös kutatás kezdeténél. Magyar Tudomány, 2008/10. 1168. o.

A nyelv, mint kiemelkedő etnospecifikus meghatározó a német romantika filozófusainak (Herder, Fichte) „szellemi terméke”, s azóta a nemzetek „beazonosításáról” való gondolkodás fő „kódja”. Rengeteg példa²⁶ viszont azt mutatja, hogy a nyelv nem kizárólagos jellemzője egy népnek. A „nép” és a „nyelv” kapcsolata nem állandó. A nyelvek maguk is folyamatosan változnak – többek közt a legrégebbi nyelvek is megőriztek és továbbvittek még régebbi nyelvi elemeket –, a köztük lévő különbségek történeti folyamatok által meghatározottak. Végtelen és ismeretlen a holt nyelvek száma, amelyek mennyisége még a XX. században is több százszal nőtt. Emellett egy nyelv fennmaradását nem lehet kizárólag ahhoz kötni, hogy azt hányan beszélik. Ráadásul figyelembe kell venni a nyelvcsere tényét is, ugyanis alig van nép, amelyik hosszú története során a nyelvét egyszer, de általában többször is ne cserélte volna le anélkül, hogy a közösség eközben genetikailag változott volna. Egynyelvű népek helyett a világ legtöbb népe – számos összetevő következtében – kétnyelvű.²⁷

Egy másik abszolutizált összetevőt, a népnevet vizsgálva megállapítható, hogy a történetírásban a legtöbb népnevet közhelyesen, adatellenőrzés és eredetvizsgálat nélkül használták.²⁸ A régészeti leletekkel kapcsolatban térségünkben még ma is elterjedt az a felfogás, amely szerint egy régészeti kultúra vagy jellegzetes tárgyítípus egy meghatározott néphez köthető. Hogy ez a nézet korántsem kikezdehetetlen, arra csak egy hazai példa: a X. és XI. századi magyarországi leletanyag oly mértékben különbözik egymástól, hogyha nem ismernénk a történeti tényeket és csak a leletekre hagyatkoznánk, akkor azok két különböző népet mutatnának, holott a területen ugyanaz a magyarság volt jelen a két évszázadban.²⁹

Ugyanezen egyértelműség kérdőjeleződik meg a szellemi kultúra, a hitvilág s a temetkezési szokások kapcsán is. A temetkezési szokások tekintetében már egyetlen régészeti korszakon belül is kimutathatók változások s a hitvilággal összefüggő szokások is az állandó változás képét mutatják. Ezen összetevők egyes alkotórészei sok esetben megtalálhatóak a szomszéd vagy hasonló életformát űző népeknél is – nem beszélve a folklórnak az egész világon előforduló elemeiről. Bálint Csanád arra figyelmeztet³⁰, hogy például a magyar őstörténet-kutatás egyik irányzatában tévútra vitt a „rokon népek”, azaz a finnugorok folklórára való gyakori hivatkozás, mivel az emberi kultúra egyik megnyilvánulása (pl. nyelv) nem áll szükségszerű összefüggésben egy attól független másikkal (pl. hitvilág). Az ősi germán és szláv hitvilágból például nem következik egyenesen a norvégok és a tiroliak, vagy a mazúriai lengyelek és a rodopei bolgárok közti kétségbenvonhatatlan nyelvi rokonság, illetve míg a finnugor nyelvű lappok eredetüket tekintve nem rokonok a finnekkal, addig az ősi hit-

²⁶ A „svájci” tudatnak az anyanyelvtől független volta, ugyanez az Egyesült Államok, India, Kína számos népe, valamint Oroszország urali népei esetében; az újkor óta az angolul is beszélő walesiek és írek példája stb. Bálint Csanád: A történeti genetika és az eredetkérdés(ek) (A közös kutatás szükségessége és lehetőségei). Magyar Tudomány, 2008/10. [továbbiakban: Bálint (2008b)] 1171. o.

²⁷ Bálint (2008b) 1171–1173. o.

²⁸ Például a volgai bolgárokat 922-ben követként felkereső Ibn Fadlan „szláv”-nak említi őket, a középkori források sok esetben „finn”-ként szólnak a tőlük alapvetően különböző lappokról, s számos nem szkíta, hun vagy türk sztyepei népet a krónikák „szkítá”-nak, „hun”-nak, „türk”-nek írják le. Bálint (2008b) 1171–1172. o.

²⁹ Bálint (2008b) 1172. o.

³⁰ Bálint (2008b) 1172. o.

világuk megegyezik. A nemzetközi kutatás a kulturális jelenségek vizsgálatánál az utóbbi ötven évben ezért már a *területi, övezeti összefüggéseket* tartja alapvető fontosságúnak.³¹

Az eredetkutatásban a XX. század elején új irányzatként alakult ki a *történeti antropológia* és a *vércsoportok* etnikai szempontú kutatása. Az előbbiből többek közt a fajelmélet gyakorlati megvalósításának náci kísérletébe torkolló zsákutca fejlődött ki, míg utóbbinál megállapítást nyert, hogy az egyes vércsoportok területi gyakorisága messze túlnyúlik mindenféle etnikai, nyelvi csoportosuláson, és ráadásul azt a földrajzi elszigeteltség és a klimatikus viszonyok is befolyásolhatják.

Napjainkra mindkét kutatási irány elsorvadt, átadva helyét egy reményteljes, de talán túl nagy várakozásokkal terhelt új irányzatnak, az *archeogenetikának*. Ezzel az új diszciplínával igyekeznek a genetikusok választ adni Európa benépesülésének alapvető kérdőjeleire.

A túlzó várakozásokkal szemben óvatosságra int, hogy *egy genetikai tény és annak történeti értékelése nem azonos nemű kategóriák*, miként az egyes emberek testi jegyei, úgy a génjeik sem jellemeznék népeket.³² A „*nép*” *történetileg változó társadalmi, nem pedig biológiai jelenség*, s összetétele is történeti koronként ment keresztül folyamatos változásokon. Éppen ezért fontos az archeogenetikai eredmények számbavételekor a téves következtetések elkerülése végett szem előtt tartani, hogy *a genetikusok populáció-fogalma nem azonos a történészek nép-fogalmával*.³³

Az archeogenetika egyik divatos irányzata nagy reményeket táplál a genetika történeti relevanciája kapcsán, mivel perdöntő kapcsolatot feltételez egy nép genetikai jellemzői és a nyelve közt.³⁴ Bálint Csanád aggályosnak tartja, hogy ez az archeogenetikai kutatási irány sok esetben *figyelmen kívül hagyja a nyelvészetnek, történettudománynak, néprajznak és régészetnek a számtalan helyen publikált alaptételeit, valamint ezen diszciplínák módszertanát*. Példaként hozza fel a „*genetikai távolság*” mérését. De amíg sok népnél ki lehet mutatni a genetikai közelséget, úgy azok a valóságban akár több ezer kilométerekre is elhelyezkedhetnek egymástól, nem beszélve a rokonság hiányától.³⁵

A népek, népcsoportok folytonos keveredése miatt illúzió a mai nyelvi állapotok és a regionális genetikai sajátosságok közt összefüggéseket keresni. Elég, ha csak a történeti Magyarország sokféle eredetű és nyelvű népeinek sokszínű kavalkádját lajstromozzuk röviden, a teljesség igénye nélkül: Kr. u. I–IV. század: alánok, dákok, jazigok, kvádok, markomannok, szarmaták, Pannónia romanizált lakossága; V. század: hunok, herulok, gepidák, keleti- és vizigótok, szkírek, vandálok; VI–VIII. század: longobárdok, avarok (és betelepített európai

³¹ Bálint (2008b) 1173. o.

³² Hasonló felfogásként idézhetjük a jog területéről a *büntetőjogi iskolák* közt helyet foglaló ún. *biológiai irányzatot* – melynek *Cesare Lombroso* az emblematikus figurája –, amely az emberek testi jegyei, biológiai jellemzői és bűnözési hajlamuk közt igyekezett ok-okozati összefüggéseket bizonyítani. Erre megközelítés abszolutizáló voltát a mai büntetőjogi tudományosság már nem fogadja el.

³³ Bálint (2008b) 1174–1175. o.

³⁴ Renfrew, Colin – Boyle, Katie (eds.): *Archeogenetics: DNA and the Population Prehistory of Europe*. Cambridge, 2000. 45. o.

³⁵ Ennek alapján – ha genetikailag közel is vannak egymáshoz, de ezenkívül – hogyan kerülhetnek egymás „közébe” közép-magyarországiak és dél-olaszországiak, portugálok, izlandiak és finnek? Bálint (2008b) 1175–1177. o.

foglyaik); IX. század: bajorok, keleti-, nyugati-, és déli-szlávok, morvák; X. század: magyarok (és betelepített európai foglyaik); XI–XIII. század: besenyők, jászok kunok, mongolok, uzok, IV. Béla által betelepített nyugat-európaiak. Talán a számbavételnél elég itt megállnunk, hogy lássuk: a mai magyarság sokféle népből tevődött össze, ezért az etnogenetikai vizsgálatok mai eredményeinek az egykori valósággal való összefüggése nehezen mutatható ki, az etnogenezis kérdésében a genetika korlátozott relevanciájúnak tűnik.³⁶

A honfoglaló magyarság genetikai összetételét illető vizsgálatok azt mutatják, hogy a magyar nyelv finnugor eredete és a mai nép európai jellegű genetikai összetétele eltér egymástól.³⁷ A X. századi Magyarország lakóinak és a XX. századi „magyaroknak” és „székelyeknek” a genetikai összetétele alapvetően különbözik egymástól s már a honfoglalás-kori Magyarország lakossága is szinte kizárólag biológiailag európai eredetűekből állt, ami – szemben a közgondolkodásban masszívan jelenlévő sztereotípiával – a magyarság genetikailag európai eredetét jelzi.³⁸

Az eredetkutatás különböző tudományos megközelítéseinek fenti, vázlatos bemutatása arra figyelmeztet, hogy egyes összetevők abszolutizálása elvezethet a történeti prekoncepció gyártásának veszélyéhez, ami az előzetesen megalkotott saját tétel bizonyítására meggyőző mennyiségű „igazolós” példa keresésében nyilvánul meg, ezáltal a tudománytól megkövetelt objektivitás könnyen átadhatja a helyét célzatos „mítoszgyártásnak”.

NEMZETFELFOGÁS A KÖZÉPKORI MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN

Mielőtt rátérnénk a Szent Korona-tan által jogilag meghatározott „országalkotó népesség” körének kijelölésére, röviden bemutatjuk a középkori magyar nemzettudat Kézai Simon által megalkotott hun–magyar teóriáját. Szűcs Jenő meggyőző érveléssel bizonyítja, hogy Kézai az Árpád-ház Attila kultuszának kérdésén kívül a hun–magyar identitás valamennyi elemét nyugat-európából „importálta” s az egész gondolati konstrukciót és teóriát önállóan alkotta meg. Eszerint Kézai két „nemzetben” gondolkodott: az egyik a „nemzetiség” kategóriájához tartozó magyar nyelvű és kultúrájú és közös eredetben hívő nép, a másik a „politikailag szervezett társadalmat” alkotó nemesség, amely nemzetiségi szempontból magyar és idegen volt. Ezt a két szálát Kézai Simon úgy fűzte egybe, hogy eredetileg minden hun–magyar beletartozott a politikailag szervezett társadalomba, ekkor a nemzetiség és politikai társadalom egybefonódott. Viszont egyesek a közösség hadbahívó parancsának nem engedelmességek, ezért őket szolgaságba taszítva kizárták a politikai közösségből, s a prancsteljesítő „nemese” alkotják a magyar nemzet igazi részét, azaz a

³⁶ Bálint Csanád a helyes kutatási irányt és módszert abban látja, hogy a mikroközösségek genetikai struktúráját és annak időbeli változásait kell a vizsgálatok fókuszába állítani, így fel lehet fedezni regionális és/vagy etnikai sajátosságokat, valamint etnogenetikai folyamatokat, de ezt a kutatást is csak az egymást követő időszakban szabad lefolytatni, hogy megbízható eredmények születhessenek. Bálint (2008b) 1178–1181. op.

³⁷ Cavalli-Sforza, Luigi Luca – Menozzi, P. – Piazza, A.: The History and Geography of Human Genes with a New Preface by the Authors. Princeton, 1994. 112–134. o.

³⁸ A X. századi régészeti embercsont-leletek genetikai vizsgálata azt mutatta, hogy a vizsgált minta mindössze 16,7%-a tartozott a mongoloid és az európo-mongoloid rasszhoz!!! Bálint (2008b) 1185. o.

nemesség maga a nemzet.³⁹ Ugyanezt a teóriát veszi át Werbőczy Tripartituma s teszi jogilag relevánssá a társadalom nemesekre és szolganépekre vonatkozó felosztását.⁴⁰

Kik tartoztak tehát a Szent Koronához, azaz kik sorolhatók jogilag a középkori Magyarország a „politikailag szervezett nép” körébe?

A szentkorona corporatiójában a corporatio feje a király, s a tagok az egyes rendek lesznek. Bartoniek Emma és Eckhart Ferenc egyaránt rámutat, hogy a „regnum” fogalom – amely egyrészt a királyi hatalmat és az ország területét jelenti – lefedi azon „országlakosok” körét, akik a hatalomgyakorlásba való beleszólásra igényt tartanak. Ide sorolhatóak azok a kifejezések, amelyek az egész ország nevében fellépőket jelzi: „totum corpus regni Hungariae”, „communitas totius regni Hungariae”, „totum regni Hungariae”. Bartoniek ehhez kapcsolódva megjegyzi, hogy XVI. századtól kezdve a „regnum” már a köznemességet jelenti, vagyis az országot, hogy aztán a későbbi magyar szóhasználat szerint az uralkodót is országul választják.⁴¹

*A Szent Korona tagjai mindezek alapján a nemesek (főnemesek, főpapok, köznemesek), a testületi nemességgel bíró szabad királyi városok polgárai voltak, akik kiegészültek még a Jász-Kun kerületek és a hajdúvárosok tagjaival – de nem tartoztak ide a köznépp körébe sorolt jobbágyok.*⁴²

Szűcs Jenő ennek kapcsán megjegyzi, hogy a városi követek gyakorlatilag csak megfigyelőként vettek részt az országgyűléseken, s a városokat propagandisztikus céllal alkalmilag nevezték az „ország tagjainak” („membra regni”).⁴³ Ezzel ellentétben az 1439-es országgyűlés végzeménye így szól: „Prelátusok, előkelők és nemesek, akik a magyar királyság egész testét képviselik”,⁴⁴ s ez számszerűleg is alátámasztható, hiszen Magyarországon minden húsz-huszonötödik személy volt nemes és csak minden negyven-negyvenötödik volt szabad királyi városi polgár („Franciaországban” nemes minden századik, városi polgár minden tizedik személy volt).⁴⁵

A magyar nemzetfelfogás a korábban már bemutatott Kézai-féle hun–magyar eredetkoncepcióból ered s Werbőczy Tripartitumával jogilag is „szentesítve” egyeduralkodó egészen a XIX. századi reformkorig. A helyzetet árnyalja, hogy Rácz Lajos kutatásaiból kitűnően vannak bizonyos nyomok, amelyek a politikai társadalom körének egyes körülmények közti ki-

³⁹ Szűcs Jenő: *A magyar nemzeti tudat kialakulása*. Budapest, 1997.

⁴⁰ Magyar Törvénytár. Werbőczy István Hármaskönyve. Budapest, 1897. 58–59. o. A Hármaskönyv jogi relevanciája tekintetében Hamza Gábor klasszikus magyar jogtudósok véleményének kritikai elemzése során megállapította, hogy a *Tripartitum* nem tarozik sem a törvények, sem a rendeletek, satutumok kategóriájához, hanem egyértelműen a *szokásjog* („*consuetudo*”) körébe sorolandó. Hamza Gábor: Werbőczy Hármaskönyvének jogforrási jellege. *Jogtudományi Közöny*, 1993/1. 33. o.

⁴¹ Bartoniek Emma: *Corona és regnum. Századok*, 1934. 7–8. szám. 318–320; 327–329. pp.; Eckhart Ferenc: *A szentkorona-eszme története*. Budapest, 1941. 68–71. o.

⁴² Werbőczy szerint (II. rész. 4. cím) „Kiket értünk a nép és kiket a köznépp elnevezés alatt? E helyen pedig a *nép neve és elnevezése alatt egyedül a főpap és báró urakat és egyéb mágnásokat s a többi nemeseket kell érteni, de nem a nem nemeseket...* Mert miként a nem a fajtól, úgy különbözik a köznépp a néptől. Mert a nép elnevezés magába öleli az összes nemeseket, úgy a mágnásokat, mint az alsóbb rendűeket, a nem nemeseket is ide számítva: de a *köznépp elnevezés alatt egyedül a nem nemeseket értjük.*” Werbőczy (1897) 230–231. o.

⁴³ Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem*. Budapest, 1984. 65–66. o.

⁴⁴ Mályusz Elemér: *A magyar rendi állam Hunyadi korában*. Századok, 1957. 70. o.

⁴⁵ Szűcs (1984) 67. o.

szélesítésére utalnak.⁴⁶ Ugyanis az Erdélyi Fejedelemség 1691-es fogarasi országgyűlésének végzeményei közt az egyik határozat kimondja, hogy az ország átkerülvén Habsburg kormányzat alá, minden rend tegye le a hűségesküt a vármegyékben, székeken, városokban egyaránt: „magyar püspök uram is és vicarius és utána való papok hasonlóképpen... A szász püspökök... Az oláh püspökök hasonlóképpen.” Ez nem lenne még önmagában érdekes, de a folytatás már annál inkább: „Az jobbágyságot mindenütt az vármegyék és székek tisztjei megeskütvén, az magyar s oláh papok írjanak testimoniálist róla azon falubeli esküttek és vármegyék vice tisztjei előtt az magok és falubírák neve alatt.”⁴⁷

Ennek kapcsán Rácz Lajos felteszi a kérdést, hogy *nem olyan jelenséggel állunk-e szemben a népszuverenitási gondolat rögzítésénél, hogy azt időben már megelőzte a tényleges politikai gyakorlat?* Mindenesetre a politikai képviselet egy olyan mozzanata mutatkozik meg ebben a példában, amely ugyan a későbbiekben nem folytatódik, de mégis irigylésre méltó és követendő példaként álhathat a százötven évvel későbbi reformkori Magyarországon is. Emellett megállapítható az is, hogy ez az 1691-es esketés, amely gyakorlatilag felekezet és nációbeli hovatarozás nélkül egyenlőséget tesz politikaelméletileg az emberek között egyértelműen bizonyítja, hogy *mindenkor szoros kapcsolat volt a politikai képviseletre jogosultság és a haza tudata, illetve hazafiság, patriotizmus között.*⁴⁸

A „nemzet” fogalom használata kapcsán Szűcs Jenő máig ható érvénnyel hívja fel a figyelmet a terminológia pontos helyiértékkel bíró alkalmazásának fontosságára.

A „nemzet” modern értelmezése a XVIII–XIX. század fordulóján alakult ki Európában, amely terminológia tartalmi jegyei és képzetei nincsenek ugyanúgy jelen a megelőző évszázadokban, ezért *félrevezető lehet a kifejezés alkalmazása a középkori viszonyok közt.* A modern nemzetek ugyanis nemcsak a sok évszázados előzmények folytatásaiként jöttek létre, hanem egyúttal azok meghaladása révén is. Ennek eredményeképpen vált a „nemzet” a társadalmi, politikai és a kulturális szféra alapvető elrendezési keretévé, a csoportlojalítás legfőbb tárgyává. A fogalom belső tartalmi elemeinek létrejötte elválaszthatatlan a polgári forradalmak tudatátalakító hatásától, melynek révén a „nemzeti tudatnak” olyan formája jött létre, amely a XVIII. század előtt ilyen értelemben nem létezett. *A középkori viszonyokra a „nemzeti” kategóriát alkalmazni tehát kényszerű, de kikerülhetetlen fogalmi kompromisszum, amely nem egyezik ugyan meg a kifejezés modern tartalmával, de a lényeges fogalmi jegyei alapján mégis rokonítható vele.*⁴⁹

A történeti fejlődést alapul véve azt láthatjuk, hogy Nyugat-Európa *nemzetiségi* szerkezete akként kezdett kialakulni, hogy a kora középkori (VI–IX. század) barbár etnikai nép-

⁴⁶ Rácz Lajos: Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben. Budapest, 1992. 104–105. o.

⁴⁷ Erdélyi Országgyűlési Emlékek – Monumenta comitialia regni Transsylvaniae, 1540–1699. Szerk.: Szilágyi Sándor. Budapest, 1875–1898. XX. kötet. 447–448. p. 22. artikulus.

⁴⁸ Rácz (1992) 105–107. o.

⁴⁹ Szűcs (1984) 330–332. o. Erre példaként citálható, hogy már a konstanzi időszakban vitatott volt, hogy az egyetemes zsinat milyen feltételek mellett reprezentálja az egész egyházat. Arra törekedtek, hogy a résztvevők megjelenítsék a különféle érdekcsoportokat. Konstanzban ezt úgy oldották meg, hogy – az olasz illetve a kúriai többség visszaszorítására – ún. „nemzeti testületeket” hoztak létre (olasz, német, angol, francia, később spanyol is), és a „nemzetek” valamint a bíborosi testület egy-egy szavazattal rendelkezett. Gárdonyi Máté: A Konstanzi és a Bázeli zsinat. Vigilia. 2001/2. 98. o. Természetesen ezek a „nemzetek” csak a Szűcs Jenő-i fogalmi kompromisszum lencsénjén keresztül értelmezhetők.

csoportok (pl. frankok, gótok, longobárdok stb.) – amelyeket a korban „gentes”-nek, vagy „nationes”-nek neveztek – fokozatosan felbomlottak. E népcsoportok részei a romanizált őslakossággal összeolvadva immáron *territoriális alapon szerveződtek* újjá („nationalités provinciales”) – pl. bajorok, flandriaiak, aquitánok stb.. Utóbbi integráció hosszú századok alatt ment végbe, hogy aztán a folyamat a polgári korban teljesebben ki is megszülethessenek a modern nemzetiségek (pl. németek, franciák stb.), melyek – Szűcs Jenő szavaival – „sui generis a kialakult feudalizmus produktumai.”⁵⁰ A középkori „tartományi nemzetiségeket” a századok során az államhatalom alakítja át „államnemzetiséggé” s e folyamat végpontján, a XVIII. század végi francia forradalommal megszületik a *polgári politikai nemzet*.

A XVIII. század előtti közösségek elsősorban a vallások, államok, társadalmi rendek alapján határolódtak el egymástól, amelyek *viszonylatában a nemzetiségi hovatartozás vagy irreleváns volt, vagy csupán másodlagosan, áttételesen függött velük össze*.

Ugyanerre a következtetésre jut Norman Davies is, aki szerint a középkori Európában *kérdéses nemzeti államokról beszélni*. Az állam elméleti fogalmának XIII. századi első megjelenése idején ha Európában olyan országot kell keresni, ahol valamiféle nemzettudat csírái lehet felfedezni, akkor csak olyan kis monarchiák jöhetnek számításba, akiknek sikerült lerázniuk egy másik ország rájuk kényszerített „rabigáját”, mint pl. Portugália, Dánia, vagy Szerbia és Bulgária. Utóbbiaknál Davies arra hívja fel a figyelmet, hogy Szerbia és Bulgária „bizánci fogságából” való függetlenedésének kulcsmomentuma a saját *autokefál*⁵¹, azaz „nemzeti” ortodox egyházszervezetük megteremtése volt – Bulgária 1235-ben, míg Szerbia 1346-ban vitte mindezt végbe. Ez a lépés *igen hathatós eszköz volt a külön azonosságtudat kikovácsolásához*, a „nemzeti” uralkodóréteg kineveléséhez, a politikai nyilvánosság megteremtéséhez és a „nemzeti” intézmények szentesítéséhez. *Mindez olyan nagyfontosságú lépésnek bizonyult, amit a latin kereszténységhez tartozó országok egyike sem tett meg egészen a reformációig, illetve ortodox területen a moszkvai Oroszország 1589-ig*⁵². Az autokefál egyház őrizte e két szláv nép összetartozás-tudatának lángját a majd ötszáz éves oszmán uralom alatt s a népek fennmaradásában kulcsfontosságúnak bizonyult.⁵³

A „nemzetiség” Szűcs szerint a történelemben igen régi és általános jelenség. Definíciója

⁵⁰ Szűcs (1984) 334. o.

⁵¹ Az autokefál egyház jellemzői:

- a) saját egyházfővel rendelkezik (rendszerint az uralkodó);
- b) hierarchiája független minden más egyház hierarchiájától (pl. Bulgária nem függ a konstantinápolyi pátriárkától);
- c) független egyházi bírósággal és törvényhozás;
- d) külön helyi szokások és szertartások joga.

Berki Feriz: Az ortodox kánonjog. In.: Antalóczy Péter–Bajusz Ferenc–Beke Margit–Berki Feriz–Boleratzky Lóránd–Lőrincz Ernő–Rácz Lajos–Szathmáry Béla: Felekezeti egyházjog. Budapest, 2004. 131. o.

⁵² 1589-ben a moszkvai metropolita pátriárkai rangot kapott a konstantinápolyi pátriárkától, ekkor lett *de iure autokefál az orosz egyház*. Az 1439-es firenzei zsinaton megkötött nyugati és keleti egyház közötti uniót Moszkva nem ismerte el, s a firenzei zsinat hazatérő Izidor metropolitát II. Vaszilij moszkvai fejedelem bebörtönözte, majd engedte megszökni orosz földről. II. Vaszilij az unió kérdése miatti ellentét miatt úgy oldotta meg Izidor utódlását, hogy – az évszázados hagyománnyal szakítva – a konstantinápolyi pátriárka jóváhagyása nélkül állíttatott az orosz püspökök zsinatával metropolitát. *Így 1448-ban már de facto autokefál lett az orosz ortodox egyház*. Sashalmi Endre: Létezett-e feudalizmus a Kijevi Ruszban és moszkvai államban? In. Font Márta–Sashalmi Endre: Állam, hatalom, ideológia. Tanulmányok az orosz történelem sajátosságairól. Budapest, 2007. 190–192. o.

⁵³ Davies, Norman: Európa története. Budapest, 2002. 362. o.

szerint egy olyan meghatározott területen lévő embercsoport, amelynek egységét nyelvi és kulturális tényezők határozzák meg. Rendelkeznek egy, a közös eredet hitén alapuló „*Mi-tudattal*”, amely a közös történelmi múltból táplálkozik, s ahol a személyes ismeretiséget valamiféle közös fikció helyettesíti. Egy ilyen *Mi-tudattal* rendelkező nagycsoport *kialakulásának legfontosabb szubjektív tényezője a közös eredetben való hit*, pedig ez a közösség igazából nem egy valódi vérségi közösség, viszont *a vérközösség képze*te az, ami alkalmas-sá teszi a nagycsoport vagy társadalom fogalmi megragadását.⁵⁴ A nemzetiség kialakulásában szerepet játszottak különféle társadalmi, politikai és kulturális tényezők, de maga a nemzetiség nem egyértelmű függvénye különböző társadalmi csoportoknak, politikai egységeknek és kulturális vallási közösségeknek.⁵⁵ A nemzetiség középkori elnevezése – „*natio*” – egyfajta természetes adottságot jelentett, vagyis ugyanabba a „*natio*”-ba sorolták magukat azok, akik születésük, természetes eredetük révén azonos népkeret, a „*gens*” kategóriájába tartoztak. A „*gens*” fogalmi tartalmának és keretének változása a kiváltó oka annak, hogy a „nemzetiség” meghatározásának koncepciója a középkor idején *nagymértékben ingadozott* a szűkebb tartományi, regionális, törzsi és tágabb nyelvi vagy állami keretek, népek között.⁵⁶

Viszont a nemzetiségi, etnikai szempontú megközelítés mellett operálhatunk a *politikai jogok birtoklásának* nézőpontjával is. A „*civilis*” viszonyokon nyugvó *politikai társadalom* első definícióját Cicero adta: „a társadalom nem bármiféle módon társult emberi közösség, hanem a jog és közhaszon alapján társult sokaság szövetsége”.⁵⁷ Ez az antik nyomvonal lett felfedezve a már többször hivatkozott glosszátorok által, s erre támaszkodva alakították ki a *politikai társadalom* kategóriáját, melyet a *rendekben* azonosítottak.

Ettől meg kell különböztetni a *politikailag szervezett nép* kategóriáját, ami az isteni jogalappal bíró uralkodónak alávetett *alattvalói* viszonyt tartalmazza, melyet a politikai alárendeltségi viszonyok fogtak össze. A XIII. században a rendi és városi korporációk, valamint a római jog újrafelfedezése átalakította ez utóbbi felfogást politikai társadalommá. Ezt a társadalmat azonban nem szabad modern értelemben minden egyes embert magába fogadó közösségnek („*multitudo hominum*”) tekinteni, hanem csak a rendileg szervezett organizmust („*communitas regni*”) lehet ide sorolni.⁵⁸ *A társadalom, mint minden ember koncepciója csak a francia forradalommal születik meg, ekkor történt meg az egész „nép” beemelése a politikai közösségbe.*

A „*lojalitás*” kategóriái közt meg kell különböztetni a *nemzetiséghez* fűződő lojalitást, melynek legfőbb tartozékának Szűcs *a közös nyelvet és szokásokat* tartja. A másik ilyen kategória a *politikai lojalitás*, amely a középkor idején meghatározónak tekinthető.⁵⁹ Mindezen domináns pozíció megmutatkozik a lojalítások konfliktusa esetén. Amennyiben pl. az állam nem képes a nemzeti koncepció megjelenítésére, úgy az állampolgári hűség eszmeileg legitim módon megszeghető a nemzethez való hűség alapállásából. *A nemzethez való hűség,*

⁵⁴ Szűcs (1984) 210–211. o.

⁵⁵ Szűcs (1984) 268–269. o.

⁵⁶ Szűcs (1984) 216. o.

⁵⁷ Szűcs (1984) 217. o.

⁵⁸ Szűcs (1984) 210–214. o.

⁵⁹ Szűcs (1984) 216–217. o.

nemzeti érzés a nemzeti eszme nélkül nem képzelhető el, de csak az ideológia talaján jöhet létre az érzés, a nemzeti eszme mindenkor megelőzi a nemzeti érzés létrejöttét. A XVIII. század előtt valamely nemzetiséghez tartozás önmagában csupán a csoportlojalítások egyik fajtája volt, amely alárendelődött az egyént kötő sokféle minőségű „hűség” („*fidelitas*”) formáinak.⁶⁰

A „hűség” fogalma primitív formában már megvan a barbár államok korában, de csak a IX–X. századi Európában teljedik ki, hogy innentől kezdve hosszú ideig csupán ezt a fogalmat használva lehessen kifejezni bármilyen tartalmú politikai viszonylatot és függést. Ennek megnyilvánulási „terepai”: hűség a király személyéhez, elvontabb formájában a koronához, aztán hűség a *hűbérúrhoz*, a *földesúrhoz* és – természetesen mindezek mellett és túl – a *keresztény egyházhoz*. A felsorolt középkori hűség-típusok különböző minőségűek voltak és fontossági sorrendjük is egész másként állítható fel, mint pl. a XIX. századi csoportlojalításoké. Utóbbiaknál a sor elején a *nemzeti hovatartozás* áll (francia, német stb.), azt követi a *vallás* (katolikus, protestáns stb.), majd a *lakóhely* (bretagne-i, magdeburgi stb.), végül a *különböző kisebb társadalmi egyesülésekhez tartozás formái* (pl. párttagság, szakszervezeti tagság, egyesületi tagság, klubtagság stb.) következnek.

Ezzel ellentétben egy XIV. századi „kérdőívet” kitöltő nyugat-európai személy elsőnek a *vallás* rovatba írta volna bele hovatartozását, aztán valamely *hűbérúr vazallusaként* határozta volna meg magát, utána *társadalmi státuszát* (nemes, polgár, jobbágy) jelölte volna meg, majd az adott uralkodónak alárendelt *alattvalói státusz* következne, és csak a sor végén említődne meg *nemzetisége* (német, francia stb.), de az is inkább csak territoriális formában (szász, provence-i stb.).⁶¹

1300 táján azonban annyiban változik a kép, hogy a „nemes” és a „polgár” motívuma a csoportlojalítások közt egyre hangsúlyosabbá válik és azonos jogállásukat, azonos funkcióikat, azonos politikai érdekeiket felismerve az *uralkodótól független jogi-politikai közösségekként, communitasokként* kezdik magukat definiálni – s ebben az önmeghatározásban nincs szerepe a nemzetiségnek. A *jogállás* lesz a központi rendező elv, ami a rendiség viszonyainak egy ország keretén belüli kifejlődésével megalkotja a maga „nemzeti ideológiáját”, ahol a *nemzetbe csak azok a személyek tartoznak bele, akik tagjai a rendi communitasnak* – vagyis az egyháziak, a nemesek és a polgárok. A rendi állam időszakában születik meg a „*communitas regni*”, amibe „országglakosként” túlnyomórészt a fent nevezett három rendet sorolták, s csak ezek a kiváltságos rétegek számítottak jogi szempontból a francia forradalom időszakáig Európa szerte az államot alkotó nemzetbe.

Visszatérve a magyar fejlődés ismertetéséhez ismét Szűcs Jenő gondolataihoz kell fordulnunk. Szűcs szerint a „nemzet” modern értelmezésének a XVIII–XIX. század fordulóján történő születését megelőzően Magyarországon a „*nemzet háromféle egymással összefüggő, de mégis különböző felfogása és valósága élt egymás mellett.*”

Egyrésztől létezett egy területi-alattvalói kötelékeken és intézményeken nyugvó ún.

⁶⁰ Szűcs (1984) 208–209. o.

⁶¹ Szűcs (1984) 88–89. o. Ugyanezt támasztja alá Norman Davies is, aki a középkori ember identitása végső forrásának szimbolikus megfogalmazását Dante *Alighieri Isteni színjátékában* véli felfedezni: a halál és az utolsó ítélet napján végre majd mindenki megtudja, hogy melyik valóban fontos társadalmi csoporthoz tartozott – a kárhözottak országába csónakázók, a purgatóriumba megítésért vitorlázók közé vagy esetleg a paradicsom angyali karába. Davies (2002) 363. o.

„államnemzetiség”, ahol „hungarus”-nak, azaz *magyarnak* számított *mindenki, aki a Magyar Király alattvalója volt.*

Másfelől létezett a fentiekben ismertetett *nemzetiség* imperatívuszait magába foglaló territorializált „nyelvi-kulturális nemzetiség” is. Ez tehát mindazoknak a külön etnikai identitását is elismerte, akik eredetük, nyelvük, szokásaik stb. szerint csoportként elkülönültek.

Végül, de nem utolsósorban a harmadik felfogás szerint – ahogy már a fentiekben említettem – *a nemzetbe csak azok a személyek tartoztak bele, akik tagjai a rendi communitasnak* – vagyis az egyháziak, a nemesek és a polgárok. Ez utóbbi volt a „*natio hungarica*” fogalma, ahol újójog leszögezném, hogy a fogalom az elnevezéssel ellentétben nem egyszerűen a magyar nemesi nemzetet jelenti, hanem a magyarországi rendek által alkotott nemesi nemzetet, ahol a *jogállás* lesz a központi rendező elv.⁶²

Bíró Ferenc megállapítása szerint⁶³ mind a két közösségfogalomhoz tartozó személyek (a „*natio hungarica*” tagjai és a „*hungarus*” tudattal élők) több nyelven beszéltek, viszont mindegyik közösségben létezett a közvetítő nyelv, a *latin*, amely áthidalta a nyelvi megosztottságot s a kohéziót szolgáltatta a különbözőképpen tagolt országglakosok számára. A latin nyelv biztosította a népcsoportok elvi egyenrangúságát, de egyben biztosította az ország különféle nyelvi-kulturális közösségi elitjei között a kommunikációt is. Ennek központi szerepe volt abban, hogy kijelenthető: *a natio hungarica és a hungarusok Magyarországon nemzetiségi béke uralkodott.* Sőt a *hungarus* tudat alapján nagyon erős hazafias öntudat is kialakult, amelyet Tarnai Andor mutatott ki híres tanulmányában.⁶⁴ Tarnai megállapítása szerint a magyar nacionalizmus klasszikus szlogenjének számító szólás, az „*extra Hungariam non est vita*” felvidéki, főleg német ajkú, magyarul nem is publikáló értelmiségi körökben fogant meg és terjedt el. A „*jó magyar*” ebben a körben és ekkoriban azt jelentette, hogy *jó magyarországi ember.*⁶⁵

ÖSSZEZÉS

Megállapíthatjuk, hogy a magyar királyok címei és a ténylegesen uralt területek mennyisége között ellentét feszül. A kézzelfoghatóan magyar kormányzati központból kormányzott államok közé Dalmácia, Horvátország, Szlavónia és bizonyos időszakokban Bosznia tartozott, míg a többiek csak hűbéri függésben, vagyis nem ténylegesen, hanem csak „jogigényként”, szimbolikusan kötődtek a magyar királyokhoz. Ezek a tények tehát

⁶² Szűcs (1984)

⁶³ <http://www.holmi.org/2005/05/hiro-ferenc-nyelv-tudomanyok-nemzet-vazlat-a-felvilagosodas-egyik-sajatossagarol>

⁶⁴ Tarnai Andor: *Extra Hungariam non est vita... (Egy szállóige történetéhez)*, Budapest, 1969.

⁶⁵ Minderre kiváló példa Bod Péter főművében, a „Magyar Athénas”-ban (1766) leírt véleménye: „*Vagynak ezen Magyar Tudósok seregekben némellyek Erdélyi Szász és Magyar országi Tót nemzetből valók is. De azok mind olyanok, a kikről nem lehet sajnállani a' Magyar nevezetet...*” <http://www.holmi.org/2005/05/hiro-ferenc-nyelv-tudomanyok-nemzet-vazlat-a-felvilagosodas-egyik-sajatossagarol>

nem támasztják alá azt, hogy a Magyar Királyság de facto egyfajta „szuperkirályságként” legyen elkönnyvelhető, ezért ebből a szempontból a jelen tanulmány címében feltett kérdésre inkább a „jóindulatú mítosz” választ adhatnánk.

Népességi tekintetben *etnikai sokszínűség* uralkodott a magyar királyok országában, viszont ezt a nyelvileg, szokásilag, kulturálisan sokszínű „kakofóniát” össze kellett tartani oly módon, hogy közben a királyi ház uralmát is fenntartsák. Ehhez aztán sikerült egy olyan „kiegyenlítő” ideológiát, identitásformát kreálniuk, ami a „*hungarus tudat*”⁶⁶ volt, amely a magyarországi lakosok sajátja lehetett és teljesen függetlenedett attól, hogy az illető országlakos milyen nyelven beszélt vagy írt. Ez tehát egy olyan *területelvtű közösségfogalom*, ahol az a körülmény, hogy *hol laknak*, fontosabb eleme az összetartozásnak, mint az, hogy melyik népcsoporthoz tartoznak. Ezzel egyidejűleg funkcionált a „*natio hungarica*” kategóriája is, amelynek alapelve azonban nem saját, magyar fejlesztés eredménye volt, hanem abszolút belesimult az európai trendbe. *Az így meghatározott nemesi nemzetbe – jogállásuk folytán – csak azok a személyek tartoznak bele, akik tagjai a rendi communitasnak – azaz az egyháziak, a nemesek és a polgárok. A struktúra lényegéhez tartozott tehát egy megosztott identitás: szabadon, döntési kényszer nélkül lényegében mindenki úgy született bele a maga kettős vagy hármas identitásába, státuszába, hogy ezek az identitások, státuszok legalább is a XVIII–XIX. század fordulójáig még megfértek egymással, amikor megszületett a nemzet felfogásának modern formája. De ez már egy másik történet...*

⁶⁶ Lásd például Miskolczi Ambrus: A hungarus-tudat a 19. században. Limes, 2009. 4. sz. 71–96. o.

Máthé Gábor

A MAGYAR BÉKEBÍRÓI INTÉZMÉNY

Az egyetemes és a magyar jogtörténettel kutatói pálya kezdetétől párhuzamosan foglalkozó professzor kiemelkedően eredményes munkásságában, figyelemre méltó helyet foglal el a bírói hatalom problematikája.

Első diákköri dolgozata, az 1869:IV. tc. bemutatása már jelezte tehetségét, s a későbbi szerteágazó alkotmány – kormányzat – egyházjogtörténeti tanulmányai mellett is megmaradt az érdeklődése a téma iránt.¹

A judicativa e sorok írójának is kitüntetett kutatási területe, s ezért az angol rokonintézmény hazai megfelelőjének: a magyar békebírósnak rövid analizisével kíván tisztelni a jubiláns előtt.

ALAPVETÉS

A jogállam a 19. század szülötte. „A jogban, minden másban, a múlt század a történelem százada is” – hangsúlyozza Pound, a közel fél évszázada megjelent munkájában, a Jogtörténeti magyarázatokban.² Nézete szerint, ahogy minden 18. századi értekezés, döntés, szabályozás jogfilozófiát tételez fel, úgy a 19. században mindezek jogtörténeti megalapozást nyernek. Ezért emeli ki azt, hogy a történelem magyarázatának eszméje mellett a jogi irodalom, a törvényhozás, s a joggyakorlat egészét is szükséges vizsgálat tárgyává tenni. A Polizeistaat–Rechtsstaat fejlődésének elenyzésénél az előbbi megállapítás különösen módszertani szempontból veendő figyelembe.

A közigazgatás szerveinek összhangja kezdetben még biztosított a közjót (bonum publicum, allgemeine Wohlfahrt) megvalósítani kívánó 18. században. A közigazgatás feladatainak differenciálódása, az ezzel együttjáró hivatásos közszolgálat kialakulása pedig az általános igazgatás részekre bontásához vezetett. Ismert tény, hogy a termézetjogi államtanból fakadó jóléti célkitűzés megvalósítása a kameralisztika terméke. A kameralisztika a gazdálkodás-, az igazgatás- és a pénzügyi tudományt (Ökonomie–Polizei–Finanzwissenschaft) egyesítette. A Polizeiwissenschaft nem csupán és nem elsősorban rendszettudomány, hanem valójában igazgatási, végrehajtási tevékenység jelölése, amely az anyagi javak előállításának, az állampolgárok nevelésének, a közrend megteremtésének a feladataira összpontosított. Az állami tevékenység sokrétűvé válása ugyan életrehívta és a jogi szabályozással egyben el is különítette az egyes ágazatokat (pl. kül-

¹ Vö: Rác Lajos: Bíróságok a polgári államban. In: Kormányzás és kodifikáció Acta Wenzeliana 3. sz. Szerkesztő: Rác Lajos Új Ember Kiadó Bp. 2006. 313–376 pp. ld. még: Uő: Az angol bírósági szervezet történeti vázlata. In: Konferencia a bírói hatalomról és az állampolgárságról Szerkesztette: Homoki-Nagy Mária Szeged 2011 125–135. o.

² Roscoe Pound: Interpretations of Legal History Gloucester, Mass Peter Smith, 1967. 171. o.

ügyi-, pénzügyi-, igazságügyi igazgatás), mégis az igazgatás egészét a Polizei fogalom fogta egybe. Innen ered a rendőrállam kategóriája – állapítja meg Szaniszló József a közigazgatástudomány fejlődését tárgyaló monográfiájában. A szerző konklúzióját elfogadva megállapítható, hogy a hatalmi ágak elválasztása folytán az államot és az állampolgárokat védelmező funkció a 19. században már a végrehajtó-hatalom önálló ágazataként, mint rendészeti igazgatás (Polizei) szerepel.³

Montesquieu trias politica-ja, a jogállam rendező elve. A legislativa és az executiva viszonyát az adócenzusos választójogon alapuló képviselő, a törvények primatusa, illetve a parlamentnek felelős kormányzati rendszer jellemzi a polgári fejlődés első szakaszában. Az igazgatás a törvények adta keretek között és kivételesen e felhatalmazáson nyugvó szervező-végrehajtó tevékenység.

Az általános igazgatás (belügyi) mellett fokozatosan alakul ki a szakigazgatás. A feladatok sokrétűsége a szervezeti formák átalakulását vonja maga után. A szakigazgatást részben az általános igazgatás vitelére hivatott szervek, részben pedig új hivatalok (dekoncentrált szervek) létesítésével látják el. A közigazgatás „szakosodási” trendjét a preindusztriális állam szükségletei befolyásolják.

A közigazgatás és az igazságszolgáltatás ismételt rendezését ugyancsak a jogállam veszi programba. A magyar fejlődésben az 1869. évi 4. tc. rögzíti a közigazgatási és bíraskodási hatáskört, alapelveként mondja ki a teljes elválasztást. E törvény mintegy zárófejezete az 1791. évi 12. tc.-ben foglaltaknak, a kormányzattól elkülönítendő bíraskodás kívánalmának.⁴

A KÖZIGAZGATÁS ÉS AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS „EGYSÉGE” A KISEBB ÉRTÉKŰ POLGÁRI ÜGYEKBEN, A BAGATELL BŰNCSELEKMÉNYEK ELBÍRÁLÁSÁBAN

A két „hatalmi ág” következetes elválasztása a gyakorlati megvalósítás során akadályokba ütközött. Az alkotmányjogi fejlődést tárgyaló múlt századi tankönyvek szerzői a merev különállásban mind a közigazgatás, mind az igazságszolgáltatás korlátozását vélték felfedezni. A közigazgatásba történő beavatkozás tilalmának következményét – a többi között – abban látták, hogy a „közigazgatási igazságszolgáltatás” kezdetben a közigazgatási hatóságokra maradt, s csupán csak később szerveződhetek a közigazgatási bíróságok. Találó az a megjegyzés, amely szerint például a porosz igazságszolgáltatásban szubjektív akaratelhatározás függvénye volt az, hogy a bírói hatáskört igénylő ügyeket melyik közigazgatási szervhez telepítették.

A szétválasztás – a hazai szabályozást mintegy nyolc évtizeddel megelőzve – a francia törvényhozás érdeme (1790. augusztus 24.), s ezt a megoldást, mint „alaptörvényt” – vetették át a különböző alkotmányok.⁵

A jogállam tehát, mint a törvényesség őre konstrukció egyfelől a polgári viszonyok,

³ Szaniszló József: A közigazgatástudomány oktatásának és tanszékeinek története, az ELTE Jog- és Államtudományi Karán 1777–1977 között. I. Bp., 1977. 41–55. o.

⁴ Máthé Gábor: A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. tc. létrejötte és jelentősége a dualizmus jogrendszerében. Gazdaság- és Jogtudomány, MTA-IX. Osztályának Közleményei III. 1–2. 1969. 133–159. o.

⁵ Nagy Ernő: Magyarország közjoga (Államjog). Bp. 1907. 400–410. o.

a polgárok jogainak védelmét volt hivatott biztosítani, másrészt a jogrendszernek szán-
döntő szerepet a hatalmi ágak kialakításában.

A múlt századi alkotmányok, alaptörvények a francia megoldástól indítva vették át
az igazságszolgáltatás elkülönítendő szervezetének tételét. A kiindulás közös sajátosságai a
következetlen végrehajtásban is azonosak voltak.

Egyetértés abban mutatkozott, hogy az ügyek meghatározott csoportját továbbra is köz-
igazgatási hatáskörben indokolt tartani. Az eltérés az európai jogfejlődésben kétirányú volt:

- a közigazgatás mely szervei láthatják el e feladatokat, illetve – kapcsolódjanak-e a
bírói fórumokhoz, s ha igen, akkor milyen áttétellel rendszerben. A kérdések meg-
oldási módozatait az angol, a francia, a német és az osztrák út szemléletesen pél-
dázák. Mi ez utóbbival kívánunk foglalkozni és a magyar fejlődéssel összevetve a
közös érintkezési pontokat mutatjuk be.⁶

A magyar polgári igazságszolgáltatási szervezet létrehozásában is első állomás az alap-
elvnek alaptörvényben történő megfogalmazása (1869. évi 4. tc.). A kisebb súlyú és jelen-
tőségű ügyek igazgatási szervekhez telepítésében a nyugat-európai megoldások is példa-
ként szolgáltak. A bírói hatalom gyakorlásáról szóló alaptörvény vitájában élesen ütköztek
a nézetek, így felvetődött az angol békebírói intézmény meghonosításának a kívánal-
ma. A közigazgatási szervezet hatásköri kérdéseinek rendezésével összefüggésben pedig
ugyanaz fogalmazódott meg kormányzati szinten is.⁷

Az igazságügyi reformkoncepció már ab ovo számolt – mégpedig az elsőfokú bírásko-
dásban – az ügyek meghatározott csoportját figyelembe véve, a közigazgatási bíraskodás
fenntartásával. Ezt egyértelműen bizonyítják a törvényhatóságokra, a községekre, a bírói
szervezetre vonatkozó javaslatok.

A BÉKEBÍRÓSÁG – TÖRVÉNYSZÉK MODELL

Az elsőfokú bírósági szervezet kiépítésére vonatkozó kormányzati elképzelést az 1869 má-
jusában tartott minisztertanácsi ülés határozata erősítette meg. Az alsó fokú bíróságokról
és az ügyészségekről szóló javaslat a békebírói intézmény felállításával került elfogadásra.⁸
A rendezés egyidejűségét, azaz az alaptörvény, az 1869. évi 4. tc. végrehajtásának előké-
szítését további két – egymást követő – kormányhatározat igazolja. Az október 17-i a köz-
igazgatás átalakítását, az október 20-i az első bírósági szervezet alapvonásainak kijelölését
rögzítette.⁹ Mindkét javaslat 1870. első hónapjától készen állt a parlamenti vitákra. Mégis a
köztörvényhatóságok rendezéséről szóló, 1870. évi 42. tc. jóval megelőzte a bírósági szer-
vezet változásának törvényi szentesítését. Ennek magyarázataként a társas-egyes bírósági
rendszer arányát, a hatásköri rendezés mikéntjét kell megnevezni. A kormányzat magá-
nak vindikálta a jogot a szervezeti forma véglegesítésében is.

⁶ A nyugat-európai jogfejlődésre lásd Rácz Attila: Az igazságszolgáltatási szervezet egysége és differenciálódá-
sa. Bp., 1972.

⁷ Magyar Országos levéltár (a továbbiakban: MOL) Filmtár, 3747. Mtj. 1869–1870. 29. sz. MT. Vö.: Ereky István:
Jogtörténeti és közigazgatási tanulmányok, Eperjes, 1914. 141. o.

⁸ Uo.

⁹ MOL K 27. 52. sz. MT 1869. X. 17., MOL K 27. 53. sz. MT 1869. X. 20.

Az elsőbírósági szervezetet a békebírák, a törvényszékek, valamint a főváros kerületei-re külön váltó- és kereskedelmi törvényszékek alkották volna.

Az igazságügy-minisztérium a békebírói intézmény bevezetésével új fórumrendszert kívánt megteremteni:

- az igazságszolgáltatás alsó fokán álló békebírókat, akik a főispán jelölése alapján a királytól nyernek kinevezést, s az erről szóló okmányt az igazságügy-minisztertől kapnák,
- a békebírák kollégiumát, – mely az egyes bírák fellebbezési fóruma, ez tulajdonképpen a törvényszéktől delegált bíróság,
- a királyi törvényszéket, hozzárendelve minden ügyet, ami nincs az alsó szintű fórum hatáskörébe utalva.

A békebírákra vonatkozóan az előterjesztés az alábbi szempontokat tartotta irányadónak,

- a javaslatban az érintettekre megszabott kvalifikáció között a „jogtudományi szakavatottság” nem szerepelhet feltételként,
- a hivatalukban addig maradnak, míg feladataiknak megfelelnek,
- alapos ok nélkül nem mondhatnak le, de felmentésükkel az újonnan kinevezendő utódjuk belépéséig „szolgálatukat” folytatják,
- az államtól nem kapnak fizetést, de a törvényben megállapított mértékben, mérsékelt díjakat elfogadhatnak a felektől,
- a hozzájuk érkezett beadványok, a kiállítandó okiratok illetékmentesek.

A békebírák tervezett hatásköre

a) Polgári peres ügyekben

a törvényben taxatív felsorolandó bagatell ügyek, kiegészítve az önkéntes alávétel eseteivel. E kategória jellemzője, hogy a substratum csekélységénél fogva érdemtelen a rendes bírói útra, s az ügyek elintézéséhez csupán a tények helyes és józan megítélése szükséges, melyek „jogtudományi szakavatottságot” igénylő jogi kérdésekkel nincsenek kapcsolatban.

b) Büntetőügyekben

azok a rendőri, s egyéb kihágások, amelyekre a törvény, vagy a törvényhatósági statutum pénzbírság kiszabását rendelte. Ebbe a körbe a mezei rendőri ügyeket, a letartóztatást, az elfogatást, az in flagranti esetét, továbbá a bűnjelek, bűnyomok megőrzését sorolták.

c) Nemperes ügyekben

a megegyezést, a birtokháborítási esetekben az ideiglenes status quo fenntartását, továbbá a „lakbérleti” szerződések felmondását kívánták hatáskörükbe vonni.

A békebíráktól az egyfokú fellebbezés a békebírói kollégiumhoz történt volna, amely a megye székhelyén havonta, vagy kéthavonként ötös tanácsban ülészik. Elnöke a királyi törvényszék kiküldött tagja, aki a törvényhatóság területén működő békebírák közül két rendes és két póttagot hívhat meg, az érdekelt ügyben első fokon eljáró bírák kivételével. A kollégium tagjait az ülések tartamára napidíj illeti meg.

A királyi törvényszékek a vázolt hatáskörben az érvényesíteni kívánt szóbeliség, nyilvánosság rendszerének megfelelő számban szerveződnek.

A fenti elvek alapján készítendő javaslat a törvényszékek székhelyeiről is rendelke-

zik úgy, hogy területi beosztásukról a törvényhatóságok, községek meghallgatásával az igazságügyminiszter dönt.

Az elsőfokú bírósági szervezet „alapvonásait” meghatározó minisztertanácsi ülés jegyzőkönyvének különös vonása, hogy eredetileg nem tartalmazta az új rendszer életbeléptetéséhez szükséges, kért garanciák felsorolását. Ezt utólag a tárca vezetője rögzítette a dokumentum záradékaként.¹⁰

Lényegesnek tartjuk a kondíciók ismeretét, mivel az új szervezet későbbi eltéréseire egyedül ezek világítanak rá. Az igazságügy-miniszter az alábbi feltételeket fűzte a rendszer megvalósításához:

- a) A községek rendezésénél tendenciaként érvényesüljön, hogy a községi bírák csak azokból választhatók, akik a békebírák törvényszabta kvalifikációjának megfelelnek.
- b) A községi törvény létrejöttéig a szolgabírák felruházhatók legyenek a békebírák jogaival és kötelességeivel.

Ez kettős célt szolgált: a)

- megoldja az átmeneti periódus problémáit, azaz, ha a békebírákat a jövőben a községi adminisztráció élére állítanák, akkor a rendszeres fizetésük a községek terhére biztosítható.
- a szolgabíró, a békebíró, a megyei közigazgatás teendőinek végrehajtásában aktív szerepet vállal, s így a törvényhatósági tisztviselők többsége feleslegessé válik, de legalábbis létszámuk jelentékenyen csökkenthető.
- c) A békebírák hatáskörébe szükséges utalni – a polgári házasság behozatalával – az anyakönyvek vezetését. További eljárásukra nézve pedig lényeges kritérium a beadványok és az okiratok illetékmentessége.

Az igazságügy-miniszter jegyzőkönyvi kézírata a feltételek elfogadásáról, s a törvényjavaslat ilyen irányú kidolgozásának ösztönzéséről tanúskodik. Mint ismeretes, e törvényalkotói elképzelés nem ebben a formában valósult meg. Az 1871. évi bírósági szervezeti törvények elsőfokú bíróságként a járásbíróságot jelölték meg.

Az 1871. évi 31. tc. egyben hatályon kívül helyezte a polgári törvénykezési rendtartás (1868. évi 54. tc.) 2. §-át. Ez a törvényhely ugyanis a rendezett tanáccsal nem bíró mezővárosoknak, községeknek lehetővé tette, hogy igazságügy-miniszteri engedéllyel, „kellő jogi jártasságú bírót és jegyzőkönyvvezetőt választva, a sommás eljárás alá tartozó ügyekben első fokon bírászkodjanak.”¹¹ A perrendtartásban a sommás eljárás alá sorolt ügyeket (93. §) áttekintve pedig világosan felismerhető a tervezett békebírói kompetenciával való összefüggés. A törvénykezési rendtartás községi, vásári bírászkodást tartalmazó fejezetei ugyanakkor, mint speciális eljárást említik a békebírói egyeztetést.¹² A fentieket tekintve egyáltalán nem véletlen, hogy e szakaszok érvényét – a bírói szervezeti törvényt követően, azzal összhangban, – törölte a kisebb polgári peres ügyekben való eljárásról szóló 1877. évi 22. tc., amely egyébként a békebírói intézményt törvényi úton is szentesítette.

¹⁰ Ez a modell az angol békebírói intézménynek felel meg. A békebírák (Justice of the Peace) bírói minőségükből következően az alsóbb közigazgatási hatóságok bírói ellenőrei voltak, mint közigazgatási tisztségviselők pedig a rendes bíróságok ellenőrzése alatt álltak. Vö.: Concha Győző: Újkori alkotmányok II. Bp., 1888. 433. o.

¹¹ Magyar Törvénytár 1836–1868. évi törvények. Bp., 1896.

¹² Uo.: Kilencedik cím: az eljárás némely eltérő módjáról. I. fejezet: Községi bírászkodás, II. fejezet: Vásári bírászkodás.

AZ OSZTRÁK JOGFEJLŐDÉS INTERMEZZÓJA: A VEGYES JÁRÁSI HIVATALOK INTÉZMÉNYE

Ausztriában az 1849. évi március 4-i alkotmány rögzítette a közigazgatás és a bíraskodás szétválasztását. Az ennek alapján született reformintézkedések egyfelől a bírósági szervezet kiépítéséről gondoskodtak (1849. június 14-i császári elhatározás), másrészt az igazgatási struktúrát határozták meg (1849. június 26-i császári elhatározás). Első fokon járásbíró-ságokat, illetve a járási főnök vezetésével járásokat kívántak kialakítani. A szabályozással a következetes elkülönítés lehetősége teremtődött meg.

Az államjogi kapcsolatot rendező 1867. évi alaptörvények megalkotásáig azonban köz-benső állomásként alsófokon ismét egyesítették a közigazgatást és a bíraskodást. A járás-bíró-ságok és járási főnökségek hatáskörét a járási hivatali intézményben vonták össze. Az 1851. évi pátens, valamint a hozzá kapcsolódó melléklet a „Szervezeti intézmények irány-elvei az Osztrák Császárság koronatartományaiban” – kimondta, hogy az egyes bírósá-goknál – első fokon – az egyesítést el kell fogadni. A végrehajtási rendelet (a belügy-, igaz-ságügy- és pénzügyminiszter 1853. évi január 19-i rendelete) a járási hatóságot általános alsófokú közigazgatási és bírói szervezetként minősítette.

A bíraskodást tekintve hatáskörébe tartozott:

- a büntetőbíráskodás – első fokon, mint járásbíró-ság – a vizsgálat, a tárgyalás és a döntés azoknál a kihágásoknál, amelyeket nem utaltak más hatóságokhoz,
- a büntetőperrendtartás által a járási hivatalokra telepített hivatali cselekmények,
- a törvényszéktől érkezett megkeresések, kiegészítő cselekmények elvégzésére,
- a polgári peres és peren kívüli ügyekben első fokon, mint járásbíró-ság jár el,
- hivatali cselekményekben és kiegészítő hatóságként történő közreműködés.

A két ágazatot a járási főnök fogta össze. Az egyesítést olyan szigorúan értelmezték, hogy pl. a bírói képesítéssel rendelkező főnökhelyettest csak igazgatástechnikai szempont-ból tekintették különállónak.

Az 1855. március 17-én, a járási és szolgabírói hivatalok számára kiadott hivatali uta-sítás mintegy értelmező szabályozást is tartalmazott. A bírói ügyek intézésére kirendelt helyettes nem a két hivatal különállását jelentette, csupán átmeneti megoldásként szolgált, „ami megszűnik, amint a képzettséggel nem rendelkező főnök helyére olyan kerül, aki bírói képesítéssel rendelkezik.”¹³

Az első fokon összevont igazgatás és a bagatell ügyeket érintő bíraskodás az abszolu-tizmus korának rövidéletű kísérleteként értékelhető. Felszámolásukkal (1868-ban) átme-netileg felfüggesztették az igazgatási bíraskodást. Igaz, hogy működésük a jogkereső la-kosság körében elismerő visszhangot váltott ki, de tény az is, hogy számuk aránytalanul nagy volt, (884, a járási főnökség visszaállításával ezek száma: 324), ami a területrendezési problémákat, a többletköltség kérdéseit, s nem utolsó sorban a szakszerűség gondjait ismét előtérbe állította.

¹³ Vö.: RGBl 52/1855. – A vegyes járási hivatal intézménytörténeti elemzésére l. Werner Ogris: Die gemischt-en Bezirksämter (1852–1868) In: Entwicklung der städtischen und regionalen Verwaltung in den letzten 100 Jahren in Mittel- und Osteuropa III. 1979. 229–243. o. Ld. még Sipta István: A magyar bírósági rendszer története Debrecen University Press 1997. 114. o.

A dualista állam alkotmányos szervezeti formáit rendező alaptörvények ismét a jogállam konstrukció következetes megvalósítását írták elő.

Az államjogi kapcsolatot két törvény külön-külön és nem közös jogi alapra építve szabályozta. Az osztrák parlament azonban nem csak a dualizmust deklarálta, hanem az 1867. évi december 21-i törvényt, az ugyanezen a napon kelt alaptörvények életbelépéséről szólókkal együtt fogadta el. Ez utóbbiak között a magyar szuverén által alkotott, 1867. évi 12. tc.-nek megfelelő: *Behandlung der allen Ländern der Österreichische Monarchie gemeinsamen Angelegenheiten* – törvényt. Az ausztriai – 1867. december 21-i – alaptörvény egyben a jogállam elveit megtestesítő hatalmi struktúra kiépítését is szabályozta. Így a többi között a bírói hatalomról rendelkező 14. § kimondta az igazságszolgáltatás és közigazgatás minden fokon történő szétválasztását.¹⁴

A magyar jogalkotás szintén külön törvényekkel élt, csupán időrendi eltolódásban bocsátotta ki azokat. A magántulajdon, a kialakuló piacgazdaság igényeit szolgáló, s egyben az új szabályozás irányát is kijelölő 1868. évi perrendtartás a reform előjátékaként értékelhető. Hazánkban tulajdonképpen az 1869. évi 4. tc. – a bírói hatalom gyakorlásáról – az az alaptörvény, amely a kiegyezési törvényt egészíti ki. Ez a posztulátum az osztrák alaptörvényben már 1867-ben megfogalmazást nyert.

Ausztriában 1868 júniusában állították fel a járásbíróságokat, s ezzel a közigazgatás hatásköréből elvonták a bíraskodási jogkört. A magyar szervezeti modell is ezt követi az 1871. évi bírósági szervezeti törvényekben. Nem hagyható figyelmen kívül azonban, hogy az alsófokú szervezet kialakításában a vegyes szolgabírói hivatali struktúrából is merítettek ötletet, amit az 1868. évi törvénykezési rendtartás hatáskörre vonatkozó szakaszai is igazolnak. Az összevonást nem sikerült az alapelveket tartalmazó törvény első végrehajtási menetében eszközölni. Ezt nem tették lehetővé a centralizációs törekvések és a köztörvényhatóságokra vonatkozó elképzelések. Ebbe a késleltetési irányba hatottak továbbá a kodifikáció eredményei is. A közigazgatási struktúra és a területrendezés – a közjogi politikai konszolidációt követően – biztosította végül a hatáskörök rendezésének újbóli felülvizsgálatát. Ennek eredménye lett az 1877. évi 22. tc.

Az elmondottakból következik, hogy a közigazgatási bíraskodás a magyar fejlődésben két etapban valósult meg. Az első szakaszt a cseléd és gazda közötti viszonyról szóló 1876. évi 13. tc., továbbá a kisebb polgári ügyekre vonatkozó 1877-es szabályozás testesíti meg. Míg a második állomást a Btk. megalakítását követően, a kihágási törvénykönyv képviseli. Mindkét ügycsoportra fennmaradt azonban a járásbírói hatáskör is, azaz a közigazgatási bíraskodás kompetenciája a bírósági hatáskörrel, továbbá a bírói felülvizsgálattal korlátozódott.

A KISEBB POLGÁRI ÜGYEKBEN TÖRTÉNŐ ELJÁRÁS. A JAVASLATOK SZEREPE

A múlt század hetvenes éveinek közepén a kormányzat három irányból vizsgálta az igazságszolgáltatás reformjának végrehajtását.

¹⁴ Vö.: Werner Ogris: i. m., lásd még: Konstantin Grzybowski: A dualizmus történeti fejlődése, politikai elmélete és funkciói. Jogtörténeti tanulmányok II. Bp., 1868. 24–28. o.

Elsőként a bírósági szervezetet gazdaságossági szempontok alapján elemezte. A módosítást sürgető javaslatok mozgatója a takarékoság volt. Az átszervezési szándék azonban mellőzte az összefüggések vizsgálatát. A szervezetet a hatásköröktől, a feladatoktól és az eljárási szabályoktól függetlenül kívánták alakítani. A képviselőházi bizottságok: a pénzügyi, a jogi, illetve a kilences bizottság munkájának közös jellemzőjeként a redukció következetes érvényesítése állapítható meg. A pénzügyi csoport a kilences bizottság nyomdokain haladt, a törvényszékek számának csökkentését a bírák elmozdíthatatlansága elvének felretételével kívánta tetézni. A jogügyi bizottság pedig a polgári törvénykezési rendtartás novelláris módosításában a szóbeliség és a közvetlenség posztulátumainak feladását hangoztatta. Példát adott beszűkült szemléletéről, különösen abban az írásbeli előterjesztésben, amely a szóbeliséget a gyakorlatban calamitásnak minősítette, s bizonyítani kívánta, „hogy seholy világon nincs szóbeliség, mindenütt az írásbeli expozék játszanak szerepet.” A bizottságok dilettáns szerepe egyértelműen megmutatta, hogy a kisszerű, átgondolatlan intézkedések nem szolgálják a bírói szervezet európai megoldásokhoz viszonyított fejlődését.¹⁵

A finánciális szemlélet mellett az eljárási szabályok egészének reformja, s harmadiként, a közigazgatásra telepítendő kisebb peres ügyek köre került középpontba.

Az ideiglenesnek tekintett törvénykezési rendtartás felülvizsgálata ugyancsak 1874-ben, a takarékosági revízióval párhuzamosan került előtérbe. A képviselőház igazságügyi bizottságában Teleszky István összegezte a végleges rendezésre irányuló javaslatokat. Áttekintette és értékelte az addigi gyakorlatot. A javaslat lényegében helyesen ismerte fel a rendtartás ellentmondásos szabályozását: a sommás eljárás és a jogorvoslati rendszer anomáliáit. A bírói gyakorlatban az alapvető problémát az jelentette, hogy míg első fokon az eljárás szóbeli, közvetlen, addig a felső bírói fórumok a „közvetett szóbeliségre”, az alsószinten született írásbeli peranyagra utaltak. Az volt a jellemző, hogy az első bíró a belátása szerint vette fel a jegyzőkönyvet, a felső bíróságok pedig a tényállás töredéke alapján szolgáltathattak csupán igazságot. A probléma tehát abban volt, hogy a szóbeliség elve nem érvényesült, s nem abban, hogy a sommás eljárás írásbelivé fajult. A jogorvoslati rendszer, mivel az anyagi és az alaki jogsérelem elbírálásának merev elkülönítésén alapult, lehetetlen helyzetet teremtett. A törvénykezési rendtartás csupán alaki jogsértésekre korlátozott semmisségi panasszal, rendhagyó intézményt hívott életre a judikatúrában. Az eljárást csak a perjog szabályainak megsértése folytán semmisítették meg, anyagi jogi sérelem esetén pedig nem megsemmisítő, hanem megváltoztató határozatok születtek. Ezt az állapotot nem befolyásolhatta jelentősen a módosító javaslat azon rendelkezése sem, amely a semmisségi panasz redukált taxációját tartalmazta.

Teleszky vitaösszefoglalója a javaslat továbbfejlesztésére is utalt. E szerint a sommás bíróságok hatáskörének további kiterjesztését jelölte meg. A másodfokú hatáskört a törvényszékekre kívánta telepíteni. Így a rendes perekben eljáró bíróságok:

- első fokon: törvényszék,
- másodfokon: királyi tábla,
- harmadfokon: legfőbb bíróság.

¹⁵ Löw Tóbiás: Igazságügyünk 1874-ben. Magyar Igazságügy 1875. III. 2–5. o.

Az értékhatárhoz kötött összegű (50 Ft), avagy az ilyen értékű ingóságok iránti pereket a becületsértési, a mezi rendőri ügyekkel együtt a közigazgatási hatóságok kompetenciájába utalta, meghagyva azonban ezekre is a bírói út lehetőségét. A két, ill. a három fokozatú fellebbezési rendszer így egyben áttekinthetőbbé és egyértelműbbé alakult. A sommás eljárásban az elsőfokú bírói határozatok ellen fellebbezésre új bizonyítékok meglétében és az ellenfél csatlakozási igényével egyidejűleg lett volna mód. Másodbírósági ítélet ellen az alaki és az anyagi jog felülbírálatára szorított felülvizsgálat szolgált. A rendes perekben pedig a másod- és harmadfokon történő fellebbezés az alaki szabálysértés esetében a megsemmisítési hatáskört is magában foglalta. Végül a per folyamán hozott végzések ellen (fellebbezéssel nem kapcsolhatók össze), a végrehajtásban felmerülő sérelmek orvoslására bevezetni tervezte a megengedő panasz (Beschwerde) intézményét, amelyben a másodfokú bíróság végérvényesen döntött.

A törvénykezési rendtartás módosításának az igazságügyi bizottság előtt lefolyt vitája végeredményben a javaslatról eltérő két változtatást szorgalmazott:

- a sommás eljárás új részletszabályozást, különös tekintettel az alsófokú eljárásban követendő írásbeliségre (jegyzőkönyvek),
- az anyagi és az alaki jogsérelem perorvoslatainak elkülönítését mellőzve, a legfelsőbb bíróság átalakítását.

A javaslattal egyező képviselőházi bizottsági vélemény tovább erősítette a kisebb jelentőségű követelések iránti ügyekben a közigazgatási hatóságok bíraskodási joggal történő felruházását.¹⁶

A rendtartás novelláris átdolgozási kísérlete továbbra is nyitva hagyta az ún. bagatell ügyek szabályozását. Az igazságügyi bizottság ugyanis elvetette azt a javaslatot (Hodossy Imre), amely a szóbeliség és a közvetlenség elvét ezekre az ügyekre alkalmazva dolgozta ki.¹⁷

A közigazgatási szervezet területi, ágazati, funkcionális átszervezése, mint arra az előzőekben utaltunk, volt az egyik meghatározója a vonatkozó jogi rendezés ismételt elővételének. Másfelől a fentiekkel szoros összefüggésben a gazdaságossági szempontok figyelembevételével megtörtént az igazságügyi szervezet racionalizálása, a hatáskörök részbeni átcsoportosítása, a bírói kar epurálása. E törvények keretében a bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvény hatályát átmenetileg felfüggesztették. Egyedül a törvénykezési rendtartás generális megújítása váratott magára. A most vázolt reformintézkedések még nem tették lehetővé a Teleszky-bizottság javaslatának teljes érvényesülését. A bagatell ügyek rendezését viszont nem lehetett tovább halogatni. A rendtartás reformálási igényét követően 1876-ban készült el Horánszky Nándor törvényjavaslata a kisebb polgári ügyekbeni bíraskodásról, melyet a kormány ugyan elejtett, de bizonyos elemeit érvényesítette, s a békebíróiságról szóló javaslattal lépett az országgyűlés elé.¹⁸

A korabeli szakirodalmi állásfoglalások nem voltak egyértelműek az intézmény felál-

¹⁶ Vö.: A képviselőház igazságügyi bizottsága 1874. december 2., 4., és 7-én tartott ülésein a törvénykezési rendtartás módosítása tárgyában beterjesztett javaslatokat tárgyalta. Magyar Igazságügy, 1875. III. 43–57. ld. még: A perrendtartás módosításának kérdése a képviselőház jogügyi bizottságában. Jogtudományi Közlöny, 50. sz. 1874.

¹⁷ U. o.

¹⁸ Törvényjavaslat a békebíróiságról. Magyar Igazságügy 1876. V. 483. o.

litását illetően. A tervezetet tulajdonképpen két vonatkozásban opponálták. Az ellenvetés az ausztriai bagatell-törvénnyel történt összehasonlításból fakadt. Az ellenérzést a békebírói kvalifikáció meghatározása váltotta ki. Az osztrák törvény a bíraskodást a járásbíróág vezetőjére bízta, míg az eljárásbíró csak kivételes esetben járhatott el. A Horánszky-féle javaslat a kinevezés feltételeként a betöltött 24. életéven felül a feladatok ellátásához szükséges műveltséget, továbbá adófizetési cenzust (50 Ft), illetve állandó egyhelyben lakást írt elő. A kormány által beterjesztett javaslat békebírói hatósággal egyrészt olyan egyéneket ruházott fel, akik hivataluknál fogva már kötelezettek voltak (szolgabíró), ugyanakkor azonban mellettük szigorúbb minősítési feltételekkel külön e célra rendelten, békebírák kinevezését is lehetővé tette.

A másik vitakérdés a részítélet bevezetésével volt összefüggésben. A javaslat több követelés egybefoglalását biztosította, megengedve, hogy az egyes követelések külön tárgyalhatók legyenek, illetve ezekre elkülönítetten végzést hozhassanak. Ismét a vonatkozó osztrák törvénnyel (1873. április 27.) került párhuzamba e megoldás. Az osztrák bagatell szabályozás szerint ugyanis a részítéletnek (Theil-Urtheil) a bíró belátása szerint, s csak akkor volt helye, ha a peresített követelés egy része liquid, tehát éppen nem akkor, amikor több követelés egy keresetbe volt vonva.

AZ 1877. ÉVI 22. TC.

A törvénykezési rendtartás átfogó reformja helyett csupán a bagatell ügyekben eljáró szervek hatáskörét és eljárását meghatározó törvény született. E jogi rendezés alapvető sajátossága az, hogy kompromisszumon alapul. A kisebb súlyú cselekmények elbírálását megosztva a közigazgatási szervekre, illetve az alsó bírói fórumokra bízta. Ebből következik tehát, hogy nem elsősorban a községi bíraskodás rendezését vállalta magára, hanem a bírói utat igénylő ügyek meghatározott csoportját telepítette közigazgatási és igazgatásslátszólatási hatáskörbe. Így a sommás eljárást is megkettőzte, külön szabályozást állapított meg a községi bíraskodásban, majd az ide nem tartozó bagatell eljárásban. Megjegyzendő, hogy a községi bíraskodást a törvény hatályba lépéséig a törvénykezési rendtartás (1868. évi 54. tc. 475–480. §§-i), illetve ezt megelőzően az Ideiglenes Törvénykezési szabályok (I. 24–25. II.) az 1836. évi 20. tc. alapján rendezte.

A békebírói intézmény meghonosításával kapcsolatban ismét emlékeztetni kívánunk a bírósági szervezet kialakítását meghatározó igazságügyi reformkonceptióra. Az igazságügy-minisztérium felfogása az volt, hogy az elsőfokú bíróságokat a békebírák, illetve a törvényszékek alkotnák. A békebírák kollégiuma, mint fellebbviteli fórum, a törvényszék elnökének irányításával működik.¹⁹ Ugyanakkor megfogalmazódott az is, hogy a községi bírák csak olyan személyek lehetnek, akik a törvényszabta kvalifikációnak megfelelnek. Vagyis a tervezet nem zárta ki a békebíró, községi bíró azonosítását, azaz vegyes hatáskör-

¹⁹ Az angol békebírói intézmény fejlődése az igazgatási jogkör korlátozásának irányába mutatott. Ez a folyamat 1888-ban fejeződött be. Ezt követően a békebírák és a békebírákból álló alsófokú büntetőbíróág az egységes bírói szervezetc részévé vált, s így a közigazgatási szervek büntetőítélkezést nem folytathattak. Vö. Rácz Attila: Az igazgatási büntetőbíróskodás fejlődésének irányai. Állam- és Jogtudomány 3. sz. 1969. 498–519. o.

rel történő felruházását, s ennek analógiájára még a szolgabíró igazságszolgáltatási funkciójával is számolt.²⁰

Az 1877. évi törvény végeredményben e felemás megoldás mellett döntött, a tervezet elemeit egyesítette. Tulajdonképpen a békebírói intézményt becsempészte az alsófokú bíraskodást is végző igazgatási szervek mellé. A késleltetett reformkonceptiót úgy hajtotta végre, hogy az alsó bíraskodást községi bíraskodásra és „bírói útra” terelte. A községi bíraskodás hatáskörét meghaladó ügyekben a járásbíró és a békebíró kompetenciáját jelölte ki. Egyben lehetővé tette a szolgabíró bírói joghatóságát. Biztosította azonban azt is, hogy a békebírák községi bíraskodással is felruházhatók legyenek.

E vegyes rendszer a kisebb súlyú ügyek megosztásán alapult. A bagatell cselekmények hatásköri differenciálódása – a felemás jelleg ellenére – inkább a bírói út igénybevételének erősödését mutatja. Ezt szolgálja továbbá a képesítési követelmények egységesítése is. Mind a szolgabírák, mind a békebírák kinevezésének feltételeként: a jogi végzettséget, avagy az elméleti bírói, illetve jogtudományi államvizsga letételét, végül a bírói hivatalviselést szabta meg a törvény. Ezzel magyarázható többek között a békebírák községi bíraskodásban való közreműködésének előmozdítása is. A koncepció elvben – a racionális megosztás helyes arányainak megtartása mellett – a közigazgatási bíraskodás visszaszorítását sugallja. Összevetve a nyugat-európai fejlődéssel, nem túlzás azt állítani, hogy azok megoldásait próbálta követni. Köztudott, hogy az angol példa következetességét a szétválasztásban csak a francia békebírói intézmény közelítette meg. Noha a francia jog kezdetben kifejezetten elismerte a közigazgatási büntetőbíráskodást is, ezt azonban a XIX. század második felében teljesen felszámolták. Ha nem is ilyen konzekvensen, de lényegében ebbe az irányba mutatott az osztrák 1873. évi törvény, amely a bíróságok javára nagymértékben leszűkítette a közigazgatási büntetőbíráskodást. További kérdés azonban, hogy a későbbi jogalkotás már elméleti alapon igazolja a közigazgatási büntetőjog intézményét, ezáltal napirendre tűzve a bírói fórumrendszer revízióját is.

Az 1877. évi törvény a községi bíraskodásban az alábbi fórumrendszert építette ki:

- a törvényhatósági jogú és rendezett tanácsú városokban a közgyűlés által megbízott tisztviseelő,
- a nagyközségekben a bíró, a tanács egy tagja és a jegyző,
- kisközségekben a bíró és az elöljáróság két tagja,
- Budapesten a kerületi elöljáróság tagjai, megbízás alapján.

A kisebb peres ügyekben a fentiekén túl a már említett járásbíró, szolgabíró, valamint a törvényhatósági jogú város és a községi fokozatok (kis-, nagyközség, rendezett tanácsú város) képviselőtestülete és elöljárósága útján kezdeményezett, s a közigazgatási bizottság által felterjesztett igényre az igazságügy-miniszter által kinevezett békebíró járt el. A járásokat, ahol azt a földrajzi, és közlekedési viszonyok indokolták, két vagy több szakaszra osztották, s ott meghatározott törvényt napokon a járásbíróság egyes tagjai szolgáltattak igazságot. A szolgabírák mindaddig viselhették a bírói tiszteletet, amíg a közigazgatási feladataikat ellátták, ha ez a tevékenységük nem hátráltatta őket eredeti funkciójuk ellátásában. Ez esetben a bírói teendőik alól, belügyminiszteri jóváhagyással, az igazságügy-

²⁰ Ez a felfogás az osztrák vegyes-járási hivatali rendszerrel mutat rokon vonást.

miniszter felmentést adott. Békebírói kinevezést nem nyerhettek az állami hivatalnokok, községi-körjegyzők, ügyvédek, közjegyzők, a véderő hivatásos tagjai, az egyházi alkalmazottak, illetve a néptanítók.

A KISEBB POLGÁRI PERES ÜGYEK KÖRE

A bagatell cselekmények körére általánosan jellemző, hogy a törvény nem tesz éles különbséget a polgári, illetőleg a büntetőügyek között. Zömmel az előbbiek dominálnak, de például a mezei rendőri eseteket, a becsületsértéseket is idesorolja a törvény. Ez jobbára érthető, mivel először a fórumrendszert kellett megteremteni, másrészt a büntetőjogi kodifikáció még nem készült el. A kihágások természete sem volt tisztázott. Ezek a Btk. és a kihágási törvénykönyv életbeléptével a büntetőbírói utat is megnyitották. A községi, avagy az azt meghaladó hatáskörbe sorolásnak egyetlen feltétele az értékhatárhoz kötés volt. A pénzkövetelés, a munkateljesítés, a kamat, az életjáradék, a tartási-élelmezési kötelezettségek iránti kereseteknél az általános hatáskör 50 Ft-ban, a községi hatáskörben pedig 20 Ft összegben nyert megállapítást. Az értékhatár cezurát szigorúan kikötötte a törvény. Azokban az ügyekben, melyeknél a peresített követelés a jelzett összeget meghaladta, de annak csak egy – az értékhatáron belüli – részét kívánták érvényesíteni, már nem volt mód az eljárásra. A mezei rendőri kihágások, becsületsértési, vásári bírósági ügyek, melyek inkább büntetőjogi természetűek, de a szabályozás folytán ebbe a csoportba kerültek, az általánostól eltérő illetékességet élveztek. Az alperes lakhelye, tartózkodási helye, a jogi személyek székhelye általános illetékességi szabályát, például a mezei rendőri kihágásoknál áttörte az elkövetés helye szerinti illetékesség elve. A felsorolt ügyekben pedig a felperes választásától tették függővé, hogy az illetékes járásbíró-szolgabíró vagy békebíró kívánta-e megindítani az eljárást. A magyar jogi megoldás eltérően az 1873. évi francia szabályozástól, *expressis verbis* nem mondta ki, hogy a kihágások eldöntése a békebíróóságok feladata, csupán a felek tetszésére bízta, mint lehetőséget. A rokon vonások, a további közelítés igénye, fellelhetők az eljárási kérdések rendezésében is. A törvény külön fejezetben tartalmazza a községi és az ezen túlterjeszkedő bírósági eljárást. Az előbbiből például száműzi az eskü általi bizonyítást, de meghagyja azt a békebírák előtti processzusban. Ugyanis a községi bíraskodással felruházott békebírák ilyen ügyekben is az eltérő magasabb összegű ügyeket érintő eljárási szabályokat alkalmazhatták. Mindkét eljárásban viszont azonos elbírálást ír elő az ún. részítélet kérdésében. Azaz az egybefoglalt követelésekben a tárgyalás elkülöníthető volt és külön végzést is hozhattak.

A törvénykezési rendtartás módosítására tett javaslat vitájának elemzése során vázoltuk azokat a feladatokat, amelyek a peres eljárás mielőbbi átalakítását sürgették.

A Teleszky-féle bizottsági javaslatból az 1877. évi 22. tc. egyes ajánlásokat megvalósított, így a sommás eljárás részletszabályait, különös tekintettel az írásbeliségre. Igaz, ezt megkettőzte, sőt a bizonyítási eszközök között is különbséget tett. A jogorvoslatokat nézve pedig sajátos módon oldotta fel a semmiségi panaszra tett észrevételek ellentmondásosságát. Semmiségi panasz benyújtására csak a községi bíraskodást meghaladó ügyekben, illetve az esetben, ha azt békebíró tárgyalta, – fellebbezés kizárásával – volt mód. Az alaki jogsérelem miatti (hatásköri, illetékességi, érdekeltségi stb.) panaszt a törvényszék véglege-

sen bírálta felül.²¹ A törvény átvette továbbá a végrehajtási eljárás sérelmeinek orvoslására a megengedő panasz intézményét, melynek elbírálása újfent a törvényszékhez tartozott. Az itt született határozat ellen más jogorvoslatra nem volt lehetőség. A kisebb súlyú ügyekben a perorvoslati rendszer is speciálisan elkülönült. Az ok kézenfekvő. Az eddig ismertettekben is világosan kitűnik a közigazgatási bíráskodás mederbe terelésének igénye. A községi bíráskodás hatáskörébe csak a kisebb súlyú, az értékhatárt tekintve jelentéktelen ügyeket telepítették. A közigazgatási tisztségviselőknek ezzel csupán formális bírói jogkört engedélyeztek. Az eljárást e fórumok előtt külön szabályozták. Ha azonban e bíráskodást a békebíró végezte, úgy más eljárást és más jogorvoslatokat alkalmazott. A közigazgatási tisztségviselők által hozott határozattal szemben egyetlen jogorvoslat, a panasz szolgált. A panasz elbírálására a járásbíró hivatott, akinek a „fellebbviteli eljárására” értelemszerűen az említett, külön fejezetben rögzített processzuális szabályok vonatkoztak.

A községi bíráskodást meghaladó, szintén kisebb súlyú, de nagyobb értékhatárú, valamint a kihágások fogalmi körébe vonható ügyek, egy kivétellel valóban elkülönült bírósági szervezethez tartoztak. A járásbíró, békebíró, mint jogvégzett személy még ezen ügyekre nézve is nagyobb garanciát jelentett, s ezt a külön eljárás is kifejezte. A szolgabírák e bírói jogköre csak kivételes lehetőségként és a közigazgatási bizottság kezdeményezésére jöhetett létre. Itt említjük, hogy a szolgabírónak az 1877. évi 22. tc.-ben biztosított bíráskodását az 1893. évi 18. tc. szüntette meg. Tehát a sommás eljárásban a szolgabírói kompetencia megszűnt.

A községi bíráskodáson túl, mondhatni a sommás eljárásban (járásbírói, szolgabírói, békebíró) az alábbi jogorvoslati rendszer érvényesült: az igazolási kérelem, a semmisségi panasz és az egyszerű perújítás. Ez utóbbi a jogerős ítéletet követő 30 napon belül, ugyanazon bíróság előtt folyó (a fő perben eljáró bíró) és a korábbi eljárási szabályok alapján történő ismételt tárgyalás.

*

Az 1877. évi 22. tc. értékeléseként megállapítható, hogy az kompromisszumos megoldásai ellenére progresszív szabályozás. Tény, hogy nem olyan következetes, mint a vonatkozó nyugat-európai jogalkotás. Célszerűségi szempontokat érvényesítve, igyekezett a hatásköröket megosztani a közigazgatás és az igazságszolgáltatás alsó szintjén. A kisebb súlyú ügyekben a polgári természetűek túlsúlya mellett a kihágások egy része is megtalálható. Tendenciájában a bírói útra terelés a jellemző. A közigazgatási bírói határozatok „igazságügyi” felülvizsgálatát széles körben biztosította. A békebírói intézményt a tartózkodó ellenállás meghonosította. Végeredményben a reformkonceptiót, s a bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvényt az alsóbírósági szinten is az optimális megoldáshoz közelítve hajtotta végre. A kettéválasztásra utal továbbá az a rendelkezés is, miszerint – bírói minőségükben – a szolgabírák és a békebírák a bírói felelősségi és fegyelmi törvény, illetve a közigazgatási

²¹ A Semmitőszék ügyforgalmának alakulására jelentős hatással volt e törvény rendelkezése a perorvoslatokat tekintve. Nem véletlen, hogy az igazságügyi kormányzat a békebírói intézmény felállítását sürgette, mivel így tetemes létszámcsökkenést remélt a Kúria két osztályában. Vö.: Máthé Gábor: A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867–1875. Akadémiai Kiadó Bp. 1982.

tisztségviselők a községi és a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló törvények fegyelmi szabályainak voltak alávetve. A törvénykezési rendtartás novellájaként a kisebb jelentőségű ügyekben történő eljárást szabályozta. Ebben, a rendtartás módosítására született javaslatokat részben átvezette. Az ügyek súlyszerinti megosztásának következtében különválasztotta a községi bíraskodási és a sommás eljárást. Az előző a további rendezés során is hatályban maradt, míg a külön fejezetében rögzített processzuális szabályok az 1881. évi 59. tc. (az 1868. évi perrendtartás módosításáról) közvetítésével, a sommás eljárásról szóló 1893. évi 18. tc.-t alapozták meg.²²

Mindezekre tekintettel nem tarthatjuk megalapozottnak azt a korabeli negatív értékelést, amelyet a törvényről és gyakorlati szerepéről a Hetedik Jogászggyűlés elmarasztalóan megfogalmazott.²³

²² Magyar Törvénytár 1881., 1892–1893. évi törvénycikkek. Bp., 1896–1897.

²³ A Hetedik Jogászggyűlés tárgyalásai. Az állandó bizottság jelentése a jogreform terén felmerült jelenségekről: ... „Még messzebb ment a törvényhozás a fent említett elv (mármint az 1869. évi 4. tc.-ben rögzített elv) feladásában az 1877. évi 22. tc. megalkotásánál, melyben a kisebb polgári peres ügyekben való eljárás szabályoztatott, ezen szabályozás által az egyes bíróságokra nehezedett terheken könnyíteni, s a felekre nézve, az eljárást egyszerűsíteni szándékolatott, azonban a törvény életbeléptetése óta lefolyt rövid időköz is igazolta már, hogy e törvény, ahelyett, hogy létesítené, egyenesen kizárja a gyors és olcsó igazságszolgáltatást, büntetést mér a hitelezőre, midőn azt készíti a követelésének behajtásával járó költséget viselni, kizárja az 1874. évi 34. tc. ellenére az ügyvédi képviseletet, s tág teret nyit a zugírászatnak, elriasztja különösen a kereskedői osztályt igényeinek érvényesítésétől, s így önmaga hiúsítja meg azon célt, amelyért alkottatott.” Magyar Igazságügy, 1879. 358. o.

Mezey Barna
A BÖRTÖN ÁRA

ADALÉKOK A TÖMLÖCÖK KÖLTSÉGEIHEZ

Mint ismeretes, a börtön intézménye az európai középkor századaiban a büntető igazságszolgáltatás állandó intézménye, jóllehet helye a büntető rendszerben bizonytalan. A szabadság, mint érték általános relativizáltsága megkérdőjelezte ugyan a szabadságvesztés-büntetés általános elismertségét, létét azonban a legkülönbélebb okoknál fogva nem. A fogvatartás általános igénye a vizsgálati fogságtól a kínvallatáson át a végrehajtásra váró elítéltek őrzéséig fenntartotta a tömlöc intézményét, s segítette büntetés-végrehajtási funkciójának megerősödését is.

Ugyanakkor a börtön igen költséges, bonyolult, a nyilvános végrehajtáson nyugvó és testet sanyargató büntető rendszertől idegen elem volt. Az építkezés, az őrzésbiztonság, a személyzet, az ellátás és gondozás olyan nehézségeket jelentett, melyek a hatóságok gondjait tetemesen megnövelték. Ezek között is első helyen állottak a tömlöcköltségek. Ezek előteremtése állandó feladata volt a hivatali szerveknek, s talán nem véletlen, hogy éppen ezért a rabmunkáltatás és az ebből kinyerhető (igaz, meglehetősen csekély) bevétel a tömlöc történetének állandó részét képezte.¹

Az európai városi igazságszolgáltatás és büntetőkalkuláció egyik meghatározó ága, az *opus publicum*, a *közmunka*-büntetés története összefonódott a tömlöccel. A munkabüntetésre ítélt foglyokat tömlöcben tartották így az *opus publicum* részévé vált a tömlöcötetés (igaz, a fordítottja már kevésbé, mert a legtöbb középkori tömlöcben tartott rab nem végezhetett semmiféle munkát.) Az a feltevés, mely a városi hatóságokat az *opus publicum*-ra ítéltetésben vezette, hogy tudniillik a börtönköltségek enyhítése a rabok dolgoztatása által megoldható, hosszan ható utilitarista gondolatokat alapozott meg.

Maga a munkáltatás a városi szegénygondozásban bukkant fel a munkaképes koldusok munkára fogásának koncepciója keretében. A 14–15. században egyre több helyen fordulnak a hatóságok ebbe az irányba. Angliában az 1349-ben szült először törvény az ún. „érdemtelen szegények”-ről, akik dacára ép, egészséges, munkaképes voltak, mégis dologtalanul éltek életüket.² Hamburg városa pedig azzal egy időben, hogy gondoskodott a munkaképtelen rászoruló elhelyezéséről és ellátásáról, a munkaképes, rászorulókat munkára fogta, hogy szegényházi elszállásolásuk költségeinek legalább egy részét ezúton előteremtsék. Ezt a megoldást erősen ösztönözte a különféle városi segélyalapok szomorú

¹ Mezey Barna: A fenyítőházak forradalma. A modern büntetés-végrehajtás alapvetése Európában. Budapest 2012., Gondolat Kiadó, 31. o.

² Barker, Robert L. – Almási Judit *Mérföldkövek a szociális munkáltatásban*, Budapest, 1996., Budapesti Szociális Forrás Központ 8. o.

állapota, az időről időre elapadó források pótlásának igénye is. Ennek a gondolatmenetnek nyomán születtek meg az európai dologházak, ahol a munkavégzésre alkalmas szegényeket elszállásolásuk és ételmezésük fejében üzemszerűen dolgoztatták. Ez az intézményes munkáltató üzem találkozott azután a büntetés-végrehajtás rendszerében a rabköltségek fedezésének kövételmentét kielégíteni igyekvő hatósági elhatározásokkal, s alakította ki előbb a fenytőházi modellt, majd azok kriminalizálásával kontinens-szerte az intézeti rabmunkáltatást. Ez a folyamat azonban csak a 17–18. századra vált általános jelenséggé, addig dilemma maradt a börtön költségeinek fedezése és a rabköltségek biztosítása. (A börtön és a munkáltatás összefonódását hosszabb ideig a tömlöc becstelenné minősítő hatása akadályozta. Ennek radikális megváltoztatásához volt szükség a börtönmunka széles körű elterjedéséhez.)

Az egyik megoldási utat az egyház kínálta, mely karitatív tevékenységének látványos területeként művelte a börtönmissziót. A foglyok lelki gondozása mellett feladatának tekintette a foglyok anyagi segélyezését is. Ennek támogatására a rabsegélyezést a szegénysegélyezés mintájára, azzal egy körben látta megszervezhetőnek.³ Híveit arra szólította föl, hogy „*azokból a javakból, melyet az Úr adott, kegyes célú alamizsnával*” járuljanak hozzá a rabok életkörülményeinek javításához. Egyházi támogatással, a szegényügybe ágyazottnan, rabsegélyezéssel foglalkozó egyesületek és testvérségek sora jött létre.⁴ Az alamizsna-rendszer tehát utat talált a börtönök világába is. Nem volt ritka, hogy a magisztrátus a városi kassza apadásának ellensúlyozásaképpen a rabokat a városi szegények közé engedte, hogy koldulással szerzett alamizsnájuk segítségével élelmezhesék magukat. Bármilyen megdöbbentő is, e gyakorlat még a 19. században is jellemző a büntetés-végrehajtásra. Egy 1803-as beszámoló szerint Stettin erődbörtönében „*ugyan a férfii foglyokat, akik az építkezésen részt vesznek, a szükséges ruházattal közöltségen ellátták, de a nőket nem. Ily módon a nőknek, mint azt egy hivatalos jelentés mondja, a ruhát össze kell koldulniuk.*”⁵ Glatz erődjében vasárnaponként egy fogoly a vásárban alamizsnát gyűjthetett a foglyok ruházatára.⁶ A jelentés szerint Stettinben kenyér helyett egy garast adtak a raboknak, hogy gondoskodjanak önmaguk ételmezéséről (!).⁷

A rabélelmezés és a börtönök fenntartási költségei, a porkolábok és börtönőrök fizetése komoly terhet jelentett a városi pénztárak költségvetésére nézve. Hosszabb ideig azonban a jótékonykodáson túl más eszközt nem találtak a hatóságok, mivel a városi szegény és a tömlöcözött rab helyzete között a kor polgárának felfogása szerint nagy szakadék húzódott. Az infámia, a polgári becsület elvesztésének ténye ugyanis szorosan tapadt a büntető

³ Bohne, Gotthold *Die Freiheitsstrafe in den italienischen Stadtrechten der 12–16. Jahrhunderts*. Bd. II. *Der Völlzug der Freiheitsstrafe*. Leipzig, 1925., T. Weicher. (Leipziger rechtswissenschaftliche Studien), 234–236. o.

⁴ Krauß, Karl: *In Kerker vor und nach Christus. Schatten und Licht aus dem profanen und kirchlichen Cultur und Rechtsleben vergangener Zeiten*. Freiburg–Leipzig, 1895, Akademische Verlagsbuchhandlung von J. C. B. Mohr, 142. o.

⁵ Arnim, Albrecht Heinrich von: *Bruchstücke über Verbrechen und Strafen, oder Gedanken die Preussischen Staaten bemerkte Vermehrung und Verbrecher gegen die Sicherheit des Eigentums, nebst Vorschlägen wie derselbene durch zweckmäßige Einrichtung der Gefangenanstalten zu steuern seyn dürftv. Zum Gebrauch der höheren Behörden*. Frankfurt–Leipzig–Jena, 1803., Gedruckt bei Friedrich: Frommann, Carl Wesselhöft, 1803, 11/203. o.

⁶ Arnim 1803, II/203. o.

⁷ Arnim 1803, II/208. o.

ítéletek nagy részéhez, s különösen a carcerba záráshoz. A tömlöcztetés még elmarasztaló ítélet nélkül is a rab becstelenségéhez vezetett. A fenyítőházak 16–17. századi mintája kínált csak megoldást erre a dilemmára, hogy a 18. századra általánosan elfogadottá tegye a rabmunkaerő hasznosításának gondolatát.

Hamarosan világhossá lett azonban az is, hogy ez csak a kiadások kisebbik részét fedezheti. London városa például a Bridewell épületét és berendezését uralkodói jótékony-ságból, adományként szerezte meg, a felszerelést a gazdagabb polgárok finanszírozták. A folyó költségek egy részét egy birtokolt telek bérbé adásából, illetve az intézetben készített iparcikkek eladásából próbálták fedezni. 1575-től azonban már a londoni lakosokra kivetett adó biztosította a kiadások ellentételezését.⁸

Útjában állt azonban a rabmunkáltatás terjedésének a gazdasági fejlődés teremtette piaci gondolkodás is. Tanulságos a Bridewell példáján szerveződő vidéki intézményekben meghonosított rendszerek elhalása. Az intézetekben termelt olcsó áru a kisebb városokban komoly konkurenciája lett a helyi manufaktúraiparnak. Az ebből fakadó tiltakozás és a lakossággal támadt nézeteltérések miatt az intézetigazgatók inkább felszámolták a munkát (aminek egyenes következménye lett az ellátás költségeinek fedezetlensége).⁹ Máshol az tapasztalható, hogy a nagy fogvatartotti fluktuáció és az ellátás relatíve magas költsége versenyképtelenné tette a vállalkozónak kiadott intézeti munkáltatást, aminek eredményeképpen a vállalkozók többnyire kivonultak a börtönökből.¹⁰

A foglalkoztatás ágai sem voltak kedvezőek a fenyítőházakban, később börtönökben, hiszen a jellemzően szakképzetlen munkaerő csak ennek megfelelő munkavégzésre volt fogható. Kezdetben inkább az ipari munka és a mezőgazdasági intézeti népesség konfliktusa tipikus, utóbb a munka minősége jelentette a problémát. A brémai fenyítőházban a 17. század első évtizedeiben a foglalkoztatás fő formái a nőknél: gyapjúfonás, harisnyakötés, az erősebb férfiaknál: brazil fa reszelése, gyengébb férfiaknak: ló-, kecske-, tehénszőr fonás, amiből takarót szöttek.¹¹ 1610-ben az intézet már adómentességet kapott, s a városi költségvetésből is folyamatosan külön támogatásban részesítették, 1618-ban pedig két alkalommal is lottériajátékok bevételeiből finanszírozták a hiányt. A fenyítőházak munkáltatása, bármennyire jól szervezett és jó piaca volt is, nem lehetett képes gazdaságosan (legalább nullszaldósan) működni.¹²

A hamburgi Zuchthaus alapító okirata értelmében a fenyítőházat önellátásra tervezték. Ennek az lett az eredménye, hogy a fogvatartottakat csak ellátási költségek fejében vették föl, amelyet ráadásul a beutalás időtartamára szólóan, felvételtkor, egy összegben, előre

⁸ Fumasoli, Georg: *Ursprünge und Anfänge der Schellenwerke. Ein Beitrag zur Frühgeschichte des Zuchthauswesens.* Zürich, 1981. Schultess Polygraphischer Verlag., 38. o.

⁹ Foucault, Michel: *A bolondság története.* Budapest, 2004 Atlantisz Könyvkiadó., 102. o.

¹⁰ Huber, Barbara: *Die Freiheitsstrafe in England und Wales. Gestalt und Krise einer Sanktion.* Köln–Berlin–Bonn–München, 1983., Carl Heymanns Verlag KG, 7. o.

¹¹ Wagnitz, Heinrich Balthasar: *Historische Nachrichten und Bemerkungen über die merkwürdigsten Zuchthäuser in Deutschland.* Bd. 1–2. Nebst einem Anhang über die zweckmässigste Einrichtung der Gefängnisse und Irrenanstalten, Halle, 1791–1792., bey Johann Jacob Gebauer. 2/1. 47. o.

¹² Hippel, Robert von 1898: Beiträge zur Geschichte der Freiheitsstrafe. In: *Zeitschrift für gesamte Strafrechtswissenschaft,* Bd. 18., 612. o.

kellett megfizetni. 1785-ben például egy asszony a gyermekéért 20 márkát fizetett egy esztendőre. A városi szenátus döntése alapján a hatóság minden fogolyért 10 birodalmi tallért fizetett.¹³ A Werk- und Zuchthaus mint szegényház a nincstelen és eszköztelen koldusoknak, szükségét szenvedőknek foglalkoztatási lehetőséget biztosított, s hozzájárult, hogy a házban megélhetési költségeit megszerezzék.¹⁴

A szász választófejedelemség waldheimi, torgau, és zwickaui általános szegény-, árva-, fenyítő- és dologházainak fenntartási költségeit a legkülönbözőbb forrásokból biztosították. Az államkincstár adóbevételei, a választófejedelmi költségvetés, a civilszolgálat havi fizetéséből levont illeték, a kétévenkénti collecta, büntetéspénzek, bírságok, az intézetekben végzett munka jövedelme, a tartományi lottójáték nyeresége, továbbá bizonyos meghatározott tőkék kamatjövedelme fedezte a kiadásokat. A házak fenntartása meglehetősen igénybe vette tehát az állambevételeket. A finanszírozás szóródása bizonyítéka annak, milyen bizonytalan volt az intézetek bevétele a kiadásokkal szemben.¹⁵

Az osztrák fenyítőházak egyik jellegzetes problémája a finanszírozási gondok tömeges jelentkezése. Miután az alapítások nagy részben állami funkcióként teljesültek, s a fenntartás is a központi (vagy tartományi) költségvetésből származott, az sohasem volt elegendő. A finanszírozási feltételek hiánya két területen jelentkezett markánsan: az alapításnál (ahol az elhelyezés [új épület emelése – régi épület átalakítása] jelentett sarkalatos kérdést) és a fenntartásnál (az igazgatási, ellátási, fejlesztési feladatok teljesítésekor). Ebbe a keretbe igazodott a magyar hatóságok tömlöcöztetési gyakorlata. Az országban központi büntetés-végrehajtási intézet nem volt, a fenyítőházi kísérlet néhány évtizedet ért meg a 18. és 19. század fordulóján¹⁶. A börtönfunkciók tehát a vármegyék, a városok és az úriszékek hatáskörében, helyi ügyként jelentkeztek. Ez pedig számos vonatkozásban a középkor-
koraújkori európai tömlöcöztetési problémák hazai felbukkanását eredményezte.

★

Az úriszéki peranyagok tanúsága szerint annak „*legfőbb rendeltetése, hogy a jobbágyból pénzt, a lehetséges legnagyobb mennyiségben préseljen ki a földesúr telhetetlen igényeinek kielégítésére... Az ítéletek is ehhez idomulnak... Az ítéletek örökösen visszatérő rendelkezése tehát a bírság.*”¹⁷ Ez a gyakorlat a 18. századig megakadályozta a tömlöcök bármiféle fejlesztését. Miután a börtönbüntetés, mint testi büntetés a nemesekre kiszabhatatlan volt, a jobbágyokat fentiek miatt kevésbé érintette, szankciónemkénti alkalmazása részleges lehetett csu-

¹³ Gade, Helmut: *Hamburgische Strafrechtspflege im 18. Jahrhundert unter Berücksichtigung der Gerichtsverfassung des Strafprozesses und der Strafvollstreckung*. Hamburg, 1956. Dissertation 124. o.

¹⁴ Streng, Adolf: *Geschichte der Gefängnisverwaltung in Hamburg von 1622–1872*. Hamburg, 1890., Verlaganstalt und Druckerei Actien-Gesellschaft (vormals J. F. Richter), 157. o.

¹⁵ Wagnitz 1791. I/225–226. o.

¹⁶ Mezey Barna: A fenyítőháztól a börtönig. A fenyítőházak kora Magyarországon In: *Acta Facultatis Politic-juridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae* Tomus XLI, Ann. 2004. Budapest 2005., Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. 27. o.

¹⁷ Varga Endre (szerk.): *Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek*. Budapest, 1958. Akadémiai Könyvkiadó, 21–22. o.

pán. A városokban ugyan jelen volt a szabadságvesztés-büntetés, de országos hatása ennek aligha lehetett.

Az 1723. évi törvényhozás egységesítette a megyei hatóságok székhelyeire vonatkozó előírásokat, amikor is elrendelte, „*hogy mindazok a megyék, melyeknek megyeházuk még nincsen, ilyen gyűléseik s törvényszékeik tartása, levéltárak s oklevelek megőrzése, a gonosztevők s foglyaik őrzése és a végrehajtások eszközlése végett, biztos és amennyire lehet, magoknak a megyebelieknek is nagyobb kényelmére, mindegyik megye közepén fekvő helyen, és (ha lehet) városokban vagy nagyobb és kiváltságos mezővárosokban szerezzenek.*”¹⁸ Dacára annak, hogy ez a törvényhely a vármegyházak részeként definiálta a börtönt, a 19. században már számos helyen önálló épületben működtek a tömlöcök illetve rabdolgoztató házak. Ez kapcsolatban állott azzal a felismeréssel, hogy miközben a gonosztevők és egyéb rabok központi őrzése komoly veszélyt jelentett az adminisztrációban dolgozókra csakúgy, mint az esetleges ügyeiket intéző polgárookra, a tömlöcöztetés gyakorlata, a börtönrezsím, a rabmunkáltatás önálló, szeparált tereket igényel. Az olyan, korántsem ritka utilitarista elvárások, mint a vármegyei házipénztárt terhelő rabköltségek mérséklése a rabok dolgoztatásával, könnyen hajlították arra a vármegyei rendeket, hogy támogassák az önálló tömlöcépületek emelését.

18–19. századi börtönügyünk meghatározó elemei a vármegyei tömlöcök. Az igazságszolgáltatás koncentrálódása, az igazgatási szervezet korszerűsítése, a pénzügyi lehetőségek mind ezt támogatták. A vármegyek költségvetéséből jelentős hányadot foglaltak el a tömlöcökkel kapcsolatos költségek, így folyamatos tárgyalásuk sem volt kérdéses. A költségstruktúrában a legfontosabb, igaz hullámzó mértékű kiadás volt a börtönépületek, műhelyek, kiegészítő helyiségek emelése, karbantartása, korszerűsítése. Állandó költségként jelent meg az őrszemélyzet ellátása és fizetése, a rabok ételmezésének költségei, orvosi, lelki gondozói, tanítói javadalmazások, egészségügyi, temetési, alkalmi dologi kiadások, szállítási költségek.

A folyó börtönköltségek illusztrálására felidézzük egy reformkori vármegyénk számadásait. Nézzük Zala vármegye tömlöceire folyósított kiadásait.

Amikor a börtönügy költségeit kívánjuk számba venni, a legfontosabb tétel nyilvánvalóan a direkt költségek summája. Ezek a legpontosabban számon tartott és ennél fogva biztonsággal meghivatkozható adatok. Világos, hogy az ételmezés, az ellátás kiadási tételei egyértelműen megragadható, nem megosztott költségek. A számadáskönyvek tanúságtételét segítségül hívva Zala Vármegye 1838/39. évi kiadásait például idézve állapíthatók meg a következők. Farkas János várnagynak a megye házipénztárából a fogházban lévő raboknak főtt ételre és kenyérre kiutaltak 1838. decemberben 407 forint 44 krajcárt, s ettől fogva havonta átlagosan négyszáz forintot. (Januárban 425 Ft 24 kr., februárban 426 Ft 2 kr., márciusban 386 Ft 22 kr., áprilisban 294 Ft 8 kr., májusban 395 Ft 19 kr., júniusban 364 Ft 39 kr., júliusban 392 Ft 53 kr., augusztusban 431 Ft 2 kr., Augusztusban 426 Ft 37 kr., szeptemberben 426 Ft 37 kr., októberben 441 Ft 47 kr.) Rendszeres ételmezésre 4787

¹⁸ 1723: 73. törvénycikk annak a helynek a földesurak birtokain leendő átengedéséről, a hol Tolna és más hasonló állapotban levő megyék törvényszékeiket tartás, hivatalos irataikat őrizték s a törvényhatósági hatalmat gyakorolják.

Ft 56 krajcárt fordított tehát a megye¹⁹. Ezt még kiteljesítette a vármegyei téglaszínben foglalkoztatott rabok kiegészítő élelmiszeradagja (16 Ft 36 kr.²⁰) Összesen 4803 forint 92 krajcár.

A dologi kiadások évről évre nagyjából azonos körben mozogtak. Ebben az esztendőben különféle vásárra (serpenyőkre, lakatokra) kifizettek 11 Ft 24 kr.-t, rézkazánra, s a korábbi megjavítására 66 forintot, a lakatosnak vaságyakra, melyet a rabkórházban helyeztek el 124 forintot, az ágyakhoz készített deszkabetételre az asztalosnak 6 forintot. Két vizes sajtárra kiutalt a megye 4 forintot, míg hatvan nyűgvas javításának 69 forint volt az ellenértéke, Horváth István Kovács pedig a rabok vasba verésére illetve a vasaktól történő megszabadítására egész évre 23 ft 25 krajcárra nyújtott be számlát. Ezek a költségek együttesen 319 ft 85 krajcárra rúgtak.²¹

Függetlenül attól, hogy jól tudjuk, a rabokkal kapcsolatos tevékenysége nem csak a közvetlen felügyelőknek volt (a szolgabírótól a főbíróig, a vármegyei mérnöktől az orvosokig számos feladata volt a vármegye tisztségviselőinek és alkalmazottainak a törvénykezési folyamatban és a fogházzal kapcsolatban is), a tömlőcköltségek számbavételekor csak azokkal számoltunk, akik munkájuknak fő profiljaként foglalkoztak a börtönüggyel. Ide soroltuk a tömlőcigazgatásért felelős várnagyot (porkolábot), az őrzésért és a rabkísérésért alkalmazott hajdúkat, és az egyik megyei tiszti alügyészt, miután a rabokkal való bánásmód ellenőrzése, a tömlőcállapotok figyelemmel kísérése az ügyészi hivatal feladat volt.. Farkas János várnagy illetménye 1838-ban 150 forint volt, a káplár és a 29 hajdú együttesen 2190 forintjába került a vármegyének.²² A fő tiszti ügyész 400, az első tiszti alügyész 200, a második 150 forintot kapott munkájáért.²³ A megyei tisztségviselők feladatai fejében nem számoltak fel külön díjat. Szemben az orvosokkal, akik 500 illetőleg 400 forintos éves járandóságukkal; a sebészekkel, akik évente bevételezett 133 Ft 15 krajcáros fizetésükkel nem tekintették elszámoltnak a rabgyógyítást, azt külön nyugtatvánnyal elszámolták a megyei kasszának. Így a rabgyógyításra Surgeth János egerszegi járásbeli sebész külön 20 forintot, Takáts János pedig (a Surgethet váltó új sebész pedig az év még hátralévő részére 8 ft 20 kr. díjat számlázott le. Ehelyütt kell megemlékezni a lelki gondozók tiszteletdíjáról is. A néhány lépésnyire szolgáló plébános nem jelenik meg a költséglistákon, ezzel szemben a Lukáts Mihály református lelkész és Kis István evangélikus lelkész „a' rabok leki oktatásában” eltöltött idejét egyként évi 24–24 forinttal honorálta a vármegye. A törvénykezési költségek között fölbukkanó rabszállítás, (bár nehezen leválasztható az egyéb,

¹⁹ A Főadószedő számadásai. Fő Adó Szedői Számadás T.N. Zala Vármegye Hadi- Házi-, és Hadfogadási Fő Pénztárának 1838/39^h Katonai esztendőben lött bevételeiről és költségeiről. VI. Gonosztévőkre tett költségek N° 290–300. Zala Megyei levéltár (a továbbiakban: ZML) IV. 9. p.

²⁰ ZML IV. 9. p. VI. 1838/39, N° 301.

²¹ ZML IV. 9. p. VI. 1838/39, N° 302–308

²² A Főadószedő számadásai. Fő Adó Szedői Számadás T.N. Zala Vármegye Hadi- Házi-, és Hadfogadási Fő Pénztárának 1838/39^h Katonai esztendőben lött bevételeiről és költségeiről. II. Szolgálati Bérek N°124., 125. ZML IV. 9. p.

²³ A Főadószedő számadásai. Fő Adó Szedői Számadás T.N. Zala Vármegye Hadi- Házi-, és Hadfogadási Fő Pénztárának 1838/39^h Katonai esztendőben lött bevételeiről és költségeiről. I. Tisztségviselőknek fizetései. ZML IV. 9. p.

rabokkal kapcsolatos, de mégis inkább a büntető perhez kapcsolódó kiadásokról) szűken számítva legkevesebb 36 forintot tett ki.²⁴

Ha mármost egybeszámoljuk a fent említett, s az 1838/39. katonai évben a fő számadó kimutatásaiban személyi kiadásként, fizetésként, bérként és eseti munka ellenszolgáltatásként szereplő tételeket, 2652 forintnyi összeg kerekedik ki.

A megyei rendtartások szerint a hajdúknak nem csupán a bér, hanem rendszeres időközönként egyenruhacsere vagy javítás, kiegészítés is a járandóságába tartozott. A költségek évente egyenlőtlenül jelentek meg, mert miután háromévente cserélték az egyenruhákat, a teljes öltözet költségei csak ritkábban bukkantak fel. Az általunk vizsgált esztendőben a vármegye a megyei katonaság és a pandúrok egyenruháját újította meg, így a fogház körül szolgálatot teljesítő hajdúk csak kisebb tételekkel szerepelnek a költségvetési elszámolásban. De így is költött a ruházatokra a megye. A gombkötőnek különböző ruházati kiegészítőkért leszámlázott 521 ft 58 krajcárjából a hajdúkra esett 104 forint 40 krajcár. Zsebők János szabó hajdúk ruhájára fölvelt 22 forint 24-et, Kopits János szabó pedig 48.36 krajcárt. Jakum Ferentz lakatos pedig a „hajdú csizmapatkolásáért” számlázott 3 forint 30 krajcárt. Lipaper Sámuelné szücs pedig a téliesített egyenruhákra készített préme-kért a hajdúk után 120 forintot kasszírozott. Vagyis összességében a személyzet ruházata ebben az esztendőben 204 forint 30 krajcárba került.²⁵

A számadáskönyvek alapján nem vizsgálhatók, mert a vármegyei kiadások összköltségről nem leválaszthatók olyan tételek, melyek például, mint a várnagy napi kiadási jelentek meg: „papír és írásbeli” költségek, gyertya költségek és így tovább. Mondhatjuk tehát, hogy számításaink meglehetősen szűken kalkuláltak, tehát az főösszeg inkább több lehetett az általunk megállapítottnál. Mindenesre némi óvatos következtetést ennek alapján meg lehet engedni a tömlőc általános költségeiről.

Mindezek a költségek annak tükrében mondanak valamit, ha összevetjük a házipénztár összköltségvetésével. Vizsgálódásunk esztendejében a „Házi Fő pénztárnak 1838/39. katonai esztendőben tett bevételei” 201 282 forint 8 krajcár-ra rúgtak. Vagyis a fentebb összeszámolt börtönügyi kiadások (7980 forint 7 krajcár) 3,96%-át jelentették a vármegyei büdzsének. Ha tekintjük azt, hogy ebben az évben építkezési, felújítási munkálatok a tömlőcben nem folytak, hogy – mint láttuk – az egyenruha-megújítás nem erre az évre esett, s hogy bizonyos költségtételeket nem lehet a közös számadásról leválasztani, különösebb kockázat nélkül állíthatjuk, hogy Zala Vármegye házi pénztárának főösszegéből évi 4–5%-os részesedést mondhatott magának a vármegyei tömlőc fenntartása.

Nem ok nélkül való törekvése volt tehát a vármegye vezetésének a rabmunkáltatásból származó ellentételzése a börtönkiadásoknak. Ez a szándék lett a reformkori magyar tömlőcügy modernizációjának mozgótereje. Ennek következtében terjedhetett el ország-szerte a rabok foglalkoztatásának eszméje, a rabüzem kialakítása, s ezzel kapcsolatban a

²⁴ A Főadószedő számadásai. Fő Adó Szedői Számadás T.N. Zala Vármegye Hadi- Házi-, és Hadfogadási Fő Pénztárának 1838/39^{ki} Katonai esztendőben lött bevételeiről és költségeiről. IV. Napi bérekre tett költségek №214, 218–219. ZML IV. 9. p.

²⁵ A Főadószedő számadásai. Fő Adó Szedői Számadás T.N. Zala Vármegye Hadi- Házi-, és Hadfogadási Fő Pénztárának 1838/39^{ki} Katonai esztendőben lött bevételeiről és költségeiről. IV. Szolgák ruházatára lett költségek. ZML IV. 9. p.

fogvatartottakkal kapcsolatos büntető filozófia változása, a törvényen kívül jogvesztett páriák helyébe lépő, a társadalomba visszavezethető, megjavítható elítélt képével.

Ne legyenek azonban illúzióink. A kiadások ellentételezéseképpen találunk ugyan a számadások között elszórt adatokat „a rabszemélyek tartásának bére” behajtására, ezek azonban összességükben jelentéktelen tételek. A rabtartás meglehetősen magas költségeit hagyományos módon enyhíteni próbálta a vármegye a rabtartásnak a rab illetve a rab családjának finanszírozása útján. A rabtartási költségeket igyekeztek folyamatosan behajtani, vagy a vármegye igényét az illető vagyonából kielégíteni. A főadószedői számadáskönyvek bevételi oldalain rendre bukkannak fel a bejegyzések melyek a „tömlöci tartásnak bére” címén kasszírozott tételeket sorolják., „Ugyan Malatiszky Ferentz fő Bíró Úr Franbits Mihály rabnak tartása bérét az n. alatt lévő ellennyugta szerint hét forint 12 krban befizetve ez ár felvétetik.”²⁶ Egy másik bejegyzés szerint n. Czökor György, n. Mocza Péter, n. Antal János és Nagy Károly rabszemélyek vagyonából tömlöci tartásik fejében bevett 20 Ft 27 kr.” is a bevételeket növelte.²⁷ Sommásan az év során behajtott rabtartási költség mindössze 196 forint 11 krajcárt tett ki. Ezt még kiegészítette egy sajátos tétel: „Horvát Kati, Jörtsi Kati és Horvát Trézi raboknál talált portékát árverés útján eladva azokból bejött 21 ft 17 kr.”²⁸

A rendelkezésre álló adatok szerint Zala vármegye börtönben munkavégzés nem folyt. Még az újonnan épített tömlöcépület tervezésekor sem számoltak munkatermekkel. A vármegye a reformkorban klasszikus értelemben vett rabdolgoztató házat nem létesített, a fogházépülethez rendelt műhelyépületet vagy a börtönben magában működő munkáltató helyeket nem hívtak életre. A tömlöc fogva tartó intézményként funkcionált és csupán külső munkára szervezett rabokat foglalkoztattak közmunkán vagy magánházaiknál. Alkalmanként, belső javítási, felújítási, szerelési és takarítási munkákra rendelték rabokat, ennek ellenértéke azonban a költségstruktúrában nem értelmezhető.

Bevett gyakorlat volt viszont a megyében a rabok magánosok rendelkezésre bocsátása. A helybeli lakosok kérésére a porkoláb engedélyezte a külső rabmunkát, s jelölte ki a kikísérendő rabot. Ebből a jogából azután konfliktusok is támadtak, mert – mint az a porkoláb ellen benyújtott panasz és lefolytatott vizsgálat alapján kiderült – személyiségétől függően olykor kedvezett egyeseknek, másoknak viszont rendre visszautasította kérését. Az 1794. évi vizsgálat²⁹ egyik információja volt, hogy a porkoláb a helybeliek kéréseit megtagadta vagy csak többszöri kérésre teljesítette. Ez különösen akkor vált irritálóvá a lakosok számára, mikor kiderült hogy ezenközben a női foglyok rendszeresen dolgoznak a porkoláb fe-

²⁶ A Főadószedő számadásai. Fő Adó Szedői Számadás T. N. Zala Vármegye Hadi- Házi-, és Hadfogadási Fő Pénztárának 1838/39de Katonai esztendőben lött bevételeiről és költségeiről. Házi Fő Pénztárnak 1838/9 katonai esztendőben lett bevételei. N^o39. ZML IV. 9. p.

²⁷ A Főadószedő számadásai. Fő Adó Szedői Számadás T. N. Zala Vármegye Hadi- Házi-, és Hadfogadási Fő Pénztárának 1838/39de Katonai esztendőben lött bevételeiről és költségeiről. Házi Fő Pénztárnak 1838/9 katonai esztendőben lett bevételei. N^o37. ZML IV. 9. p.

²⁸ A Főadószedő számadásai. Fő Adó Szedői Számadás T. N. Zala Vármegye Hadi- Házi-, és Hadfogadási Fő Pénztárának 1838/39de Katonai esztendőben lött bevételeiről és költségeiről. Házi Fő Pénztárnak 1838/9 katonai esztendőben lett bevételei. N^o48. ZML IV. 9. p.

²⁹ Panasz Szala Egerszegi Porkoláb Koppányi József ellen. ZML IV.1. a. 1794. május 21.

leségénél, maga a porkoláb pedig rendre akár húsz rabot is dolgoztatott saját házában illetve gazdaságában. A nők „a Nemes Vármegye kenyere és gyertyái” kender és len gerebenelésére, fonásra, foltozásra, mosásra alkalmazták a porkoláb feleségének gazdálkodásánál. A férfiak minden esztendőben új palánkot építettek a porkoláb házában, kiasták és tisztították az árkokat, kertjét gondozták, sőt még a megyeháza moslékát is rabokkal szállíttatta saját disznai számára. Erre a bizottság annyit látott szükségesnek megjegyezni, „illendőbb lett volna” a megyeháza és a megyei cassa javára dolgoztatni.

A külső munkára kiadott rabokért beszedett bérleti díjak, melyek éves átlagban 230–250 forintot eredményeztek a házipénztár javára.³⁰ A megyei főszámvevő kimutatásai szerint 1835/36-os évben a vármegyei rabok összesen 763 napot voltak munkán, amiért a vármegyei cassa 229 forint 3 krajcár bevételt könyvelhetett el.³¹ A rabköltség behajtásából és a rabmunkából befolyó összegek tehát jelentéktelen töredékét fedezték a kiadási oldalon megjelenő költségeknek.

Vas vármegye legendás reformkori új tömlőce és dolgozóháza némi adalékkal szolgálhat a munkáltatás kérdéséhez a bevétel–kiadás oldal értékelésében. 1826 áprilisában a vármegyei közgyűlés arról határozott, hogy „az egy szövetségben lévő több Raboknak külön külön való zárása és kihallgatása meg kívánna, hogy a tömlőczök a mondott számnál többre is kiterjeszkezhessenek.” Ezen okból „jelentő Földmérő Úr által elő adott azon Planum, melly szerént... tömlőczöket építtetni javalltatnak és a mellyekben a mostani fenn álló Tömlőczökekkel edgyütt összesen 139 rabok élfernek, s ezen Tömlőczök összesen, minden költséget összeve véve 3019 ft 13 ½ krajcár/garasba kerülnek, elfogadtatik ezen Planummal egyetemben a N,M,M,H. Tanácsnak is a Tömlőczöknek az szerint leendő meg nagyobbítása meg engedése végett alázatosan elébe fel terjeszteni.”³² 1831-ben már felbukkant a tervek között a dolgozó ház építésének gondolata is. „A Raboknak a tömlőczökben való henyélésétől, mint minden rossznak kútféjéről leendő vissza tartatása és a munkás élet kerülésétől való el szoktatása tekintetéből azok számára ezen javallott dolgozó Ház a KK és RR által is, hogy a Rabok ottan a szükséges házimunkában foglalkoztassanak, és ez által az ő tartások bérét is meg keressék, jónak láttatván...”, Bertha Ignác másodalispán elnöklete mellett az ügy „Választmányra bízatik, hogy ezen érdemben a fel állítandó dolgozó Ház, annak belső felosztása, úgy a munkák minéműsége és a Raboknak azokban való oktatása módja meg érintésével a Javallatot ki dolgozni és azt a Vgye eleibe beterjeszteni igyekezzék.”³³

1837-ben ismét terítékre kerültek a kiadásokkal kapcsolatos ügyek.³⁴ A tömlőc és dolgozóház tervezője szerint Vas vármegye új börtönének építési költsége összességében 22 ezer forint volt. Kivéve az épülethez rendelt földterületet, „minden költséget a' megye' ne-

³⁰ Feljegyzése azon Raboknak, mellyek a' Tekintetes Nemes Vármegye Rendeléséhez képest 18 váltó krajcár napi bér mellett T.,N. Vgye fogházából folyó 1833^{uk} esztendei július 15^{ka} fogva egészen October 31. napjáig munkára-kiszolgáltatták. ZML IV.10.b. Számadások F.33. N° 544 1833 szeptember 16.

³¹ Vö. például Jakabffy György megyei fő számvevő kimutatásár az 1835/36-os évről. Eszerint a rabok összesen 763 napot voltak munkán, amiért a vármegyei cassa 229 forint 3 krajcár bevételt könyvelhetett el. ZML IV.10.b. Számadások F.33. N° 544 1839 március 11.

³² Tömlőczöknek megnagyobbítása tárgyában. Vas Megyei Levéltár (a továbbiakban: VaML) IV. 1. a. 1826. 516.

³³ Rabok számára építendő dolgozó Ház eránt tett végzés. Vas Vármegye Közgyűlése, 1831. április 18., VaML IV. 1. a. 1831. 809. o.

³⁴ Tömlőczök építésére szükséges költségek tárgyában a' rendeletek. Vas Vármegye Közgyűlése, 1837. február 27. VaML IV. 1. a. 1837. 413. o.

messége szabad és tiszta adakozás útján iparkodott összegyűjteni”, hogy az „adózó népet” megkímélje a kiadásoktól és az újabb terhektől. Többek között például gr. Zichy Károly 1636 forintot saját tulajdonából fizetett, 2000-et pedig Batthyány János hagyatékából, mint annak végrehajtója. Herceg Batthyány Fülöp, megyei főispán 1200 forinttal egészítette ki a fentebbi összeget. Gróf Erdődy Sándor 1000, Ferenc főherceg 500 forinttal járult hozzá a költségekhez. Ezen túl a vármegye szinte valamennyi főrangja és egyházi vezetője támogatta a tervet kisebb-nagyobb összegekkel. A vármegyei nemesség részben a vármegye közgyűlésében nyitott adakozási íven személyesen, részben pedig áttételesen táncvigalmak, sorsjátékok, műkedvelő színi előadások bevételeinek növelésével járult hozzá az építéshez. Az első ilyen gyűjtés például 11 728 forintra rúgott.³⁵

1838-ban az új börtön megnyitásához érkezett az építkezés. Az év áprilisában Hegedűs Sándor a működtetésre vonatkozó javaslatot tett le a közgyűlés elé. A plánum szerint a rabmunkáltató ház működtetéséhez részvénytársasági formában kell összegyűjteni. A házipénztár legfeljebb kölcsönrel segíti majd a nehezebb helyzetekben a dolgozóházat. (Ez nyilván a karok és rendek megnyugtatósára irányuló megjegyzés volt). A rabok munkára vezénylése a büntetőügyekért felelős másodalispán engedélyével történhet. A visszaélések elkerülése végett a külső munkákat felszámolják, s csak a tisztekhez mehetnek ki rabok fát vágni, de a rabok akkor sem díjazhatók.³⁶ Az intézet 1838. május 26-án nyitotta meg kapuit,³⁷ novemberben Ernuszt József táblabíró, a dolgozóház igazgatója már beszámolt az első próbamunkálatokról a közgyűlésnek, melynek eredményeképpen tovább folytatódhatott a munka.³⁸ Ettől fogva évente beszámolt a dolgozóház igazgatósága a fejleményekről és a dolgozóház gazdasági helyzetéről.³⁹ Hegedűs Sándor főmérnöknek köszönhetően a dolgozóház kialakításáról és megindulásáról rendelkezésünkre áll egy fölöttébb pontos összeállítás, melyet ő a vármegye közgyűlése elébe szánt. A vármegye hozzájárulásával, saját költségen könyvformában is kinyomtatta a jelentést, melynek árbevételeit a dolgozóházra fordította.⁴⁰ Ernuszt József 1840. november 7-én kérte a vármegyét, küldjön ki választmányt a dolgozó ház gazdálkodásának átvilágítására és javaslatételre, milyen irányba fejlesszék a munkát. Ez a bizottság azután 1842. november 16-án el is készítette véleményes jelentését.⁴¹ Ez a közgyűlés azért tekinthető jelentősnek, mert első ízben itt kellett rádöbenniük

³⁵ Hegedűs Sándor: Tekintetes Vas vármegyének Szombathelyen ujan épített börtönei 's abban fellálított javító intézet' története kezdetétől tökéletes kifejléséig, jelen állapotjával együtt. Kőszeg. 1841 Nyomatott Reichard Károly betűjével. 3–4. o.

³⁶ Dolgozó ház eránt Hegedűs fő Mérnök által bé adott terv elfogadtatván erre több megyei végzések alkottattak. Vas Vármegye közgyűlése 1838. április 23. VaML. 1838. 707. o.

³⁷ Hegedűs 1841. 47. o.

³⁸ Megyei Dolgozó ház eránt Ernuszt József Táb. bíró Úr relatioja, erre több pontokból álló intézkedések. Vas Vármegye Közgyűlése 1838. november 5. VaML. IV.1.a. 1838.2106.

³⁹ Dolgozó Intézet alapításától kezdve a jelen időig lett állapotjáról a' ralatio a' számadásokkal. Vas Vármegye Közgyűlése 1839. november 4. VaML.IV.1.a. 1838. 2180; Megyebéli Ernuszt József táblabíró dolgai iránt fő igazgatói hivatalos jelenése. Vas Vármegye Közgyűlése 1840. május 5., VaML IV.1.a. 1840.890.

⁴⁰ Dolgozó Ház keletkezése vagy létesítése leírását kinyomtatta é s a megyének ajánlva elfogadtatni kéri Hegedűs Sándor Úr. Vas Vármegye Közgyűlése 1841. augusztus 2. VaML IV.1.a. 1841.1662.

⁴¹ Hivatalos Tudósítása a ki Küldött Választmánynak a' Megyei Munka Háznak jövődöbéli kezellése eránt. Vas Vármegye Közgyűlése. 1842. november 7. VaML. IV. 1.b. 2329.

a rendeknek, hogy a rabmunkából és a dolgozó házból nem juthatnak érdemi haszonhoz. A szűrszövésből, pokróc- és szőnyegkészítésből befolyó bevétel (23 423 Ft 37 kr.) a nyersanyagvásárlás, külső munkák és szállítási költségek ellentételezéseként le kellett számítani 14 390 forintot, továbbá vissza kellett származtatni a házi pénztárnak a munkák megkezdéséhez kapott 8045 forintot, az intézet tiszta bevétele 1199 forint 24 krajcár maradt. Ez a nyereség megelőlegezte a további évek veszteségeit, hiszen ebből az összegből kellett a nyersanyagvásárlást is finanszírozni, s a folyamatos üzemet is fenntartani. Ezért volt szükség a vármegye nemesi pénztárából 4000 forint támogatásra, de ezzel együtt sem volt képes magát az intézet eltartani, nem hogy a rabok tartásának költségeit tartósan fedezni.⁴² A rendek csupán némi költségenyhítéssel, illetve a munkáltatás jobbításban megnyilvánuló hatásával számolhattak.

A rabmunkából származó bevétel költségtérítő elképzelése ezzel megbukott. Ám ekkor már a börtönről való gondolkodás szerves részévé lett a rabmunkáltatás eszméje, a hasznossá tevés, a nevelés, a reszocializáció ideája. S ezzel a korszerű börtönné válás egyik legfontosabb eleme állandósult a fogvatartás napi praxisában.

⁴² Hegedűs 1841, 65. o.

Révész T. Mihály

AZ ÁLLAMI ANYAKÖNYVEZÉS TÖRTÉNETÉHEZ

AZ EGYHÁZI ANYAKÖNYVEZÉS FEJLŐDÉSÉNEK VÁZLATA

Oscar Wilde az ír születésű, ám angolul, s franciául író szellemes mester mondta egyik elhíresült bon mot – jában egy helyütt: „Egyetlen dolog rosszabb annál, ha beszélnek valakiről, mégpedig az, ha nem beszélnek róla.”

Amennyire igényt tarthat tehát a magánember arra, hogy embertársai ne feledkezzenek meg róla, vagy, hogy egyszerűen ne nézzék levegőnek, annál jogosabb lehet a szükségérzete a „természetes személyekben”, az állam polgáraiban aziránt, hogy legjelentősebb életviszonyaiknak adatait, az azokban bekövetkezett változások tényeit regisztrálják, hogy azokról ne csupán szó essék, hanem azt maradandó formában és módon rögzítsék. A születés, a házasságkötés és a halál tényei valóban olyan események, jogi tények, amelyeknek dokumentálása a modern társadalmakban minden ember, s mi több, az egész közösség érdeke. E közhelyszámba menő megállapítás után okkal gondolhatnók, hogy az államilag megszervezett társadalmakban az imént vázolt tények írásos lefektetésére, s megbízható kezelésére már az államok kialakulásakor ízibe sort is kerítettek. Ez azonban távolról sem volt így. Az anyakönyvek, ezek a leglényegesebb életmozzanatok bizonyítására szolgáló írásos dokumentumok, ugyanis még a sötét középkor múltával, az érett feudális korszak századaiban is csupán szűk körben voltak használatosak.¹

Az öreg kontinensen a modern értelemben vett anyakönyvekről, az anyakönyvi nyilvántartás kötelességéről először a Tridenti Zsinaton, annak is 24. ülésén tettek említést, mondván: „Habeat parochus librum, in quo coniugum et testium nomina, diemque et locum contracti Matrimonii describat, quem diligenter apud se custodiat.”² Ugyancsak e zsinat szólt a kereszteltek anyakönyveinek vezetéséről is.³ A fenti általános jogtételeken túl, amely két különböző nyilvántartást rendszeresített, még a tridenti zsinat sem rendelkezett az anyakönyvek intézésének részletes eljárási szabályairól, hanem azt az egyes egyházmegegyék döntési jogkörébe utalta.⁴

A jogalanyok leglényegesebb élettényeinek jobb és szervezettebb nyilvántartása érde-

¹ Az anyakönyvek (matricula) vezetését egészen a kezdetektől az egyház vállalta magára, s az intézmény forrásvidékét az 1139-es lateráni zsinat környékén fedezték fel. Lásd erre: Pomogyi László: Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyvtár. Budapest, 2008., Mérték Kiadó, 56–57. o.

² Gáthy Zsolt: Anyakönyvezési szabályok kialakulása az esztergomi főegyházmegye területén., Bp. 1942. In: Szemináriumi dolgozatok, 1941–42. 5. o.

³ Aschenbrier Antal: A plébániai anyakönyvekről., Bp. 1980. 17. o.

⁴ Ennek nyilvánvaló oka az lehetett, hogy elsősorban az egyházkerületek, s annak egyházközsegei voltak érdekelték abban, hogy híveiket, mint a felekezethez tartozó tagokat regisztrálják. Lásd erre: „az állami anyakönyvekről” szóló törvényjavaslatához készített miniszteri indokolást. KI- 1892-370 (1892-X-307.) (Továbbiakban: Indokolás).

kében 1614-ben V. Pál pápa a „Rituale Romanum”-ban már öt fajta dokumentum vezetéséről rendelkezett oly módon, hogy a keresztelési, bérnálási, házassági, halálzási és a de statu animarum anyakönyvek formáját is meghatározta.⁵ A Rituale Romanum leglényegesebb újítása azonban az volt, hogy a keresztelési anyakönyvekben előírta a születések időpontjának regisztrálási kötelezettségét, s ezzel a keresztelési könyveket egyúttal születési anyakönyvek funkciójába helyezte.

Az anyakönyvezés hazai történetjének krónikáját kutatva, annak első nyomairól a XVI. és XVII. század elejéről egyaránt lelhetőek föl adatok.⁶ Az Úr 1611-es esztendejében azután Nagyszombatban tartott Zsinat intézkedései már arról árulkodtak, hogy a keresztelési és házassági nyilvántartások mellett Magyarországon a Rituale Romanum előtt is vezettek bérnálási anyakönyveket.⁷ Am az is látható, hogy a katolikus nyilvántartásokkal párhuzamosan az evangélikus és református felekezeti anyakönyvek is megjelentek.⁸

Az anyakönyvezés meghatározó és teljes körű megalapozására pár esztendővel később Pázmány Péter is sikeres kísérletet tett azzal, hogy V. Pál nyomán öt – keresztelési, házassági, halotti, bérnálási és egy „Status Animarum” – könyv vezetését rendelte el.⁹ A nagytekintélyű primás intézkedéseinek köszönhetően nemcsak az anyakönyvek vezetése, de azok ellenőrzése is rendszeressé vált.

A fentiekből is látható, hogy az emberi élet jogi értelemben vett legfontosabb eseményeinek dokumentálásában az egyház úttörő szerepet játszott, s tette ezt saját megfontolásaiból, önkéntes elhatározásával, s a korábban vélelmezett legfőbb célkitűzésen túl, többek között azért is, hogy az akkortájt oly széles körben divatozó alattomosan kötött házasságokat száműzze a mindennapok világából.

Az egyház mindazonáltal hamarost arra kényszerült, hogy a nyilvántartások tárházán osztozzék az állammal. Magyar honban elsőként Mária Terézia két rendelete 1770. január 5-én, majd az 1778. február 5-én¹⁰ még csupán azt jelezték, hogy a közhatalom is kompetensnek érezte magát a személyes adatok nyilvántartása jogi környezetének kialakításában, ám II. József idején az állami adminisztráció befolyása a felekezeti anyakönyvezésre még erőteljesebben megmutatkozott. A császár a személyállapotról vonatkozó nyilvántartásokat elsősorban népszámlálási szempontból tartotta fontosnak. Az uralkodó mindenirányú figyelmének köszönhetően 1784. február 20-án nyílt parancs jelent meg, amely a racionalitás határain belül, világiasítani óhajtotta az egyházi nyilvántartási rendszert.¹¹ A kalapos király idevágó jogalkotásának – akárcsak vázlatos – áttekintése azonban ezúttal

⁵ Jogi Lexikon, II. k. Bp., 1906. 553.

⁶ A veszprémi zsinat idevágóan 1515-ben intézkedett tán legelőbb magyar honban a keresztelesek dokumentálási köteleméről. Pomogyi: i. m. 56. o.

⁷ Aschenbrier: i. m. 19. o.

⁸ Sopronban az evangélikusok már 1624-ben, míg a zalakomári reformátusok 1633-ban már vezettek anyakönyveket. Lásd erre: Chimpan Noemi: A magyar államélet megreformálása körül kibontakozó egyházpolitikai küzdelmek a 19. század végén. [http://www.rodosz.ro/files/Chimpan Noemi.pdf](http://www.rodosz.ro/files/Chimpan%20Noemi.pdf) 8.

⁹ Rituale Strigoniense – Synodi provincialis decreta, Pozsony, 1625. 292–299. o.

¹⁰ Az első intézkedés még csupán azt írta elő, hogy a lelkészek az anyakönyveket maguknál tartásák, míg a második rendelet azok zár alatt tartását parancsolták.

¹¹ Megjegyzendő, hogy a pápens a Rituale Romanum kicünetetetlen vallási jellegű bejegyzéseit nem kívánta államosítani.

nem lehet feladatunk. Ehelyütt csupán utalhatunk arra, hogy a XVIII. század harmadik harmadától megindult folyamatnak köszönhetően a római(latin), a görög és az örmény szertartású katolikusok, a reformátusok, evangélikusok, a görög-keleti szerb, illetve román, valamint az unitárius, s a sor végén az izraelita vallásfelekezetek anyakönyveiket saját egyházi főhatóságai felügyelete alatt *közhitelosen* vezették.¹²

A személyi lét kezdetéről, megszűnéséről, s a családalapításról felvett nyilvántartások e gazdag, mondhatni áttekinthetetlen színskálája jellemezte az anyakönyvi jogot akkor is, amikor a XIX. század nagy társadalmi, s állami átalakulása a partikuláris felekezeti anyakönyvezés anakronisztikus voltát ugyancsak kihangsúlyozta. S e helyzeten egy jótányit sem változtatott a magyar állami akarat, midőn 1827-ben az egyházi anyakönyvekről törvényben határozván csupán e dokumentumok másod példányait rendelte a törvényhatóságok levéltáraiban „zár alatt” őrizni.¹³

Az előbbieken elősorolt vallások felekezeteinek nyilvántartási rendszere ugyanis a személyiség három állapotának tanúsítására mind kevésbé felelt meg. A polgári közjogtudomány művelői, a közélet jelesei, s az államszervezet modernizációjának hívei végül oda konkludáltak, hogy mivel a felekezeti anyakönyvek bejegyzései elsősorban az egyes szertartások megtörténtét, s nem a személyi állapotban bekövetkezett állapotváltozást dokumentálják, így azok – a lelkiismereti szabadság politikai jogként való evidenciaszerű elismerése mellett – a személyi nyilvántartások megbízható dokumentálására aligha vállalkozhatnak.

A jogalanyok három alapállapota teljes körű nyilvántartásának kérdőjeleit az anyakönyvi kerületek területiális beosztásából következő egyenetlenségek is mind inkább aláhúzták. Léven ugyanis, hogy az egyházkerületek kialakításánál a hívők számát vették alapul, igencsak megtörténhetett, hogy azokon a vidékeken, ahol az adott felekezet csak kevés lelket mondhatott magáénak, a szegény polgár, kinek keresztelés, vagy temetés végett lelkészét fel kellett keresnie hosszú vándorútra volt kénytelen vállalkozni.¹⁴

A költségesnek, és – tisztesség ne essék szólván – a megbízott egyházi közegek egyenetlen műveltségi szintje miatt is, megbízhatatlannak deklarált nyilvántartási rendszer¹⁵

¹² Dr. Ravasz Éva: Az állami anyakönyvezés bevezetésének viharai Komárom és Esztergom vármegyében. http://old.vmmk.hu/hksz/konf19942002/www/1996_tata/0015.htm, l. Megjegyzendő, hogy az „izraelita vallásfelekezet anyakönyveit...minthogy ez a felekezet a követelményeknek megfelelő anyakönyvekkel nem bírt, a kormány rendeleti úton szabályozta”. Képviselőházi Irományok – 1892–370(1892–X–307). (Továbbiakban: Indokolás)

¹³ Kiemelést érdemel, hogy e törvényhely születését – az explicite rögzített jogalkotói szándék szerint – elsősorban nemzetiségi szempontok magyarázták. „Azon zavar megelőzése végett, mely a honlakosokat nemzetiségi leszármazásuk megállapításában, az egyházi anyakönyveknek valami véletlen eset miatt történő megsemmisülése, vagy megromlása által fenyegethetné, határozattik, hogy...”

¹⁴ „Kézben fékvő, hogy ily akadállyal szemben az egyházi funkcióra való jelentkezés, a mi pedig egyuttal alkalom az anyakönyv vezetésre, az esetek nagy számában jelentékeny késedelennel történik, sőt néha el is marad. Hogy ez az anyakönyvek jóságára és megbízhatóságára károsan hat vissza, azt bővebben fejtegetni szükségtelen”. Indokolás 308. o.

¹⁵ Indokolás 309. o. „Harmadik akadálya annak, hogy a jelenlegi rendszer a fejlődő igényeknek cleget tegyen és az anyakönyvek megbízható bizonyítékai legyenek a személyi állapotoknak, egyrészt az azok vezetésével megbízott egyházi közegek műveltségi fokában létező nagy különbségben, másrészt a közvetlen ellenőrzés hatályában van.”

tehát mind kevésbé felelt meg azoknak a követelményeknek, amelyeknek teljesítését pedig egy modernizációra törekvő állam az anyakönyvektől méltán elvárhatott. S midőn a hatalom fokozni óhajtotta a nyilvántartási fegyelmet, óhatatlanul is beavatkozott az egyházak ügyeibe. A konfliktus egyébként nem is volt elkerülhető.¹⁶ A „casus belli”-t végül is az a vallás és közoktatási miniszteri rendelet szolgáltatta,¹⁷ amely csupán – ráadásul 1884 után,¹⁸ mintegy nyomatékostól után lövészként – csak az 1868. évi LIII. törvény 12. § szakaszának óhajtott nagyobb nyomatékot adni.¹⁹

Megjegyzendő, hogy a törvény fenti passzusa a kiegyezés liberális közhangulatában fogant, de az egész jogforrás maga is Eötvös József miniszter szellemiségét példázta. A tizenkettedik paragrafus pedig nem kívánt egyebet, mint – a törvény címének félreérthetetlen üzenetét teljesítve – azt, hogy a vegyes házasságokból származó gyermekek „közül a fiak atyjoknak, s a leányok anyjoknak vallását” kövessék.²⁰ E jogszabályi hely azonban, szemlátomást, megelőzte korát, s végrehajtása elsősorban a katolikus papság részéről nagy ellenállást váltott ki. Ők ugyanis – a kortársi rossznyelvek szerint, hogy egyházuk tagságának számát gyarapítsák – a más vallású házastárs azonos nemű gyermekeit is előszeretettel keresztelték meg katolikusnak. A Csáky Albin kultuszminiszter²¹ jegyezte rendelet tehát e jogellenes gyakorlat végleges felszámolásának szándékával született meg. Ebben a tárcavezető leszögezte, hogy ha „keresztény vallásfelekezet lelkésze bármely okból olyan gyermeket keresztel, aki a törvény szerint más keresztény vallásfelekezethez tartozik, a gyermeket saját hívőjének nem tekintheti”, ellenkezőleg „köteles a keresztelésről kiállított bizonyítványt 8 napon belül az illetékes lelkészhez áttenni a születés hiteles anyakönyvezése végett.”²²

A februári rendelet – amint azt később hivatalos helyen és formában le is szögezték – „lelkiismereti konfliktusokra, a felekezeti érzékenység félbresztésére, az állam és egyház közötti félreértésekre, surlódásokra” vezetett.²³ Fellépett vele szemben a hazai katolikus klérus színe-java, de a Vatikán nevében maga XIII. Leó pápa is exponálta magát.

A pesti politikai tényezők többsége azonban kiállt a miniszteri intenciók megvalósulásáért, s a képviselőház Szivák Imre – 1890. november 20-án tett kezdeményezésére²⁴ –

¹⁶ Ravasz, id. cikk l.

¹⁷ 1890. évi február 26-i 10086. sz. vall. és közokt. min. rendelet, (MRT-1890. 753.) (Továbbiakban: Elkeresztelési rendelet)

¹⁸ Trefort Ágoston miniszter e tárgyban – hat esztendővel korábban – már intézkedett, de rendeletének akkor nem szereztek érvényt. Lásd erre: 24 727/1884. VKM rendelet. (MRT-1884. 1771.)

¹⁹ Lásd az 1868. évi LIII. t. cz. a törvényesen bevett keresztényen vallásfelekezetek viszonyosságáról. Magyar Törvénytár 1936-68. évi törvénycikkek. 506-507. Bp. 1896. A 12. § kimondta: „A vegyes házasságokból származó gyermekek közül a fiak atyjoknak s a leányok anyjoknak vallását követik...”

²⁰ Uo.

²¹ Róla bővebben: Molnár Viktor: Gróf Csáky Albin: élet- és jellemrajz vázlat. Bp. 1894., Lampel Róbert, illetve epa.oszk.hu/01600/Aquila_EPA_01603_1-4_545-550.pdf

²² Pomogyi, i. m. 244. o. Mind ebből pedig következett, amint arra a jogforrás egyértelműen utalt is, hogy anyakönyvi kivonatot a vegyes házasságok érintett gyermeki számára csak az a lelkész állíthatott ki, akinek a felekezetéhez a hatvannyolcas törvény szerint a gyermek tartozott.

²³ Indokolás 309. o.

²⁴ KN- 1887-412 (1887-X-X-23)

hosszas, s nyolc ülésnapon át tartó, lényegi vita után – egy hét múltával kimondta: hogy a miniszter sokak által vitatott intézkedése törvényes.²⁵ A többség egyetértve az e kérdésben megfogalmazott, s többek által támogatott,²⁶ határozati javaslattal, azt is leszögezte, hogy az elkeresztelési rendelet „az állam és vallás felekezeteknek egymás közt annyira szükséges békéjét” sem háborítja, majd diplomatikusba hajló eufémizmussal hozzáfűzte: ha az mégsem volna alkalmas arra, hogy vele a kormány célját elérje, akkor „az állam fenségének teljes integritása mellett” a polgári anyakönyvezés megteremtése tovább aligha halogatható.²⁷

AZ ÁLLAMI ANYAKÖNYVEKRŐL SZÓLÓ TÖRVÉNYJAVASLAT A TÖRVÉNYHOZÁS ELŐTT

A személyi nyilvántartási rendszer államosítása, az anyakönyvek szekularizációja terén a magyar fejlődés Európában a legkevésbé sem vállalt úttörő szerepet. Az e téren mutatkozó elmaradásunk érzékeltetésére elég csupán arra utalni, hogy az anyakönyvezés átvételére a francia állam még a Code Civillel szánta el magát, míg ugyanezt a lépést Románia 1864-ben, Olaszország 1865-ben, Spanyolország pedig 1870-ben tette meg.²⁸

E külhoni példák azonban bizonyonnyal megerősítették az anyakönyvi reform híveit a változtatás szükségességében, nem is szólva arról, hogy az államosítás módozatait illetően bőven meríthettek a nemzetközi tapasztalatok gazdag tárházából.

A XIX. század kilencvenes éveinek elején megfogalmazott anyakönyvi törvényjavaslat készítői mintául az angol, a német és a francia nyilvántartási rendszerek közül végül is jobbára az utóbbit választották.²⁹ A magyar javaslat tehát azt a megoldást tartotta intézményesítendőnek, amely az anyakönyvvezetői feladatnak a községek határákörébe utalásával a lehető legnagyobb decentralizációt óhajtotta megvalósítani.

Az államosítás decentralizációs jelszavait a tervezet atyja, maga a belügyminiszter tűzte zászlajára, aki 1893 tavaszán az alábbi ajánló sorokkal bocsátotta a képviselőház elé javaslatát: a „Születés, házasságra lépés és halál ... azok a forduló pontok az ember életében, melyekhez mint alaphoz tapadnak a személyiség összes jogai és kötelességei. Az egyesek

²⁵ KN-1887-443(1887-XX-178-180) A képviselőház határozata 1889. november 27-én született meg. Így Pomogyi egy héttel korábbi datálása e tárgyban tévedésen alapulhat. Pomogyi, i. m. 244. o.

²⁶ A határozati javaslatot huszonheten látták el támogató aláírással. Az ismertebbek közül emeljük ki gróf Andrássy Gyula és gróf Andrássy Tivadar. Hieronymi Károly, báró Roszner Ervin, Falk Miksa, Beksics Gusztáv, és Beöthy László nevét.

²⁷ A határozati javaslat erről az alábbiak szerint formulázott: „A ház helyesli a kormánynak azon kijelentését, hogy oly czélből, miszerint az 1868:LIII. törvénycikk alapelvei minél teljesebben érvényre jussanak, ha ezen törvény végrehajtása körül netalán felmerülő nehézségek szükségessé tennék: ezek elhárítására annak idejében kész a törvényhozás további megfelelő intézkedését kikérni és esetleg a polgári anyakönyvek behozatalára vonatkozó törvényjavaslatot beterjeszteni.” KN-1887-412(1887-XX-23.)

²⁸ A századelőn a felekezeti anyakönyvezés rendszere uralkodott Oroszországban, Svédországban, Norvégiában, Dániában, Portugáliában, Szerbiában és Ausztriában. Jogi Lexikon I. k. 456. o.

²⁹ Az angol rendszer az anyakönyvvezetői teendőket külön e célra felállított szervekre bízta, míg a német szisztema az anyakönyvi kerületeket nem a közigazgatási kerület szerint állapította meg, lehetővé tette külön anyakönyvvezető kirendelését, de e híján a községek köteleességévé lett a feladatellátás.

magán, családi és öröklési jogi viszonyainak biztos alapokra fektetése érdekében feltétlenül szükséges ezen személyi állapotok folytonos, megbízható módon világlatban tartása. Minthogy pedig erre az egyes polgár csak aránytalan fáradsággal és költségekkel lenne képes, az anyakönyveknek ezen célból való vezetése: állami feladat.”³⁰

Állami feladat azért is – világította meg álláspontját Hieronymi Károly, a belügyi tárcavezető – „mert azon adatokra, melyeknek tanúsítására az anyakönyvek szolgálnak, az államnak lépten-nyomon szüksége van ...”³¹ A belügyér által jegyzett argumentáció mindezeket kiegészítve, s az államosítás karakterét más szempönből értékelve, megállapította: „Az államszervezet kiegészítésének kell tekinteni azt, midön az állam arról gondoskodik, hogy saját feladatát saját közegei által végeztesse, és szakít a középkor azon gyakorlatával, mely a felekezetekre bízta egyes állami teendők végzését.”³²

A tervezet e nyilvántartási tennivalók ellátására a törvényhatósági jogú, illetve a rendezett tanácsú városokban, valamint a nagyközségekben 1–1, a fővárosban 10 anyakönyvi kerület létesítését proponálta, míg a kisközségek kerületi beosztásánál az az elv szolgált irányadóul, hogy többé-kevésbé 3000 lakosra jusson egy anyakönyvvezető.³³

Az így felállítandó új intézmény – amint arra Jellinek Arthur az igazságügyi bizottság előadója is rámutatott – „azzal a kétségtelen előnnyel bír, hogy a községek nézve igen csekély megterheléssel jár” – arról nem is beszélve, füzte tovább az előadó, hogy – „az anyakönyvek ingyenessé tételében, alig van törvény, amely oly messze menne, mint ezen javaslat.”³⁴

A képviselőház azonban távolról sem állt ki egyöntetűen az anyakönyvezés államosítása mellett. A vitából kiviláglott, hogy a szövpárbajban – amely egyébként három ülésben le is bonyolódott – leginkább a reformkoncepcióval szemben székszissel, vagy még inkább ellenérzéssel viseltetők vétették észre magukat. A csekélyebb érdeklődés azonban több tényezővel is okadatolható volt. Egyrészt e tárgyban, vagyis a „személyi telekkönyvek”³⁵ dolgában, korábban, az elkeresztelési rendelet bö egy hetes parlamenti diszkussziójában számosan kifejtették államosítást támogató véleményüket,³⁶ másrészt az egyházpolitikai törvényhozás sodrában a döntéshozók figyelmét, s energiáit inkább a házassági javaslat kötötte le, s annak képviselőházi elfogadtatása, az állami anyakönyvi rendszer és hálózat megteremtését megkerülhetetlen követelménnyé tette.³⁷ Így történhetett meg, hogy a kormány előterjesztés mellett a belügyminiszter többszöri megszólalásán kívül, s az előadó három alkalommal megfogalmazott álláspontján túl további pártoló állásfoglalások nem hangoztak el. Ám a kritikai hangot megütők sem voltak valamennyien a tervezet esküdt ellenségei, s jobbára csupán elvi fenntartásaikat hangoztatták.

³⁰ Indokolás 306. o.

³¹ Uo.

³² Indokolás 307. o.

³³ Indokolás 311. o.

³⁴ KN-1892-345(1892- XIX-8.)

³⁵ Az anyakönyveket a vitában e találó elnevezéssel Szacsvey Sándor illette. KN-892-345(1892-XIX-11.)

³⁶ A vita, amelyre a vkm 1891. évi költségvetése szolgáltatott ürügyet, e tárgyban 1890. november 20-án vette kezdetét, s a szavazással 1890. november 27-én zárult le. KN-1887-412(1887-XX-18.), ill., 1887 – 418(1887-XX-180.)

³⁷ Ezzel konkuráló álláspontra lásd Heger id. cikk, 82. o.

A kétkedők, az aggályaiknak hangot adók többsége ugyanis egyetértett a tervezet megfogalmazásának indokaival, de ilyen-olyan okokra hivatkozván, az állami anyakönyvezés bevezetését néhányan közülük még időszerűtlennek ítélték. Kovács Albert képviselő³⁸ nyíltan kimondta: „míg közigazgatás rendezve nincs; míg különösen a községi törvény megalkotva nincs: addig az állam organizmusa nem alkalmas arra, hogy rá az anyakönyvi intézményt alapítani lehessen.”³⁹ Szacsvey Sándor, aki szintén elfogadta az anyakönyvezés államosításának gondolatát, még ennél is továbbment, midőn a többi mellett az anyakönyvezetők kinevezésének rendszerét is támadta: „Ennek a kormánynak kezébe oly hatalmas fegyvert nem adok, hogy az anyakönyvi kinevezések címén egy sereg kortest rendszeresítsen...”⁴⁰

Az anyakönyvek állami tisztviselőkre bízását elvben támogatók mellett természetesen voltak olyan hangok is, amelyek a kötelező polgári házasság ellenzéséből következően az anyakönyvi rendszer bevezetését az ördögtől való tervként megélve, a személyállapotra vonatkozó nyilvántartások államosításának gondolatával még elméletben sem érthettek egyet. Ezt tette Vajay István, Sághy Gyula, s nem utolsósorban Ragályi Lajos is, aki hosszú, s fulmináns beszédében az egész egyházpolitikai reformsorozatot vette osztű alá.⁴¹ Andreánszky Gábor báró pedig azt állította, hogy „csakis akkor lehet vinni az állami anyakönyveket, ha azok vezetését is a lelkészek” látják el.⁴² A kormány által megfogalmazott javaslatban szerinte „a szegény vidékek szegény lakosságára sokkal nagyobb fáradtság és sokkal nagyobb költség van ráróva...”⁴³

A tervezetet ért képviselőházi támadásokra a kormánytöbbség alig reflektált. A javaslat előadóján kívül egyedül a belügyminiszter vette védelmébe – igaz ő két ízben is megtette ezt – az állami anyakönyvek bevezetésének koncepcióját. Hangsúlyozta, hogy az állam az anyakönyvezést „jobban végezheti, mint a felekezetek” ... hiszen e tevékenység „nem egy hanem 7–8 felekezet kezében van, amelyeknek az illető utasításai és rendelkezései nagyon különbözőek.”⁴⁴

A községi törvény megalkotásának elsődlegességét hangoztató argumentációkkal szemben Hieronymi Károly maga is beismerte: „az állami anyakönyvekről szóló törvény végrehajtásában tetemes különbség volna, ha a községi törvény előbb lépne életbe”. De – fűzte tovább a gondolatsort a miniszter – „mindenütt a világon előtérbe lépnek az állami feladatok, és ezek végzésére szükséges a kellő szervezetről gondoskodni.”⁴⁵

A törvényjavaslatot végül néhány kisebb módosítással a képviselőház elfogadta, s a Fő-

³⁸ A Nemzeti Párt alelnöke, a pesti református teológiai akadémia tanára 1881 és 1896 között volt a képviselőház tagja.

³⁹ KN-1892-345(1892-XIX-9.)

⁴⁰ „Kik állásaikat tőle függőleg mintegy méltóságként, s megbízásuk bármikor visszavonható legyen. Én egy ilyen megbízást ez idő szerint teljesen veszélyesnek tartok” KN-1892-345 (1892-XIX-12.)

⁴¹ KN-1892-346(1892-XIX-35-41.)

⁴² KN-1892-346(1892-XIX-43.)

⁴³ Uo. 43.

⁴⁴ KN-1892-345(1892-XIX-15.)

⁴⁵ Uo.

rendiház jóváhagyó határozata után⁴⁶ az államfő 1894. december 10-én szentesítette, majd az Országos Törvénytarban a harmincharmadik sorszámmal ellátva nyert kihirdetést.

A több külföldi rendszerből építkező anyakönyvi törvény 1895. október 1-jén lépett hatályba, s majd száz paragrafusával⁴⁷ jól szolgálta a megalkotói által fenn hirdetett célt, a magyarországi születések, házasságok és halálesetek közhitelű nyilvántartásának és tanúsításának teljesítését, s az általa létrehozott szervezeti struktúra alapjául szolgált a napjainkban is működő anyakönyvezési rendszernek.

⁴⁶ Ha lehetett, s a Főrendiház naplójának tanúsága szerint nagyon is lehetett, a második kamarában lefolyt vita még a képviselőházi disputánál is kurtábbra sikeredett. Itt ugyanis, a belügyminiszteri exposé mellett összesen két felszólalás hangzott el. Gróf Zichy Nándor artikulálta az ellenzők véleményét, míg a támogatók álláspontját Szontágh Pál fejtette ki. Megjegyzendő, hogy a hevesnek egyáltalán nem mondható diskussziót végül szoros eredménnyel záruló szavazás követte; a javaslatot ugyanis „részletes tárgyalás alapjául” névszerinti voksolást követően hat szavazattöbbséggel fogadták el, 102 igen és 96 nem szavazat mellett. FN-1892-68(1892-IV-132-143.)

⁴⁷ A törvény három részből és hat fejezetből állván, az átmeneti és vegyes rendelkezéseivel együtt kilencvenhat szakaszban intézkedett az anyakönyvek államosításáról.

Szuromi Szabolcs Anzelm O.Praem.*

A 11–13. SZÁZADI MAGYAR ZSINATOK A NEMZETKÖZI ZSINATI JOGALKOTÁS TÜKRÉBEN

BEVEZETÉS

Az egyházi intézményrendszerben a 2. század második felétől működő zsinat intézményi formája, az ókori görög jogból ismert és a Római Birodalom keleti felében tovább élő *koinon*, illetve a birodalom nyugati tartományaiban évente összehívott polgárgyűlések, a *concilia provinciarum* mintájára szerveződött. A zsinatokon az adott területhez tartozó püspökök gyűltek egybe az egyház fontosabb ügyeinek megtárgyalására.¹ Ilyen kiemelkedő kérdések voltak a különböző tévtanítások, eretnekségek vagy liturgikus jellegű kérdések (vö. a húsvét időpontjának meghatározása). A birodalmon belüli szabadság elnyerésével egyre gyakoribbá váltak azok a zsinatok, amelyek egy-egy tartományra terjedtek ki (pl. Afrika, Gallia, Hispánia) és leginkább fegyelmi vagy dogmatikai problémákra keresték a választ. A Rómába összehívott zsinatok kezdettől fogva az érdeklődés középpontjában álltak, nemcsak a város politikai jellegéből, hanem Róma püspököknek, a pápának kiemelkedő helyzetéből (vö. primátus), továbbá a zsinatokon tárgyalt problémák jelentőségéből és a résztvevők összetételéből fakadva. Olyan zsinatokról is tudunk, amelyek több tartományt öleltek fel. Ezek a tartományok nem feltétlenül képeztek egy közigazgatási egységet. Voltak olyan zsinatok is, amelyek az egész keleti birodalomrészt, illetve az egész nyugati birodalomrészt képviselték, mint például a 314-ben megtartott Arles-i Zsinat. Jóval későbből, Nagy Károly uralkodásának legvégéről ismerjük azt az öt zsinatot, amely mint *super statu ecclesiarum corrigendo*, 813-ban ülésezett (vö. Arles, Chalons-sur-Saône, Mainz, Reims, Tours) és a Karoling Birodalmon belüli reformintézkedések összehangolásának volt szentelve.² A legmagasabb szintet azonban az úgynevezett egyetemes zsinat képezte (*szüinodosz oikumeniké*), amely az egész egyházra vonatkozóan hozott normatív szabályokat. A püspökök testülete mind a mai napig, nem függetlenül, hanem a római pápával együtt, ezen az intézményen keresztül gyakorolja ünnepélyes módon az egész egyházra szóló hatalmát, mint legfőbb egyházi hatóság.³ Az első egyetemes zsinatokat a Római Bi-

* Készült a TÁMOP 4.2.1 és az OTKA K 106300 program keretében.

¹ A zsinat intézményéhez vö. Erdő P., *Az ókeresztény kor egyházfegyelme* (Ókeresztény írók 5), Budapest 1983. 21–27.

² Imbert, J., *Les temps Carolingiens (741–891). L'Église: Les institutions* (Histoire du Droit et des Institutions de l'Église en Occident V/1), Paris 1994. Szuromi Sz. A., *Egyházi intézménytörténet* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae I/4), Budapest 2003. 62–66.

³ *Conc. Vaticanum II, Sessio V* (21 nov. 1964) Const. dogmatica *de ecclesia* (Lumen gentium); *Conciliorum oecumenicorum decreta*, Bologna 1973.³ (továbbiakban: COD) 849–900: LG 22b; *Nota explicativa praevia* 4; valamint *Christus Dominus* 4. Vö. Erdő P., *Egyházjog* (Szent István Kézikönyvek 7), Budapest 2005.¹ 215–216. Az egyetemes zsinat intézményének 12–14. századi értelmezéséhez vö. Sieben, II.J., *Die Konzilsidee des lateinischen Mittelalters (847–1378)* [Konziliengeschichte B]. Paderborn 1984. 232–276.

rodalom keleti felében tartották, ezeken a pápa nem személyesen, hanem általában legátusai útján képviseltette magát. Azonban a zsinat és határozatainak egyetemes tekintélye már ekkor is alapvetően függött a római pápa jóváhagyásától. A 10–11. században nem került összehívásra egyetemes zsinat; az utolsó – a IV. Konstantinápolyi Zsinat – 869–870-ben ülésezett.⁴ A Lateránban megrendezett zsinatok sora (I–IV. Lateráni Zsinat) jelenti tehát a Nyugaton összehívásra került egyetemes zsinatok első nagy egységét, 1123 és 1215 között. Ezek a IV. Lateráni Zsinatot megelőzően alapvetően a simóniával, a *treuga Dei*-vel, a szentségkiszolgáltatás feltételeivel, az egyházi hivatalok adományozásával; a celibátussal, a kánoni választással, az uzoraszedéssel, a bajvívással, egyes tévtanításokkal; a pápaválasztással, a szent rend püspöki fokozatának elnyerésével, illetve a székesegyházi oktatással foglalkoztak.⁵ Látható, hogy a IX. egyetemes, vagyis az I. Lateráni Zsinat megtartására csak a Wormsi Konkordátumot (1122) követő évben került sor.⁶ Az egyetemes zsinat összehívási joga ekkorra a pápát illette meg. A megszavazott zsinati határozatok is a pápa elé kerültek megerősítésre. Szavazati joguk az egyetemes zsinatokon a kardinálisoknak (bíborosoknak) és a püspököknek volt, míg az apátok, prelátusok és egyes egyháztagok tanácsadói joggal rendelkeztek. Hozzájuk hasonlóan tanácsadói joggal vehettek részt pápai szolgálatban, vagy püspöki megbízásban álló szerzetesek, továbbá világi fejedelmek, vagy más kimagasló hivatalt betöltő laikusok.

Az egyetemes zsinatokkal, azok tekintélyével és rendelkezésük hatályossági körével összehasonlítva az ún. regionális zsinatok lehettek egy egyházmegyére, ill. egy tartományra kiterjedők, és lehettek egy egész országra vonatkozók, úgynevezett nemzeti zsinatok.⁷ A 11. században nagy problémát jelentett ez utóbbi zsinatoknak a függetlensége, hiszen az uralkodók komoly befolyást gyakoroltak a zsinatok összehívására, folyamatára és a meghozott határozatok kihirdetésére, valamint azok társadalmon belüli jogkövetkezményeire. Sőt, számos zsinat – különösen akkor, ha az uralkodó is részt vett az üléseken – állami ügyekben is intézkedett. Erre jó példa Magyarországon a Szabolcs Zsinat (1092) és az I. Esztergomi Zsinat (1100). A hazai zsinati gyakorlatban a Kálmán király uralkodásának idején tartott 1112. évi II. Esztergomi Zsinat, amely Kálmán király második törvénykönyve néven maradt ránk, már mutatja az egyházi törvénykezés függetlenedését, illetve az erősödő szentszéki befolyás által hozott reformok elfogadását. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy néhány németalföldi és Itáliában tartott zsinat nagy hatással volt az egész európai zsinati törvényhozásra, illetve az egyházi reformok elterjesztésére. Itt kifejezetten két zsinatra szeretnénk utalni: az 1089. évi Melfi-i és az 1099. évi Római Zsinatra.⁸

⁴ COD 157–186.

⁵ Vö. Mollat, M.–Tombeur, P., *Les conciles Latran I à Latran IV. Concordance, Index, Listes de fréquence, Tables comparatives* (Conciles Oecuméniques Médiévaux I), Louvain 1974.

⁶ COD 187–194.

⁷ Erdő P., *Az egyházmegyei zsinat intézménye a történelemben*, in Erdő P., *Egyházjog a középkori Magyarországon*, Budapest 2001. 19–24, különösen 19–22.

⁸ Szuromi Sz. A., *Az első három Esztergomi Zsinat és a magyarországi egyházjegyelem a XII. században*, in *Magyar könyvszemle* 115 (1999/4) 377–409, különösen 379., 398.

MAGYARORSZÁGI ZSINATOK ÉS EGYETEMES KÁNONGYŰJTEMÉNYEK
A 11–12. SZÁZADBAN

A 12. században a gregoriánus reformok végképp gyökeret vertek Európa-szerte. Ez első-sorban annak a nagyszámú zsinatnak köszönhető, melyeket pápai szándékra, vagy sokszor a pápa személyes küldöttjének, legátusának jelenlétében tartottak.⁹

Tíz évvel VII. Gergely pápa (1073–1085) halála után, 1095-ben, Kálmán (1095–1116) került a magyar trónra, akihez már 1096. július 27-én levelet intézett II. Orbán pápa (1088–1099).¹⁰ A Szentszéknél Odilo, cluny-i apát jóvoltából kedvező információk álltak a rendelkezésre az újdonsült magyar királyról.¹¹ Ennek tükrében úgy tűnt, hogy Magyarországon megindulhat a gregoriánus szellemű átalakulás. Az I. Esztergomi Zsinat rendelkezései azonban nem teljesen ezt támasztják alá, hiszen több olyan zsinati kánonnal találkozunk, amelyek a reform irányvonalával ellentétes álláspontot képviselnek (vö. celibátus, házasság).

Az I. Esztergomi Zsinat összehívásának pontos dátuma mindmáig kérdéseket vet fel. Mind a Závodszy Levente által alátámasztott 1100-as,¹² mind a legutóbb Thoroczkay Gábor által kifejtett 1104/1105-ös évszám mellett meggyőző érvek szólnak.¹³ A zsinat kánonjainak nagy része összefüggésben áll a 9–11. századi, főleg német területen tartott zsinatokkal (813-as Mainzi Zsinat, 847-es Mainzi Zsinat, 863-as Wormsi Zsinat, 895-ös Triburi Zsinat, 1031-es Bourges-i Zsinat, 1095-ös Piacenzai Zsinat stb.), de találunk olyan kánonokat is (ókori zsinatokról), melyeket minden bizonnyal a közkézen forgó egyházi joggyűjteményekből vettek át a zsinati atyák, vagy legalábbis azok ismeretéről tanúskodnak (vö. 55. és 70. kánon).¹⁴ A korai magyar zsinatokon használt joggyűjtemény (joggyűjtemények) pontos azonosítása azonban komoly nehézséget jelent, hiszen a *Decretum Gratiani* (1140) előtti magyarországi kánonjogi irodalomról nagyon hiányos ismeretekkel rendelkezünk.¹⁵ Mindazonáltal tudjuk, hogy ebben az időszakban térségünkben általá-

⁹ Vö. Delarc, O., *Saint Gregoire VII et la reforme de l'Eglise au XIe siècle*, I–III. Paris 1889–1890. Szuromi, *Az első három esztergomi zsinat*, 89.

¹⁰ Jaffé, P., *Regesta pontificum romanorum ab condita Ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII*. Ed. secundum curaverunt S. Loewenfeld (JL: a. 882–1198), F. Kaltenbrunner (JK: ?–590), P. Ewald (JE: a. 590–882), Lipsiae 1885 (repr. Graz 1956), JL 5662.

¹¹ Baumgarten, F., *A Saint-Giulle-i apátság összeköttetései Magyarországgal*, in *Századok* 40 (1906) 389–411.

¹² Závodszy L., *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*, Budapest 1904. 95. Jánosi, M., *Az első ún. esztergomi zsinati határozatok keletkezési problémái*, in *Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Historica* 83 (1986) 23–30.

¹³ Thoroczkay G., *Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István-legendá datálásának kérdéséhez*, in Piti, F. (szerk.), *Magyaroknak eleivöl! Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*, Szeged 2000. 569–591. o. különösen 575–576; vö. Thoroczkay G., *Még egyszer a Hartvik-féle Szent István-legendá datálásáról*, in *Magyar könyvszemle* 121 (2005) 213–218. Thoroczkay G., *Megjegyzések a Nyitrai és Pozsonyi Egyház korai történetéhez. Kálmán király I. törvénykönyve 22. cikkelyének szövegahagyományáról*, in Thoroczkay, G., *Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok* (TDI Könyvek 9.), Budapest 2009. 89–107.

¹⁴ Szuromi, *Az első három esztergomi zsinat*, 91.

¹⁵ Vö. legújabban: Erdő, P., *Codici medievali di diritto canonico in Ungheria*, in Szuromi, Sz. A. (ed.), *Medieval Canon Law Collections and European ius commune* (Bibliotheca Institutii Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/8), Budapest 2006. 11–31.

nosan használták a VIII. századi *Collectio Dionysio-Hadriana*-t,¹⁶ a több mint felében hamis anyagot tartalmazó és 847–852 között keletkezett *Decretales Pseudo-Isidorianae*-t¹⁷ és az 1008–1022 közé tehető *Decretum Burchardi Wormatiensis*-t.¹⁸ A legutóbbi években végzett szövegkritikai elemzéseink a zsinaton előforduló kánonok szövegének tartalmát és szerkezetét is figyelembe véve, a felsorolt három gyűjtemény közül a *Decretum Burchardi* használatát valószínűsítik, amelyet jól mutat az I. Esztergomi Zsinat néhány meghatározó kánonjának a rokonsága a *Decretum Burchardi Wormatiensis*-ben található fegyelmi anyaggal (Can. 8=BW 5. 46⁹; Can. 17=BW 3. 37²⁰; Can. 19=BW 2. 235²¹; Can. 27=BW 8. 57²²; Can. 30=BW 2. 21²³; Can. 55=BW 9. 38²⁴; Can. 66=BW 2. 160²⁵

¹⁶ Stickler, A., *Historia iuris canonici latini. I Historia fontium*, Torino 1950. 107–108. Gaudemet, J., *Les sources du droit de l'Église en Occident du Ier au VIIe siècle*, Paris 1985. 136. Erdő, P., *Die Quellen des Kirchenrechts* (Adnotationes in Ius Canonicum 23), Frankfurt am Main 2002. 72–73. Kiadása: PL LXVII. 135–230.

¹⁷ Stickler, A., *Historia iuris*, 131–140. Erdő, P., *Die Quellen des Kirchenrechts*, 78–79.; vö. Fuhrmann, H., *Einfluss und Verbreitung der pseudoisidorischen Fälschungen*, I–III (Monumenta Germaniae Historica, Schriften XXIV/1–3), Stuttgart 1972–1974. II. 334. Kiadása: Hinschius, P. (ed.), *Decretales Pseudo-Isidorianae et Capitula Angliarum*, Lipsiae 1863.

¹⁸ Vö. Stickler, A., *Historia iuris canonici latini*, 154–158. Erdő, P., *Die Quellen des Kirchenrechts*, 88–90. Hoffmann, H.–Pokorny, R., *Das Dekret des Bischofs Burchard von Worms. Textstufen – Frühe Verbreitung – Vorlagen*, (MGH Hilfsmittel 12), München 1991. Will, L., *Die Rechtsverhältnisse zwischen Bischof und Klerus im Dekret des Bischofs Burchard von Worms. Eine kanonistische Untersuchung* (Forschungen zur Kirchenrechtswissenschaft 12), Würzburg 1992. Kiadása: PL CXL. 537–1090.; vö. Fransen, G.–Kölzer, Th. (Hrsg.), *Burchard von Worms, Decretorum Libri XX*, Aalen 1992.

¹⁹ *Conc. Strig. I*, Can. 8: Si quis descriptas festivitates non feriaverit, eadem lege iudicetur [Závodszy L., *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények*, 19]; vö. BW 5. 46: Si quis ebrietatem vel voracitatem eucharistiam evomuerit, XL dies poeniteat: clerici, vel monachi, seu diaconi, XL dies poeniteant, presbyteri, LXX dies, episcopi XC. Si pro infirmitatis causa evomuerit, VII dies poeniteat. (Penitentiale Bedae) [PL CXL. 761].

²⁰ *Conc. Strig. I*, Can. 17: Ecclesia non consecratur, si dos et terra prius non dantur [Závodszy L., *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények*, 200]; vö. *S. Ladislai Regis Decretum liber primus*, 5: Quicumque ecclesiam deo edificaverit, et dotem nominaverit, nominatam vero non dederit, ad illud explendum transmissio nuncio devealeat episcopale iudicium; cui si quis contradixerit, et contradicendo verberaverit, ipse regali iudicio subiaceat. Závodszy L., *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények*, 159]; vö. BW 3. 37: Placuit ut quoties ab aliquo fidelium ad consecrandas Ecclesias episcopus invitatur, non quasi ex debito munus aliquod a fundatore requiratur, sed si ipse quidem aliquid ex suo voto obtulerit, non respuatur. At tamen unusquisque episcopus meminerit ut non prius dedicerit Ecclesiam, nisi antea dotem basilicae et obsequium ipsius per donationem chartulae confirmatum accipiat. Nam non levior est ista temeritas si sine luminaribus vel sine substantiali sustentatione est eorum qui ibidem servituri sunt, quam si domus privata consecratur Ecclesia. (*Conc. Wormatiense* [a. 863] c. 1) [PL CXL. 761].

²¹ *Conc. Strig. I*, Can. 19: Nullus clericus de alio episcopatu vel provincia sine commendatiis litteris suscipiatur [Závodszy L., *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények*, 200]; vö. BW 2. 235: Presbyter proprio loco dimisso ad alium migrans nequaquam recipiatur, nisi suae migrationis causam dixerit, et se innocenter vixisse in parochia in qua ordinatus est sub testibus probaverit: litteras etiam habebit in quibus sint nomina episcopi et civitatis plumbo impressa, quibus cognitis, et talibus inventis quibus fides adhiberi possit, recipiatur. (*Conc. Cabilonense II* [a. 813] c. 41) [PL CXL. 665].

²² *Conc. Strig. I*, Can. 27: Vita et virtus canonicorum secundum regula ipsorum ab episcopo disponantur [Závodszy L., *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények*, 201]; vö. BW 8. 57: (...) Tales omnino praecipimus, ut ubicunque inventi fuerint, episcopi sine ulla mora eos sub custodia constringant canonica, et nullatenus eos amplius ita errabundos et vagos secundum desideria voluptatum suarum vivere permittant. Sin autem episcopis suis

A felsorolt kánonokból az is egyértelmű, hogy nemcsak az ókori, hanem a fentebb említett koraközépkori zsinatok, valamint a kedvelt penitenciálék anyagának magyar egyházfegyelemre gyakorolt befolyása is leginkább kánongyűjteményi hatásnak tulajdonítható. Bizonyos, hogy sok hagyományos érv szól a *Decretales Pseudo-Isidorianae* mellett, mint olyan kánoni kollekció, amely a korabeli forrásokat és egyházpolitikai gondolkodást befolyásolta, és amely összefüggésről számos kiváló hazai tanulmány látott napvilágot, leginkább Gerics Józsefnek köszönhetően.²⁶ Ennek ellenére a magyarországi 11–13. századi zsinatok kánonjainak szövegahagyományában nem találunk olyan részletet, amely a több mint felében hamis pszeudo-izidori gyűjtemény közvetlen használatát mutatná. Ez a megállapításunk igaz az 1092-es Szabolcsi Zsinat szövegére is.²⁷ Ellenben az I. Esztergomi Zsinat 55. kánonjának a vizsgálatából, amely kifejezetten utal a 314. évi Ankyra-i Zsinat 11. kánonjára,²⁸ egyértelműen látszik a *Decretum Burchardi* befolyása (vö. Can. 55=BW 9. 38).²⁹

canonice obedire noluerint, excommunicentur usque ad iudicium episcopi regionis illius. (...) [Conc. Moguntinum (a. 847) c. 18] [PL CXL. 804].

²³ Conc. Strig. I. Can. 30: Nullus servus clericus ordinetur, nisi antea dominus eius plenam sibi dederit libertatem [Závodszy L., *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények*, 201]; vö. BW 2. 21: Ut nulli de servili conditione ad sacros ordines promoveantur, nisi prius a dominis propriis legitimam libertatem consequantur. Cuius libertatis charta ante ordinationem in ambone publice legatur, et si nullus contradixerit, rite consecrabuntur. Porro servus non canonice consecratus, postquam de gradu deciderit, eius sit conditionis, cuius fuerat ante gradum. (Conc. Triburiense [a. 895] c. 25) [PL CXL. 628].

²⁴ Závodszy L., *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények*, 204; vö. PL CXL. 820.

²⁵ Conc. Strig. I. Can. 66: Ut omnes archidiaconi breviarium canonum habeant [Závodszy L., *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények*, 205]; vö. BW 2. 160: (...) Nulli sacerdoti suos liceat canones ignorare, nec quidquam facere quod Patrum possit regulis obviare. Quae enim a nobis res digna servabitur, si decretalium norma constitutorum pro aliquorum libitu, licentia populis permissa, frangatur? (Celestinus I [21 iul. 429] JK 371) [PL CXL. 652; vö. BW 2. 2: PL CXL. 625]. A kérdéshez zuromi, Sz. A., Some observations on BAV Pal. lat. 587 as compared with other textual witnesses of Ivo's works, in Szuromi, Sz. A. (ed.), *Parare viam Domino. Commemorative Studies on the occasion of Rt. Rev. Polikárp F. Zakar O.Cist.'s 75th Birthday* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/7), Budapest 2005. 179–203., különösen 197–198.

²⁶ Pl. Gerics J., *A Hartvik-legenda mintáiról és forrásairól*, in *Magyar könyvszemle* 97 (1987) 175–188. Gerics J., *Politikai és jogi gondolkodás Magyarországon V/II. Gergely korában*, in Gerics J., *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. Budapest 1995. 144–164. Gerics J.–Ladányi E., *Források Szent István királyá avatásának történetéhez*, in *Magyar könyvszemle* 118 (2002) 213–224, különösen 221. Gerics J.–Ladányi E., *A Hartvik legenda keletkezési körülményei*, in *Magyar könyvszemle* 120 (2004) 317–324.

²⁷ Vö. Szuromi, *Az első három esztergomi zsinat*, 94; vö. Szuromi Sz. A., *A püspökökre vonatkozó egyházfegyelem sajátosságai a Decretales Pseudo-Isidorianae-ben*, in *Kánonjog* 5 (2003) 51–63, különösen 55. Szuromi, Sz. A., *Rules concerning bishops in the Decretales Pseudo-Isidorianae, especially the regulation on the death of bishops*, in *Folia Theologica* 15 (2004) 145–156, különösen 149–150.

²⁸ PL LXVII. 154.

²⁹ Conc. Strig. I. Can. 55: (...) Si quis sponsam rapuerit alterius, si illa non consensit, reddatur proprio sponsa, Raptor vero, si nobilis est, compositionem canonicam faciat et sine spe coniugii peniteat; si non poterit compositionem dare, sine spe libertatis venundetur [Závodszy L., *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények*, 204]; vö. BW 9. 38: Desponsatas puellas, et post ab aliis raptas, placuit erui, et eis reddi quibus ante fuerant desponsatae, etiamsi eis a raptoribus vis illata constiterit. (Conc. Ancyratum [a. 314], c. 11) [PL CXL. 820]. Ehhez hasonló a BW 9. 36: De puellis raptis necdum desponsatis in Chalcedonensi concilio scriptum est: Eos qui rapiunt puellas sub nomine simul habitandi, cooperantes et conniventes raptoribus decrevit sancta sy-

A *Decretales Pseudo-Isidorianae* használatát leginkább a hazánkban megalapított püspökségek száma és a hierarchikusan, mint „Mater et caput” élükön álló *primáciával* felruházott *esztergomi* szék nyomán szokás hangsúlyozni. A metropolitai hatalom gyengítésére új tartalommal kifejtett, és a pátriárkákkal egyenlő jogokkal rendelkező primási tiszttség valóban a pszeudo-izidori gyűjteménynek köszönhetően terjedt el Nyugat-Európában a 9. századtól, de egyúttal komoly befolyást is gyakorolt a későbbi egyetemes igénynyel összeállított egyházi joggyűjtemények kánonállományára. Ennek alapján sikerült kelő érvekkel alátámasztanunk, hogy többek között, a *Decretum Burchardi Wormatiensis*ben is minden olyan alapvető kánon megtalálható, amely a primási tiszttség újfajta tartalmának kifejtéséhez szükséges (vö. pl. I. Kelemen pápa levele: BW 1. 155).³⁰ Így továbbra is érvényesnek mondhatjuk a pszeudo-izidori befolyással kapcsolatos, és legmarkánsabban Gerics József által kifejtett nézetet, azonban ez álláspontunk szerint nem a *Decretales Pseudo-Isidorianae* közvetlen hatásának, hanem az újabb – burchardi – gyűjteménybe abból bekevert hamis kánonoknak tulajdonítható.

A CELIBÁTUS MEGTARTÁSA, A HÁZASSÁG FORMÁJA, VALAMINT A SIMÓNIA KÉRDÉSEI

Érdemes összehasonlítani az 1100–as Esztergomi Zsinatot a tizenkét évvel később ugyanott megtartott újabb zsinat fegyelmi intézkedéseivel (vö. II. Eszteromi Zsinat).³¹ Az 1100–as zsinat 11. és 31. kánonja nem az abszolút nőtlen állapotot írja elő a pap számára, hanem csak a püspököt szólítja fel, hogy amennyiben nő, úgy felesége bejegyezését kikérve, tartsa meg a szeparációt, azaz a különélést.³² Nem véletlen, hogy ezeket a rendelkezéseket a kutatók előszeretettel hozzák kapcsolatba a 692–es Trulluszi Zsinat kánonjaival,³³ amelyeket a Nyugat elutasított, de mind a mai napig alapját képezi a görög keleti egyházak jogának.³⁴ Valójában itt nincs másról szó, mint a használatban lévő egyházi joggyűjteményekben szereplő fegye-

modus ut siquidem clerici sunt, decidant de gradu proprio: si vero laici, anathematizentur. Quibus verbis datur intelligi, qualiter huius mali auctoresdamnandi sunt: quando participes consilium conniventes tanto anathemate feriuntur, et iuxta canonicam auctoritatem ad coniugia legitima raptas sibi iure vindicare nullatenus possunt. (Conc. Cabilonense II [a. 813] c. 27) [PL CXL. 820].

Szuromi Sz. A., *Az Ankyrai Zsinat kánonja az első két esztergomi zsinaton*, in Erdő, P., *Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéről*, 77–86., különösen 84–85.

³⁰ Szuromi, A. *püspökökre vonatkozó egyházfegyelme sajátosságai a Decretales Pseudo-Isidorianae-ben*, 51–63. o.

³¹ *Conc. Strig. II*, Can. 58: Similiter, si presbiter concubinam habuerit, deponatur. Závodszy L., *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények*, 204. o.

³² *Conc. Strig. I*, Can. 11: Ut hi, qui ad episcopatum promovendi sunt, si matriomnio legitimo iuncti sunt, nisi ex consensu uxorum, non assumatur. Závodszy L., *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények*, 199. o.

³³ Závodszy L., *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények*, 101., 122. o. Galla F., *A duny reform hatása Magyarországon*, Budapest 1931. 113–118. Juhász, K., *Das Tschanaad-Temesvarer Bistum im frühen Mittelalter 1030–1307*, Münster in Westfalen 1930. 319–321. Sweeney, J. R., *Gregory VII. The reform program, and the Hungarian Church at the End of the Eleventh Century*, in *Studi Gregoriani* 14 (1991) 265–275., különösen 272–273. o.

³⁴ Vö. Durá, N., *The Ecumenicity of the Council in Trullo: Witnesses of the Canonical Tradition in East and West*, in Nedungatt, G.–Featherstone, M. (ed.), *The Council in Trullo revisited* (Kanonika 6), Roma 1995. 229–262. o.

lem alkalmazásáról, amely a 300 körüli Elvirai Zsinat³⁵ 33. kánonján alapszik („Úgy határozunk, hogy a püspökök, papok és diakónusok meg az összes [oltár] szolgálatra rendelt klerikusok teljesen tartózkodjanak feleségüktől és ne nemezzenek gyermekeket. Aki pedig megteszi, azt fösszák meg a klerikusi tisztségtől”), és amely a közös háttérét képezi mind a keleti, mind a nyugati celibátusra vonatkozó fegyelemnek³⁶.

Az 1112-es Esztergomi Zsinat 9., 10. és 12. kánonja már követi a gregoriánus reformzsinatok szóhasználatát (vö. 1089-es Melfi-i Zsinat, 1099-es Római Zsinat) és a teljes celibátust tekinti mércének a papok számára, amellet, hogy átmeneti szabályokat is tartalmaz azon papok részére,³⁷ akik még az I. Esztergomi Zsinat rendelkezéseinek megfelelően részesültek a papi ordóból.³⁸

Ugyanígy figyelemre méltó a két zsinat összevetése a házasságra vonatkozó egyházi előírások terén. Míg az 1100-as zsinat, a fegyelmi hagyományoktól³⁹ gyökeresen eltérve, lehetővé teszi a válást és az azt követő újránházasodást hűtlen elhagyás és házasságtörés esetében (55. kánon).⁴⁰ Addig a II. Esztergomi Zsinat nemhogy egyértelműen állást foglal az Egyház tradicionális meggyőződése mellett (vö. „[...] amit Isten egybekötött, ember szét ne váltsa.”), hanem a 16. kánonban részletekbe menően szabályozza a házasság megkötésének formáját, amelyet így az Egyház színe előtt, pap jelenlétében, a házasuló felek egyetér-

³⁵ Szuromi Sz. A., *A keleti egyházfegyelem befolyása a korai magyar zsinatokon*, in Erdő, P. (szerk.), *Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéről* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/3), Budapest 2002. 143–153.

³⁶ Szuromi Sz. A., *Egyházi intézménytörténet* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae I/5), Budapest 2003. 14–15.

³⁷ *Conc. Strig. II*, Can. 9: Ut nullus episcoporum aliquem promoveat clericorum ad diaconatum vel ultra, nisi prius continentiam voverit, et si uxorem habuerit, ex eius fiat consensu idem promittentis. – Can. 10: Ut nullus coniugatus presbiter aut diaconus altari deserviat, nisi prius uxori concedenti et continentiam voventi locum separatum, et necessaria vite temporalis provideat, et secundum apostolum habens, quasi non habentem se esse intelligat. – Can. 12: Si presbiter altari deserviens concubinam habuerit, illa auferatur, ipse vero iuxta preceptum episcopi fructu peracto penitencie ad ministrandum altari restituatur ecclesie. Závodszy L., *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények*, 208.; vö. Mansi XX, 963.

³⁸ Szuromi, Sz. A., *Az első három esztergomi zsinat és a magyarországi egyházfegyelem a 12. században*, in Erdő, P. (szerk.), *Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéről*, 87–142., különösen 107–110.

³⁹ Vö. Dico autem vobis, quia quicumque dimiserit uxorem suam, nisi ob fornicationem et aliam duxerit, moechatur: et qui dimissam duxerit, moechatur. (Mt 19,9) és: Ego autem dico vobis: Quia omnis, qui dimiserit uxorem suam, excepta fornicationis causa, facit eam moechari: et qui dimissam duxerit, adulterat. (Mt 5,32).

⁴⁰ Si qua mulier a viro suo fuerit, reddatur marito suo semel et bis: tertia vice, si nobilis est, adiciatur penitencia sine spe coniugii: si de plebe, venundetur sine spe libertatis. Si quis uxorem suam adulteram probaverit, si voluerit, ducat aliam: illa vero, si nobilis est, sine spe coniugii peniteat; si plebeia, sine spe libertatis venundetur. Quod si probare non poterit, idem iudicium maritus patitur, et illa, si voluerit, maritetur. Eodem modo, qui cum alterius uxore, vel que cum marito alterius peccat, iudicetur. Si quis puellam rapuerit vel violaverit, si nobilis est, canonice penitencie cum compositione subiaceat. Qui vero hoc persolvere non poterit, tonso capite secundum iudicium regis Ladislay venundetur. Si quis sponsam rapuerit alterius, si illa non consensit, reddatur proprio sponso. Raptor vero, si nobilis est, compositionem canonicam faciat et sine spe coniugii peniteat; si non poterit compositionem dare, sine spe libertatis venundetur. Si quis uxorem fugiens, se sponte debitorem fecerit, unde se expedire nolit propter odium, quod in uxorem habet, semper in servitute permaneat. Et si unquam liber videatur, iterum venundetur, uxor vero eius, cui velit, nubat. Závodszy L., *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények*, 203–204.

tésével és az eljegyzés valamilyen jelével kell megkötni.⁴¹ A kánon tartalma már csak azért is meglepő, mivel a szöveg a házasság érvényességéhez tartja kívánatosnak a fenti kritériumok teljesülését,⁴² holott a házasságkötés formáját ilyen aprólékosan csak a Trienti Zsinat (1545–1563) fogja szabályozni, híres *Tametsi* kezdetű határozatával.⁴³

Az eddigiekben felsoroltakon túl, mind a két zsinat több, a gregoriánus reformot érvényre juttató rendelkezést tartalmaz. Ilyenek a simónia (azaz lelki javak vétele és eladása. pl. szentségek) és a világi hatalom befolyása ellen fellépő kánonok akár az I. Esztergomi Zsinat 42–44.,⁴⁴ és 72. kánonja,⁴⁵ vagy egyértelmű és tömör összefoglalása a II. Esztergomi Zsinat 11. kánonjában: „*Egyetlen laikus sem rendelkezhet egyházi hatalommal.*”⁴⁶

LEGÁTUSI TEVÉKENYSÉG, MINT KÖZVETLEN SZENTSZÉKI BEFOLYÁS A MAGYARORSZÁGI ZSINATOKON

Szemmel látható az a radikális fejlődés, amely a gregoriánus reformok érvényesülésében az I. és a II. Esztergomi Zsinat között eltelt rövid időben lezajlott. Ennek az indokait több kutató a Szentszék és a Magyar Királyság politikai kapcsolataiban beállt változásban vélte felfedezni.⁴⁷ Tudjuk azt, hogy 1092-ig Szent László (1077–1095) politikai tevékenysége összhangban állt az Apostoli Szentszék szándékával. Ám ezt követően törés következett be, hiszen II. Orbán pápa nem fogadta el a magyar király horvátországi hódításait, aki ezért IV. Henrikhez (1056–1106) fordult politikai támogatásért. Lászlót a trónon Kálmán

⁴¹ *Conc. Strig. II*, Can. 4: Ut si qua mulier a viro suo fugerit. reddatur ei. et quociens fugerit, restitatur ei, quia scriptum est, quod deus coniunxit, homo non sepat. Závodszy L., *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények*, 207; vö. c. 16: Placuit sancte synodo, ut omnis coniugalis desponsacio in conspectu ecclesiae, presente sacerdote, coram ydoneis testibus, aliquo signo subarracionis ex consensu utriusque fieret, aliter non coniungium, sed opus fornicarum reputetur. Závodszy L., *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények*, 208.

⁴² Szuromi, Sz. A., *Az első három esztergomi zsinat*, (38. j.) 122–123.

⁴³ *Ld. Concilium Tridentinum*, Sessio XXIV (11 nov. 1563) *De reformatione circa matrimonium*: COD 755–759.; vö. Demars–Sion, V., *Les mariages à la gaulmine ou les aléas du consensualisme matrimonial*, in *L'année canonique* 42 (2000) 51–82, különösen 57–58. Erdő, P., *Le espressioni canoniche del matrimonio nella storia*, in *Folia Canonica* 2 (1999) 31–51, különösen 43–45. Vö. Szuromi Sz. A., *Az egyházi házasságra vonatkozó kánoni előírások történetének vázlatja*, in *Iustum Aequum Salutare* IV/3 (2008) 39–48.

⁴⁴ *Conc. Strig. I*, Can. 42: Nullus presbiter convencionem de missa pro oblacione faciat. – Can. 43: Nullus ecclesiam emere vel vendere presumat. Si quis ecclesiam venderit, aut presbiterum suum sine culpa abiecerit, delator illius culpe partem magistri illius eo anno accipiat. – Can. 44: Nullus de baptismo vel sepultura precium exigat. Závodszy L., *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények*, 202; vö. Jedin, H. (ed.), *History of the Church*, I. New York 1993. 682. Plöchl, W. M., *Geschichte des Kirchenrechts*, I. Wien–München 1962.² 407.

⁴⁵ *Conc. Strig. I*, Can. 72. Nullus clericus, nullus comes quemlibet clericum suscipiat ad divinum officium tenendum, nisi per manum sui parrochiani episcopi. Závodszy L., *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények*, 206.

⁴⁶ Závodszy L., *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények*, 208; vö. Szuromi, Sz. A., *Az első három esztergomi zsinat*, (38. j.) 126–127.

⁴⁷ Vö. Jedin, H. (ed.), *Handbuch der Kirchengeschichte*, III/1. Freiburg–Basel–Wien 1985.² 461. Fraknoi, V., *Magyarország egyházi és politikai összekötetése a Római Szent-Székekkel*, I. Budapest 1901. 31. Kristó, GY., *A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig)*, Szeged 1993. 151. Makk, F., *Magyar külpolitika (896–1196)*, Szeged 1993. 131. Makk, F., *Megjegyzések Kálmán külpolitikájához*, in *Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Historica* 67 (1980) 21–31, különösen 23.

követte, aki folytatta apja déli hódító törekvéseit, és bár 1098-ban barátsági szerződést kötött a velencei dózsával, 1105-ben azonban elfoglalta a dalmát városokat és szigeteiket. Egyes vélemények szerint az így kialakult pápai ellenállást szerelte volna le Kálmán 1106-ban Guastallában tett nyilatkozata, amellyel a magyar király lemondott az investitúra gyakorlásáról.⁴⁸ A kérdés azonban ennél jóval összetettebb és véleményünk szerint a gregoriánus reformoknak a magyar zsinatokon való maradéktalan érvényesülése nem magyarázható politikai fordulattal.⁴⁹ Sőt, meg kell jegyeznünk, hogy maga a lemondás ténye sem igazolható, sem az oklevelés forrásokból, sem pedig az azt követő magyar uralkodói gyakorlatból.⁵⁰ A változás valójában a Szentszék és Magyarország egyházi kapcsolatában keresendő, mégpedig a pápai legátusok magyarországi tevékenységében. Sajnos a rendelkezésre álló adatok meglehetősen hiányosak a pápai legátusok magyarországi ténykedésére vonatkozóan, azt azonban biztosan tudjuk, hogy már 1103-ban hazánkban járt Ágoston kardinális, aki a belgrádi püspök és egy kolostor között fenn álló vitában hozott döntést.⁵¹ Számunkra azonban fontosabb Kuno bíboros jelenléte, aki a pápa küldöttjeként 1112-ben Magyarországon időzött és részt vett a II. Esztergomi Zsinaton.⁵²

Hasonló helyzetet sejtet az 1169. évi III. Esztergomi Zsinat, azzal a különbséggel, hogy ekkor, minden bizonnyal, egy Szentszékkel kötött megállapodás is született.⁵³ A történetírás álláspontja nem egyértelmű sem a megállapodással, sem a zsinattal, sem pedig a legátussal kapcsolatban.⁵⁴ A rendelkezésre álló adatokból valószínűsíthetjük, hogy a zsinaton szereplő pápai küldött az *ad Velum Aureum* címet viselő Manfréd diakónus kardinális volt, ahogy azt már 1999-ben részletesen kifejtettük.⁵⁵ Személye nem azonosítható a forrásokban többször felbukkanó Morai Albert bíborossal, aki 1165–1167 között tartózkodott Dalmácia területén, és a spalatói érseki székre történő megválasztását III. Sándor pápa (1159–1181) érvénytelennek nyilvánította.⁵⁶ Véleményünk szerint tehát, Manfréd legátus tevékenyen közreműködött az 1169. évi Esztergomi Zsinaton, amelyen a király és főemberei is részt vettek. A legátus személyes jelenlétének köszönhetőek a zsinatnak a világi hatalom befolyását radikálisan kizáró intézkedései, melyeket külön összefoglaltak a Szentszékkel kötött megállapodás formájában.⁵⁷

⁴⁸ Episcoporum, quam fecit rex Hungariae ad mandatum Papae. Denunciamus vobis, Pater venerende; nos legi divinae subditos, ac secundum eam vobis servire paratos: unde et investituram Episcoporum hactenus a maioribus habitam, iuxta admonitionem vestram, dimisimus, et si quem in electione huiusmodi minus canonice retractatum est, de caetero, Deo volente, cavebimus. Mansi XX. 1211–1212.

⁴⁹ Vö. Szuromi, Sz. A., *Az első három esztergomi zsinat*, (38. j.) 116–121.

⁵⁰ Vö. Szuromi, Sz. A., *Az első három esztergomi zsinat*, (38. j.) 121.

⁵¹ Vö. Fraknói, V., *Magyarország egyházi*, I. 361/83. jegyzet.

⁵² Fraknói, V., *Magyarország egyházi*, I. 31. Balics L., *A római katolikus egyház története Magyarországon*, II. Budapest 1888. 75.

⁵³ Péterfy, C., *Sacra concilia ecclesiae Romano Catholicae in regno Hungariae celebrata*, I. Posoniae 1742. 62.

⁵⁴ Vö. Kubinyi A., *Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén*, in *Levéltári Közlemények* 46 (1975) 59–121, különösen 82, 209. jegyzet. Szovák K., *Pápai–magyar kapcsolatok a 12. században*, in Zombori I. (ed.), *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve*, Budapest 1996. 21–46, különösen 37.

⁵⁵ Szuromi Sz. A., *Az első három esztergomi zsinat*, (37. j.) 128–132; vö. Waldmüller, L., *Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn*, Paderborn–München–Wien–Zürich 1987. 168–169.

⁵⁶ Szovák K., *Pápai–magyar kapcsolatok*, 36.

⁵⁷ Szuromi Sz. A., *Az első három esztergomi zsinat*, (38. j.) 140–141.

Az eddig felsorolt legátusokon kívül, még jó néhány legátus tartózkodott magyar területen az 1100-as években:⁵⁸ Hugó (1112),⁵⁹ Theoderich (1115),⁶⁰ Egyed (1124),⁶¹ Dániel (1160),⁶² Petrus de Mizo és Julius (1160),⁶³ Walter (1175–76), Theobald (1184–1186), Gergely (1188–1189), János (1190), Gregorius de Chrescensis (1192),⁶⁴ ám további legátusi zsinatról nem tudunk a 12. században. Ellenben a 13. században, a IV. Béla uralkodása alatt (1235–1270) megtartott – az I. Lyoni Zsinat utáni (1245) – 1252. évi Esztergomi Nemzeti Zsinaton⁶⁵ jelen volt Guido bíboros, aki a germán, magyar és lengyel területek legátusaként tevékenykedett ekkor. Ehhez hasonlóan legátusi zsinat az 1263. évi Budai Zsinat, amelyen Angelus legátus járt el IV. Orbán pápa felhatalmazása nyomán,⁶⁶ valamint az 1279. évi Budai Nemzeti Zsinat,⁶⁷ amelyen részt vett Fülöp legátus (Philipp de Fermo).⁶⁸ Ez utóbbi zsinat nagyszámú kánonnal járult hozzá a hazai egyházfegyelem rendezéséhez. Az elfogadott kánonok összetétele azért is jelentős, mivel megtaláljuk benne azokat az alapvető hangsúlyokat, amelyek a IV. Lateráni Zsinat után jellemezték az egyetemes zsinati jogalkotást; de egyúttal azokat a témákat is, amelyek a nemsokkal előtte ülésezett II. Lyoni Zsinaton (1274) elfogadott normák között szerepeltek. A gazdag kánoni anyagból szeretnénk utalni a tonzúra viselésére⁶⁹ (amely a *Decretum Gratiani*-n belül három kánonban kerül szabályozásra,⁷⁰ a *Liber Extra*-ban pedig két kánonban)⁷¹; a nyilvános fürdők látogatásának klerikusok számára történő tilalmazására⁷² (amely teljes összhangban van a 11–12. századi kánonjogi gyűjteményekbe, a klerikusok kötelességeiről, valamint méltó életéről beillesztett egyházfegyelmi anyaggal)⁷³; a klerikusok harci cselekményektől való tartózkodásának előírására⁷⁴ (amelyet megtalálunk a IV. Lateráni Zsinat 18. határozatában is)⁷⁵; a klerikusok általi zsolozsmavégzés kötelezettségére⁷⁶ (ennek részletes leírását a *Decretum Burchardi* II.

⁵⁸ Vö. Szovák K., *Pápai–magyar kapcsolatok*, 29–40.

⁵⁹ Waldmüller, L., *Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn. Von der Völkerwanderung bis zum Ende Arpaden (1311)* [Konzilengeschichte A], Paderborn–München–Wien–Zürich 1987. 137.

⁶⁰ Waldmüller, L., *Die Synoden*, 137; vö. Fraknói V., *Magyarország egyházi*, I. 31.

⁶¹ Waldmüller, L., *Die Synoden*, 167.

⁶² Vö. Holtzmann, W., *Papst Alexander III. und Ungarn*, in *Ungarische Jahrbücher* 6 (1927) 397–426, különösen 406.

⁶³ Waldmüller, L., *Die Synoden*, 169.

⁶⁴ Hagender, O.–Haidacher, A. (ed.), *Die Register Innocenz III* (Publikationen der Abteilung für historische Studien des Österreichischen Kulturinstituts in Rom II/1), I. Graz–Köln 1964. 376.

⁶⁵ Péterfy, C., *Sacra concilia ecclesiae*, 87–90. A zsinat datálásáról és jellegzetességeiről, vö. Waldmüller, L., *Die Synoden*, 177–180.

⁶⁶ Waldmüller, L., *Die Synoden*, 181–183.

⁶⁷ Péterfy, C., *Sacra concilia ecclesiae*, 90–126.

⁶⁸ A zsinatról részletesen vö. Waldmüller, L., *Die Synoden*, 188–200.

⁶⁹ Can. 1: Péterfy, C., *Sacra concilia ecclesiae*, 107.

⁷⁰ D. 23 c. 22: Friedberg I. 85; D. 23 c. 32: Friedberg I. 87; D. 41 c. 8: Friedberg I. 150.

⁷¹ X 3.1.7–8: Friedberg II. 450.

⁷² Can. 5: Péterfy, C., *Sacra concilia ecclesiae*, 108.

⁷³ Vö. Szuromi Sz. A., *A klerikusok kötelességeire és jogaira vonatkozó egyházfegyelem fejlődése a XI–XII. századi kánonjogi gyűjtemények alapján*, in *Iustum Aequum Salutare* III/1 (2007) 141–151.

⁷⁴ Can. 7: Péterfy, C., *Sacra concilia ecclesiae*, 108.

⁷⁵ COD 244. Vö. Szuromi Sz. A., *A temetésre vonatkozó egyházfegyelem a XII–XIII. században*, Budapest 2007. 117–120.

⁷⁶ Can. 13: Péterfy, C., *Sacra concilia ecclesiae*, 109.

könyv 100–105. kánonjaiban is megtaláljuk, a *Decretum Gratiani* pedig a D. 91 c. 2-ben⁷⁷ rendelkezik róla⁷⁸; az egyházi birtok laikus kézbe kerülésével szembeni védelmére⁷⁹; a presbiterek különleges kötelességére a rájuk bízott hívek lelkiüdvösségének előmozdítása érdekében⁸⁰; a szent olajok és az Oltáriszentség elzárt őrzésére⁸¹ (amelyet a 11. században már megjelent részleges rendelkezések nyomán⁸² a IV. Lateráni Zsinat 20 határozata írt elő kötelező erővel⁸³, majd bekerült a *Liber Extra*-ba is⁸⁴); a *privilegium fori*-ra⁸⁵ (amelyre vonatkozó egyetemes normát a *Decretum Gratiani* számos kánonja mellett⁸⁶ összefoglalja többek között a IV. Lateráni Zsinat 48. kánonja⁸⁷ és a *Liber Extra*⁸⁸); a szentek ereklyéinek tisztelésére és hitelességére vonatkozó kánonra⁹⁰; a klerikusok ordináriusi engedélyhez kötött eltávozásaira⁹¹; a házassági ügyek rendezésére⁹²; valamint a kegyúri jogra⁹³, aminek IV. Lateráni Zsinat 32. határozata által történt szigorú rendezése a *Liber Extra* anyagát képezi (vö. X 3.5.30)⁹⁴. A felsorolás jól mutatja, hogy a nemzeti zsinat a lehető legszerteágazóbb módon igyekezett a katolikus egyház mindennapi életének fegyelmi szabályozására, az egyetemes zsinatok által megteremtett keretek közé illesztve azt. Megjegyzendő, hogy a következő nemzeti zsinatot – az 1292. évi Esztergomi Tartományi Zsinatot⁹⁵ követő 1294. évi Pozsonyi Nemzeti Zsinatot⁹⁶ – újra pápai legátus jelenlétében tartották meg, aki ezúttal Gentilis

⁷⁷ Friedberg I. 317–318.

⁷⁸ Szurómi Sz. A., *Megjegyzések a katolikus papképzésre vonatkozó egyházfegyelemhez, a kezdetektől a 12. századig*, in *Iustum Aequum Salutare* VIII/2 (2012) 195–202.

⁷⁹ Can. 15: Péterfy, C., *Sacra concilia ecclesiae*, 109.

⁸⁰ Can. 20: Péterfy, C., *Sacra concilia ecclesiae*, 111.

⁸¹ Can. 21: Péterfy, C., *Sacra concilia ecclesiae*, 111.

⁸² Vö. Browe, P., *Die Eucharistie als Zaubernittel im Mittelalter*, in *Archiv für Kulturgeschichte* 20 (1930) 134–154.

⁸³ Részletesen vö. Izbiczi, T., *Temeraria manus: Custody of the Eucharist in Medieval Canon Law*, in Erdő, P. – Szurómi, Sz. A. (ed.), *Proceedings of the Thirteenth International Congress of Medieval Canon Law. Esztergom, 3 August – 8 August 2008* (Monumenta Iuris Canonici, C/14). Città del Vaticano 2010. 539–552. Szurómi Sz. A., *Az Eucharisztia őrzésének és tisztelésének egyházi jogi előírásai a hatályos latin liturgikus fegyelemben*, in *Teológia* 45 (2011) 98–107.

⁸⁴ X 3.44.1: Friedberg II. 649.

⁸⁵ Can. 24: Péterfy, C., *Sacra concilia ecclesiae*, 112.

⁸⁶ C. 11 q. 1 cc. 1, 3, 9, 10, 37: Friedberg I. 627–637.; vö. C. 11 q. 1 d.p.c. 47: Friedberg I. 641.

⁸⁷ COD 256–257.; vö. X 2.28.61: Friedberg II. 437–438.

⁸⁸ X 2. 1. 4, 8, 17: Friedberg II. 240–246.

⁸⁹ A kérdésről: Gaudemet, J., *Église et cité. Histoire du droit canonique*, Paris 1994. 522. Bónis Gy., *Az egyházi bíráskodás fejlődése a Mohács előtti Magyarországon*, in *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon* (Jogtörténeti tár 1/1), Budapest 1997. 621–658, különösen 624–627. Balogh E., *Középkori hajor egyházi bíráskodás* (Bibliotheca Institutii Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/2). Budapest 2000. 60–71. Szurómi, Sz. A., *An Outline of the Ecclesiastical Administration of Justice and Judicial Organization in the High Middle Ages*, in *Rivista Internazionale di Diritto Comune* 22 (2011) 279–292, különösen 285–287.

⁹⁰ Can. 27: Péterfy, C., *Sacra concilia ecclesiae*, 112.

⁹¹ Can. 31: Péterfy, C., *Sacra concilia ecclesiae*, 113.

⁹² Can. 39: Péterfy, C., *Sacra concilia ecclesiae*, 115.

⁹³ Can. 51: Péterfy, C., *Sacra concilia ecclesiae*, 118–119.

⁹⁴ Friedberg II. 478–479.

⁹⁵ Péterfy, C., *Sacra concilia ecclesiae*, 127–131.; vö. Waldmüller, L., *Die Synoden*, 202.

⁹⁶ Waldmüller, L., *Die Synoden*, 203. 206.

bíboros volt. Ennek a zsinatnak a sajátossága leginkább abban nyilvánult meg, hogy részletesen szabályozta a királyi immunitási jogot⁹⁷, a királyi koronával összefüggő egyházfegyelmi rendelkezéseket⁹⁸, valamint a megüresedett püspöki székek betöltésének kérdését.⁹⁹

A pápai legátusok gyakori jelenléte mindezek tükrében vitathatatlanul, és meghatározó módon kihatott a magyarországi zsinati jogalkotásra és az egyházi bírósági gyakorlatra, illetve erősítették az egyházi intézmények pápai privilégiumait, amelyről több kortárs írásos emlék is tanúskodik.¹⁰⁰

ÖSSZEZEGÉS

A Szabolcsi Zsinat intézkedéseivel összevetve, az első két esztergomi zsinat határozatai jól mutatják az egyházfegyellem Kálmán király alatti magyarországi fejlődését és erősödését. A hazai kánonok szövege mögött Kálmán uralkodásának kezdetén elsősorban nem az egyházi reform elvei, hanem a főképp az akkor Európában használt egyetemes joggyűjtemények általános normái jelentek meg, melyek a *Decretum Burchardi Wormatiensis* használatáról tanúskodnak. A legátusok jelenlétében megtartott zsinatok – kezdve a III. Esztergomi Zsinat tevékenységén – azonban már meggyökeresítették a gregoriánus reformokat Magyarországon, így a hazai egyházfegyelmem túl tudott lépni a 12. század első felében Európa-szerte közkézen forgó joggyűjtemények szintjén. Külön kérdést jelent az investitúra, amiről a magyar uralkodók nem hajlandók lemondani, és ez a továbbiakban is gyakran vitát vált ki Magyarország és a Szentszék között, a III. Esztergomi Zsinat rendelkezése ellenére. Az 1279. évi Budai Nemzeti Zsinat határozatai kiemelkedő módon szemléltetik a magyarországi zsinati jogalkotásnak és a partikuláris egyházfegyelmenek az integráns illeszkedését a Katolikus Egyház kortárs egyetemes diszciplináris keretei közé.

⁹⁷ Péterfy, C., *Sacra concilia ecclesiae*, 156.

⁹⁸ Péterfy, C., *Sacra concilia ecclesiae*, 157–160.

⁹⁹ Péterfy, C., *Sacra concilia ecclesiae*, 160–166.

¹⁰⁰ Vö. pl. Bónis Gy., *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon* (Jogtörténeti Tár 1/1), Budapest 1997. n° 15.

Tamás András

JOGTÖRTÉNET¹

I.

Elképzelhető, hogy a jogtörténet tárgya és tartalma *történelem és jog*. Ha két örökösen vitatott és újra értelmezett jelenséget szeretnénk találni, nem kell keresgélni: a történelem és a jog egyaránt ilyen. Bemutatásukban változnak a *tények* és *értelmezésük*. Vagy a tények *nem* változnak, magyarázatuk *mégis*, olykor annál inkább. S ha a magyarázatok megváltoznak, *újra írják* a tényeket. A történelem a változás változékony ábrázolása, többféle értelemben is.

Egy pesszimista, esetleg ábrándjait vesztett marxista – *G. Orwell* – szerint, nehéz a múltat előre látni. Persze, a jelen helytálló bemutatása is nehéz, ha azt bizonyos magyarázat, vagy kötelező eszmeiség szerint egészen másképp kell érteni, mint aminek látszik. Egy másik kiábrándult marxista – *Kösztler (Koestler) Artur* – a szovjetek sötét világát ábrázolta *Darkness in Noon* című, 1940-ben megjelent könyvében, amelyet akkor persze egyedül Orwell tartott kiválónak. Egy nem kiábrándult, ám legfeljebb csak amatőr marxista – *G. B. Shaw* –, ugyanazt nagyon másképpen látta –, az 1931-ben a Szovjetunióban tett látogatása nyomán. kétségtelenül kiérdemelve bizonyos bolsevikoktól a „hasznos hülye” minősítést, ami fölöttébb tanulságos. Ám ami igazán tanulságos, az *Stefan Heym* műve, *Der König David Bericht* (1973). Azt tárgyalja, hogy miként készülhet el „Dávid király Egyeséges és Egyetlen, Igaz és Mértéktartó, Történelmileg Hiteles és Hivatalosan Jóváhagyott krónikája” (magyar kiadás 1976). Mondjuk, a sötétség birodalmában. Vagy akár máshol. „Kulcsregény”, állítják a hozzáértők. Úgy tűnik, még nem számolták meg azt, hogy ez a „kulcs” összesen hány zárba illik.

Ritkaság, ha író tartja fontosnak, hogy maga örökítse meg népe történetét – a „történelem laikus vándora”-ként, s mellesleg 70. életévén túl –, mint *Vilhelm Moberg* svéd proletáriró tette 1972-ben (*Min svenska historia berättad för folket*, magyarul: *Népem története*).

¹ Lehetne a cím „Jogtörténet, avagy füstölő”, ám azzal a kötet jogtörténész szerkesztőjét esetleg bosszantani lehetne. Ezért a jogtörténet és a füstölő párhuzama befejezésként, az epilógusban jelenik meg. Ez az írás *Prof. Rácz Lajos* ünnepi kötetébe készült: szórakoztatására, amelyben a tudományosságnak legalább valaminő csekély látszatát illene kelteni. Szép, szórakoztató, szellemes, mégis tudományoszerű szöveggel, amely senkit sem bánt meg (nagyon), de szolgálhatja bárki szellemi épülését, legalább – azaz legfeljebb – a pamflet szabályai szerint. A gyakorlott olvasó azonban tudja, hogy ez – írt és most – csaknem lehetetlen. Ha egy írás senkit sem bánt meg, nem lehet az szórakoztató. Ha tudományos, többnyire hosszadalmas és unalmas. Mostani tudományos beszédünk szinte kizárja a hagyományos „széppróza” előnyös tulajdonságait. Minél nehézkesebb, áttekinthetlenebb egy gondolatmenet, annál eredetibb, sőt tudományosabb. Szinte *Sokratész* igazolva (így, semmit sem tanul az ember a dolgok lényegéről, csak azt, hogy miképpen lehet nyakatekert okoskodással becsapni az embereket).

Bp. 1984). Nem regény, nem történelemkönyv, nevezhető tehát esszének. Nem ezzel vált ismertté. Ezt a művét inkább eszmetársai tartják számon.

Az említett szerzők nem történészek, és írásaik nem is történelmi regények. A *történelmi regény* más. Egy ország vagy nemzet számára többnyire nagyobb hatású lehet az irodalmi ábrázolás, mint a történelemírás. Közelebb áll az emberekhez – vélhetően még most is – például az, amit *Jókai Mór* regényei mutatnak meg az 1848–49-es szabadságharcról, vagy *L. N. Tolsztoj* a Napóleon elleni orosz honvédő háborúról, vagy *P. B. Shelley* költészete, vagy *Walter Scott* bizonyos regényei. Vagy naplószerű irodalmi munkák, például *Tormay Cécile* Bujdosó könyve 1918–19-ről (amelyből írhatott volna „nagy regényt”, de nem tette). Ezek is bemutatják a történelmi változásokat. A történelemkutató áttekintheti valamennyit. Megteheti azt is, hogy összehasonlíja a mindenkori történelemírás vagy történelemtudomány megállapításait irodalmi művek történelemábrázolásával, bár eléggé időigényes feladat az. Igaz történetnek lehet e igazabb változata?

II.

Az irodalomnak – vagy szépprózának – van valamilyen elemi, enigmatikus összefüggése a történésekkel és a történelemmel. Bizonyos szempontból elbeszélés, *epikum* mindkettő, holott mindenkori szabályaik nem azonosak. A történelemírásnak irodalmi, regényes, tudományos, srb. változatai sem egyformák pl. *Herodotos*-tól – aki Cicero szerint „*Pater historiae*” – napjainkig. Egy „*történet*” és valaminő „*történelem*” – *story and history* – megkülönböztetése változékony. Idővel vált el egymástól határozottan a szépprózai és a történelemírói ábrázolás, és koránt sem tökéletesen.

Visszafelé haladva az időben, egyre nehezebb a vélekedés, az érzelmek, a szubjektív nézetek kizárása, vagy a tényszerű magyarázatok megalkotása. Racionálisan elemezhető adatok helyett *mondák, eredet- vagy őstörténetek, regék* találhatóak, a történetírás és egyúttal talán a regényírás kezdeteiként. Inkább világkép ábrázolások, mint események, tények térben és időben tárgyilagosan azonosítható, szenvedélytelen – *sine ira et studio* – leírásai.

Ebben az értelemben az *Ószövetség (Biblia)* eredet magyarázat is. A *magyar* regevilágra ezúttal elegendő utalni (Hunor, Magor, Csodaszarvas, Fehérló stb.). *India, Kína, Japán* őstörténetében bőségesen léteznek eredetmítoszok. A *finn* őstörténetet a *Kalevala* rögzíti. Hogy mennyire hitelesen, azt kétségtelenül *Elias Lönnrot* tudhatta. A *skandináv* mitológiát jórészt az *Edda* foglalja magában. A Freyr istentől származó királyi nemzetség első uralkodója *Odin*, halála után maga is isten. Palotája a túlvilág (*valhal*), ahol a hősök újra élik harcaikat. Eléggé borús, pesszimista hitvilág, amelyben az istenek is meghalnak. A germán regevilág többé-kevésbé ezzel egyezik (zeneileg R. Wagner ihletett megvilágosodása nyomán ismert).

Természetesen nincs minden népnek, államnak vagy országnak eredetmítosza. Amelyeknek nincs, utólag készíttetnek effélet, ha szükségességét érzik például annak igazolását, hogy milyen régiek. Lehet, hogy azt bizonyítani lehetetlen, ám az ezért való fáradozás bizonyára már akkor is megéri, ha miatta mások bosszankodnak.

Az „*őstörténet*”-ben vagy „*eredetmítosz*”-ban nincs valódi időbeliség, *kronológia*. A történelemírásban ez az egyik mellőzhető szempont. Az esemény többféle képpen

értelmezhető, ha pl. nincs egységes időszámítás. Továbbá, ezekben a leírásokban a hősök, a királyok, az istenek, és a nép (emberek sokasága) nem mindig határozottan elkülönítettek egymástól. Mindegyiknek lehet története. Vagy, egészen máshogyan, az az „idő” nagyvonalú története lehetne? *Melyik a történelem?* A hősök, a királyok, a cselekvők története, vagy az egyedi vonások nélküli, arctalan sokaságé? Az ábrázolás lehet regényszerű és történelemszerű.

Az ókorban jól ismerték mindkét műfajt. Rómában – úgy tűnik – több a történetírás, kevesebb a regényesség, ám ezeket egyértelműen megkülönböztették egymástól. Pl. *Lucius Apuleius* művét – *Sinus aureus*, vagyis *Az aranyszamár* –, már egykoron is mindenki regénynek tartotta. Ezzel szemben *Josephus Flavius: Antiquitates Judeorum* (A zsidók története) című 20 könyve történetírás. Az európai historiában elég jól elválasztották egymástól, helytől és időtől függően. Elolvasható pl. *Titus Livius*-tól a római nép története (*Rerum Romanorum ab Urbe condita libri*), és mondjuk a *Gesta Ungarorum*. Nem állítható, hogy azonos szempontok szerint készültek volna; más a hely, az időbeli eltérés meg ezer év. Közös tulajdonságuk talán csak az, hogy amit megörökítenek elismerésre méltó, s nem destruktív, önkritikus, önostorozó, szégyenkező ábrázolás. Ami történt, annak bemutatása *nem* azt tárgyalja, hogy hibáink helyett helyesen mi más történhetett volna, vagy minek kellett volna történnie, bizonyos – bűnbánó, vagy önkritikus – elképzelések alapján. Tárgyilagosság helyett, vagy mellett, lehet-e az ábrázolás szépséges, vagy kétséges?

III.

Az iménti kérdés válasza nyilvánvalóan „igen”, legfeljebb nem a történetírás tudománya szerint. Események vagy eseménysorok irodalmi bemutatását meghaladhatja, vagy megelőzheti a történelem-ábrázolás, ha tárgyilagosságra törekszik, de annak értelmét is keresi. Ha a már megtörténteknek *rekonstruálására* vállalkozik, adottak a „mi volt”, „mi történt” tényei, és hozzátehető azok jelentősége; rekonstrukció és *értékelés*, amely rendszerint a *jelen* helyzethez képest lehetséges. A történetírás *perspektivikus elvonatkoztatás*, sajátos absztrakció. Minden eseménynek *előzménye* van, miként lesz majd *folytatása* is. Az idősor korábbi és jelenlegi tényei többnyire ismertek, az ezeket követők ismeretlenek. Mindazonáltal, feltevéseink lehetnek róluk. *Pl.* a múltból következik a jelen, a jelenből a jövő (igazán lapidáris igazságok). Igazolásuk (magyarázatuk) ugyanez: a jelen magyarázza a múltat, a jelent igazolni fogja a jövőt. Mindegyik *szellemi* teljesítmény.

A múlt elmúlt, a jelen múltékony. Figyelembevételük folyton-folyvást, *perpetuálisan* változik. Nem percről-percre, hanem folyamatában. A „folyamat”-ként értelmezés *történetiség*, – elvonatkoztatás tényekből és elvekből –, részben „retrospektív”, részben „retroaktív” műveletsor, tényekkel is összefüggésben. A mai döntéseket várhatóan a jövő igazolhatja; ha az most ellenérzést kelt az emberekben – akik nem ismerik fel lényegét –, csak múltó állapot, a döntéshozót a történelem (a jövő) igazolni fogja. A zseni, vagy szellemóriás megelőzi korát, s a bölcsebb utókor méltányolni fogja őt. Vagyis az utókor történészei, vagy történelemírása. (Az utókor mindig többet tud elődeinél.) A poetikus romantika e jelben szedheti áldozatait (ha azok egyáltalán áldozatok). A költő génusz, *Petőfi Sándor* apostolá-

ra gondolva, ez nyilvánvaló. És nyilvánvaló az is, hogy Petőfit nem történészként tartjuk zseniálisnak.

Olykor a történelem „igazságszolgáltatása” csakugyan létezik, többnyire azonban annak nyoma sincs. A történelem „igazságszolgáltatásának” elvét persze sokan ismerik – pl. reménytelen helyzetbe került hősök, továbbá kalandorok, törtetőök és diktátorok –, egy részük esetleg nevük fennmaradására számítva, a non omnis moriar jegyében.

A saját korát megelőző előrelátás példájaként említhető II. József „kalapos király”, aki már a 18. században eltörölte a halálbüntetést, – miként azt, ugyanabban a században, nagylelkű cárnő is eltörölte (átmenetileg), persze egészen a következő lázadásig –, amely csak a 20. sz. második felében vált általánossá Európában. A magyar történetírás ma sem tartja kiváló uralkodónak, nyilvánvalóan nagyon sok más tette miatt.

A „megelőzte korát” megjelölés mégis fontos a történetiség megértéséhez. Az nem egyszerűen *kronologikus* azonosíthatóság – az idő múlásának viszonyítási alapja –, hanem *korszakolás*; – összefüggésbe állítható időtartományok megkülönböztetése, időbeli kiterjedés egységekre foglalása, mint pl. ókor, középkor, újkor stb. Ezt nem a naptáralkotók, hanem a *történészek* határozzák meg, lényeges történelmi változások alapján, amelyet eszmék szerint is vizsgálnak. A korszakok megkülönböztetése elmélet, eszmék hatása alatt, vagy filozofikusan is alátámasztott. Ebben a *történelmi szükségszerűség* számít, amely nem természettudományi okozatosság, hanem annak sajátos helyettesítése. Legjobb magyarázata G. W. F. Hegel-nél található. Hervasztó, hogy a szükségszerűség, – végeredményben – mindig utólag, és pont az, ami ténylegesen megtörtént, mert az volt szükségszerű. Nem okból következtetünk az okozatra (mint a természettudományokban), hanem, az okozathoz mindig keresünk valaminő okot. Elgondolás kérdése. Elvégre, az ember gondolkodik, a természet nem.

Madách Imre drámai költeménye, a Tragédia is korszakok szerint tagolt, az emberi lét és történelem folyamatának bemutatásaként. Madách nem történész, hanem jogász, s táblabíró volt. (Poesis doctrinae tamquam somnium, írta F. Bacon) Ezek után, kevésbé következetesen, következzenek egy kiválóan szakszerűtlen, „költői kérdés” – miért lenne egy költői kérdés „szakszerű”(?) –, hogy mondjuk nem 1861-ben, hanem száz évvel később, hogyan írta volna meg az Ember Tragédiájának 12. színét (Falanszter), esetleg a 20. sz. tényei alapján további önálló színt? Hogyan érvényesül a történelemben a szabadság (a mindenkori „szabadságvágy”-hoz képest)?

IV.

A történelem – egy elvont fogalom kiemelésével szűkítve – értelmezhető az emberi *szabadság* történetének is. (Madáchtól nem idegen ez az aspektus.) A történelem – akár hősök, királyok vagy népek története – tényekből és elképzelésekből áll. Ezekből mindig lehet arra következtetni, hogy adott helyen és időben mit szabad, vagy mit nem szabad, s mit kell megtenni (hősöknek, királyoknak, nemes uraknak, vagy bárkinek); szabadság-történetként *szabályok* története. A történelem – így véve – társadalmak, országok, államok *szervezettségének* folyamata; rendezettség szabályozottságként, s ebben az értelemben *szabályok érvényessége és érvényesülése*. A történelem – társadalmak, államok rendezett létének

folyamataként – mindenkori ésszerűségek szabályossága, szabályba foglalása, amely e szabályszerűség tartalma szerint lehet „igazságos”, „kevésbé igazságos”, vagy akár „igazságtalan”; magától értetődően *közvetett* módon, mert az „igazságos” a szabály tulajdonsága, továbbá a szabály alkalmazásáé. Önmagában – azaz szabály nélkül –, egy tény legfeljebb előnyös, vagy hátrányos valakinek. A helyzet szabály szerinti rendezése (és megítélése) igazságos, vagy igazságtalan. Igazság és szabadság egyaránt szabályokhoz, s azok érvényesüléséhez kötött. Ezért – egy elvont fogalom, a szabadság kiemelésével – értelmezhető a szabályosság vagy normativitás történeteként is a *történelem*.

Minden jelentős társadalmi helyzetnek létezik szabályossága az emberi megértés szerint, akár elvárásokként, kötelezettségekként kifejezve, azaz *normativitásként*. Ennek változása kétségtelenül történet, ám nem feltétlenül történelem. Kimondottan a jogszabályokra figyelemmel, állítható egyfelől, hogy a történelem változásai, korszakváltásai átalakítják a *jogrendet* és a *jogrendszert*, másfelől, a jogrendszer változása olykor történelmi korszakváltások nélkül is megtörténik. Ebből kétféle értelmezés lehetősége és szükségessége adódik: *történelemírás* és a *jogtörténet* megírásának kettőssége. A magyarázat lehet *antilogia*; bizonyos történelmi helyzetben történhetett volna ez is, vagy más is. Az efféle kétféle indoklás az önállóság hiányára utal: történelemírás és jogtörténetírás esetén lehet *tranzigencia* megnyilvánulása, ha a lényegi megállapításokat a történetírástól várja, a maga tételeit pedig annak „segéd-tudománya”-ként kezeli.

Lehetséges, hogy ezt egyesek elfogadják, mások meg nem. A történetírás – népek és országok történeteként – figyelembe vesz bizonyos jogi szempontokat is, többnyire azokat, amelyek nagyon szembeötlők, ám inkább kedveli a „történelmi fejlődést” (ami pl. K. Marxnak is imponált). A jogtörténetírás középpontjában a jog áll, mint jogrendszer és jogrend. A korszakolás rendszerint a történetírást követi, jöllehet a jogtörténetben önálló tényező a jogszabályok *hatályossága*, amely félreérthetetlenül irányadó pl. jogintézmények keletkezésére és megszűnésére. A jogszabály hatályosságának időtartama *objektív*, másképpen nem értelmezhető, elvileg változtathatatlan tény, amely a jogpozitivizmus érvényesülése idején *normatív döntés* eredménye, vagyis egészen pontos. Túlságosan is az. Történelmi korszakok, de azon belül akárcsak szakaszok elválasztására épp ezért alkalmatlan: túlságosan „merev”. Mai ésszerűségeink szerint. Olykor mégis ezt alkalmazzuk. Pl. azt, hogy egy ország állama mely időponttól királyság, alkotmányos monarchia, vagy köztársaság, rendszerint jogszabály hatályosságával összhangban állapítják meg. Azt, hogy a feudális (rendi) társadalom mikor lett polgári társadalommá, már nem épp ugyanígy.

Továbbá, egy korábbi történelmi korszak jogszabályai az újabb történelmi korszakokban még viszonylag huzamosabb ideig maradhatnak hatályosak, ezzel vagy elősegítik, vagy ellenkezőleg, épp hátráltatják annak kibontakozását. A történelem folyamatában kivételes különlegességek is előfordulnak. Ilyen a római magánjog recepciója – egy korábbi, már nem hatályos jogrendszer hatályba léptetése –, s ennek ellenkezője, a hatályos jog teljes egészében való hatályon kívül helyezése, holott az „új jog” helyette még nem létezik (Szovjetunió. 1918. és hű tanítványként Jugoszlávia a II. világháború után.) A hatályos joggal (jogrendszer) tehát olykor meglepő dolgok történhetnek, nyilvánvalóan a „történelmi fejlődés” sajátosságaként. Az államtörténet – egyfajta értelemben a történelem – nem egybevágó a jogtörténettel. Későbbi lelemény az. Nálunk talán a reformkortól létezik önálló jogtörté-

netírás, s az nyilvánvalóan következménye az ismeretek és tudományok differenciálódásának. Bizonyos értelemben önálló, új szempont, hasznos értelemben pedig már eddig is ismert. Mi a jogtörténet?

V.

E kérdésre remélhetően egy jogtörténész tanárségéd is árnyaltabb és elfogadhatóbb választ ad a következőknél. Tegyük fel, hogy a jogtörténet – tudományos vizsgálat tárgyaként – a korábbi hatályos jog *szabályait* és azoknak az *alkalmazását* vizsgálja, amelyek tények ahhoz. Megértésük érdekében figyelembe veheti az adott történeti korszak általános jellegzetességeit, amelyeknek hatásuk lehetett a jogszabályok tartalmára és alkalmazására, továbbá az ezekkel összefüggésbe hozható magyarázatokat. A jogtörténet tételes jogi tudomány (tárgya jogszabályok és joggyakorlat), és nem általános megismerési, filozófiai tan. Ám a tételes jog szabályai, amelyeket tárgyal, kivétel nélkül nem hatályosak már. Lehetne tehát a korább hatályos jog és annak tényleges jogalkalmazói gyakorlata. Ez rendszerint kiegészítésre szorul, mert nem mindenki ismeri az akkori „közfelfogást”, társadalmi helyzetet, annak „eszmei” értelmezését stb., ezért bizonyos „kultúrkörben” – tér- és idő összefüggésben – szükséges megmagyarázni. Vagyis, a jogtörténet megértésének *előfeltétele* a társadalom, az ország történetének ismerete, bár annak bemutatását nem tekinthetjük csak a jogtörténész feladatának.

A *perspektíva* önálló szempont, mint viszonyítási – vagy vetítési – pont, amelyből kiindulva valami megállapítható. Másként: a „történeti távlat”. Értelmezhető hasonlattal. A perspektíva a térbeli grafikai és festői ábrázolásnak is fogalma: ma három dimenziós (*magasság, szélesség* és a térben való elhelyezkedés megmutatásához a „*mélység*”, azaz rövidülés). Ókori egyiptomi rajzokon viszont csak két dimenzió számít: „*mélység*” ábrázolás nem létezik, miként sok régi kínai és japán grafikán sem. A mi európai látásmódunk ettől elég régen eltér. Képtelenek vagyunk ma így rajzolni, legfeljebb sémákat tudjuk utánozni.

A történetírásban is *látásmód* érvényesül, ez tehát nemcsak személyek és események ábrázolása. A perspektíva itt lehet a „*társadalmiság*” összefüggése, ami bizonyos értelemben személyek és népek eseményeinek következménye, hatása. Ennek ismeretében minősíthető valami „történeti” szempontból, idő-távlatosan. Ezt a távlatot egy későbbi esemény, helyzet pontosíthatja, esetleg csak az idő múlása. Melyik és mikor?

A „*társadalmiság*”-ban is idő-távlat rejtőzik. Köthető valamely társadalmi változás *bevezetéséhez*, illetve *megszilárdulásához*, s ez szinte mindig *két időpont*. Mennyi idő szükséges a jogtörténeti perspektívához, avagy, hány éve nem-hatályos jogszabályok tartozhatnak a jogtörténethez?

A magyar jogrendszer 1985–2005 közötti átalakulását 2006-ban konferencia tárgyalta, anyaga 2 kötetben, 1187 oldal terjedelemben jelent meg. Húsz év változásait mutatták be elismert, tekintélyes szerzők, szinte kivétel nélkül nem jogtörténészek. A jogtörténészeknek kevés lenne 20 év időtávnak? (Elképzelhető az is, hogy egyszerűen nem hívták meg őket.) Másik példaként, a magyar jogrendszer 1918–19 közötti változását jogtörténészek is tárgyalták már a két világháború között, azután a népköztársaság idején, továbbá napjainkban. Az idő-távlat nyilvánvalóan rendben lehet (az 1920. évi I. tc. alapján az 1918.

november 16-a és 1919. aug. 7-e között hozott valamennyi jogszabály semmis); az eredmény pedig kilátástalanabb, mint a párhuzamosok találkozásának esélye. Károlyi Mihály köztársaságának néptörvényei és a Magyarországi Tanácsköztársaság jogalkotása a két világháború között szégyen és gyalázat, azt követően 1989-ig dicső hagyomány, jelenleg pedig e szélső pontok egyike, vagy közöttük bármilyen stáció lehet, a jogtudós érzelmei, pártszimpátiája szerint, amit „*elkötelezetlensége*” hangoztatásával feledtetne. Kellő esélye ennek mindaddig nincs, amíg egymást kölcsönösen kizáró értelmezések léteznek, s egyaránt a maguk „*objektivitását*” hirdetik, ám azzal, hogy aki azt nem fogadná el, az eleve elkötelezett, s így nem is tudományos magyarázatot közöl.

A „társadalmiság” idő-távlatában – ezek szerint – változás *bevezetéséhez* elégséges lehet néhány nap is (időpont). *Megszilárdulásához* meg akár ötven év is kevés lehet (időtartam). S ebben a mértékadó tényező nem az idő múlása, hanem a *győztes minősítése* a vesztesről (egyfajta „történeti szükségszerűségként” [?]), amit a pártok befolyásától valóban mentes kutató is érzékelhet.

A jogtörténész *nem „diagnóztát”* határoz meg valamely időszak jogáról. A betegről – amíg él –, sokféle szempontból sok orvos állapít meg diagnóztát. A végső a kórboncnoké: az a legbiztosabb, egyértelműen igazolt, hogy mi okozta a halált, azaz az elmúlás végérvényes krónikája. A jogtörténész azonban nem patológus – még neki is jobb, ha nem képzelet magát annak –, a korábbi jogszabályok hatályon kívül helyezésével, az állami intézményrendszer átalakításával nem csak az *elmúlás*, hanem valami *új* jelenik meg. Ami „befejezett”, folytatódik másképpen. Nincs végérvényesen befejezett, csak az államiság, ill. a társadalmiság megszűntével, ami olykor előfordul, ám ilyen esetekben a jogtörténeti megörökítés iránti érdeklődés a minimális.

VI.

A jogtörténeti feldolgozáshoz nélkülözhetetlen „perspektíva” társadalmiságként az időben és térben értelmezhető társadalmak egyéb – azaz nem jogi tulajdonságainak – jellegzetességeiből álló tényezők sokasága, esetleg összessége. Alaki összegzője a történetírás lenne, ám ezen már túl vagyunk. A történetírásnak „szaktudományai”-ként a legkülönbözőbb specifikáció, szakosodás alakult ki, amely olykor csak néhány elemében emlékeztet a történelemtudományra. Létezik tehát filozófiatörténet, irodalomtörténet, képzőművészet történet, iparművészet történet, gazdaságtörténet, mezőgazdaság történet, műszaki-technológiai történet, ipar történet, orvostörténet, hadtörténet, közlekedés történet, vallástörténet, egyház történet, film- és színháztörténet, sporttörténet, építészettörténet, politika történet, diplomácia történet stb. Továbbá *jogtörténet*, esetleg állam- és jogtörténet, amelyről nyilvánvaló oszthatósága, vagy szintetikus jellege, azaz felosztható közjog- és magánjog történetre, továbbá magánjog, büntetőjog, közigazgatási jog, eljárás jog stb. történetre.

Vagyis, minden mai tudománynak – továbbá minden jellegzetes, állandósult emberi tevékenységnek – lehetséges történeti feldolgozása, s abból előbb-utóbb önálló történet-ismeret keletkezik. Ezek, – ha rendszerszerű ismeretek – összefüggésben állhatnak egymással, vagyis értelmüket, ésszerűségeiket egymásra tekintettel lehetne kialakítani. Megírha-

tó tehát, – pl. Japán története – akár ökológiai aspektusból, C. Totman módjára, újszerű korszakhatárokkal (magyar kiad. 2006) nagy munkaként, és nagy kérdőjelekkel.

A tudományok szakosodása érinti a jogtörténet tudományát is; e szakterület tudósa ezzel a polihisztor szerepére kényszerített. Figyelmen kívül hagyva más tudományokat valamely jogi szabályozás megoldásában – pedig nem lehet azokat figyelmen kívül hagyni, mert tárgyakat jogi szabályozás rendez – már szép teljesítmény az, ha a jogtörténész azonos ismeretekkel és elmélyültséggel képes értékelni egy időszak csupán büntetőjogi-, magánjogi- és közigazgatási jogi szabályait, s azokról figyelembe vehető, esetleg mértékadó véleményt közölni.

A téma művelésének létezik más módja is. Az egyes jogterületek szakmai vizsgálata hagyományosan jogtörténész nélkül is megoldott. Pl. a polgári jog, vagy a büntetőjog *oktatása*, ismereteinek bemutatása nem nélkülözi a történeti áttekintést, amit magánjogász, vagy büntetőjogász – és nem jogtörténész – ír meg. A szakterület művelője tehát történeti feldolgozást is készít. Többnyire nehéz vitatni szakmai helyességét, még jogtörténeti kutatások alapján is.

Egy másik tevékenység, amely érinti a jogtörténet tárgyát, a jogszabálytervezet készítés, vagy *kodifikáció*. A korábbi jog itt előzmény. Az új szabályozás tervezetének megírását rendszeren megelőzi a korábbi szabályozás áttekintése, és az annak alapján való jogalkalmazás kiértékelése (koránt sem jogtörténeti érdeklődésből).

Az említett *doktrinális* és *kodifikációs* szempontok vizsgálati *tárgyak* a jogtörténésznek, ám egyúttal *megoldások* is, amelyek korlátozzák önálló „diagnosztizálása” lehetőségeit, mintegy *kompilálásra* szorítva aktivitását. (Nem „tragédia”, de akkor hol az „önálló” jogtörténet-tudomány.) Vagyis, ha a büntetőjog, vagy a polgári jog *professzora* megírja tantárgyának történetét, annak magyarázata szakmailag jogtörténeti szempontból legfeljebb akkor vitatható, ha „forráskezelése” nagyvonalú, azaz javításra szorul. A jogtörténész azonban nem feltétlenül büntetőjogász, ill. polgári jogász is, *szakmai* értelmezése nem írja felül azokét. (Némiképp hasonló a helyzet a történész és a jogtörténész viszonyához: a történész igazán sokat tud egy időszakról, meg a források értelmezéséről, de nem jogász.)

Más a helyzet a professzionális jogszabályszerkesztővel, vagy kodifikátorral. Ha valóban felkészült „hivatásos”, akkor az „előzményt” legalább annyira ismeri, mint egy jogtörténész professzor, vagyis azt a jogszabályt, jogintézményt, amelyet módosítania, újítani kell, ide értve annak alkalmazási gyakorlatát is. A lehető legrészletesebben, azaz szóról-szóra. Semmiféle „nagyvonalúság” nem fogadható el, csak szorosan vett pontosság: egy korábbi jogszabály szövege helyett készít jogszabályszerkesztővel, amelynek nem lesznek változatai. Az idő-intervallum hasonlóan szoros: a most hatályos jogszabály, s a jövőbelinek tartománya. Gyakorlatilag ez időben 1–2 év, esetleg 15–20 év. A kodifikátornak a múlt időt érintő idő-tartománya nem a jogtörténészé, amely évszázadokat is átfog, hanem rendszerint a múlt időből *a közelmúlt*, azaz a hatályon kívül helyezendő jogszabályok addigi érvényességi ideje, ami kivételesen lehet 20 évet jóval meghaladó időtartam is, ám jelenleg nem ez a tipikus. Ez lényeges adat a jogtörténész számára, de egyáltalán nem jogtörténeti értékelés, vagy értelmezés. Mindezek azonban csak javítják a jogtörténet számára a szakmai értékelés lehetőségét, s nem versengenek a jogtörténetírással, amelyben a „perspektíva” mellett a „lépték” is nyilvánvalóan számít.

VII.

A jogtörténet – szinte eleve – *komparatiztika*, összehasonlítás is. Jogtörténete *egy-egy országnak* van, pl. magyar jogtörténet, osztrák jogtörténet. Azon belül egy időszak joga összemérhető a korábbiéval és a későbbiével. Eltérésük leírása a *változás* bemutatása, esetleg a „történelmi fejlődés” értelmezése.

A másik lehetőség vagy lépték a *különböző országok* jogának figyelembevételéül időtávlatosan, egyetemes jogtörténetként. Ez – eltökélt optimizmusból – értelmezhető az egyes országok jogtörténetének összegző tanulságaként, a megállapítások objektív (vagy közös nevezőre hozott) alakjának. Feltételezve a művelés sikerességét – pl. az egyes európai országok jogtörténetének kialakítható az európai (egyetemes) jogtörténet –, s ennek segítségével értelmezhető az egyes országok jogtörténeti fejlődése és fejlettsége. Viszonyítási alap a „legfeljebb”, bár lehetne a „legfejletlenebb” is, de ezt a pozíciót senki sem pályázza, vagy vindikálja magának. A legfejlettebb persze többnyire a legerősebb, s végeredményben ez is „történelmi szükségszerűség” lehet.

2011-ben egy professzor úgy találta, hogy tényleges jogtörténeti tudás nélkül nem lehet jogtudományt művelni. Ehhez azonban kevés a mai hazai jogtörténészek módjára üzőtt jogtörténet; e helyett be kell emelni az egyes jogdogmatikai intézmények történelmi fejlődésének vizsgálatát stb. Úgy tűnik, a „beemelés” vagy 15 éve folyamatos a hazai jogtörténetben, csak a megfelelő munkákat kell olvasni. Egyébként, az a megállapítása, hogy Bónis György volt az utolsó tényleges jogtörténész Magyarországon, érdekes. Ha úgy értendő a „tényleges”, hogy jó jogtörténeti munkákat írt, bár nem volt jogász, akkor tényleg tényleges.

Nem könnyű ma jogtörténésznek lenni. A történelemtudomány „szaktudományai”, avagy a szakmatörténetek összefüggésbe hozhatók a jogtörténettel is, erősen tágítják a vizsgálati szempontjait. A jogi szabályozás monoton növekedése, a hatályosság időtartamának csökkenése sem használ a vizsgálatoknak; nem csak a jogot devalválja, hanem bizonyos értelemben annak tudományos magyarázatait is. A különféle jogtudományok történeti bemutatása szinte mindenre kiterjedő ismeretté tehetné, a jogtudományok összességének tudományává; ez megváltoztatná a jogtörténet írás tárgyát és módszerét is. Mostanában léteznek „saláta-törvények”, vagyis egyetlen jogszabályban rendelkeznek a legkülönbözőbb szabályozási tárgyokról. Az ilyesmi nem „korszerű”, csak jogalkotási hiba. Van-e „saláta-tudomány”? Ha igen, rokonítható-e az „interdiszciplinaritással”, vagy a „multidiszciplinaritással”? A jogtörténet jelenleg talán nincs zsákutcában, s még tévúton sem jár. Ám, hogy mire használható, az véges; mindenesetre nem a jogi mindentudás forrása. Arra használható a tudományban, amire való.

★

A *füstölő* távolkeleti rituális eszköz; (illatos?) füstölőszál elhamvasztásához áldozati edény. Elnevezése Kínában *ding* vagy *ting*, Japánban *kóro*. Helye az oltáron. Alakja – poetikusan és szimbolikusan – *jelen* és *jövő* számára állandó példa, – a *múlt* –, s a hagyományokban gyökerezés kifejezése: a *folytonosság*. A jogtörténet – költőien és jelképesen, s némi beleéléssel – képzeltető olyannak, mint a *füstölő*.

Orosz Ágnes
KÖSZÖNTŐ HELYETT*

Tu praesens cura, Domino committere futura.
Tedd, mi ma kell híven, s a jövőt majd rendezí Isten.

(PLAUTUS)

Rác Lajos, régi jó barátom, ezért számomra még nehezebb megfelelő köszöntő és méltató szavakat találni. A könnyebb utat választom és nem is teszem meg két okból: egyrészt, mert ez nem egy tanulmány, ahol szokás így kezdeni, „csak” egy bibliográfia, amely megpróbálja összegyűjtve bemutatni munkásságát; másrészt, mert úgy gondolom, hogy nincs szükség külön méltatásra, hiszen „Az alkotót alkotása dicséri” (*Horatius*).

Az összeállítás elsősorban a Jubiláns választott szakterületéről született írásait/kiadványait tartalmazza (esetenként másfele is kitekintve). A válogatásban található publikációk nem csupán az NKE Közigazgatás-tudományi Kar Könyvtárában megtalálható dokumentumokat, hanem egy szélesebb spektrumot igyekeznek felölelni, hiszen egy bibliográfia nem lehet gyűjteményfüggő. Az összeállításban nyilván vannak hiátusok, amiért előre is elnézést kérek. A bibliográfia tagolására és rendezési elvére vonatkozó megjegyzések a lábjegyzetben találhatók.

Óh, ne mondjátok, hogy a Könyv ma nem kell,
hogy a Könyvnél több az Élet és az Ember;
mert a Könyv is Élet, és él, mint az ember –
így él: emberben könyv, s a Könyvben az Ember.

És azt se mondjátok, hogy elég a könyv már,
hogy sok is az írás, s elborít e könyv-ár,
s alacsony lármával tellik ma a könyvtár,
ami volt szent kincsek csarnoka, és menszvár!

(BABITS MIHÁLY: RITMUS A KÖNYVRŐL, részlet)

*A bibliográfia összeállította: Orosz Ágnes könyvtárigazgató – Nemzeti Közszolgálati Egyetem – Közigazgatástudományi Kar.

RÁCZ LAJOS

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA 40 ÉV „MUNKÁIBÓL”¹ 1972–2012.

SZAKIRODALMI-TUDOMÁNYOS MŰVEK

- Magister scientiae et reipublicae. Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor tiszteletére 70. születésnapja alkalmából – Liber amicorum studia G. Máthé septuagenario dedicata, Szerk. RÁCZ Lajos. Bp. – Pécs, Dialóg Campus, 2011. 271 p. (Pro Publico Bono Publicationes Facultatis. A BCE Közigazgatástudományi Karának tudományos kiadványai 2.) (Libellus aureus. A Jogtudományi Tanszék publikációja 1.) Bibliogr. a jegyzetekben és egyes tanulmányok végén
- A német–osztrák jogterület klasszikus magánjogi kodifikációi. Tanulmányok az OPTK és a BGB évfordulói alkalmából. Szerk. RÁCZ Lajos. Bp. Martin Opitz K. 2011. 206 p. (Acta Wenzeliana 9.) Bibliogr. a jegyzetekben
- Állam – egyház és az egyetemalapító Pázmány. Szerk. Király Miklós – RÁCZ Lajos. Bp. Martin Opitz K. 2010. 247 p. Bibliogr. a tanulmányok végén és a jegyzetekben
- Jurisprudentia Splendidissima. Tanulmányok Nagyné Szegvári Katalin tiszteletére. Szerk. RÁCZ Lajos. [Szerzők] Lövétei István – RÁCZ Lajos – Kelemen Miklós et al.] [Közread. az] ELTE Állam- és Jogtudományi Kar. Egyetemes Állam- és Jogtörténeti Tanszékének Munkaközössége. Bp. Martin Opitz K. 2010. 222 p. (Bibliotheca iuridica. Libri amicorum 37.) (Acta Wenzeliana 8.)
- Alkotmány – kormányzás – bírászkodás az újkori Európában. Szerk. RÁCZ Lajos. [Szerzők] Illés Géza – Kelemen Miklós – Márkus Eszter – RÁCZ Lajos. Bp. Új Ember K., 2008. 275 p. (Acta Wenzeliana 7.)
- NAGY Endre – RÁCZ Lajos: Magyar alkotmány- és közigazgatástörténet. Szerk. Máthé Gábor. Bp. HVG-ORAC, 2007. 505 p.
- Kormányzás és kodifikáció. Tanulmányok az Újkori Európa fejlődéséről. Szerk. RÁCZ Lajos. [Közread. az] ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Egyetemes Állam- és Jogtörténeti Tanszékének Munkaközössége. Bp. Új Ember K., 2006. 376 p. (Acta Wenzeliana 3.) Bibliogr. a tanulmányok végén
- Acta Wenzeliana. Sorozatszerk. RÁCZ Lajos. Közread. az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Egyetemes Állam- és Jogtörténeti Tanszéke. Bp. ELTE ÁJK – HVG-ORAC, 2004–, Számozás: 1. sz. – Felekezeti egyházjog. Szerk. RÁCZ Lajos. [Átdolg., bőv. kiad.] [Közread. az] ELTE Állam- és Jog-

¹ *A bibliográfia tagolása:* – Szakirodalmi-tudományos művek (önálló és társszerzős monográfiák, szerkesztett és társszerkesztett tanulmány- és konferenciakötetek, sorozatszerkesztői munkák, egyetemi és főiskolai tankönyvek, jegyzetek) – Tanulmánygyűjteményekben, konferenciakötetekben megjelent tanulmányok – Folyóiratokban megjelent tanulmányok, szemlecikkek, recenziók – Miscellaneák (kisebb közlemények, tudományos konferenciák, előadások, korreferátumok, könyvbemutatók).

A bibliográfia rendezési elve: az egyes műfaji tagoláson belül időrend, azon belül a címek alfabetikus sorrendje. Többszerzős, többszerkesztős műveknél mindig a Jubiláns neve került csak kiemelésre. A többkötetes művek és a több-részes tanulmányok/cikkek külön leírásban szerepelnek. Ugyanazon mű, különböző kiadásai leírásának elve: ismétlődik a megfelelő időrendben az eltérő adatokkal. A szakmai sorozat-szerkesztéseknél a bibliográfiai leírás az induláskori állapotot tükrözi. A bibliográfiában szerepel néhány hiányos adatú tétel is, nincs adat, azaz [n.a.] jelzéssel, amelynek a leírása nem autopszián alapult, és nem sikerült kideríteni róla többet.

Az anyaggyűjtés lezárva: 2013. március 25.

- tudományi Kar Egyetemes Állam- és Jogi történeti Tanszéke. Bp. HVG-ORAC, 2004. 517 p. (Acta Wenzeliana 1.) Bibliogr. egyes fejezetek végén
- Egyetemes állam- és jogtörténet. Polgári kor. Szerk. RÁCZ Lajos. [Szerzők] Kisteleki Károly – Lövétei István – Nagyné Szegvári Katalin – Pomogyi László – RÁCZ Lajos. [Bp.] HVG-ORAC, 2002. 515. [2] p. Bibliogr. 505–515.
- Juratissimus author. Jogtörténeti tanulmányok Nagyné Szegvári Katalin tiszteletére. Szerk. RÁCZ Lajos. [Közread. az] ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Egyetemes Állam- és Jogi történeti Tanszéke – Szegedi JATE Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszéke. Bp. HVG-ORAC, 2001. 202. [2] (Bibliotheca iuridica. Libri amicorum 2.) Bibliogr. egyes tanulmányok végén és szöveg között
- Egyetemes történelmi vázlatok. Tanszegédlet. Szerk. RÁCZ Lajos. [Szerzők] Basa Ildikó – Nagyné Szegvári Katalin – Kisteleki Károly – Lovászi-Tóth Ádám – RÁCZ Lajos. [Közread. az] ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Egyetemes Állam- és Jogi történeti Tanszék. [Bp.] ny. n. 1999. 106 p.
- Egyetemes állam- és jogtörténet. Ókor – feudális kor. Szerk. RÁCZ Lajos. [Szerzők] Kisteleki Károly – Lövétei István – Nagyné Szegvári Katalin – RÁCZ Lajos – Schweitzer Gábor – Tóth Ádám. [Bp.] HVG-ORAC. [1998.] 307 p.
- Összehasonlító államtörténet. [Szerzők] Kisteleki Károly – Nagyné Szegvári Katalin – RÁCZ Lajos – Schweitzer Gábor. [Közread. az] Eötvös Loránd Tudományegyetem, Jogi Továbbképző Intézet. [Bp.] ny. n. [soksz.] 1997. 184. [2] p.
- Felekezeti egyházjog Magyarországon. Szerk. RÁCZ Lajos. [Bp.] Unió K. [1994.] 245. [2] p. Bibliogr. a tanulmányok végén
- MEZEY Barna – RÁCZ Lajos: Az államfő a magyar jogtörténetben. Jegyzet. [Közread. az] Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar. Bp. Szorobán K. 1992. [2], 26 p. (Magyar alkotmánytörténet 2. A köztársasági elnök.)
- RÁCZ Lajos: Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben. Bp. Akad. K. 1992. 190. [2] p. Bibliogr. 187–191. és a jegyzetekben
- RÁCZ Lajos: A főhatalom jogi korlátai az erdélyi fejedelemségben. XVI–XVII. sz. Kandidátusi értekezés. [Kézirat.] Bp. [Gépirat, soksz.] 1984. [3], 310, 4, 12 lev. Bibliogr. 1–12. és a jegyzetekben
- Az európai népi demokratikus országok általános államigazgatási eljárási törvényei. Szerk. RÁCZ Lajos. Előszó Toldi Ferenc. [Közread. az] MTA Állam- és Jogtudományi Intézete. Bp. MTA KESZ Soksz. 1978. [1979.] [2], 7, VIII, 608 p. (A közigazgatás fejlesztése) [Hátcím: A területi beosztás és a tanácsok 1.]
- DEZSŐ Márta – RÁCZ Lajos: A helyi szovjetek rendszere. [Közread. az] MTA Állam- és Jogtudományi Intézet. Bp. MTA KESZ Soksz. 1977. 171 p. (A közigazgatás fejlesztése) Bibliogr. 77.
- Jogtudományi értekezések. Sorozatszerk. [1988-tól] RÁCZ Lajos. Közread. A Magyar Tudományos Akadémia, Állam- és Jogtudományi Intézet. Bp. Akad. K. 1977–
- RÁCZ Lajos: A polgári házasság intézményének megvalósulása Magyarországon. [Közread. az] ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogi történeti Tanszék. Bp. ELTE Soksz. 1972. 121 p. (Jogtörténeti értekezések 4.) Bibliogr. 83–112. és a jegyzetekben. Francia és német kiv.

TANULMÁNYGYŰJTEMÉNYEK, KONFERENCIAKÖTETEK, MEGJELENT TANULMÁNYOK

- RÁCZ Lajos: Az angol bírósági szervezet történeti vázlata. [125]–135. p.
In: *Konferencia a bírói hatalomról és az állampolgárságról. IV. Szegedi Jogtörténeti Napok.* [A 2009. november 12–13-án rendezett konferencia szerkesztett anyaga.] Szerk. Homoki-Nagy Mária. Szeged, Szegedi Egyetemi K. – Juhász Gyula Felsőoktatási K.. 2011. 200 p.

- RÁCZ** Lajos: Jegyzetek az ABGB és BGB történelmi hátteréhez. 199–206. p.
In: *A német–osztrák jogterület klasszikus magánjogi kodifikációi. Tanulmányok az OPTK és a BGB évforduló alkalmából*. Szerk. RÁCZ Lajos. Bp. Martin Opitz K. 2011. 206 p. (Acta Wenzeliana 9.)
- RÁCZ** Lajos: Kormányzás és jog az ókori Mezopotámiában. A történések megismerési forrásai. [88]–105. p.
In: *Ratio legis – ratio iuris. Ünnepi tanulmányok Tamás András tiszteletére 70. születésnapja alkalmából – Liber Amicorum. Studia A. Tamás septuagenario dedicata*. Szerk. Gerencsér Balázs – Takács Péter. Bp. Szent István Társ. 2011. 600 p. (Pro Publico Bono. A BCE Közigazgatás–tudományi Karának tudományos kiadványai.) (Bibliotheca iuridica. Libri amicorum 39.) (Xenia. Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nominatae)
- RÁCZ** Lajos: A polisok kormányzása. 121–158. p.
In: *Magister scientiae et reipublicae. Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor tiszteletére 70. születésnapja alkalmából – Liber amicorum studia G. Máthé septuagenario dedicata*. Szerk. RÁCZ Lajos. Bp. – Pécs, Dialóg Campus, 2011. 271 p. (Pro Publico Bono Publicationes Facultatis. A BCE Közigazgatástudományi Karának tudományos kiadványai 2.) (Libellus aureus. A Jogtudományi Tanszék publikációja 1.)
- RÁCZ** Lajos [tudományos–szakirodalmi publikációi. 2000–2010.] 123–129. p.
In: *A Budapesti Corvinus Egyetem Közigazgatástudományi Karának tudományos szakirodalmi munkássága, 2000–2010*. Szerk. Orosz Ágnes – Mikola Katalin. Összeáll. Abonyi Brigitta, Bayer Judit, Káldor Zsófia, Metzner Györgyné, Mikola Katalin, Orosz Ágnes. Bp. BCE KIK, 2011. VII. 170 p. (Pro Publico Bono Publicationes Facultatis. A BCE Közigazgatástudományi Karának tudományos kiadványai 1.)
- RÁCZ** Lajos: Fiscal Affairs in Medieval Europe. 239–261. p.
In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio iuridica. Tomus 51*. Szerk. biz. eln. Dezső Márta – Király Miklós. Bp. Komáromi ny. és K. 2010. 334 p.
- RÁCZ** Lajos: Gortyni törvények, avagy kommentár a „codex”-hez.
In: *Jurisprudentia Splendidissima. Tanulmányok Nagyné Szegvári Katalin tiszteletére*. Szerk. RÁCZ Lajos. [Közread. az] ELTE Állam- és Jogtudományi Kar. Egyetemes Állam- és Jогtörténeti Tanszékének Munkaközössége. Budapest, Martin Opitz K. 2010. p. 27–73. (Bibliotheca iuridica. Libri amicorum. 37.) (Acta Wenzeliana 8.)
- RÁCZ** Lajos: A hazai jogtörténet és az Erdély-kutatások. 384–404. p.
In: *Ünnepi tanulmányok Révész T. Mihály 65. születésnapja tiszteletére*. Szerk. Máthé Gábor – Mezey Barna. Bp. Gondolat K. 2010. 507. p. (Bibliotheca iuridica. Libri amicorum 38.)
- RÁCZ** Lajos: A magyar egyház és államszervezés egymásra hatása a korai századokban. 739–750. p.
In: *Emlékkönyv Dr. Ruzsoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szerk. Balog Elemér – Homoki-Nagy Mária. Szeged, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2010. p. 1018 p. (Acta Universitatis Szegediensis) (Acta iuridica et politica. Tomus 73., Fasc. 1–64.)
- RÁCZ** Lajos: The Place and Pole of History of Law in Hungary Today. 89–99. p.
In: *Das Wesen der Rechtsgeschichte – Werner Ogris zum 75. Geburtstag*. Hrsg. Gábor Máthé – Barna Mezey. [Hrsg.] Ungarischen Akademie für Wissenschaften. Rechtsgeschichtlichen Forschungsgruppe – Eötvös Loránd Universität. Juristische Fakultät. Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte. Bp. Gondolat Verl., 2010. 140. p.
- RÁCZ** Lajos: A primások szerepe a latin egyház szervezetében és a magyar közjogban. [213]–243. p.
In: *Állam – egyház és az egyetomalapító Pázmány*. Szerk. Király Miklós – RÁCZ Lajos. Bp. Martin Opitz K. 2010. 247. p.
- RÁCZ** Lajos: Fiskális ügyek alakulása a középkori Európában. 227–252. p.
In: *Tanulmányok Nagy Tibor tiszteletére*. Szerk. Simon István. Bp. Szent István Társ. 2009. 348. p. (Bibliotheca iuridica. Libri amicorum 14.)
- RÁCZ** Lajos: [Jogtörténeti címszavak.]
In: *Jogi lexikon*. Átd. és bőv. kiad. Szerk. Lamm Vanda. Bp. CompLex, 2009. 726. p.

- RÁCZ Lajos** Az alkotmánygondolat megjelenése. 32–38. p.
In: *Alkotmány – kormányzás – bírászkodás az újkori Európában*. Szerk. RÁCZ Lajos. Bp. Új Ember K., 2008. 275 p. (Acta Wenzeliana 7.)
- RÁCZ Lajos**: Állam és egyház kapcsolatrendszere. 96–124. p.
In: *Alkotmány – kormányzás – bírászkodás az újkori Európában*. Szerk. RÁCZ Lajos. Bp. Új Ember K., 2008. 275 p. (Acta Wenzeliana 7.)
- RÁCZ Lajos**: A polgári kori bírászkodás alapelvei, struktúrája. 220–253. p.
In: *Alkotmány – kormányzás – bírászkodás az újkori Európában*. Szerk. RÁCZ Lajos. Bp. Új Ember K., 2008. 275 p. (Acta Wenzeliana 7.)
- RÁCZ Lajos**: Rendiség és abszolutizmus Európában. 11–31. p.
In: *Alkotmány – kormányzás – bírászkodás az újkori Európában*. Szerk. RÁCZ Lajos. Bp. Új Ember K., 2008. 275 p. (Acta Wenzeliana 7.)
- RÁCZ Lajos**: Feudális korszak. 15–290. p.
In: Nagy Endre – RÁCZ Lajos: *Magyar alkotmány- és közigazgatástörténet*. Szerk. Máthé Gábor. Bp. HVG-ORAC, 2007. 505. p.
- RÁCZ Lajos**: Fogalomtár 335–445. p.
In: Nagy Endre – RÁCZ Lajos: *Magyar alkotmány- és közigazgatástörténet*. Szerk. Máthé Gábor. Bp. HVG-ORAC, 2007. 505. p.
- RÁCZ Lajos**: Hatalmi szimbólika. 291–334. p.
In: Nagy Endre – RÁCZ Lajos: *Magyar alkotmány- és közigazgatástörténet*. Szerk. Máthé Gábor. Bp. HVG-ORAC, 2007. 505. p.
- RÁCZ Lajos**: Bíróságok a polgári államokban. 313–376. p.
In: *Kormányzás és kodifikáció. Tanulmányok az Újkori Európa fejlődéséről*. Szerk. RÁCZ Lajos. [Közread. az] ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Egyetemes Állam- és Jogtörténeti Tanszékének Munkaközössége. Bp. Új Ember K., 2006. 376. p. (Acta Wenzeliana 3.)
- RÁCZ Lajos**: Hatalmi szimbolikánk nomád gyökereiről. [303]–314. p.
In: *Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok*. Szerk. Mezey Barna. Bp. Gondolat, 2006. 342. p. (Bibliotheca iuridica. Acta congressuum 14.)
- RÁCZ Lajos**: Kárpát-medencei közigazgatási struktúrák magyar honfoglalás előtt. 331–339. p.
In: *Közjogi tanulmányok Lőrincz Lajos 70. születésnapja tiszteletére*. Szerk. Imre Miklós – Lamm Vanda – Máthé Gábor. [Közread. a Budapesti] Corvinus Egyetem – Károli Gáspár Református Egyetem – MTA Jogtudományi Intézet. [Bp.] Typosoft Bt. [2006.] 453. p.
- RÁCZ Lajos**: Werbőczy István Tripartitumának első fordításai. 453–466. p.
In: *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*. Szerk. Mezey Barna – Révész T. Mihály. Bp. Gondolat K. 2006. 684. p. (Bibliotheca iuridica. Libri amicorum 25.)
- RÁCZ Lajos**: „Magna via Transsylvanica”. 89–104. p.
In: *Ünnepi tanulmányok Kovács Kálmán egyetemi tanár emlékére*. Szerk. Mezey Barna. Bp. Gondolat K. 2005. 137 p. (Jogtörténeti értekezések 31.) (Bibliotheca iuridica. Libri amicorum 20.)
- RÁCZ Lajos**: A temetkezéssel kapcsolatos kultuszok és jogszokások. 465–496. p.
In: *Jogtörténeti tanulmányok. 8. [köt.] [Cszimadia Andor születésének 95., halálának 20. évfordulója alkalmából rendezett pécsi konferencia előadásai]*. Szerk. Béli Gábor – Kajtár István – Szekeres Róbert. Pécs, PTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2005. 605. p.
- RÁCZ Lajos**: A felekezetek kialakulása és jogállása Magyarországon. 9–27. p.
In: *Felekezeti egyházjog*. Szerk. RÁCZ Lajos. [Átdolg., bőv. kiad.] [Közread. az] ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Egyetemes Állam- és Jogtörténeti Tanszéke. Bp. HVG-ORAC, 2004. 517. p. (Acta Wenzeliana 1.)

- RÁCZ** Lajos: A Reformáció egyházszerkezeti változásai. 139–163. p.
In: *Felekezeti egyházjog*. Szerk. RÁCZ Lajos. [Átdolg., bőv. kiad.] [Közread. az] ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Egyetemes Állam- és Jogtörténeti Tanszéke. Bp. HVG-ORAC, 2004. 517. p. (Acta Wenzeliana 1.)
- RÁCZ** Lajos: Staat und Kirche zur Zeit von Deák Ferenc. 45–66. p.
In: *Nationalstaat – Monarchie – Mitteleuropa. Zur Erinnerung den „Advokaten der Nation”, Deák Ferenc*. Hrsg. Máthé Gábor – Mezey Barna. [Einführung] Király Tibor. Nachwort Máthé Gábor. [Hrsg.] Rechtsgeschichtliche Forschungsgruppe der Ungarischen Akademie der Wissenschaften am Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Eötvös Loránd-Universität. Bp. Gondolat Verl. 2004. 147 p. (Bibliotheca iuridica. Acta congressuum 13.)
- RÁCZ** Lajos: State and Church. How the reformation altered Church institutions. 135–156. p.
In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio iuridica. Tomus 45*. Szerk. biz. eln. Dezső Márta. Bp. Duna-Mix Kft. ny. 2004. 251. p.
http://www.ajk.elte.hu/file/Annales_2004_09_Racz.pdf
- RÁCZ** Lajos: Állam és egyház Deák Ferenc korában. 47–70. p.
In: *Deák Ferenc emlékezete*. Szerk. Szabó András. Bp. Akad. K. 2003. 213. p.
- RÁCZ** Lajos: Instruments of Governments: Royal Council and National Assembly during Middle Ages in Hungary. 51–61. p.
In: *Von den Ständeversammlungen bis zu den Modernen Parlamenten. Studien über die Geschichte des ungarischen Parlament*. Hrsg. Máthé Gábor – Mezey Barna. [Hrsg.] Eötvös-Loránd-Universität, Juristische Fakultät. Bp. – Barcelona. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2003. 138. p. (Bibliotheca iuridica. Acta congressuum 12.) (Studies Presented to the International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions. Vol. 81.)
- RÁCZ** Lajos: [Számos címszó.] 491–495. p.
In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon. 1. köt. Középkor és kora újkor. Aachen – Bylica*. Főszerk. Kőszeghy Péter. Szerk. Tamás Zsuzsanna. [Számos címszó] RÁCZ Lajos. Bp. Balassi K. 2003. 495. p.
- RÁCZ** Lajos: Az alkotmánygondolat fejlődése. 15–37. p.
In: *Egyetemes állam- és jogtörténet. Polgári kor*. Szerk. RÁCZ Lajos. [Bp.] HVG-ORAC, 2002. 515, [2] p.
- RÁCZ** Lajos: Alkotmánygondolat és az új szabadságjogok. [Németország 1918-as Weimar-i alkotmánya – Az 1917-es mexikói alkotmány.] 214–254. p.
In: *Egyetemes állam- és jogtörténet. Polgári kor*. Szerk. RÁCZ Lajos. [Bp.] HVG-ORAC, 2002. 515, [2] p.
- RÁCZ** Lajos: Állam és egyház elválasztása a polgári korszakban. [A reformáció főbb államszerkezeti újításai – Felekezetek közötti koordináció: a német példa – A passzív semlegesség mintája: USA.] 308–336. p.
In: *Egyetemes állam- és jogtörténet. Polgári kor*. Szerk. RÁCZ Lajos. [Bp.] HVG-ORAC, 2002. 515, [2] p.
- RÁCZ** Lajos: Az államcímerek és használatuk rendje. 489–499. p.
In: *Egyetemes állam- és jogtörténet. Polgári kor*. Szerk. RÁCZ Lajos. [Bp.] HVG-ORAC, 2002. 515, [2] p.
- RÁCZ** Lajos: A francia alkotmányozás száz éve. 146–177. p.
In: *Egyetemes állam- és jogtörténet. Polgári kor*. Szerk. RÁCZ Lajos. [Bp.] HVG-ORAC, 2002. 515, [2] p.
- RÁCZ** Lajos: A heraldika és alapszabályai. 477–488. p.
In: *Egyetemes állam- és jogtörténet. Polgári kor*. Szerk. RÁCZ Lajos. [Bp.] HVG-ORAC, 2002. 515, [2] p.
- RÁCZ** Lajos: A legkorábbi alkotmányos szabályozások. [Az Utrechti Unió – Hollandia; Angol alkotmányozás a polgári forradalom korában..] 38–82. p.
In: *Egyetemes állam- és jogtörténet. Polgári kor*. Szerk. RÁCZ Lajos. [Bp.] HVG-ORAC, 2002. 515, [2] p.
- RÁCZ** Lajos: Primates and Hungarian public law. 121–134. p.
In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio iuridica. Tomus 41–42. 2000–2001*. Bp. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2002. 241, [2] p.

- RÁCZ** Lajos: A zászlók és nemzeti színek az újkori hatalmi szimbolikában. 500–504. p.
In: *Egyetemes állam- és jogtörténet. Polgári kor.* Szerk. **RÁCZ** Lajos. [Bp.] HVG-ORAC, 2002. 515. [2] p.
- RÁCZ** Lajos: Adalékok Ausztria és Magyarország közjogi viszonyáról - a kezdetektől a kiegyezésig. 13–22. p.
In: *A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma. Jogtörténetesek 1848-ról.* [A Jogtudományi Közlönyben az 1848/1849 forradalom és szabadságharc 150. évfordulója kapcsán 1999–2000-ben megjelent tanulmányok.] Fel. szerk. Vörös Imre. [Bp.] Logod Bt. [2001.] 352 p. (Bibliotheca iuridica. Miscellanea 2.)
- RÁCZ** Lajos: Egyház – állam – közigazgatás a feudalizmus idején. 247–255. p.
In: *A magyar államiság ezer éve. Kultúra és tudomány a magyar államiság ezer évében.* [A milleniumi év alkalmából az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 2000. november 23–24-én rendezett tudományos ülészak előadásai.] Szerk. Gergely Jenő – Izsák Lajos. Bp. ELTE Eötvös K. 2001. 544. p.
- RÁCZ** Lajos: Európa és a magyar állam – adalékok Magyarország önállóságának közép- és újkori kérdéseire. 29–50. p.
In: *Államiság – alkotmányosság – jogállamiság. Tudományos ülés. Budapest, 2000. márc. 30.* Kiad. a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara. Szerk. és zárszó Tóth Károly. Megnyitó Derce Tamás. Bp. Letter-Print ny. 2001. 69 p. (A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának kiadványai 2.)
- RÁCZ** Lajos: Public-law pact: limitation of the supreme authority at the national assemblies of the principality of Transylvania. 53–64. p.
In: *Von den Ständeversammlungen bis zum parlamentarischen Regierungssystem in Ungarn. Studien zur Parlamentarismusgeschichte.* Hrsg. Máthé Gábor – Mezey Barna. [Hrsg.] Eötvös Loránd-Universität, Juristische Fakultät – International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions. Bp. – Graz, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2001. 153. p. (Bibliotheca iuridica. Acta congressuum. 1.) (Studies Presented to the International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions. Vol. 80.)
- RÁCZ** Lajos: A reformáció főbb államszervezeti újításai: a francia példa. 167–192. p.
In: *Juratissimus auctor. Jogtörténeti tanulmányok Nagyné Szegvári Katalin tiszteletére.* Szerk. **RÁCZ** Lajos. [Közread. az] ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Egyetemes Állam- és Jogtörténeti Tanszéke – Szegedi JATE Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszéke. Bp. HVG-ORAC, 2001. 202. [2] (Bibliotheca iuridica. Libri amicorum 2.)
- RÁCZ** Lajos: Unió Erdéllyel 1848-ban, avagy Az Unióhoz vezető út. 57–72. p.
In: *A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma. Jogtörténetesek 1848-ról.* [A Jogtudományi Közlönyben az 1848/1849 forradalom és szabadságharc 150. évfordulója kapcsán 1999–2000-ben megjelent tanulmányok.] Fel. szerk. Vörös Imre. [Bp.] Logod Bt. [2001.] 352. p. (Bibliotheca iuridica. Miscellanea 2.)
- RÁCZ** Lajos: Beiträge zur Entwicklung der staatsrechtlichen Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn. 41–50. p.
In: *Die Elemente ungarischen Verfassungsentwicklung. Studien zum Millemium.* Hrsg. Máthé Gábor – Mezey Barna. [Bp.] ny. n. 2000. 82. p.
- RÁCZ** Lajos: A historical insight in the theory and organization of the Hungarian state. 17–67. p.
In: *The Hungarian state. Thousand years in Europe.* Ed. Gergely András – Máthé Gábor. Assist. ed. Elsässer Klaudia. Forew. Mádl Ferenc. Bp. Korona Publ. 2000. 576. p.
- RÁCZ** Lajos – LOVÁSZI-TÓTH Ádám: Az abszolutizmus és a felvilágosodás Európája. 35–43. p.
In: *Egyetemes történelmi vázlatok.* Tansegédlet. Szerk. **RÁCZ** Lajos. [Közread. az] ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Egyetemes Állam- és Jogtörténeti Tanszék. [Bp.] ny. n. 1999. 106. p.
- RÁCZ** Lajos: Eckhart Ferenc. 1885–1957. 105–136. p.
In: *Magyar jogtudósok. 1. köt.* Szerk. Hamza Gábor. [Bp.] Nemzeti Tankönyvk. 1999. 191. p. (Magyar felsőoktatás könyvek 12.)

- RÁCZ Lajos:** Egyiptom. 6–10. p.
In: *Egyetemes történelmi vázlatok. Tanszegédlet.* Szerk. RÁCZ Lajos. [Közread. az] ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Egyetemes Állam- és Jogi történelmi Tanszék. [Bp.] ny. n. 1999. 106. p.
- RÁCZ Lajos:** [Jogi történelmi címszavak.]
In: *Jogi lexikon.* Főszerk. Lamm Vanda – Peschka Vilmos. Bp. KJK-KERSZÖV, 1999. VI, [6], 645. p.
- RÁCZ Lajos:** Vallási irányzatok. 44–52. p.
In: *Egyetemes történelmi vázlatok. Tanszegédlet.* Szerk. RÁCZ Lajos. [Közread. az] ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Egyetemes Állam- és Jogi történelmi Tanszék. [Bp.] ny. n. 1999. 106. p.
- RÁCZ Lajos:** Állam és egyház a két világháború közti Magyarországon a kánonjogász Serédi Jusztinián primássága kapcsán. 39–50. p.
In: *Ministerio. Nemzetközi Történeti konferencia előadásai. 1995. május 24–26.* Szerk. Bárdos István – Beke Margit. Kiad. a Esztergom-Budapesti Érsekség – Komárom-Esztergom M. Önkormányzat – Kultúr I. Társadalomtud. és K. Alapítvány. Esztergom – [Tatabánya], Bohner, 1998. 358. p.
- RÁCZ Lajos:** Állam és egyház a középkorban. 123–136. p.
In: *Egyetemes állam- és jogtörténet. Ókor – feudális kor.* Szerk. RÁCZ Lajos. [Bp.] HVG-ORAC, [1998.] 307. p.
- RÁCZ Lajos:** A Bizánci Birodalom kormányzása. 111–122. p.
In: *Egyetemes állam- és jogtörténet. Ókor – feudális kor.* Szerk. RÁCZ Lajos. [Bp.] HVG-ORAC, [1998.] 307. p.
- RÁCZ Lajos:** A Frank Birodalom kormányzása. 89–110. p.
In: *Egyetemes állam- és jogtörténet. Ókor – feudális kor.* Szerk. RÁCZ Lajos. [Bp.] HVG-ORAC, [1998.] 307. p.
- RÁCZ Lajos:** A hatalomkorlátozás tendenciái a középkori magyar politikai-jogi kultúrában. 57–68. p.
In: *Hatalommegosztás és jogállamiság.* Szerk. Mezey Barna. Bp. Osiris K. 1998. 353. [2] p. (Jogtörténet.) (Jogtörténelmi értekezések.)
- RÁCZ Lajos:** The Hungarian state and the Catholic Church in Hungary between the two World Wars in connection with the primacy on the canonist Serédi [Jusztinián]. 41–50. p.
In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio iuridica. Tomus 37.* 1996. Bp. MondaT ny. 1998. 135. p.
- RÁCZ Lajos:** Hűbériség, rendiség, abszolutizmus. 147–166. p.
In: *Egyetemes állam- és jogtörténet. Ókor – feudális kor.* Szerk. RÁCZ Lajos. [Bp.] HVG-ORAC, [1998.] 307. p.
- RÁCZ Lajos:** A kánoni jog. 285–297. p.
In: *Egyetemes állam- és jogtörténet. Ókor – feudális kor.* Szerk. RÁCZ Lajos. [Bp.] HVG-ORAC, [1998.] 307. p.
- RÁCZ Lajos:** Mezopotámia államai és joguk. 27–53. p.
In: *Egyetemes állam- és jogtörténet. Ókor – feudális kor.* Szerk. RÁCZ Lajos. [Bp.] HVG-ORAC, [1998.] 307. p.
- RÁCZ Lajos:** Állam és egyház a feudalizmus idején. 95–101. p.
In: *Összehasonlító államtörténet.* [Szerzők] Kisteleki Károly – Nagyné Szegvári Katalin – RÁCZ Lajos – Schweitzer Gábor. [Közread. az] Eötvös Loránd Tudományegyetem, Jogi Továbbképző Intézet. [Bp.] ny. n. [soksz.] 1997. 184. [2] p.
- RÁCZ Lajos:** Államszervezet a rendiség és a feudális abszolutizmus korában. 41–57. p.
In: *Összehasonlító államtörténet.* [Szerzők] Kisteleki Károly – Nagyné Szegvári Katalin – RÁCZ Lajos – Schweitzer Gábor. [Közread. az] Eötvös Loránd Tudományegyetem, Jogi Továbbképző Intézet. [Bp.] ny. n. [soksz.] 1997. 184. [2] p.

- RÁCZ** Lajos: A feudális állam korai típusai: Frank-Bizánci Birodalom. 37–41. p.
In: *Összehasonlító államtörténet*. [Szerzők] Kisteleki Károly – Nagyné Szegvári Katalin – RÁCZ Lajos – Schweitzer Gábor. [Közread. az] Eötvös Loránd Tudományegyetem, Jogi Továbbképző Intézet. [Bp.] ny. n. [soksz.] 1997. 184, [2] p.
- RÁCZ** Lajos: A primások és a magyar közjog. 249–260. p.
In: *Degré Alajos emlékkönyv*. Szerk. Máthé Gábor – Zlinszky János. [Bp.] Unió K. 1995. 333. p.
- RÁCZ** Lajos: A primások és a magyar közjog. 243–256. p.
In: *Magyarok Kelet és Nyugat metszéspontján. Nemzetközi történeteskonferencia előadásai. Esztergom, 1994. április 13-15.* Szerk. Beke Margit – Bárdos István. [Közvetteszi az] Esztergom–Budapesti Érsekség – Komárom–Esztergom Megye Önkormányzata – Kultúr István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány. Esztergom – [Tatabánya], Oktáv Press Kft. 1994. 409 p.
- RÁCZ** Lajos: [Számos címszó.]
In: *Magyar katolikus lexikon. 1–15. köt.* Szerk. Diós István – Viczián János. Bp. Szent István Társ. 1993–2010. – 1. köt. A–Bor. 1993. LVIII, 948 p. [32] t.; 2. köt. Bor – Éhe. [1996.] LIX, 964 p. [16] t.; 3. köt. Éhi – Gar. 1997. LXVII, 932 p. [32] t.; 4. köt. Gas – Horn. 1998. LXVIII, 932 p. [32] t.; 5. köt. Homo – J. 2000. XXV, 975 p. [32] t.; 6. köt. Kaán – Kiz. 2001. LXXIV, 937 p. [32] t.; 7. köt. Klacs – Lond. 2002. LXVII, 926 p. [32] t.; 8. köt. Lone – Meszl. 2003. LXXXIX, 1008 p. [48] t.; 9. köt. Meszr–Olt. 2004. 1002 p., [48] t.; 10. köt. Oltal–Pneu. 2005. 1019. p.; 11. köt. Pob–Sep. 2006. 1020 p., [48] t.; 12. köt. Seq–szentl. 2007. 1016 p., [48] t.; 13. köt. Szentl–titán. 2008. 1008 p., [48] t.; 14. köt. Titel–Vesz. 2009. 1006 p., [48] t.; 15. köt. Veszp–Zs. 2010. 749 p., [48] t.
- RÁCZ** Lajos: Tendencies to restrict supreme power in Hungarian political and legal practice in the Middle Ages. 75–86. p.
In: *Theorie und Institutionssystem der Gewaltentrennung in Europa. Mitteleuropäische Rechtshistorikerrunde. I. Konferenz. Veszprém, 15–18. September 1992.* Hrsg. Máthé Gábor. [Publ.] Budapest University Association, School of Public Administration. Bp. Államigazgatási Főisk. Druck. 1993. 341 p. (Studies on public administration and law 4.)
- RÁCZ** Lajos: Egyház – állam – közigazgatás. 99–107. p.
In: *Egyházak a változó világban. A nemzetközi egyháztörténeti konferencia előadásai. Esztergom, 1991. május. 29–31.* Szerk. Bárdos István – Beke Margit. Kiad. [a] Komárom–Esztergom Megye Önkormányzata – József Attila Megyei Könyvtár – Egyházak a változó világban c. konferencia Szervezőbizottsága. [Tatabánya], Oktáv–Press ny. [1992. 2], VI, 594. p.
- RÁCZ** Lajos: Ruler's oaths in the Kingdom of Hungary and in the Principality of Transylvania.
In: *Le serment. Vol. 1. Signes et Fonctions.* Ed. Verdier, Raymond. Paris, CNRS, 1991. 425–437. p.
- RÁCZ** Lajos: Széchenyi [István] a magyar politikai-jogi gondolkodás történetében. 101–114. p.
In: *Széchenyi emlékkönyv gróf Széchenyi István születésének a 200 éves évfordulója alkalmából. Történelem, jogtörténet konferencia.* Szerk. Horváth Pál. Kiad. az Eötvös Loránd Tudományegyetem. Bp. ELTE Soksz. 1991. [1992.] 149. p.
- RÁCZ** Lajos: Feudaler Absolutismus und Verwaltungsmodernisierung.
In: *Der Kampf der politisch-rechtlichen Auffassungen in der Geschichte und Gegenwart. Materialien des multilateralen Symposiums vom 16. bis 18. September 1986. Band 8.* Berlin, Institut für die Theorie des Staates und des Rechts der Akademie der Wissenschaften der DDR, 1988. 153. p.
- RÁCZ** Lajos: A főhatalom átadása a Mohács előtti Magyarországon. 7–21. p.
In: *Jogtörténeti előadások. 1. [köt.] 2. változatlan kiad.* Szerk. Mezey Barna. [Közread. az] Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar. Bp. Tankönyvk. [soksz.] 1988. 190, [2] p.
- RÁCZ** Lajos: Ötvenesztendős jogesetek. Gyűjtés félévszázados jogi szakfolyóiratokból. 3. [r.] 372–392. p.
In: *Fiatalkorok műhelytanulmányai. 8. [köt.]* Szerk. Dunay Pál – Kabódi Csaba – Kéri László – Mezey Barna – Nagy Boldizsár – Székely László. [Közread. az] ELTE Állam- és Jogtudományi Kar. Bp. ELTE Soksz. 1985. [1987.] 477 p.

- RÁCZ** Lajos: Ötvenesztendős jogesetek. Válogatás félévszázados szakfolyóiratokból. [2. r.] 124–133. p.
In: *Fiatal oktatók műhelytanulmányai. 5. [köt.]* Szerk. Dunay Pál – Kabódi Csaba – Kéri László – Mezey Barna – Nagy Boldizsár – Székely László. [Közread. az] ELTE Állam- és Jogtudományi Kar. Bp. ELTE Sokszt. 1983. [1984.] 134. p.
- RÁCZ** Lajos: Ötvenesztendős jogesetek. Gyűjtés félévszázados szakfolyóiratokból. [1. r.] 140–148. p.
In: *Fiatal oktatók műhelytanulmányai. 4. [köt.]* Szerk. Dunay Pál – Kabódi Csaba – Kéri László – Mezey Barna – Nagy Boldizsár – Székely László. [Közread. az] ELTE Állam- és Jogtudományi Kar. Bp. ELTE Sokszt. 1982. [1983.] 157. p.
- RÁCZ** Lajos: La nouvelle réglementation juridique de l'artisanat et du commerce prive. 197–200. p.
In: *Annuaire de l'URSS et des pays socialistes européens.* [Publ.] Centre de Recherches sur l'URSS et les pays de l'Est. Vol. 1978. Strassbourg – Paris, Librairie Istra, 1979. [n.a.]
- RÁCZ** Lajos–DEZSŐMárta: Die Zusammenarbeit der Räte mit den gesellschaftlichen Organisationen, nicht unterstellten Betrieben und Genossenschaften in der Ungarischen Volksrepublik. 97–109. p.
In: *Objektive Gesetze. Recht handeln. Studien zu einer Wirkungstheorie des sozialistischen Rechts.* (Leitung.) Hrsg. Karl A. Mollnau. [Hrsg.] Akademie der Wissenschaften der DDR, Institut für Theorie des Staates und des Rechts. Berlin, Staatsverl., 1979. 377. [5] p.
- RÁCZ** Lajos: La promulgation et l'entrée en vigueur des règles de droit. [Décret – loi no 24, 1974.] Chronique de la législation hongroise. 187–190. p.
In: *Annuaire de l'URSS et des pays socialistes européens.* [Publ.] Centre de Recherches sur l'URSS et les pays de l'Est. Vol. 1975. Strassbourg – Paris, Librairie Istra, 1976. 699. p.
- RÁCZ** Lajos: La responsabilité ministérielle et la réglementation juridique des ministeres en Hongrie. (Loi III de 1973.) Chronique de la législation hongroise. 49–54. p.
In: *Annuaire de l'URSS et des pays socialistes européens.* [Publ.] Centre de Recherches sur l'URSS et les pays de l'Est. Vol. 1974. Strassbourg – Paris, Librairie Istra, 1975. 674. p.
- RÁCZ** Lajos: La nouvelle réglementation en matière de santé publique en République Populaire Hongroise. Chronique de la législation hongroise. 143–152. p.
In: *Annuaire de l'URSS et des pays socialistes européens.* [Publ.] Centre de Recherches sur l'URSS et les pays de l'Est. Vol. 1972–1973. Strassbourg – Paris, Librairie Istra, 1974. 702. p.

FOLYÓIRATOKBAN MEGJELENT TANULMÁNYOK, SZEMLECIKKEK, RECENZÍÓK

- RÁCZ** Lajos: Epitáfium Nagyné Szegvári Katalin.
In: *Jogtudományi Közlöny*, 67. évf. 2012. 9. sz. 366–367. p.
- RÁCZ** Lajos: Corona angelica. Megjegyzések a szent koronás címer pajzstartó angyalairól.
In: *PRO PUBLICO BONO. Állam- és Közigazgatás-tudományi Szemle*, 2011. 2. sz. 3–24. p.
http://www.propublicobono.hu/pdf/2011_2_01_RaczL.pdf
- RÁCZ** Lajos: Az egyházszerzés első évszázada Magyarországon
In: *Jogtudományi, Közlöny*, 66. évf. 2011. 1. sz. 8–21. p.
- RÁCZ** Lajos: A magyar államcímer történeti alakulása és jelen helye az Alkotmányban. 1. r. [A címer története és a magyar állami címer kialakulásának kezdetei.]
In: *Közszolgálat. Közigazgatási Magazin*, 1. évf. 2011. 2. sz. 52–53. p.
http://epa.oszk.hu/02200/02218/00002/pdf/EPA_02218_Kozszolgalat_2011_02.pdf
- RÁCZ** Lajos: A magyar államcímer történeti alakulása és jelen helye az Alkotmányban. 2. r. [Címer-történet a kettős keresztől.]
In: *Közszolgálat. Közigazgatási Magazin*, 1. évf. 2011. 3. sz. 64–65. p.
http://epa.oszk.hu/02200/02218/00003/pdf/EPA_02218_Kozszolgalat_2011_03.pdf

- RÁCZ** Lajos: A vallásszabadság kérdése a reformkorban és a neoabszolútizmus idején.
In: *PRO PUBLICO BONO. Állam- és Közigazgatás-tudományi Szemle*, 2011. 2. Különsz. 43–63. p.
- RÁCZ** Lajos: Címer – zászlók – nemzeti színek.
In: *Nemzetközi Közlöny. Közép-kelet-európai Közigazgatási folyóirat*, [4. évf.] 2010. 1. sz. 51–60. p.
- RÁCZ** Lajos: Coat of the Arms, Flag and National Colours – the Case of Hungary.
In: *International Journal of Public Administration in Central Eastern Europe*. [Vol. 4.] 2010. No. 1. 51–59. p.
- RÁCZ** Lajos: Hozzászólás [Stipta István előadásához]. Antal Tamás: A szegedi jogtörténetész nap. [Szeged, 2002. május 8.]
In: *Jogtudományi Közlöny*, 57. évf. 2002. 11–12. sz. 511–512. p.
- RÁCZ** Lajos: Union with Transylvania and the path leading there.
In: *Acta Juridica Hungarica*, 41. évf. 2000. 1–2. sz. 27–46. p.
- RÁCZ** Lajos: Adalékok Ausztria és Magyarország közjogi viszonyáról – a kezdetektől a kiegyezésig.
In: *Jogtudományi Közlöny*, 53. évf. 1998. 3. sz. 75–80. p.
- RÁCZ** Lajos: Cardinal Serédi [Jusztinián] and relations between Hungarian State and Catholic Church.
In: *Acta Juridica Hungarica*, 39. évf. 1998. 1–2. sz. 93–105. p.
- RÁCZ** Lajos: A király kormányzati jogositványai a [z 18]48-as törvények tükrében.
In: *Debreceni Szemle*, 6. évf. 1998. 3. sz. 446–455. p.
- RÁCZ** Lajos: Unió Erdéllyel 1848-ban, avagy: az Unióhoz vezető út.
In: *Jogtudományi Közlöny*, 53. évf. 1998. 9. sz. 301–310. p.
- RÁCZ** Lajos: A középkori magyar állam.
In: *Jogtudományi Közlöny*, 52. évf. 1997. 1. sz. 10–18. p.
- RÁCZ** Lajos: Rex és regnum. A magyar államelmélet főbb tendenciái a 10–16. században. [A királyi hatalom legitimációja.]
In: *Rubicon*, 1997. 8. sz. 20–24. p.
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_magyar_allamelmélet_fobb_tendenciai_a_10_16_szaszadban_rex_es_regnum/
- RÁCZ** Lajos: Adalékok Ausztria és Magyarország közjogi kapcsolatának alakulásához.
In: *Állam- és Jogtudomány*, 38. évf. 1996. [1997.] 1–2. sz. 7–19. p.
- RÁCZ** Lajos: Uralkodói eskük. (Magyar Királyság és Erdélyi Fejedelemség.)
In: *Jogtörténeti Szemle*, [4. évf.] 1992. 5. sz. 42–48. p.
<http://majt.elte.hu/Tanszkek/Majt/TanszekiKiadvanyok/doc/JSZ199205.pdf>
- RÁCZ** Lajos: „Diszharmonia és vakság”. – Széchenyi István utolsó napjainak dokumentumai. (Vál., jegyz. és szerk. Fenyő Ervin. Bp. Helikon K. 1988. 425, [14] p.)
In: *Jogtudományi Közlöny*, 46. évf. 1991. 1–2. sz. 40–41. p.
- RÁCZ** Lajos: Egyház – állam – közigazgatás avagy a magyar állami, katonai és egyházi igazgatás módosulásai a XIII. század első felében.
In: *Állam- és Jogtudomány*, 33. évf. 1991. 3–4. sz. 184–224. p.
- RÁCZ** Lajos: „Magna via Transsylvaniae” (avagy a nagy erdélyi út nyomai Kalotaszegen).
In: *Magyar Múzeum*, 1991. 1–4. sz. 62–72. p.
- RÁCZ** Lajos: Széchenyi [István] a magyar politikai-jogi gondolkodás történetében.
In: *Jogtudományi Közlöny*, 46. évf. 1991. 1–2. sz. 28–33. p.
- RÁCZ** Lajos: Joseph II. und die zeitgenössische ungarische Verwaltung. (II. József és a korabeli magyar közigazgatás.) [Szemle – Hajdú Lajos: II. József igazgatási reformjai Magyarországon. Bp. Akad. K. 1982. 527. p.]

- In: *Jogtörténeti Szemle*, [3. évf.] 3. sz. 1990. 136–153. p.
<http://majt.elte.hu/Tanszettek/Majt/TanszekiKiadvanyok/doc/JSZ199003.pdf>
- RÁCZ** Lajos: A magyar szokásrendszer autonómiája. Megjegyzések [Szabó Péter] a végtriszteesség [a főúri gyászszerteremtés mint látvány. Bp. Magvető, 1989. 155 p.] című könyv kapcsán.
 In: *Jogtudományi Közlöny*, 54. évf. 1990. 4. sz. 210–217. p.
- RÁCZ** Lajos: State structure and government in 18th-century feudal absolutism.
 In: *Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 32. évf. 1990. 1–2. sz. 45–60. p.
- RÁCZ** Lajos: Kánoni jog vagy világi jog: a házassági jog kodifikálása a dualista Magyarországon.
 In: *Állam- és Jogtudomány*, 31. évf. 1989. 2. sz. 407–435. p.
- RÁCZ** Lajos: Erdély a reformkorban és 1848–49-ben. Miskolczi Ambrus kandidátusi értekezésének vitája. [Szemle – Miskolczi Ambrus: Erdély a reformkorban és 1848–49-ben. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Bp. Gépirat, 1986. [1988.] 3. XIII, 418 lev. 21 mell.]
 In: *Jogtudományi Közlöny*, 43. évf. 1988. 6. sz. 356–358. p.
- RÁCZ** Lajos: Illyricum. [Adalékok a délvidéki magyar egyházi területi beosztás kezdeteihez.]
 In: *Állam- és Jogtudomány*, 30. évf. 1988. 3–4. sz. 512–554. p.
- RÁCZ** Lajos: Magyarország és Európa. Gondolatok Herczegh Géza Magyarország külpolitikája. [1886–1919. Bp. Kossuth k. 1987. 385 p. című] könyve kapcsán.
 In: *Jogtudományi Közlöny*, 43. évf. 1988. 4. sz. 225–233. p.
- RÁCZ** Lajos: Államstruktúra és kormányzás a feudális abszolútizmusban.
 In: *Jogtudományi Közlöny*, 42. évf. 1987. 9. sz. 505–510. p.
 Cikkelyek, melyeket István király [Báthori István] esküvővel fogadott. Közzéteszi: **RÁCZ** Lajos.
 In: *Jogtörténeti Szemle*, [2. évf.] 1987. 2. sz. 85–90. p.
<http://majt.elte.hu/Tanszettek/Majt/TanszekiKiadvanyok/doc/JSZ198702.pdf>
- RÁCZ** Lajos: A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása. 1867–1875. [Bp. Akad. K. 1982. 239. p.] Máthé Gábor könyve kapcsán.
 In: *Századok*, 121. évf. 1987. 1. sz. 181–185. p.
- RÁCZ** Lajos: Wahlgerichtbarkeit. József Ruszoly: Wahlgerichtsbarkeit in Ungarn von 1848 bis 1949. [Ruszoly József: A választási bírászkodás Magyarországon. 1848–1949. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1980. 563. p.]
 In: *Jogtörténeti Szemle*, [2. évf.] 1987. 2. sz. 125–133. p.
<http://majt.elte.hu/Tanszettek/Majt/TanszekiKiadvanyok/doc/JSZ198702.pdf>
- RÁCZ** Lajos: Both [Ödön], Csizmadia [Andor], Hajdú [Lajos], Horváth [Pál], Nagyné [Szegevári Katalin]: Egyetemes állam- és jogtörténet. [Egyetemi tankönyv. Szerk. Horváth Pál. Bp. Tankönyvk. 1984. 516. p.] Egy tankönyv recenziója.
 In: *Századok*, 120. évf. 1986. 4. sz. 892–895. p.
- RÁCZ** Lajos: Egy korszerű államkormányzat kiépítésének esélyei a török kiűzése után Magyarországon.
 In: *Jogtudományi Közlöny*, 41. évf. 1986. 8. sz. 360–369. p.
- RÁCZ** Lajos: Hatalmi szimbolikánk nomád gyökereiről.
 In: *Jogtörténeti Szemle*, [1. évf.] 1986. 1. sz. 24–32. p.
<http://majt.elte.hu/Tanszettek/Majt/TanszekiKiadvanyok/doc/JSZ198601.pdf>
- RÁCZ** Lajos: Kormányzási dilemmák a fejedelemségi Erdélyben.
 In: *Állam- és Jogtudomány*, 29. évf. 1986. 4. sz. 592–614. p.
- RÁCZ** Lajos: A főhatalom jogi korlátai az erdélyi fejedelemségben. (16–17. sz.) Bp. MTA KESZ Soksz. 1985. 18. p. (Kandidátusi értekezés tézisei.)
- RÁCZ** Lajos: Közjogi paktum és hatalomkorlátozás (a Mohács előtti Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben).
 In: *Állam- és Jogtudomány*, 28. évf. 1985. 3. sz. 494–527. p.

- RÁCZ** Lajos: Uralkodói eszköz és választási conditio (avagy a főhatalom korlátozásának jogi keretei az erdélyi fejedelemségben).
In: *Állam- és Jogtudomány*, 28. évf. 1985. 4. sz. 745–776. p.
- RÁCZ** Lajos: Udvarhelyszéki perek a Székely Oklevéltárban. [Szemle – Udvarhely széki törvénykezései jegyzőkönyvek. 1569–1591. Közzéteszi Demény Lajos – Pataki József. Bukarest, Kriterion K. 1983. 395. p. (Székely oklevéltár. U.S. 1.)]
In: *Állam- és Jogtudomány*, 1984. 27. évf. 2. sz. 324–334. p.
- RÁCZ** Lajos: II. József és a korabeli magyar közigazgatás. [Szemle – Megjegyzések Hajdú Lajos: József igazgatási reformjai Magyarországon. Bp. Akad. K. 1982. 527. p. című monográfiájára kapcsán.
In: *Jogtudományi, Közlöny*, 38. évf. 1983. 5. sz. 338–345. p.
- RÁCZ** Lajos: Választási bíráskodás. [Recenzió Ruzsoly József: A választási bíráskodás Magyarországon. 1848–1949. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1980. 563. p. című monográfiájáról.]
In: *Állam- és Jogtudomány*, 26. évf. 1983. 2. sz. 304–310. p.
- RÁCZ** Lajos: Egy „kelet-európai birodalom” kialakításának körvonalai és a XV. századi Magyarország.
In: *Jogtudományi, Közlöny*, 37. évf. 1982. 9. sz. 687–698. p.
- RÁCZ** Lajos: A főhatalom és az államszerkezet alakulása az erdélyi fejedelemségben.
In: *Állam- és Jogtudomány*, 25. évf. 1982. 1. sz. 41–94. p.
- RÁCZ** Lajos: Kincstári bevételek mint az állami tevékenység korlátai a XV. századi Magyarországon.
In: *Állam- és Jogtudomány*, 25. évf. 1982. 4. sz. 653–676. p.
- RÁCZ** Lajos: Főhatalom a XVI–XVII. századi Erdélyben.
In: *Jogtudományi, Közlöny*, 36. évf. 1981. 10. sz. 857–864. p.
- RÁCZ** Lajos: Széchenyi István államtudományi gondolkodásáról. A Hírel 150 éves megjelenése alkalmából.
In: *Jogtudományi, Közlöny*, 36. évf. 1981. 3. sz. 171–178. p.
- RÁCZ** Lajos: A magyar államtudományi irodalom kezdetei ((Báthory Istvántól I. Rákóczi Györgyig).
In: *Jogtudományi, Közlöny*, 35. évf. 1980. 12. sz. 858–869. p.
- RÁCZ** Lajos: Kossuth Lajos, az ügyvéd.
In: *Jogtudományi Közlöny*, 34. évf. 1979. 11. sz. 769–773. p.
- RÁCZ** Lajos: Amstinstuktionen der Städte Pest-Buda im XVIII. Jahrhundert. [Pest-Budai hivatali utasítások a XVIII. században. Szerk. Bónis György. Bp. Kossuth K. 1974. 128. p. (Budapest Főváros Levéltára forráskiadványai 8.)]
In: *Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 19. évf. 1977. 1–2. sz. 226–229. p.
- RÁCZ** Lajos: II. József igazgatási reformjai Magyarországon c. [Hajdú József] doktori értekezés vitája.
In: *Jogtudományi Közlöny*, 32. évf. 1977. 9. sz. 540–542. p.
- RÁCZ** Lajos: 25 éves az Állam- és Jogtudományi Intézet. [Szemle.]
In: *Jogtudományi Közlöny*, 30. évf. 1975. 3–4. sz. 229–230. p.
- RÁCZ** Lajos: 25th anniversary of the Institute for Legal and Administrative Sciences of the Hungarian Academy of Sciences. [December 6, 1974.]
In: *Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 17. évf. 1975. 3–4. sz. 428–429. p.
- RÁCZ** Lajos: Jubileumi ülés az Állam- és Jogtudományi Intézetben.
In: *Magyar Tudomány*, 20. (82.) köt. 1975. 4. sz. 250–251. p.
- RÁCZ** Lajos: Közigazgatási történeti kutatások. [Szemle – Csizmadia Andor: Közigazgatástörténeti kutatások. [Közread. az] MTA Állam- és Jogtudományi Intézet. Bp. MTA KESZ Soks. 1973. 68 p. (A közigazgatás fejlesztésének komplex tudományos megalapozása. Tervtanulmányok.)]
In: *Állam- és Jogtudomány*, 17. évf. 1974. 4. sz. 681–685. p.

- RÁCZ Lajos**: The scientific-technical revolution and the political and legal sciences. Soviet-Hungarian conference in Budapest, Oct. 11–13, 1972.
 In: *Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 15. évf. 1973. 1–2. sz. 231–236. p.
- RÁCZ Lajos**: A tudományos-technikai forradalom és az állam- és jogtudományok. Szovjet-magyar tanácskozás. [Budapest, 1972. október 11–13.]
 In: *Állam- és Jogtudomány*, 16. évf. 1973. 1. sz. 88–97. p.

MISCELLANEÁK

- RÁCZ Lajos**: A közjogi kiegészések sorozata. Előadás „A magyar állam az egységesülő Európában – jogtörténet és jelenkor” c. tudományos ülésen. MTA IX. Osztály Állam- és Jogtudományi Bizottsága. Jogtörténeti Albizottsága. 2012. május 15.
- RÁCZ Lajos**: A primások és a magyar közjog. Előadás az „Állam – egyház, és az egyetemalapító Pázmány” című konferencián. ELTE ÁJK, 2010. március 3.
- RÁCZ Lajos** – Kisteleki Károly – Lövétei István – Máthé Gábor – Schweitzer Gábor [et al.]: Szakmai előadások a XIII. ELTE ÁJK Budapesti Nyári Egyetemen. 2008. június 30.–július 7.
- RÁCZ Lajos**: Kormányzati struktúrák a korai magyar államban című tudományos előadása az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán. A programot a László Gyula Történelmi és Kulturális Egyesület szervezte. 2007. november 20.
- RÁCZ Lajos**: Állam – Egyház – Közigazgatás című habilitációs tudományos előadása az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán. 2007. június 8.
- RÁCZ Lajos** – Kisteleki Károly – Máthé Gábor [et al.]: Szakmai előadások a XI. ELTE ÁJK Budapesti Nyári Egyetemen. 2006. július 2–10.
- RÁCZ Lajos**: Beköszöntő. 7–9. p.
 In: *Kincses László: Diplomáciatörténet*. Bp. HVG-ORAC, 2005. 226 p. (Acta Wenzeliana 2.)
- RÁCZ Lajos**: Előszó. 5–6. p.
 In: *Félekezeti egyházjog Magyarországon*. Szerk. RÁCZ Lajos. [Bp.] Unió K. [1994.] 245. [2] p.
- RÁCZ Lajos**: The government and absolutism in 18th ventury.
 – Kreamsben tartott nemzetközi jogtörténetész konferencián elhangzott előadás. Ausztria, 1987. szeptember.
- RÁCZ Lajos**: Goszudarsztvennaja sztruktura v uszlovijah feodalnogo abszolutizma.
 – A szocialista országok akadémiainak Állam- és Jogtudományi Intézetei közötti együttműködés keretében elhangzott előadás. 1987. április.
- RÁCZ Lajos**: Az ifjúság a társadalom irányításában.
 – A Primorszkban rendezett konferencián elhangzott orosz nyelvű korreferátum. Bulgária, 1981. május 27. – június 4.
- RÁCZ Lajos**: Jogszabályok kihirdetése és hatálybalépése. [n.a.]
 In: *Revue des pays de l'Est*, Année 16. 1975. [n.a.]
- RÁCZ Lajos**: A miniszteri felelősség és a minisztériumok jogi szabályozása Magyarországon. [n.a.]
 In: *Revue des pays de l'Est*, Année 15. 1974. [n.a.]
- RÁCZ Lajos**: Formirovanije goszudarsztvennogo usztrajsztvo Vengerszkoj Narodnos Reszpublikí v period sz 1945 g. po sani dni.
 – A szocialista állam formája témában rendezett konferencián – Varsó, 1973. szeptember 15–29. – elhangzott orosz nyelvű korreferátum.
- RÁCZ Lajos**: Az 1972. évi II. tv. az egészségügyről. [n.a.]
 In: *Revue des pays de l'Est*. Année 14. 1973. [n.a.]

KÖNYVBEMUTATÓK

- Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére. [Írták:] Barna Artila – Bódiné Beliznai Kinga – Horváth Attila – Kelemen Miklós – Képes György – Mezey Barna – **RÁCZ Lajos** – Révész T. Mihály – Schweitzer Gábor – Völgyesi Levente – [et al.]. Szerk. Mezey Barna – Révész T. Mihály. Bp. Gondolat, 2006. 684 p.
 – Könyvbemutató az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar oktatóinak új könyveiből. 2008. július 4. A könyvet bemutatta: **RÁCZ Lajos**
- Hamza Gábor – Nótári Tamás: Mit hoz a múlt? Jog- és kultúrtörténeti tanulmányok. 1. [köt.] Bp. Korona, 2006. 503. p.
 – Könyvbemutató az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar oktatóinak új könyveiből. 2007. február 7. A könyvet bemutatta: **RÁCZ Lajos**
- Kormányzás és kodifikáció. Tanulmányok az Újkori Európa fejlődéséről. [Írták:] Illés Géza – Kelemen Miklós – Kisteleki Károly – Nagyné Szegvári Katalin – **RÁCZ Lajos** [et al.]. Szerk. **RÁCZ Lajos**. Bp. Új Ember K., 2006. 376. p.
 – Könyvbemutató az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar oktatóinak új könyveiből. 2007. február 7. A könyvet bemutatta: Máthé Gábor
- Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok. [Írták:] Barna Artila – Bódiné Beliznai Kinga – Davidovics Krisztina – Föglein Gizella – Horváth Attila – Izsák Lajos – Kabodi Csaba – Karácsony András – Kelemen Miklós Képes György – Máthé Gábor – Mezey Barna – Pandula Attila – **RÁCZ Lajos** – Sente Zoltán – Völgyesi Levente [et al.] Szerk.: Mezey Barna. Bp. Gondolat, 2006. 342 p.
 – Könyvbemutató az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar oktatóinak új könyveiből. 2006. november 17. A könyvet bemutatta: Balogh Elemér
- Trócsányi Zsolt: Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben. Bp. Gondolat, 2005. 328. p.
 – Könyvbemutató az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar oktatóinak új könyveiből. 2006. február 8. A könyvet bemutatta: **RÁCZ Lajos**
- Kisteleki Károly – Lövétei István – Nagyné Szegvári Katalin – Pomogyi László – **RÁCZ Lajos**: Egyetemes állam- és jogtörténet. Polgári kor. Szerk. **RÁCZ Lajos**. [Bp.] HVG-ORAC, 2002. 515, [2] p.
 – Könyvbemutató az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar oktatóinak új könyveiből. 2003. február 12. A könyvet bemutatta: Máthé Gábor
- The Hungarian state. Thousand years in Europe. Ed. Gergely András – Máthé Gábor. Assist. ed. Elsässer Klaudia. Forew. Mádl Ferenc. Közrem. **RÁCZ Lajos** [et al.]. Bp. Korona Publ. 2000. 576. p.
 – Könyvbemutató az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar oktatóinak új könyveiből. 2002. február 15. A könyvet bemutatta: Izsák Lajos
- A magyar államiság ezer éve. Kultúra és tudomány a magyar államiság ezer évében. [Írták:] Fűrész Klára – Kisfaludi András – Kukorelli István – Mezey Barna – **RÁCZ Lajos** – Schlett István – Szilágyi Péter. Szerk. Gergely Jenő – Izsák Lajos. Bp. ELTE Eötvös K., 2001. 544. p.
 – Könyvbemutató az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar oktatóinak új könyveiből. 2002. február 15. A könyvet bemutatta: Izsák Lajos

A KÖTET SZERZŐI

Barna Attila	egyetemi docens Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Beke Margit	Esztergom – Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottságának elnöke
Cserny Ákos	egyetemi docens, dékán Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar
Földi András	egyetemi tanár Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Horváth Attila	egyetemi docens Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Kisteleki Károly	egyetemi docens Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Máthé Gábor	professor emeritus Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Mezey Barna	egyetemi tanár, rektor Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Révész T. Mihály	c. egyetemi tanár Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Szuromi Szabolcs Anzelm O. Praem.	egyetemi tanár, rektor Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kar
Tamás András	professor emeritus Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar
Téglási András	egyetemi adjunktus Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar

A kiadói és a nyomdai munkát a Multiszolg Bt. végezte
Felelős vezető: Kajtor Bálint

